

S *i* *S* *a*
Sola v teoriji
2 3 1

Etnomuzikologija

CIVILIZACIJA KULTOV

UMETNO ŽIVLJENJE

iz ogljikovih hidratov
v silicij

časopis
za
kritiko
znanosti

let. XXI, 1993, št. 160-161

Revija subvencionirata Ministrstvo za znanost in tehnologijo in Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.
Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, št. 415 – 24/94 mb šteje revija med proizvode, za katere se plačuje
5-odstotni davek od prometa proizvodov.

vsebina

Darij Zadnikar 5 ŠOLA V TEORIJI - TEORIJA V ŠOLI

Šola v teoriji

Darij Zadnikar 11 Uvodna beseda k sklopu

Mojca Peček 13 PODOBA IZ SANJ

Mirjam Milharčič-Hladnik 29 O PARADOKSU GREŠNIH KOZLOV IN ČRNIH OVC

Marcela De Batistič 45 OTROKOVE POTREBE?

Milena Blažič 59 OCENJEVANJE NI VREDNOTENJE

Darij Zadnikar 71 ALI JE ŠOLO MOGOČE KRITIZIRATI?

Hans Thiersch 85 VZGOJA - POZABLJENA PROVINCA UTOPIJE?

Etnomuzikologija

Rajko Muršič 101 O MOČI GLASBE

CIVILIZACIJA KULTOV

Marjan Smrke 127 VELIKO JE RELIGIJ,
A LE ENA SILANIZIRA

Richard Wayne Lee 133 KRŠČANSTVO IN DRUGE RELIGIJE:
MEDRELIGIJSKI ODNOSI V VSE
MANJŠEM SVETU

UMETNO ŽIVLJENJE

Marjan Kokot	145	Uvodna beseda k sklopu
Steven Levy	147	IN SILICO
Karlo Pirc	157	USTVARJANJE UMETNEGA ŽIVLJENJA
Karlo Pirc	183	“ČE BOMO USTVARILI UMETNO ŽIVLJENJE V REALNEM SVETU, GA BO TO Z NAMI TUDI DELILO” Pogovor s Christopherjem Langtonom
Karlo Pirc	189	“ŽIVLJENJE V NOVEM KONTEKSTU” Pogovor z Larryjem Yaegerjem
	198	Izbrana bibliografija

prikazi in recenzije

201

- W. M. Apple, ŠOLA, UČITELJ IN OBLAST (Betka Kenda)
Paolo Freire, PEDAGOGY OF THE CITY (Marjan Šimenc)
Paolo Freire, PEDAGOGY OF THE OPPRESSED, New Revised 20th-Anniversary Edition (Mirjam Milharčič-Hladnik)
ART MEETS SCIENCE AND SPIRITUALITY IN A CHANGING ECONOMY (Andrej Lukšič)
Jean Baudrillard, L'ILLUSION DE LA FIN (OU LA GREVE DES ÉVÉNEMENTS) (Igor Pribac)
Liah Greenfeld, NATIONALISM, FIVE ROADS TO MODERNITY (Mirjam Milharčič-Hladnik)
Ivan Kosovel, MAGIJA IN METAMORFOZE DUHA (Marjeta Tratnik-Volasko)
Rudolf Otto, SVETO (O iracionalnem v ideji božjega in njegovem razmerju do racionalnega) (Mitja Velikonja)
Nada Sfiligoj, MARKETINŠKO UPRAVLJANJE (dr. Besim Spahič)
Aleksander Zorn (ur.), INTERPRETACIJE: MARJAN ROŽANČ (Jasna Kamin)
Jože Snoj (ur.), INTERPRETACIJE: GREGOR STRNIŠA (Jasna Kamin)
Peter Jambreč, USTAVNA DEMOKRACIJA (Igor Lukšič)
Louis Châtellier, LA RELIGION DES PAUVRES. LES SOURCES DU CHRISTIANISME MODERNE XVIe-XIXe SIECLES (Marta Verginela)
Mirjana Nastran Ule, PSIHOLOGIJA VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA (Jana Urh)
Roland Barthes, CAMERA LUCIDA: ZAPISI O FOTOGRAFIJI (Mitja Velikonja)
Lester Brown et al., ZEMLJA 1993: Poročilo inštituta Worldwatch o prizadevanjih za okolju prijazno družbo (Melita Rogelj)
Herbert Kitschelt, BEYOND THE EUROPEAN LEFT (Andrej Klemenc)

povzetki

227

ŠOLA V TEORIJI - TEORIJA V ŠOLI

Kakšen je naš pogled na otroka konec tisočletja? Otroštvo gotovo ni več tako turobno in trdo, kot ga je zasnoval začetek naše dobe s protestantsko etiko, ki si je zadala nalogo izkoreniniti radoživost, da bi tako utrla pot delovni družbi. Človeška radoživost si je našla eno svojih zadnjih zatočišč v igri. V igrah, ki so jih popreje igrali vsi brez razlike, brez ločevanja na majhne in velike. Dvanajstletniki so izgubljali premoženja v kvartopirskih nočeh, odrasli so se igrali "gnilo jajce" z vnemo svojih mlajših soigralcev. Igra, ki je kot radoživost prežemala vse, je danes nekakšen rezervat za trenutke in posameznike, ki so zunaj delovno resnobnega sveta ali pa lovišče komercialnih motivov. Radoživost majhnih in mladih, ki je ni mogla ukleniti delovna disciplina napredujočega kapitalizma, je oblikovala socialni rezervat otroštva. Najbrž bi tudi ta del sveta življenja izginil iz naših vsakdanjih socialnih praks, prav tako kot umiranje in smrt v družinskem krogu, če le ne bi otroci prinašali toliko profita zdravstveni, farmacevtski, zabavnoelektronski, prehrabeni, oblačilni, kulturni in terapevtski industriji. Kljub temu je otroštvo odraslemu spolzek teren, zato na otroka najraje gledamo prek diskurzov in njihovih inštitucij. Vrtec in šola sta prostora definiranja otroštva. Tu se radoživost spremeni v igro, ki je priprava na delovno odraslost. Tu se, vsaj navidez, mehčajo telesa in disciplinira um. Tu se ne nauči, kaj je dobro življenje, ampak kaj je "objektivna" resnica. Naloga privzgoje odrasle in odgovorne osebnosti, državljana, ni ne lahka ne brez napetosti. Že razsvetljenci so ugotavljali, da je vzgoja nemogoč poklic in da se bolj spleča pisati knjige o vzgoji kot vzgajati. Hkrati so zakoličili tiste iluzije, ki napravijo ta poklic vsaj znosen: neproblematično vero v razum, znanost in napredek. Prek teh iluzij postane vzgoja poslanstvo, ki ga je moč opravljati le z misijonarsko vnemo. Misijonarji pa niso širili le evangelija, nevede so utirali pot kokakoli in kalašnikom. Ob vsej verski vznesenosti poslanstva so utirali pot kolonializmu. Naloga učitelja je podobna: kolonizirati svet življenja, ga preoblikovati v lovišče komercialnih in administrativnih moči. Ni nenavadno, da je pogled podjetniške in birokratske pameti na učitelja, ki opravlja posel zanjo na robu civilizacije, vzvišen. Ta učitelj lahko "vzgaja" le z iluzijami in naivnimi predstavami o svetu odraslih, odgovornih in delovnih državljanov. Komercialne in

administrativne družbene moči se odzivajo s skrajno nervozo, ko učitelji zahtevajo zase višje vrednotenje in ceno. Kaj je s samorazumevanjem vzgojiteljev? Kdo je nebogljen in naiven? Kdo opravlja "umazan posel razkroja sveta življenja"? Kdo je ta izdajalec na meji dveh svetov? Finančni špekulant, politični prevarant, preprodajalec nepotrebne, mojster tehničnih postopkov in birokrat že vedo, da učitelj ni povsem iz njihovega sveta, če ga tako naivno slavi in opravičuje. Njemu ni treba plačati umazanega posla, ki ga opravlja za druge, ki niso tako naivni. Še sam verjame, da je res družbeno breme, ki ga vzdržuje gospodarstvo, kot da bi to lahko funkcioniralo, če ne bi bilo pismenih, socializiranih, naplojenih in doraslih podložnikov! Ni torej toliko zaskrbujoč pritisk na državni proračun kot je zaskrbujoča možnost, da so učitelji izgubili iluzije in naivnost.

Hans Thiersch opozarja, da se otrok ne bi smelo razumeti kot nedokončanih ljudi, ki se bodo šele razvili in čigar življenski smisel in cilj bi bil prav v tem, da postanejo opravilno sposobni odrasli, ki se jih šele kot take lahko jemlje resno. Otroci niso ljudje šele v obzorju neke perspektive, ko bodo prevzeli odgovornost od odraslih; so predvsem ljudje z življenskimi izkušnjami in taktikami kot vsi ostali. Načelno ni nikakršne kvalitativne razlike med življenskimi pravicami in življenskimi oblikami otrok in odraslih. Vstopanje v nove neznane situacije in pridobivanje izkušenj je stalen proces. Podeželan v mestu ali meščan na deželi se čudita na otroški način. Aroganca odraslih je tista, ki gleda na otroka kot na manjšino, kot donekdavna na ženske, na kmete, na potlačene sloje in ljudstva.

"Nebogljenost" otrok je razločljiva prek razkroja njegovega sveta življenja: vse kar danes ostane, so imperativi institucij, pred katerimi je nebogljen tudi "naraven" človek, kmet, marginelec, umetnik itd. Družina, soseska, skupnost otrok so od države vedno bolj odrinjene družbene oblike. Ta država ni več totalitarna, je socialna, ne deluje represivno, ampak karitativno. Nadzor policije zamenja "obravnava" medicinskih, socialnih, pedagoških in psiholoških strok. Pa tudi ta otroška nebogljenost je iluzija v očeh sistemsko normalnih ljudi, malomeščanov, politikov in podjetnikov, ki ne upajo na velemestne ulice, kjer pogosto prav neusmiljeno gospodarijo otroci in mladostniki, kjer se konča zakon države, šole, bolnice, pisarne, televizije in cerkve. Na ulicah se vzpostavlja ločen zakon, v cyberspacu računalniških mrež razgrajajo elektronski efebi. (Antični hoplit je stal zravan s falango, izstopiti iz nje, četudi v junaški vnemi je bilo sramotno, medtem ko so za efebe, lahko oborožene mladeniče na robu otroštva in odraslosti veljala nedostojna pravila z meje civilizacije in barbarstva.)

Otrok v šoli je "nebogljen" šele pred razsvetljevalsko "naivnostjo" učitelja, ki doseže svoje cilje zlepa ali zgrda. V ta prostor stopajo pedagoške

znanosti in filozofije z dveh smeri: ene se zavzemajo za humaniziranje šole, odpravo njenega industrijskega značaja, obnovo sveta življenja tako, da bi šola bila prijaznejša in sledila potrebam otrok; druge se osredotočajo na streznitev z iluzijami opijanjenega učiteljstva s tem, ko mu razkrivajo ideološko naravo njihovega početja. Slednjim tudi ni težko dokazati prvim, da v moderni mreži institucionalnih imperativov ni "otrokova potreba" nikakršna naravna danost, ki bi jo v šoli obnovili z večjo permisivnostjo, ampak rezultat mnogih postopkov definiranja (medicinskih, psiholoških, pedagoških itd.), ki okorno prikrivajo svojo družbeno posredovanost oz. "nenaravnost". Zahteva po prijaznejši in manj represivni šoli je tembolj znak za to, da se industrijska kultura umika potrošniški in v tem je utemeljena tudi legitimnost te zahteve. Ima pa tudi kritika šolniške naivnosti svoje meje. Šolo lahko določimo za vodilni ideološki aparat moderne države, do potankosti lahko razčlenimo mehanizme njenih vsakdanjih praks, mikrofizike oblasti, skritih kurikulumov itd. Učitelj lahko spozna, da s še tako avantgardnim in nekonvencionalnim poukom in vzgojo nehote slavi vseomogočnost institucij in države ter ustvarja prijaznejšo polovico Janusove glave, ki lahko v vsakem trenutku pokaže tudi svoj drug obraz. Filozofsko strašilo omniprezentnosti ideologij in omnipotence oblasti za učitelja in samorazumevanje šole nima velikega smisla, ker sili v letargijo ali cinizem. Sodobni učitelj je prek takšnih diskurzov (tj. načina, kako ga izobražujejo) razpet med pola naivnosti in cinizma. Je preboj možen?

Demokracija ni najbolj učinkovito, nam pa je edino znano zdravilo. Je lahko šola in demokracija interno vprašanje, če odmislimo eksterno, politično dimenzijo, ki je zaenkrat izgubljena v strankarskih aporijah? Gre za vprašanje o naravi šolskega znanja, ki bi moralo izhajati iz znanstvenih dognanj. Tu se je ustalila floskula, da v znanosti ni demokracije, ker ta govori o resnicah, ki so ali pa jih ni, o čemer ni mogoče razpravljati, se pogajati ali pa sprejemati kompromisov. Zato je šolska vednost v osnovi nezdružljiva z možnostjo demokratične šole. Tak pogled na znanost pa je ustvarila šola sama, ko je teološko vsebino poučevalnega dogmatizma zamenjala z znanstveno. Znanost je vselej nek začasni konsenz, ki ga doseže skupnost raziskovalcev v razpravi in tehtanju argumentov, hipotez, teorij in eksperimentov. V šoli se zakrije prav ta historični moment vsake znanosti, njen komunikativni vir, v šoli se podajajo izgotovljene resnice, dogme, o katerih ni mogoče razpravljati, ki jih je treba zgolj obnavljati, šolska resnica dobi status božje besede. Reprodukcijski dogem pa lahko zamenja učenje specifičnih znanstvenih mišljenj (matematičnega, zgodovinskega, literarnega itd.) le s korenito spremembo načina poučevanja, z demokratizacijo šole. Marsikdo se bo prestrašil ob ideji šole in demokracije, vendar le, če

*demokracijo reduciramo na njene politično deviantne oblike, na njeno strankarsko logiko. Takšna politična demokracija je sofisticirana, tu se ne tehtajo argumenti, ampak retorične fraze, tu ni cilj sporazum, ampak privilegij. John Dewey je opozarjal, da demokracija ni zgolj oblika vladanja, temveč predvsem način skupnega življenja, združene komunikativne izkušnje. Na začetku stoletja je spisal sijajno knjigo o **izobraževanju in demokraciji**.*

Darij Zadnikar

$\frac{3}{3}$ $\frac{2}{2}$ $\frac{1}{1}$
Sola v Leoniji

Faksimili, objavljeni v pričujočem sklopu, so ponatisnjeni iz posameznih številk publikacije *Učiteljski tovariš*.
Glasilo avstrijskega jugoslovanskega učiteljstva, letnik 1910, št. 1-52 in letnik 1937, št. 7.

Časopis za kritiko znanosti odpira prostore in obzorja teoretske refleksije, kjer se vednost ne zapira pred publiko. Šola je teoretski prostor, ki so ga obdelovale kot svoj vrtiček različne filozofske in znanstvene sekte. Zdaj kot objekt posmehljivega seciranja, ki se ne meni za mnenje raziskovanca, zdaj kot izvrševalca konceptualnih novotarij brez pravice do ugovora. Znanost, ki je zaprta pred publiko, je prisiljena upoštevati in naslavlja le politično in administrativno oblast. Raziskovanje šole in demokracije narekuje korenito zaobrnitev odnosa. Teorije, koncepti in hipoteze, ki jih producira neka znanost, so zgolj zaloga argumentov, po katerih lahko posegajo tisti, ki so udeleženci javnega razpravljanja o konkretnem problemu. Tu ni privilegiran ne učitelj, ne strankarski veljak, niti starši, niti cerkev itd., znanost naj ne bi služila in se spogledovala z nikomer; njenih argumentov se poslužuje vsakdo, ki ima kaj zagovarjati. Današnja družbenopolitična organiziranost je daleč od tega, da bi omogočala demokratično participacijo ob vprašanih šole v zadušljivem okolju slovenske politokracije. Proračunsko bedo naj bi reševalo stahanovstvo, pedagoški eros in razsvetljenska bebavost. Današnja podoba slovenskega učitelja, kot jo strukturira javno mnenje, pogled oblasti in šolniško samopomilovanje, pokaže, da so Slovenci prisodili temu stanu manjši socialni in civilizacijski napredek kot drugim poklicem ob hkratnem stopnjevanju strokovnih in delovnih zahtev. Prispevka Mojce Peček in Mirjam Milharčič-Hladnik govorita o mehanizmih ustvarjanja, ohranjanja in preoblikovanja tega atavističnega stanu. Stara ideološka zvižaja je introjeksijska: učitelj spozna, da je šola zlovoljna in neprijazna, za kar je slejkoprej kriv sam. Rešitev, ki se ponuja, je prijaznejša šola, ki bi izhajala iz otrokovih potreb. Marcela De Batistič zasleduje obljube psiholoških teorij potreb, ne da bi odkrila njihove vsebinske opredelitve, s tem pa razkrije resnico apela po šoli, ki naj bi izhajala iz otrokovih potreb. Ta resnica služi ohranjanju atavističnega stanu učitelja, ki bi moral s srednjeveškim navdušenjem stopiti v red bosonogih menihov ali pa misijonarjev na robu civilizacije. Svet otroka in svet odraslih dojema naša kultura kot nalogo civiliziranja tretjega sveta. Otroštvo naj bi bilo predstopnja odraslosti, otrok polizdelek v industrijski kulturi. Učitelj/delavec na tekočem

traku se ponavadi ne meni za specifiko otroškega ustvarjanja. Milena Blažič razkrije protislovja vrednotenja in ocenjevanja otroških prostih spisov. Učitelj misijonar in prekrščevalec, ki s svojim ocenjevanjem otroku dopoveduje vrednote kupljive družbe. Vrednota je vrednost, ocena je cena. Prevod Hansa Thierscha nam skozi filozofski pogled Ernsta Blocha ponuja drugačen pogled na otroka. Kaže na utopični potencial otroštva, na še nezajezeno upornost, na nekaj, kar ne more biti zgolj predstopnja odraslosti, ampak je lastna kvaliteta, s katero je šele treba vzpostaviti dialog. Kako se šole lotiti v kritični znanosti, kakšne so normativne osnove njene kritike in kritike razmerij, ki jo vzpostavljajo v svoji anahronistični eksotiki? Darij Zadnikar razkriva ideološke mehanizme nekaterih filozofskih kritik šole, ki naslanjajoč se na Foucaulta, ne zmorejo preseči praznega skepticizma in apologije oblastnih razmerij s ponudbo pozitivnih vsebin. Preostane jim oponašanje "Evrope", ki tako in tako ne zmore opredeliti lastne identitete in perspektive. Je takšno institucijo, kot je to šola, še mogoče racionalno prenoviti, ne da bi tvegali obnovo Jurskega parka?

Darij Zadnikar

Podoba iz sanj

“Če kdo, mora biti učitelj pravi nadčlovek - ne sicer, kakršnega hoče Zarathustra, ampak nadčlovek svoje vrste: moder kot Salamon, previden ko slepec, ponižen ko jagnje, molčeč ko riba, prizanesljiv, uljuden, skromen, postrežljiv itd. itd. Njegovo oko naj odseva milino, njegovo srce naj kipi samih blagih čustev, njegova roka naj blagoslavlja, njegova stopinja naj prinaša srečo.”¹

¹ Iv. K.: Podoba iz sanj, v: **Učiteljski list**, Trst 1. sep. 1922, III. let., št. 26, 27.

² Katz, M. B.: **Reconstructing American Education**, Harvard University Press 1987.

Kakor ugotavlja M. B. Katz² za ameriško šolstvo, in pri nas ni bistveno drugače, se celotna zgodovina šolstva giblje med nerealnimi pričakovanji, da bodo šole rešile socialne, ekonomske, kulturne, pa tudi politične in moralne probleme družbe, torej vero v moč izobraževalnih institucij pri razreševanju številnih družbenih problemov na eni strani, in vedno novimi strategijami, kako se spoprijeti z neuspehom, ki je nujni rezultat teh nerealnih pričakovanj, na drugi. Rezultat neuspeha šole pri realizaciji pričakovanj so vedno nove strategije organiziranja šole in poučevanja, kakor tudi nove vizije o tem, kaj vse bi šola morala narediti.

V skladu z načrti in pričakovanji se oblikuje in preoblikuje tudi podoba učitelja. Tako se od osnovnošolskega učitelja pričakuje, da bo ne le posredoval tista znanja, ki so postala za vsakega posameznika nujno potrebna, ne glede na vlogo, ki jo bo imel v življenju, temveč tudi, da se bodo z njegovim delom

³ Jones, D.: *The genealogy of the urban school teacher*, v: S. J. Ball (ur.): **Foucault and Education**, Routledge, London and New York 1990, str. 57-77.

⁴ "Poročilo iz Krškega", po: Schmidt, v.: **Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem**, Delavska enotnost, Ljubljana 1988, I. del, str. 114.

⁵ Prav tam, str. 115.

⁶ Zakon je določal ustanavljanje treh vrst osnovnih šol: normalnih, glavnih šol in trivialnih. Trivialke so ustanavljali v manjših mestih, v trgih in na deželi. V njih so izobraževali za kmete, medtem ko so se v glavnih šolah (v vsakem okrožju naj bi bila vsaj ena) in normalnih (v glavnem mestu vsake dežele naj bi bila ena) izobraževali za meščane in za nadaljnji študij. Ta diferenciacija je bila ukinjena z zakonom iz leta 1869. V članku bom govorila o učiteljih trivialnih.

⁷ Schreiner, H.: Kratek pregled o razvoju slovenske ljudske šole, v: **Popotnik**, 1919, str. 129-147.

⁸ Izmed 22 udeležencev pedagoškega tečaja leta 1777 v Gorici jih je bilo 16 kmečkega stanu, 3 so bili uradniški sinovi, 2 meščana, eden pa iz "srednjega stanu". (Schmidt, v.: **Zgodovina...**, I. del, op. cit., str. 211.)

izboljšale delovne navade ljudi, da bo vplival na zmanjšanje kriminala, revščine in potepuštva, da bo torej posredoval takšno vzgojo, ki bo porok reda in stabilnosti družbe. Ob tem pa se mu ponujajo tudi vedno nove strategije, kako to doseči ob spoznanju, da stare ne uspejo uresničiti pričakovanj. Učitelj bi moral torej biti vse tisto, kar vsi od njega pričakujejo. Te nemogoče in večkrat tudi nasprotujoče si zahteve so že v naprej obsojene na neuspeh, učitelji pa izpostavljeni neprestanim kritikam in novim pritiskom, ker ne morejo izpolniti pričakovanj. Zato je zgodovina učiteljevanja, kakor ugotavlja D. Jones³, v bistvu zgodovina neuspehov.

Ena izmed strategij, s katero naj bi rešili neuspeh osnovne šole in ki je odigrala pomembno vlogo ne le v zgodovini šolstva, temveč je v ospredju tudi danes, izpostavlja, da je učiteljevanje predvsem stvar čuta, ljubezni do otrok, poglobitve v otroško dušo ipd. Seveda je učiteljevanje med drugim tudi to, vendar pa poudarjanje takšne usmeritve spodkopava avtoriteto učitelja kot strokovnjaka, pomeni razvrednotenje pomena njegovega strokovnega znanja. Učiteljevanje je namreč v tem smislu bolj stvar osebne predanosti, plemenitih nagibov kot pa znanja, je bolj stvar učiteljevega karakterja kot pa njegove izobrazbe. Takšna strategija pomembno vpliva ne le na oblikovanje učiteljeve željene podobe, temveč tudi na vrednotenje samega poklica, opravičuje tako nizke plače, nizek socialni status učiteljev, kakor tudi neprestano vtikanje v učiteljevo delo, kaj naj dela in kako.

Prvi posvetni učitelji v elementarnem šolstvu za otroke nižjih slojev so bili cerkovniki, organisti, pisarji, ki so želeli na ta način kaj postrani zaslužiti, invalidi, falirani študenti, obrtniki, ki se v svojem poklicu niso obnesli, ali pa so istočasno z opravljanjem svojega poklica, če so pri tem sedeli (čevljar, krojač, krznar), tudi poučevali. Poučevanje je bilo zanje postranska zaposlitev, za druga dela so praviloma dobivali več denarja kot za poučevanje.

Poročila navajajo, da je bil učitelj revež in da se "zaradi slabih dohodkov noben sposoben človek ne loti tega dela".⁴ Vsebina pouka se ni ravnala po starosti in prejšnji izobrazbi učencev, ne moremo še govoriti o razredih ali o učnih načrtih, temveč se je učitelj o tem, kaj bo učil, dogovoril s starši. Pouk je bil pretežno individualen, učitelj pa je "predvsem poslušal učenčevo memoriranje, mu odkazoval novo lekcijo ter vihtel šibo, kolikor ga pri tem ni nadomeščala njegova žena ali njegov pomočnik, ker je sam imel važnejše opravke".⁵

Bede osnovnošolskih javnih učiteljev⁶ država s prvim šolskim zakonom leta 1774 ni omilila. Učitelji so bili še naprej neizobraženi in sestradani, zaposlovali in presojali so jih bolj po tem,

kako so opravljali svoje izvenšolske obveznosti, in ne toliko po kvaliteti njihovega šolskega dela. Večkrat so živeli slabše od pastirjev in hlapcev, saj so njihovi dohodki zaostajali za dni-narsko mezdo. Edina privlačnost tega poklica je bila, da so bili v skladu s predpisi nameščeni učitelji oproščeni vojaščine.

Država stroškov za šolstvo ni poddržavila, plačevanje učiteljstva pa zakon sploh ni določal. Zapisano je le bilo, da je potrebno šole vzdrževati iz lokalnih virov. Ker denarja ni bilo, je notranjeavstrijski gubernij leta 1790 razglasil, da se morajo učitelji zadovoljiti s cerkovniškimi prejemki in s šolnino, da mora torej vsak učitelj opravljati tudi cerkovniško službo. S tem pa so se morali učitelji odpovedati nekaterim drugim postranskim virom zaslužka. Tako učitelj ni smel biti kakor v prejšnjih časih "Bader", ki je zobove drl, krojač, tkalec, sel (Bodenlaufer) ali pa godec, ki je pri gostijah godel, vendar pa je nujno rabil dohodke mežnarja, zvonarja, občinskega pisarja in voditelja cerkvenega zbora".⁷

Zakon je tudi določal, da smejo že nameščeni učitelji duhovniškega in posvetnega stanu ostati v službi, le seznaniti se morajo s predpisanim novim načinom pouka. S tem se je začelo prvo organizirano pedagoško izobraževanje učiteljev pri nas. O izobrazbenosti učiteljev veliko pove podatek, da je bila potrebna izobrazba za sprejem na učiteljski tečaj pismenost, znanje branja in pisanja, čeprav le za silo. Kaj več od cerkovníkov, organistov in kočarjev tudi niso mogli pričakovati, pa še takih učiteljev je primanjkovalo.⁸ Po novi učni metodi naj bi učitelj učil predvsem s pomočjo razlage in ne toliko z guljenjem, vendar pa je učitelj spričo svoje nizke izobrazbe ubiral predvsem drugo pot. Pomanjkljivosti v izobrazbi namreč tudi tečaji, ki so trajali 45 dni ali celo manj,⁹ niso mogli nadoknaditi.

Z drugim državnim zakonom iz leta 1805 je bil osnovnošolski učitelj ne le kot cerkovník, temveč tudi v izvajanju šolskih obveznosti podrejen župniku. Prosvetljenska osnovna šola je bila namreč obdolžena, da je ljudstvo spridila z demokratičnimi idejami, zato je novi zakon predpisoval neposredno cerkveno vodstvo in nadzorstvo osnovnih šol.

Poročila tudi iz tega obdobja navajajo, da so se za učiteljski poklic odločali "le povprečni ljudje ali celo puhloglavci, ki druge niso mogli uspeti, ali pa se tako skušajo odtegniti vojaščini".¹⁰ Tečaji za učitelje trivialni so se sicer podaljšali na 3 mesece, vendar pa je bila njihova zahtevnost še vedno zelo nizka. Tečajnike, ki se niso mogli vzdrževati, so npr. še pred koncem

⁹ *Kakor navaja V. Schmidt, so se nameščeni duhovniki redkokdaj pojavili na pedagoškem tečaju, za javne učitelje in kandidate za ta poklic pa je bila osnovna ovira revščina. Učiteljevanje je bilo še vedno postranska zaposlitev, svoje glavne zaposlitve pa niso mogli kar tako zapustiti. Zato so obstajale tudi bolj primitivne oblike pedagoškega izobraževanja. Tako je npr. Kumerdej, ki je pri nas spravil v tek pedagoško izobraževanje, v svojem stanovanju posredoval improviziran privatni*

Učiteljica, ki se zaradi amandmana o celibatu ne more poročiti, prav za prav se more, pa je nihče noče vzeti, ne zaradi njenih lepih oči, temveč zaradi njene službe, si išče zdravega in krepkega moškega za divji zakon, po možnosti višjega uradnika, da bi bili njeni otroci iz divjega zakona preskrbljeni. Resne ponudbe je poslati pod »Idealna učiteljica« na upravo lista. (Po »Slovenski besedi« od 27. avgusta).

pedagoški pouk za podeželske učitelje in sploh za vsakogar, "ki se je želel na hitro roko seznaniti z učno metodo izven rednih šolskih ur". Še bolj primitivna oblika pa je bila, da so neusposobljene učitelje poučevali kar absolventi tečajev. (Prav tam, str. 214.)

¹⁰ *Goriški škof Balant: po: prav tam, II. del, str. 14.*

¹¹ *Po: prav tam, III. del, str. 58-59.*

¹² *Krški škof J. Mayr, po: prav tam, II. del., str. 168.*

¹³ *Po: prav tam, str. 16.*

¹⁴ *Sekovski šolski nadzornik F. S. Gruber, po: prav tam, str. 189-190.*

tečaja poslali v šole, le da so bili pismeni. Tečajji so bili sicer kasneje daljši, tako da so trajali v 50-tih letih že dve leti, vendar pa je bila njihova izobrazbena raven še vedno zelo nizka. To pove npr. tudi navodilo prosvetnega ministrstva iz leta 1852, ko pravi, da je treba pouk tečajnikov poenostaviti tako daleč, da bodo spoznali vsebino in način uporabljanja osnovnošolskih učbenikov, s čimer se jih bo bolje usposobilo kakor pa s predavanjem snovi, ki jim v šoli nič ne koristi in je le vzrok, da postajajo domišljavi in nezadovoljni s svojim položajem.¹¹

Na eni strani so bile namreč vedno glasnejše zahteve po višji učiteljevi izobrazbi, na drugi strani pa se je kazal strah pred njo, saj izobrazbenost "le prerada ljudi pokvari ter zbuja učiteljem in učencem želje in potrebe, ki ne morejo biti uresničene, ter jih zavaja v nezadovoljnost in jih onesrečuje".¹² Tako je npr. predsednik študijske revizijske komisije Rottenhan izjavil, da je dovolj, če je učiteljeva izobrazba le nekoliko višja od tiste, ki jo ima kak družinski oče. Tega pa bi se lahko po njegovem mnenju naučil vsak kmečki sin ali obrtnik, ki od zemlje oziroma od svojega poklica ne more živeti, le če se je naučil brati, pisati in računati, če je pomagal učitelju nadzirati učence, nato pa se je udeležil tečaja za preparandiste na kaki glavni šoli.¹³

Izobrazba je torej škodljiva za ljudstvo, saj "če naj bo spričo določene mu usode srečno in zadovoljno, mora ostati trezno, ali z drugimi besedami, ve naj samo toliko, kolikor v svojem stanu potrebuje,"¹⁴ kvari pa tudi učitelje. Pri delu v šoli jim ne koristi, saj za poučevanje otrok ni potrebno veliko znanja, je pa vzrok za to, da postanejo domišljavi in zahtevajo več, kot se za njihov stan spodobi.

Takšno razmišljanje je povezano tudi z novo strategijo, s katero naj bi rešili neuspeh, ki se je začel pojavljati v šoli. Medtem ko naj bi imel po zakonu iz leta 1805 vodilno vlogo v šoli duhovnik, saj naj bi opravljal dosti težjo in zahtevnejšo vzgojno nalogo, to je oblikovanje duha ter nravstvenega, vernega in preudarnega značaja, naj bi bila učiteljeva naloga dosti lažja in manj pomembna. Učencem naj bi le vtepel v glavo učno snov, ki zahteva oblikovanje privajenosti, jih navadil brati, pisati in računati. Učitelj naj bi torej opravljal delo mehničnega inštruktorja, z drilom naj bi učil učence. Takšna strategija pa se ni izkazala za uspešno. Vse bolj so se začeli namreč spraševati, ali šola kvari ljudstvo. Ugotavljati so začeli, da kljub povečanju števila šol in širitvi šolske obveznosti ne izginja revščina, lenoba, nemarnost, postopaštvo in zločinstvo. Vzrok pa so našli v tem, da se otroke v šoli preveč poučuje in premalo vzgaja: "Naš omikani svet je odgojo preveč v kot potisnil... podučevanju v vednostih je določil toliko važnosti in imenitnosti, kakoršne nikdar ne more imeti..."

Ne sama vednost in znanje, ampak značaj je podlaga sreče za posameznega in za vse ljudstvo. Lastno premišljeno opazovanje, zdrava pamet, pridnost, varčnost, zmernost, dobrotljivost, ktera prinaša blagoslov, natančnost pri opraviilih, previdnost v življenji, pokorščina do obstoječih postav, zadovoljnost, poštenje, zvestoba in vest, je podlaga vsake vredjene hiše in več velja, kakor vednost in učenost; to se pa dobiva bolj po odgoji, kakor pa po podučevanju.¹⁵

V šoli je torej potrebno dati večji poudarek vzgoji, saj šola, ki le uči, pomaga, da zna človek hudobijo v srcu bolje prikrihati, šola, v kateri se poudarja znanje, zanemarja pa človekov moralni razvoj, pelje k nemoralnosti in kriminalu: "Potrudimo se enkrat, in preiščimo enkrat tih in unih potepuhov, sleparjev in zapravljujcev. Skoraj vselej bomo najdeli, da jih do tje ni pripeljalo pomanjkanje pri poduku ampak pomanjkanje pri odgoji."¹⁶

Naloga šole je torej vzgojiti dobre značaje, kar lahko uspele učitelju, ki je tudi sam dobro vzgojen. To pa pomeni, da kritike učiteljevega dela niso kazale le zaskrbljenosti za njegovo izobrazbo, temveč tudi in predvsem za njegov karakter.

To kaže npr. že ena izmed prvih splošnih gonj proti učiteljem leta 1823. Učitelji naj bi kvarno vplivali na mladino, zapelevali nedolžne otroke, ipd., da pa bi preprečili te škodljive vplive, so predlagali strogo nadzorovanje. Že ob vstopu na pedagoški tečaj naj bi za nazaj preverjali njihovo vedenje, še bolj njihovo vedenje med tečajem, po tečaju pa naj bi učitelja strogo nadzoroval domači župnik. Predlagali so tudi, naj bi učitelje vsaj za eno leto zaprli v samostan, da bi se jim okreplili moralni in verski čut.¹⁷ Zaradi pomanjkanja učiteljev in denarja vsega tega niso mogli izpeljati, ostalo pa je prepričanje, da je učitelj sumljiva oseba, ki potrebuje neprestani nadzor. Najbolj

¹⁵ "Šolsko in ljudsko izobraženje", v: **Učiteljski tovariš**, Ljubljana 1870, št. 20, 21.

¹⁶ Prav tam, št. 21.

¹⁷ O tem glej več: Schmidt, v.: **Zgodovina...**, II. del., op.cit., str. 163-167.

Obrambni vestnik.

☛ **Jaklič — Krek — Hočevar.** Dne 19. t. m. je zborovala v Zatičini Dolenjska podružnica „Slomškove Zveze.“ Nadzornik Stiasny, ki je bil tu slovesno krščen za pristnega Slomškarja, je porabil celo svojo uradno oblast, da ni to zborovanje ostalo brez zborovalcev. — O tem zborovanju čitamo v „Slovencu“ z dne 21. t. m. tudi to-le: In celo naši poslanci na Dunaju so se nas spominjali in nam poslali brzojavko, ki je kaj ugajala: „Besnenje nasprotnikov naj vas ne plaši! Taki so bili vedno. Surovo psovanje, podlo denunciantstvo je njihovo bojno orožje. Naj lajajo za plotom, ugrizniti tako več ne morejo nikogar. Iskreno vas pozdravljajo Jaklič, Krek, Hočevar.“ — Primerjati koga s

lajajočim psom za plotom — to seveda ni surovo psovanje, in klerikalne ovadbe pri deželnem šolskem svetu tudi niso podlo denunciantstvo, ampak to oboje je tisto bojno orožje, ki priganja breznačajneže in slabotneže v Slomškovo Zvezo. — „Lajajoči pes za plotom!“ — To je tako imeanitno rečeno, to je tako duhovito, tako karakteristično, da Slomškarji kar usta odpirajo. Ko bi brzojavka Jaklič — Krek — Hočevar postavila lajajočega psa namesto za plot rajše za podrti peč — to bi šele bilo duhovito, to bi šele kaj ugajalo! No, bo pa drugič drugače, saj še ni vseh dni konec! Ampak bodi tako ali drugače, eno je gotovo: Pedagog Jaklič, filozof in demokrat Krek, elegantni advokat Hočevar — s primernim spoštovanjem naj bodo izrečena tudi vaša imena vselej, kadar nam bo govoriti o razširjevalcih klerikalne olike!

¹⁸ *Prim.: Čednosti dobrega učitelja, v: Učiteljski tovariš, Ljubljana 1868, št. 11.*

¹⁹ *Prim.: Podoba dobre šole, v: Učiteljski tovariš, Ljubljana 1861, št. 1.*

natančno predpisan je bil nadzor že nastavljenega učitelja in ni zajemal le učiteljevega šolskega dela, temveč tudi njegovo obnašanje izven šole.

Uveljavljati se je začelo prepričanje, da učitelj ni le tisti, ki tako ali drugače prenaša znanje in preko njega disciplinira otroke, temveč mora otroke tudi vzgajati, in sicer tako, da jim je moralni vzor. Na otroke tudi ne sme vplivati s kaznijo, saj jih kazen odvrča od šole, poleg tega pa tudi kazen in strah, ki je z njo povezan, blokira njihovo učenje. V nasprotju s tem lahko učitelj s svojim zgledom najintenzivneje deluje na otroško dušo in oblikuje otroke v moralne subjekte. Nova strategija, ki naj bi bila v šoli uspešnejša od prejšnje, daje torej poudarek na učiteljev karakter, na vzgojo preko učiteljevega vzora. Če pa učitelj deluje predvsem s svojim zgledom, mora biti seveda tak, kakršne želi vzgojiti svoje učence.

Med učiteljevimi lastnostmi so bile najbolj cenjene resnoba, molčečnost, ponižnost, razumnost, modrost, potrpežljivost, zmernost, krotkost, gorečnost, pazljivost, značajnost in pobožnost.¹⁸ Navkljub pomanjkanju in bedi, v kateri je učitelj živel, je moral biti do ljudi nekoliko superioren in jim pokazati, s svojim načinom življenja, kakšno je pravilno življenje. Za svoje delo je moral oblikovati primeren prostor. Šola je morala biti sredi vasi, med drevjem. Morala je biti čista in lepo urejena, okoli šole naj bi bil lep vrt s cveticami, zelenjavo in sadjem. Razred je moral biti opremljen preprosto, v njem niso smele biti knjige, igrače, ki bi odvrčale otrokovo pozornost, tudi stene so morale biti prazne, le nad katedrom je morala viseti slika Kristusa na križu, poleg nje podoba device Marije in sv. Alojzija, na drugi strani pa podoba cesarja in viškega duhovnega pastirja.¹⁹

Učitelj se je moral tudi v razredu lepo obnašati, gladko je moral govoriti, ni smel imeti telesnih napak, oblečen pa je moral biti tako, da s svojo obleko, kakor tudi s svojim obnašanjem, ni odvrčal otrokove pozornosti od tistega, kar je razlagal. S svojim glasom je moral pritegniti pozornost vseh otrok v razredu. Razred je moral urediti tako, da je lahko videl vse, kar se je v njem dogajalo. Učencev ni smel nikoli pustiti samih, vselej so morali biti zaposleni, s čimer naj bi jih obvaroval slabih navad, kot so lenost, razuzdanost, hudobnost, nemarnost, postopaštvo. Pridobiti si je moral otrokovo ljubezen in zaupanje, hkrati pa je moral tudi sam izkazovati ljubezen in potrpežljivost, in sicer tudi do tistih otrok, katerim je stvarnik odrekel vse, kar je drugim tako bogato podelil: "Rad hvali in spodbuja, kjer je treba, in kjer ve, da ne bo škodovalo; rad poterpi s slabejimi in z zanemarjenimi, ter jim še posebno rad pomaga. In če kak učenec zasluži, da bi ga učenik ojstrejše svaril ali ga še celo kaznoval, mu ne prizanaša, temuč vse

Jubilejska samopomoč.

Društveniki so lahko učitelji, njihove žene in učiteljice. Za sprejem se je zglasti pri načelniku (zdaj nadučitelj Fran Ks. Trošt na Igu pod Ljubljano).

V društvo se sprejemajo le oni, ki še niso stari nad 45 let.

Pristopnina se ravna po starostnih letih in sicer od 20 do 25 let **2 K 50 h**, od 25 do 30 let **5 K**, od 30 do 35 let **10 K**, od 35 do 40 let **15 K**, od 40 do 45 let **20 K**, poleg tega še **2 K** za prvi smrtni slučaj in **1 K** vpisnine. Letno se plača za rezervni fond **2 K**, ki je znašal konec X. upravne dobe 6179 K 98 h.

Po društvenikovi smrti izplača načelništvo takoj zakonitim dedičem tolikokrat po **2 K**, kolikor je društvenikov. Po smrti društvenika plačajo drugi društveniki po **2 K** za nadaljni slučaj smrti.

²⁰ *Prav tam.*

²¹ *Govekar: "Ustrahovanje v šoli", v: Učiteljski tovariš, Ljubljana 1872, št. 5.*

²² *Učiteljice so lahko učile v prvih štirih razredih osnovnih šol s tretjim avstrijskim zakonom iz leta 1869.*

stori, da bi ga skoro na pravo pot pripeljal in poboljšal. Nikoli pa ne reče kake nepremišljene besede, ktera bi se mu ne spodobila, in tudi ni čmern in togotin, šola mu je vedno ljubezniv in svet kraj; vsi učenci so mu kot sinovi in hčere. - Pri takem očetovskem ravnanji pa se tudi učenci obnašajo pri učniku, kakor pri svojem očetu in med sabo se ljubijo, kakor bratje in sestre enega očeta. Pri vsaki priložnosti kažejo, da so ubogljivi, priljudni, mirni, potrpežljivi in sočutni."²⁰ Učitelj mora znati pri otrocih zanetiti ljubezen do njega in do šole, to pa lahko doseže le, če jih tudi sam ljubi, če je tudi sam ljubezniv in potrpežljiv. Ljubezen je instrument moralne vzgoje: "Učitelj naj učence vadi, da iz ljubezni do njega, in iz strahu, da bi se mu zamerili, se skerbno varujejo vsakega slabega djanja, in da so žalostni ako vidijo, da so s slabim ravnanjem žalili učitelja. Učitelj, ki svoj poklic in mu izročeno mladino vdano ljubi, pridobi si gotovo tudi na prvi mah ljubezen vseh učencev... Ljubezen mora biti tedaj poglavitna podlaga vsega našega pedagoškega delovanja."²¹

Učitelj naj bi projiciral etično resnico divjim, razposajenim in lenim otrokom in jih spremenil v etične subjekte, in sicer tako, da bi jim bil moralni vzor, ne z zunanjo prisilo, telesnim kaznovanjem, temveč z ljubeznijo, z močjo svoje lastne osebnosti. Seveda pa je ta model učitelja prevladoval predvsem v teoriji in ne v praksi. Učitelji so namreč še vedno poučevali predvsem z drilom in s kaznijo, njihovo delo ni bilo cenjeno, cenili pa ga niso niti sami, saj so bili zanj slabo plačani, pogoji dela so bili slabi, imeli so tudi po sto otrok v razredih, ki so bili temni, slabo prezračeni, brez vode in ogrevanja.

Kljub temu pa je takšen model učitelja odigral pomembno vlogo v nadaljnjem razvoju šole. Pojmovanje, da je prvenstvena naloga šole vzgoja, da je uspeh v šoli bolj povezan z učiteljevo milosrčnostjo kot pa s trdo roko, z njegovim karakterjem kot pa z znanjem, je namreč omogočalo in hkrati opravičevalo vstop v šole tudi ženskam.²² Ženska je lahko primerna učiteljica mlajših otrok, saj sta ji vzgoja in ljubezen do otrok že prirojeni. Delo v šoli se je tako pojmovalo kot izvajanje ženske naravne vloge v šolskem okolju, oz. kot nadaljevanje ali razširitev njihovega domačega dela: moralna in duhovna vloga, ki so jim jo pripisovali, je omogočala in hkrati opravičevala njihov vstop v razrede. S tem pa se je poudarek na vzgojni funkciji šole, na pomembnosti učiteljevega karakterja za uspešno delo v šoli še povečal.

Lastnosti, ki so ženskam omogočale vstop v šole, se namreč vežejo predvsem na vzgojo in ne na izobraževanje, kajti kakor je zapisal Jos Ciperle: "Besedi: 'učena' in 'ženska' sta si seveda v tolikem nasprotji, da ji človek prav težko zveže v eno celoto." Saj pravi tako dobro slovenski pregovor: "Ženska je dozih las,

pa kratke pameti". Učenost jako težko prebiva pod toliko množico lasi, mora se stiskati in stiskati v kotec, da pri prvi priložnosti uide iz pod lasi..."²³ "Učenost je vedno le v glavi, t.j. v možganih. Vsak izobražen človek pa ve, da ima ženska manj možganov, kakor moški; pri nas Evropejcih je navadno tako, da jih ima moški dva funta, ženska pa le 900 gramov."²⁴

Podobno meni npr. tudi J. J., učitelj v dekliški šoli: "Pri moških se vse dušne moči bolj prosto in ena od druge razločno dvigajo. On sodi z umom, prevdarja s pametjo, čuti s sercom. Pri ženski so pa te dušne zmožnosti v tako tesni zvezi med sabo združene, da skoro ob enem svojo delavnost razodevajo. Žena prevdarja, sodi in čuti skoraj samo s sercom, tedaj ljubi ali sovraži iz vsega serca brez premisleka in prevdarka, in ne verjame lahko pametnim besedam, - je bolj nestanovitna, kar danes ljubi, jutri sovraži, dasiravno sama sebi ne more odgovarjati od tega. Od abstraktnih ali posnetih vednosti, pri katerih se nič s čutjem ne pozna, večji del kaj ne razume."²⁵

Ženska je torej na intelektualnem področju šibkejša od moškega, vendar pa je zato močnejša na drugih področjih, ki so za poučevanje otrok veliko bolj pomembna: "Nihče ne more tajiti, da ni mnogo vztrajnejša od moškega, mnogo bolj potrpežljiva in za podobno delo veliko spretnejša."²⁶ Kajti: "Nikdar se ne more moški tako poglobiti v otroško dušo kakor ženska, ki se po svojem intenzivnejšem čustvenem življenju nekako približuje otroku. Tu je seveda predvsem upoštevati vzgojni moment ne učnih uspehov. Upam pa, da važnost vzgoje ne bo nihče zanikal..."²⁷

Ena izmed strategij, ki je odigrala pomembno vlogo v zgodovini učiteljevanja, izpostavlja, da je učiteljevanje bolj kot kaj drugega stvar čuta, ljubezni do otrok, če pa je tako, je bolj odvisno od učiteljevega karakterja, sposobnosti poglobiti se v otroško dušo, kot pa od njegove izobrazbe, bolj je stvar osebnosti, moralne zavesti, plemenitih nagibov, kot pa strokovnosti. Vzgoja v taki šoli je primarnega pomena, izobraževanje pa sekundarnega, kar kaže navsezadnje tudi raven zahtevanega znanja za opravljanje tega poklica: to je le malo višje od tistega, ki ga ima vsakdo, ki je končal osnovno šolo.

²³ Ciperle J.: *Pedagogični pogovori, v: Učiteljski tovariš*, 1878, št. 2.

²⁴ *Prav tam*, št. 4.

²⁵ J. J., učitelj v dekliški šoli: "Od izreje ženske mladosti", v: *Učiteljski tovariš*, 1861, št. 6.

**Nizke cene
elegantna oblika
velika trpežnost**
so lastnosti, ki jih ima

! obuvalo !
češko trrdke

V. Havel v Blatni
(Južno Češko). 52-10

Cenik, v katerem je navedeno podrobno navodilo za jemanje mere, pošljem takoj franco.
Definitivnim učiteljem dovoljujem na . . . željo male mesečne obroke. . .

Neprilležno blago rad zamenim!
Poprave črevljev se izvršujejo kar najskrbneje.

²⁶ Ali je ženska delovna moč cenejša v javni službi?, v: *Učiteljski tovariš*, 1923, št. 23.

²⁷ *Prav tam*.

²⁸ Po: Schmidt, v.: **Zgodovina...**, III. del, op. cit., str. 43.

²⁹ Koder, A.: "Deset zapovedi učiteljskega stanu (1881)", v: **Popotnik**, 1915, št. 3.

³⁰ Prav tam.

³¹ Prav tam.

³² Šolsko in ljudsko izobraževanje, v: **Učiteljski tovariš**, Ljubljana 1871, št. 2.

³³ Šolski zakon iz leta 1869 je določal, da sme biti plača učiteljice le 80% učiteljeve. Ta določba je bila na Kranjskem razveljavljena z zakonom z dne 28. oktobra 1875, sledil pa je zakon, ki so ga sprejeli leta 1898, po katerem so ostale plače učiteljic v nižjih dveh plačilnih razredih izenačene s plačami učiteljev, v prvih dveh plačilnih razredih pa so bile 10% nižje.

Vendar pa so le redke učiteljice prišle do prvih dveh plačilnih razredov. Leta 1897 so bile med 180 kranjskimi ljudskoškolskimi učiteljicami le 3 v I. plačilnem razredu, 2 v II., 22 v III., ostalih 150 pa v IV., torej najnižjem plačilnem razredu. Tako so bile učiteljice tudi z 22 in 25 leti službe v IV. plačilnem razredu, medtem ko so mladi in neporočeni učitelji že z nekaj leti službe prišli v III. ali celo v II. plačilni razred.

Poleg drugih obveznosti so morale poučevati tudi ženska ročna dela, in sicer brezplačno, kar pomeni, da so imele na

Seveda je rezultat tega nizko vrednotenje samega poklica. Če bi se namreč učiteljem predobro godilo, kakor je poudaril v 50-tih letih 19. stoletja tedanji prosvetni minister Thun, bi se v tem poklicu zbrali samo taki, ki gledajo le na plačo. S tem pa bi šoli naredili več škode kot koristi, kajti šoli največ koristijo učitelji, ki se odločajo za ta poklic iz plemenitih nagibov. Zato je treba z vso strogostjo "zavračati kaznivo vedenje mnogih učiteljev, ki v svoji domišljavosti zahtevajo, kar ni primerno njihovi nizki izobrazbi in šibki zmogljivosti, in ki se nezadovoljni, kakor so, neprestano pritožujejo zaradi premajhnih prejemkov".²⁸

Učitelj se za svoj poklic torej ne sme odločiti zaradi zaslužka, temveč iz plemenitih nagibov, več kot denar mu mora pomeniti izpolnjevanje etične dolžnosti, biti "drugi izveličar svojemu narodu".²⁹ Opravljanje tega poklica je nekaj več kot opravljanje drugih poklicev, pomeni namreč izvrševanje posebnega poslanstva. "Kogar skuša Bog, ga stori učitelja, zato je njegov stan trnjev, a zasluge neprecenljive!"³⁰ Zatorej učitelj: "Ne išči v svojem stanu samo kruha za življenje, temveč poklica, za katerega se čutiš ustvarjenega!",³¹ poklica, za katerega se čutiš poklicanega.

Za učiteljevanje je torej bolj pomembna osebna predanost kot pa znanje, kar pa ne opravičuje le učiteljevega nizkega statusa, nizkih plač, temveč pomembno vpliva tudi na vrednotenje učitelja kot strokovnjaka. Za opravljanje takšnega dela ni potrebna visoka stopnja strokovnega znanja, nizka izobrazba učitelja in njegove šibke zmogljivosti pa hkrati dopuščajo in opravičujejo, da se lahko vsakdo vtika v njegovo delo in mu predpisuje, kakšna je njegova vloga in kako naj jo opravlja. Zato tudi ne čudijo pogoste pritožbe učiteljev, ki tudi danes niso bistveno drugačne od tistih izpred sto let in več: "Od učiteljev se čedalje več tirja, učitelj naj uči to, naj uči ono, naj bode tak ali tak. Vsak ve učitelju očitati napake in nevednosti. Šolska mašina se zasuče, začne mleti, iz nje pride toliko in toliko protokolov, toliko sporočil, no sedaj pa gre vse dobro!"³²

Z razvojem kapitalizma in z možnostjo zaposlovanja moških drugod, kjer je bila verjetnost uspeha večja in tudi višje plače, so moški zapuščali ta zaničevan in necenjen poklic. Poklic, katerega sestavni del je bilo tudi neprestano premeščanje, naraščanje obveznosti v šoli in izven nje, povečanje nadzorovanja ipd., ni bil privlačen za moške, bil pa je privlačen za ženske, za katere je bil v primerjavi z drugimi poklici, do katerih so imele dostop (tovarne, rudniki, prostitucija), tudi dosti bolj prijeten. S tem pa se je razvrednotenje tega poklica še povečevalo. Učiteljice so za manj denarja delale več,³³ poleg tega pa zgodovina učiteljevanja, podobno kot zgodovina drugih poklicev, kaže, da ko ti poklici postanejo ženski, se

težnja po zunanji kontroli, naraščanju obveznosti, nizkem vrednotenju dela še povečuje. Ženske so hitreje izpostavljene proletarizaciji kot moški.³⁴

Zgodovina učiteljstva kaže, da učiteljski poklic nikoli ni bil cenjen, strategija, ki izpostavlja, da je učiteljstvo predvsem stvar čuta, ljubezni do otrok, poglobitve v otroško dušo ipd., pa nizko vrednotenje poklica še povečuje in preprečuje uveljavljanje avtoritete učitelja kot strokovnjaka.

To pa pomeni, da tudi današnji boji učiteljev in učiteljic, ki se opirajo na takšno strategijo, ne morejo biti uspešni. Nizko vrednotenje poklica, spremljano z večjim nadzorovanjem dela in razvrednotenjem pomena učiteljevega strokovnega znanja, le še povečujejo.

*teden 4 do 6 ur več kot učitelji. (Hojan, T.: "Boj slovenskih učiteljic za enakopravnost v 19. stoletju", v: **Sodobna pedagogika**, 1968, št. 5-6, str. 243.)*

³⁴ Prim.: Apple, M. W.: **Teachers and Text**, Routledge, New York, London 1989.

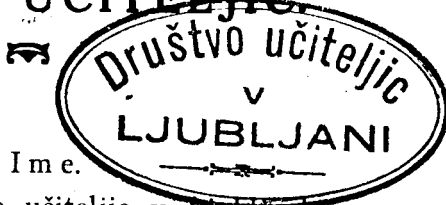
Mojca Peček, magistra pedagogike, asistentka na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani.

LITERATURA

- APPLE, M. W.: **Teachers and Text**, Routledge, New York, London 1989.
- BERGEN, B. H.: "Only a schoolmaster: gender, class and the effort to professionalize elementary teaching in England 1870-1910", v: J. Ozga (ur.): **Schoolwork, Approaches to the Labour Process of Teaching**, Open University Press, Great Britain 1988.
- DAVID M. E.: **The State, the Family and Education**, Routledge and Kegan Paul, London 1980.
- HOJAN, T.: "Boj slovenskih učiteljic za enakopravnost v 19. stoletju", v: **Sodobna pedagogika**, 1968, št. 5-6, str. 241-245.
- JONES D.: The genealogy of the urban schoolteacher, v: S. J. Ball (ur.): **Foucault and Education**, Routledge, London and New York 1990, str. 57-77.
- KATZ M. B.: **Reconstructing American Education**, Harvard University Press 1987.
- KODELJA, Z.: "Poklic" in razmerje subjekta do drugega, v: **Problemi razprave - Razpol** 1, Ljubljana 1985, št. 9-11, str. 158-161.
- MATTINGLY, P. H.: "Workplace Autonomy and the Reforming of Teacher Education", v: T. S. Popkewitz (ur.): **Critical Studies in Teacher Education**, The Falmer Press, Great Britain 1987.
- Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969**, Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1970.
- PEČEK, M.: "Čednosti dobrega učitelja", v: **Šolska kronika - zbornik za zgodovino šolstva**, Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1992, št. 25, str. 71-80.
- PEČEK, M.: "Feminizacija učiteljstva (1869-1941)", v: **Šolska kronika - zbornik za zgodovino šolstva**, Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1993, str. 61-73, v tisku.
- Popotnik**, 1880-1941.
- SCHMIDT V.: **Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I-III**, 1. ponatis, Delavska enotnost, Ljubljana 1988.
- Šolski prijatelj**, časopis za šolo in dom, Celovec 1852-1860.
- Učiteljski tovariš**, list za šolo in dom, Ljubljana 1861-1941.

PRAVILA

DRUŠTVA UČITELJIC

1. I m e.

§ 1. Ime: Društvo učiteljic v Ljubljani.

2. N a m e n.

§ 2. Namen društva je:

1. združiti slovenske učiteljice;
2. zastopati njih pravice v javnosti;
3. pospeševati duševne in materijalne koristi učiteljic;
4. uplivati na prosveto žene, posebno pa ženske mladine;
5. vzdrževati stike z ženskimi organizacijami v svrhu medsebojne podpore.

3. N a č i n d e l a.

- § 3. 1. pedagoška in znanstvena predavanja in razgovori;
2. izvenšolsko delovanje v prid mladine;
  3. udeleževanje delegatinj pri ženskih in učiteljskih zborovanjih;
  4. zbiranje učil in vzgojevalnih sredstev;
  5. pospeševanje izobrazbe članic potom tečajev, skupnih izletov in potovanj;

6. prošnje in resolucije na oblastva;
7. izdajanje letopisa, brošur in knjig.

4. Sredstva.

- § 4. 1. redna članarina;
2. podpore;
  3. dohodki izvirajoči iz društvenega delovanja.

5. Člani.

- § 5. Člani so:
- a) redni;
  - b) podporni;
  - c) dopisujoči.

Redni člani morejo biti učiteljice, otroške vrtnarice in učiteljice ročnih del.

Podporni člani so osebe, ki gmotno ali duševno podpirajo društvo.

Dopisujoči člani so, ki društvene namene pospešujejo s pismenimi vestmi.

6. Pravice članov.

§ 6. Vsak član ima pravico udeleževati se društvenih zborovanj, staviti predloge in interpelacije. Samo redni člani imajo glasovalno pravico.

7. Dolžnosti članov.

§ 7. Vsaka redna članica je dolžna pospeševati društvene namene in redno plačevati članarino, določeno od občnega zbora.

§ 8. Članica, ki do konca junija ni naznani izstopa iz društva, je dolžna plačati članarino za tekoče leto.

8. Uprava.

§ 9. Društvo upravlja odbor, ki ga voli občni zbor za dobo enega leta.

§ 10. Ožji odbor sestoji iz 6 članic, širši odbor pa poleg teh še po eno članico iz vsakega okraja.

§ 11. Odbornice volijo iz svoje srede predsednico, tajnico in blagajničarko ter njih namestnice.

§ 12. Ako katera odbornica umrje ali odstopi, izvolijo članice dotičnega okraja iz svoje srede naslednico za dobo do prihodnjih volitev.

§ 13. Odbor poda vsako leto občnemu zboru poročilo o društvenem delovanju in gmotnem stanju.

§ 14. Ožji odbor je sklepčen pri navzočnosti $\frac{2}{3}$ odbornic in sklepa z nadpolovično večino, širši odbor pa pri navzočnosti $\frac{1}{2}$ članov.

§ 15. Odbor sklicuje občne zборе.

§ 16. Predsednica skliče odborovo sejo, ako to želi ena članic odbora. Ona zastopa društvo na zunaj, podpisuje s tajnico vse spise in ima v razpregledu imenik članov ter je odgovorna za pravočasno izvršitev odborovih in zborovih sklepov. Ako je zadržana, jo nadomešča namestnica v vseh pravicah in dolžnostih.

§ 17. Tajnica oskrbuje vse pisarske posle, spisuje zapisnike sej in zborovanj ter sestavlja poročila o delovanju društva.

§ 18. Blagajničarka vodi račune, sprejema denar in podpisuje s predsednico spise tičoče se denarnih zadev.

§ 19. Volitve se vrše z vzklikom, češ ni ugovora.

§ 20. Volitev je veljavna z večino glasov.

9. O b č n i z b o r.

§ 21. Občni zbor se vrši vsako leto. Dnevni red je prijaviti vsaj 14 dni prej v listih. Predloge je vposlati 3 dni prej odboru. Predmeti občnemu zboru so:

1. letno poročilo odbora;
2. odobrenje računov;
3. volitev dveh pregledovalk računov;
4. predavanja;
5. sklepanje o predlogih;
6. volitve;
7. sprememba pravil;
8. sklep o razpustu društva.

Občni zbor je sklepčen pri vsakem številu navzočih članic razen zadeve o razpustu društva.

Občni zbor sklepa z nadpolovično večino.

Nenavzoči se strinjajo s sklepi navzočih.

10. R a z s o d i š č e.

§ 23. O razdružbi določata $\frac{2}{3}$ vseh rednih članic, v tem slučaju določi zbor kaj je storiti z društvenim premoženjem. Porabiti se sme le v korist učiteljskemu stanu.

§ 24. V slučaju oblastvene razpustitve društva zapade društveno premoženje fondu za dom učiteljic.

O paradoksu grešnih kozlov in črnih ovc

Ob dvotedenski stavki učiteljev konec lanskega šolskega leta je v slovenski javnosti prevladalo najprej začudenje nad dejstvom, da učitelji obstajajo, potem pa zgražanje nad tem, kako odločno so se lotili reševanja svojih problemov. Učiteljem naklonjeni novinarji so njihove stavkovne zahteve, torej izenačenje učiteljskih plač s plačami drugih zaposlenih v negospodarskih dejavnostih, predstavljali z bogatimi prisposodobami. Učitelji so bili "ponižujoče praznih žepov", "črne ovce", ki so prisiljene prosjčiti in barantati, ob tem pa imajo slabo vest, "obremenjeni so s krivdo" in potrebo po nenehnem opravičevanju.

Kljub temu, da je bila polovica slovenske javnosti v svojem sovražnem razpoloženju prepričana, da so učitelji nerazumevaljoči, delomrzni in ljudomrzni ter da delajo "z levo roko", so redki komentatorji opozarjali, da za svojo slabo plačo vendarle izkazujejo nenavadno "etično vzvišenost", "zavezanost idealom" in "delovno vnemo".¹ Posamezni učitelji, ki so se kljub vztrajnemu javnemu "impliciranju krivde" in "odvzemanju moralne integritete" oglasili v množičnih medijih, so dokazovali, da so vedno oni tisti "grešni osli", ki se morajo boriti za "vsak dinar miloščine" in pokojnino, "za človeka vredno življenje". Pri tem pa dopuščajo, da jih "blatijo in ponižujejo", so ugotavljali in zastavljali retorično vprašanje: "Kdo še danes spoštuje učitelja in njegovo delo?"²

¹ Nekateri so v pisnih medijem predlagali, da naj Slovenija proti učiteljem ukrepa tako kot Belgija, "vodni curki in pendreki naj imajo glavno vlogo". Prim. pismo J. Kanižnik, "Kaznovati stavkajoče", **Večer**, 11.6.1993. V isti številki je **Večer** priobčil tudi rezultate raziskave o tem, kaj meni slovenska javnost o stavki učiteljev. Na vprašanje, ali stavko podpirajo, je odklonilno odgovorilo 53 odstotkov vprašanih.

² Prim. B. Pretnar, "Pedagoška klofuta", **Delo**, 3.6.1993 in "Stavka s slabo vestjo", **Delo**, 9.6.1993; R. Ivelja, "Idealisti", **Dnevnik**, 9.6.1993; pismo M. Kocman, "Ko stavkajo učitelji", **Novi tednik**, 10.6.1993.

³ *Prim. "Je sindikat res dokazal, da je velik?", "Zadovoljstvo visi na tanki nitki", Republika in Večer, 12.6.1993.*

Podoba učitelja, ki so jo izostrili dramatični junijski dogodki, je neizbrisno literarna podoba Martina Kačurja. Z recitiranjem njegovih "misli" se je začelo tudi osrednje stavkovno zborovanje v Cankarjevem domu, kjer so učitelji odločali o tem, ali naj stavko nadaljujejo ali ne. Čeprav njihove zahteve niso bile uresničene, je bilo mnenje sindikalne zaupnice, da "če popustimo sedaj, bomo za vedno ostali Martini Kačurji", samo mnenje manjšine. Večina se je odločila, da to ostanejo.³ Ali pa bedna figura lačnega in premraženega idealista, ki ga ne razume ne oblast ne svet okrog njega, dejansko ustreza današnjemu učitelju? Nesporno v določeni meri držijo opisi ponižanja in brezpravnosti, ne drži pa vsaj to, da je današnji učitelj moški. Zato je toliko bolj zanimivo, da ob atributih zatiranega Kačurja koeksistira druga najpogosteje uporabljena opredelitev učiteljskega poklica, to je feminizacija, ki je bila ob letošnji stavki pomenljivo izpuščena.

Prav trivialno dejstvo, da v šolah učijo ženske, je za razumevanje učiteljskega položaja bistveno. Predstaviti ga bom skušala v širši zgodovinski perspektivi in pokazati, prvič, da feminizacija učiteljskega poklica ni bila zgodovinska sprememba, pač pa zgodovinska novost; in drugič, da je to dejstvo pustilo sledi v sindikalnih bojih za izboljšanje učiteljskega položaja, ki so jih danes zabrisali patetika na eni ter aroganca in pozaba na drugi strani.

SHOLARIZACIJA DRUŽBE - FEMINIZACIJA ŠOLE

Feminizacija učiteljskega poklica ima, nasprotno od nostalgično svetobolnega kačurizma, pejorativni pomen. Ni čisto jasno, kaj naj bi sama beseda pomenila; tisti, ki jo uporabljajo, ponavadi namigujejo, da so bili včasih učitelji moški, danes pa so večinoma ženske. Zadnji del trditve je nesporno točen, a pogledimo, če to velja tudi za prvega, in v katerih okoliščinah. Za primerjavo je relevanten javni obvezni šolski sistem, obravnavano obdobje pa zajema desetletja po njegovi uvedbi, torej konec 19. in začetek 20. stoletja. Natančneje rečeno, zanimajo nas čas, ko se je postopoma, a v državno predpisanih okvirih, oblikovala šola, kot jo poznamo danes, ter družbena razmerja, ki so se ob tem vzpostavljala.

Obvezno osnovno izobraževanje je v naših krajih avstrijska oblast uvedla z državnim osnovnošolskim zakonom leta 1869. Iz podatkov o številu polno zaposlenih učnih moči v takratnih slovenskih deželah (Štajerska, Koroška, Kranjska, Primorska) lahko razberemo, da se je v obdobju od leta 1871 do 1913 to število "več kot podvojilo, v Trstu z okolico se je celo popeteri-

lo" (Sagadin 1970:100). Med novo zaposlenimi v osnovnih šolah je bilo veliko žensk, vendar je njihov delež med vsemi zaposlenimi učitelji naraščal po pokrajinah različno. Tako je bilo na primer med učnim osebjem na Štajerskem leta 1871 samo 3,4% žensk, "konec leta 1913 pa jih je bilo že 44,5%"; na Kranjskem je bilo dve leti po uvedbi splošne osnovne šole 10% žensk, 1913 pa so med učnim osebjem zavzemale kar 56%. Leta 1913 je bil delež zaposlenih učiteljic na Primorskem - 47,8%, bistveno pa je istega leta od povprečja odstopala le Koroška z 32 odstotnim deležem zaposlenih učiteljic (str. 101).

Sagadin meni, da bi razlike med pokrajinami lahko deloma razložili, če bi ugotovili, kako je bilo z obstojem učiteljskih in predvideva, da bi se taka primerjava "končala ugodneje za Kranjsko" kot recimo za Koroško (str. 101 op.). Dejansko je bilo v Ljubljani Državno učiteljske ustanovljeno že leta 1871, v Trstu leto kasneje, v Gorici in Kopru 1875, v Mariboru pa šele 1903. Za Štajersko je obstajalo žensko učiteljske v Gradcu, v Celovcu pa so učiteljske odprli v šolskem letu 1870/71. O razlikah nam torej sam obstoj učiteljskih ne pove veliko, saj iz tega podatka ne moremo sklepati, kakšna je bila njihova dejanska dostopnost. Morda pa lahko izjemen porast števila učiteljic v Trstu pojasnimo z dejstvom, da se je v prvi polovici 19. stoletja dekliško šolstvo prav na Primorskem najuspešneje razvijalo. Tu so Splošno šolsko uredbo iz leta 1774, da naj se ustanovijo tudi javne dekliške šole, resno jemali, "leta 1851 so na primer imeli v Trstu kar 5 dekliških šol, na katerih so poučevale učiteljice", česar za druge slovenske dežele ne moremo trditi.⁴

Bolj od razlik v porastu zaposlenih učiteljic je za pričujoče besedilo pomembna splošna značilnost, ki jo lahko spremljamo po uvedbi splošne šolske obveznosti. V vseh slovenskih deželah je v osnovnih šolah skokovito naraščalo število zaposlenih učiteljic, ki so bile za svoje delo tudi posebej usposobljene. Kot smo videli, je osnovnošolskemu zakonu nemudoma sledilo ustanavljanje učiteljskih in na Ljubljanskem so prvo maturo opravili že ob koncu šolskega leta 1874/75. To pomeni, da so bile to "prve mature po popolnem, štiriletnem šolanju, prej kot na katerem koli moškem učiteljsku" (Schmidt 1988:III, 243). Prav ta dejstva so za našo analizo bistvena.

Zametke javnega izobraževanja najdemo že pod prosvetljenimi vladarji 18. stoletja, a šele konec 19. stoletja lahko govorimo o tem, da šolanje ni samo množični pojav, pač pa osrednji mehanizem družbene organizacije, ki je predstavljal spremenjena razmerja med izobrazbo, družbo in državo. Namesto nejasnih, sporadičnih in fragmentarnih oblik šolanja, za katere so skrbeli župniki, meščani, ponekod sami delavci ali kmetje, ponekod pa nihče, so bili izoblikovani natančno strukturirani, hierarhično urejeni, obvezni in deloma ali popolnoma brez-

⁴ Tatjana Hojan, "Žensko šolstvo in delovanje učiteljic na Slovenskem", katalog razstave, Slovenski šolski muzej, Ljubljana, 1970, str. 11.

⁵ Slavica Pavlič, "Jubileji naših šol v letu 1992 in 1993", Šolska kronika, **Zbornik za zgodovino šolstva** 25, Ljubljana, 1992, str. 157.

⁶ Prim. Branko Šuštar, "Pogled na razvoj šolstva na Cerkljiškem", prav tam, str. 107 in Slavica Pavlič, "Kako se je razvijala šola v Spodnji Polskavi", prav tam, str. 143.

plačni šolski sistemi, ki so zaposlovali posebej usposobljene administratorje in učitelje.

Pred tem so bili učitelji lahko oštirji, mežnarji, invalidi ali bivši vojaki, ki jim je bilo poučevanje dodatno delo, glavni vir dohodka pa v najboljšem primeru zvonjenje in orgljanje. V Kranjski Gori so imeli na primer zasilni pouk že pred dvesto leti, poučevali pa so posamezni cerkovniki. Leta 1806 je poučeval učitelj A. Hribar, ki je bil obenem tudi gostilničar in je imel gostilno kar v šoli, oziroma obratno, pouk kar v gostilni. Za ukaz oblasti, naj opusti gostilno, se ni zmenil in je točil pijačo še dalje.⁵ Težave so imeli tudi v Begunjah na Cerkljiškem, kjer je L. Weber leta 1859 zapustil mesto začasnega učitelja "zaradi svoje vdanosti pijači in razmerja z eno deklino". Kakšne so bile njegove druge kvalifikacije, sicer ne izvemo, vemo pa, da je bil njegov naslednik, M. Kukec, snežniški pisar.

Take in podobne zgodbe po osnovnošolskem zakonu leta 1869 niso bile več možne. Pogajanja o letni beri učitelja, ki je na primer v Spodnji Polskavi leta 1817 dobil "6 mernikov pšenice, 24 mernikov rži in 80 goldinarjev", poleg tega pa še vse dohodke od zvonjenja in orgljanja, so zamenjala zakonska pravila in sindikalni boji.⁶ Učiteljski poklic je postal "stan", in kot dokazujejo podatki, so vanj od samega začetka množično vstopale ženske. Vprašanje je torej, ali lahko govorimo o feminizaciji učiteljskega poklica. V konkretno zgodovinski pojavnosti obliki sholarizacije družbe zagotovo ne. Zakaj ne?

Zato, ker je uvedba državne osnovne šole odprla ženski delovni sili vrata na stežaj, kar pojasnjuje tudi silovite skoke v deležu zaposlenih učiteljic. Vstop ženske delovne sile v učiteljski poklic je bil toliko novost, kolikor je bilo novost tudi splošno javno elementarno izobraževanje. Ženske iz njega potemtakem niso mogle nikogar izriniti ne v njem nikogar nadomestiti. Zasedle pa so položaj, ki se je razlikoval od

Nekaj o plačah istrskega učiteljstva.

V rokah so nam istrski deželni zakoni. Zato smo se namenili popisati, kakšne plače so uživali in še uživajo istrski ljudskošolski učitelji. Kake so bile plače v konkordatski dobi, na to se ne moremo ozirati, pač pa si oglejmo, kaj določa zakon z dne 30. marca 1870. § 22. tega zakona določa štiri plačilne vrste, namreč I. 1200, II. 1000, III. 800 in IV. 600 K. Poleg tega določa ta zakon petletnice z 10% najnižje plače, ki je v dotični občini ter nadučiteljem v občinah I. in

II. razreda 400 K, v občinah III. 200 K in v občinah IV. 100 K opravilnine. Voditeljem enorazrednic ni določena opravilnina. Stanovanje določuje ta zakon samo voditeljem, obstoječe iz dveh sob in potrebnih poststranskih prostorov, a če tega ni, stanarino v občinah I. in II. razreda 40%, v občinah III. razreda 30% in v občinah IV. vrste 20% najnižje letne plače v dotični občini. Vsi drugi učitelji, ki niso bili voditelji, niso imeli pravice ne do stanovanja in ne do stanarine.

To se je popravilo z zakonom z dne 3. novembra 1874 ter določilo le tri plačilne vrste, in sicer I. 1200, II. 1000 in III. 800 K. Učiteljem, ki niso imeli sposobnostne iz-

položaja moških sodelavcev. A spolno razliko je navsezadnje določal zakon tako za učitelje kot za učence. Splošno elementarno izobraževanje je bilo koncipirano spolno segregacijsko in tudi zaradi tega z veliko zadrego.

Leto po državnem osnovnošolskem zakonu je avstrijska oblast pripravila predlog zakona o pravnih razmerjih učiteljstva na javnih osnovnih šolah. Z njim je izenačila zahtevano izobrazbo in usposobljenost za moške in ženske kandidate ter določila enako delovno obveznost. Kljub temu je predlog določal, da prejemale učiteljice 80% učiteljske plače, ker jim ni treba vzdrževati družine, če pa se učiteljica poroči, se s tem "prostovoljno" odreče službi. Predvideno je bilo, da bi učiteljice poučevale le na dekliških šolah ali v dekliških oddelkih, a je zakon dopuščal tudi možnost nameščanja učiteljic za poučevanje dečkov v nižjih razredih osnovnih šol. K temu je bil prisiljen zaradi "naraščajočega pomanjkanja učiteljev" (Schmidt 1988:III, 232-234).

Kako naj razumemo dvoumne in paradokсне določbe, ki so zaznamovale položaj žensk od trenutka, ko jim uvedba obvezne osnovne šole ni pomenila samo možnosti pridobitve elementarne izobrazbe, pač pa je ustvarila tudi potencialno zaposlitev za njih? Zakaj jim je bilo samo zaradi nuje dovoljeno poučevati dečke, in še to samo v nižjih razredih? In od kod prepoved poroke?

Po mnenju Tillyeve in Scottove (1989) je na taka vprašanja nemogoče najti odgovore, če v analizi ne upoštevamo kompleksne povezanosti treh elementov - ženske, delo, družina. Ta triada je nujen okvir analize zato, ker biološka funkcija ženske naddoloča njeno ekonomsko funkcijo. To pomeni, da je ekonomistično racionalistični pogled vedno štel ženske za odvisne od družinske podpore, torej za manjvredno in najcenejšo delovno silo. Francoski ekonomist je leta 1910

petletnice so se odmerile s 15% plače tretje vrste, in stanarina se je določila za nadučitelje 200 K, drugim učiteljem 160 K in podučiteljem 100 K.

Do leta 1901. je uživalo istrsko ljudsko-šolsko učiteljstvo take dohodke. Z zakonom z dne 9. oktobra istega leta se je zvišala vsaka vrsta za 200 K; kvinkvenije so se odmerile za podučitelje vsaka s 135 K in za učitelje s 150 K. Opravilnina je bila določena s 100 K za vsak razred, a presegati ni smela 300 K za vse razrede. Stanovanje se je določilo nadučiteljem, obstoječe iz 3 sob in potrebnih postranskih prostorov, drugim učiteljem primerno stanovanje ali pa stanarina nadučiteljem 350 K, drugim

kušnje, se je znižala vsaka vrsta za 200 K. Določilo se je, da se ima uvrstiti v I. vrsto $\frac{1}{10}$, v II. vrsto $\frac{1}{10}$ in v III. $\frac{5}{10}$ krajev. Po prvem 10 letju so dobili 10% njih plače kot priboljšek, a dalje do izpolnjenega 30. službenega leta petletnice po 10% njih plače. Opravilnina je bila odmerjena za vsak razred 60 K, a skupna ni smela presegati 200 K. Vsi nadučitelji so imeli pravico do stanovanja, obstoječega iz dveh sob in postranskih prostorov, ali pa do odškodnine 200 K. Drugim učiteljem je bilo priznано le primerno stanovanje ali stanarina 100 K.

Ta določila so veljala do 1888. leta. Z zakonom z dne 14. decembra tega leta so ostale neizpremenje tri plačilne vrste, a

pojasnjeval ženske nizke mezde z dejstvom, da so ponavadi članice skupnosti, ki skrbi za njihovo eksistenco, angleški kolegi pa so ugotavljali, da obstajata dva načina za določanje mezde glede na spol: "moške mezde temeljijo na življenjskih stroških; ženske mezde so suplementarnega značaja" (str. 198).

Bodimo pozorni na čas, ko so bile te ocene izrečene, in na vzorec ženske zaposlenosti, ki se je Tillyevi in Scottovi zarisal v analizi vplivov sprememb, povezanih z industrijsko revolucijo, na žensko delo. Spreminjajoča se razmerja med ekonomskimi, demografskimi in družinskimi vplivi na delo žensk od leta 1700 dalje, ki sta jih proučevali na primerih iz Anglije in Francije, so strukturirana v naslednjem tridelnem modelu.

V družinskem načinu produkcije, značilnem za predindustrijsko ekonomijo, je bila enota produkcije majhna in produktivnost nizka, v njej pa so sodelovali vsi člani družine. Poimenujeta jo "družinska ekonomija". Rodnost in umrljivost otrok je bila velika. Otroci so bili sicer potencialni delavci, a zaradi omejenih sredstev so število otrok omejevali s poznimi porokami in prisilnim celibatom za nekatere člane. Gospodinj-ski način produkcije je omogočal, da so bile poročene ženske proizvajalke in matere, neporočene pa so delale v okviru svoje družine, in če to ni bilo potrebno, zunaj nje.

Industrializacija je povzročila, da so se produkcijske enote povečale, produkcija pa se je iz družinskih gospodinjstev preselila v tovarne in delavnice. Vsi člani družine so delali za mezde. To je bila torej "družinska mezdna ekonomija". Potrebe gospodinjstva po mezdi in ne zgolj po delovni sili so določale produkcijsko funkcijo žensk. Rodnost in umrljivost otrok sta bili še vedno zelo visoki, kar je bilo za poročene ženske velik problem. Tako kot prej so morale uravnati čas med produkcijskim in reprodukcijskim delom, če se smemo tako izraziti, le da je bilo v novih okoliščinah to bistveno težje, ker so morale

učiteljem 250 K.

Ta zakon je veljal do leta 1908. Dne 5. junija t. l. je izšel zakon, ki se z njim določa I. vrsta 1920, II. 1680, III. 1440 in IV. 1200 K. Za učiteljstvo brez sposobnostne izkušnje je še V. vrsta z 960 K letne plače. Petletnice so za definitivno učiteljstvo določene vsaka po 180 K, a za provizorno vsaka po 120 K. Opravilnina je določena 180 K za enorazrednico in dvorazrednico, 300 K za trirazrednico in štirazrednico in 420 K za petrazrednico in šestrazrednico ter za vsak nadaljni razred 60 K; vendar nikdar ne čez 600 K. Za nadučitelje je določeno stanovanje, obstoječe iz 3 sob, kabineta in potrebnih postranskih prostorov,

za drugo učiteljstvo, obstoječe iz 2 sob, kabineta in potrebnih postranskih prostorov, ali pa stanarina nadučiteljem 540 K, učiteljem 360 K in 240 K podučiteljem in provizornim učiteljem.

Učiteljice imajo vedno 80% tačasne učiteljske plače.

Kdor bi primerjal plače, določene 1870. leta, in plače 1908., bi dobil ta-le pregled:

1870.		1908.		razloček	720 K
I. vrsta	1200 K,	I. vrsta	1920 K,		
II.	1000	II.	1680	.	680
III.	800	III.	1440	.	640
IV.	600	IV.	1200	.	600

na delo izven doma. Delale so torej občasno in neredno, to pa je bilo odvisno od tega, kako potrebna je bila njihova mezda v družinskem proračunu, ali so jih pri produkcijskem delu že nadomestili otroci in ali jim je uspelo delo za mezdo povezati z gospodinjstvi opravili.

Ob koncu 19. stoletja so tehnološke spremembe, razvoj težke industrije in vedno bolj zapleten način industrijske organizacije pripeljali do večje produktivnosti in tudi do večje blaginje. Novi načini produkcije so zahtevali predvsem moško delovno silo, na drugi strani pa so se v terciarnem sektorju odprla delovna mesta za ženske. Življenjski standard se je povečal in omogočil nastanek "družinske konsumpcijske ekonomije" (str. 227-229).

Ta tip družinske ekonomije je za našo analizo najbolj relevanten. Otroci so začeli hoditi najprej v šolo in šele potem na delo, poročene ženske pa so se v glavnem ukvarjale z naraščanjem in "konsumpcijskimi aktivnostmi". Mezдно delo so opravljale samo, ko so bile še neporočene, in pa v primeru finančne družinske krize. Rodnost se je zmanjšala, na začetku 20. stoletja pa tudi smrtnost novorojenčkov. Zgodovinska raziskava tako pokaže, da se je ženska produkcijska aktivnost spreminjala v obliki črke U. Zadnji vrh seže v obdobje po drugi svetovni vojni, ko se terciarni sektor še bolj poveča, s tem pa tudi potrebe po ženski delovni sili. Zaradi razvoja zdravstvenega varstva dojenčkov in daljšega obdobja šolanja otrok na eni strani ter na drugi zaradi dodatnih družinskih finančnih obremenitev, med katere sodi prav vedno pomembnejše izobraževanje, se tudi poročene ženske začnejo množično zaposlovati. Avtorici ob tem zaključujeta, da se s prevlado industrijskega načina proizvodnje pojavi splošna segregacija poklicev po spolu in da so ženske visoko zaposlene takrat, ko je povpraševanje po ženskih poklicih veliko, in obratno (str. 230).

Marsikdo bi mislil, da je učiteljstvo danes precej na boljšem, a upoštevajmo to: Iz fasij duhovščine je razvidno, da je tačas veljal 1 l na debelo prodanega vina 8 h, medtem ko danes velja v istem kraju 28 h; 1 l mleka je veljal 10 do 12 h, danes velja 28 do 32 h. Enako so se sorazmerno podražile druge življenske potrebščine. Znano je, da je takrat delal delavec za 1 60 K najmanj 14 ur, medtem ko zahteva tak delavec danes 4 K za 9 urno delo. Iz tega je razvidno, da tudi danes ni istrsko učiteljstvo plačano času in draginji primerno.

Deželnemu zboru ne ostane nič drugega, kakor da v kratkem zopet regulira učiteljstvu plače, tako da bodo res odgo-

varjale § 55. državnega šolskega zakona. Nič ne pomaga izgovor, da so se regulirale komaj pred letom, ker se je naredilo takrat le polovičarstvo. Otresti se bo marsikaterih starih predsodkov in otresti se bo tudi dvojne mere, t. j. razločka med mestom in deželo. Danes so na deželi življenske potrebe ravnoliko drage kakor v mestu, a v mestu so nekatere udobnosti, ki jih ni nikdar na kmetih.

⁷ Podatki za Anglijo so naslednji: leta 1851 je bilo ženskih uradnic manj kot 1%, leta 1914 že 25%, leta 1951 pa 60%. V Franciji se je leta 1892 za 200 delovnih mest v državnem poštnem uradu prijavilo 5000 žensk. Ni treba posebej omenjati, da je bilo delovno mesto uradnika leta 1851 bistveno drugačno kot mesto uradnice sto let kasneje. Izginile so možnosti napredovanja, solidne plače in družbeni ugled (Tilly in Scott 1989:157).

Potemtakem bi bile ugotovitve francoskih ali angleških ekonomistov brez smisla pred prelomom stoletja, ko so se potrebe po veliko poceni delovne sile izjemno povečale in se je struktura zaposlenih in zaposlenosti radikalno spremenila. Opisane spremembe so odprle povsem nov tip delovnih mest za ženske. To so bila birokratska in administrativna dela, trgovska in prodajalska opravila ter dela na socialnoskrbstvenem, šolskem in zdravstvenem področju.

Tilly in Scott sta za Francijo in Anglijo ugotovili, da se v tem času ni toliko povečalo število zaposlenih žensk, kolikor so se spremenila njihova delovna mesta. Namesto v industriji so se največ zaposlovale kot prodajalke, učiteljice in uradnice. Seveda to niso kar naenkrat postala "ženska" opravila, prav tako niso bila ženska po svoji "naravi". Takšna določitev je bila posledica "strukture poklicnih možnosti", ki je na nezahtevnih, ozko specializiranih, slabo plačanih delovnih mestih brez možnosti napredovanja narekovala zamenjavo moških z ženskami.⁷

Ženske namreč niso bile nikoli integrirane v moško delovno silo, nikoli niso zasedle moških delovnih mest. Moške so zamenjale, nadomestile ali pa so se zanje odprla nova delovna področja. Kljub temu, da so bila ženskam dostopna nova delovna področja, se potemtakem temeljna segregacija ni spremenila - nekatera dela so bila ženska in druga ne. Ugotovitve, poudarjata avtorici, so seveda nacionalno, regionalno in lokalno specifične, kar potrjujejo tudi razlike med slovenskimi deželami, ki jih na primer kažejo podatki o deklinškem šolstvu ali porastu deleža zaposlenih učiteljic.

Za pričujoče besedilo pa so pomembne tudi definicije triade, ženske - delo - družina, znotraj katere sta opravili svojo analizo. Če govorimo o ženskah, moramo vedeti, da jih preči starostna in razredna ločnica. Njihovo podobo spreminjajo zgodovinske in kulturne okoliščine ter družbena razmerja. V zvezi z družino so bolj kot sama definicija pomembne družinske ekonomske strategije v najširšem smislu, torej ne kot zgolj zavestne kalkulacije, pač pa tudi kot kulturno specifične percepcije praktičnih zahtev vsakdanjega življenja. Delo pa moramo razumeti kot plačano, mezдно delo, ob čemer se tudi odpirajo ključna vprašanja: kako in zakaj se v nekem trenutku delodajalci odločijo zaposliti ženske, kako opravičijo tako odločitev, kakšna politika jih pri tem vodi?

"SI DUO FACIUNT IDEM, NON EST IDEM"

Za dekleta so se poklicne možnosti ob koncu 19. stoletja spremenile. Poleg slabo plačanih nekvalificiranih in težaških

tovarniških del so lahko postale uradnice, strojepiske, medicinske sestre ali učiteljice. Videli smo, da so se na Slovenskem učiteljice posebej usposabljevale na učiteljskih, ki jih je začela država ustanavljati takoj po sprejetju osnovnošolskega zakona. Schmidt trdi, da so bile bolj izobražene in usposobljene od svojih moških kolegov (Schmidt 1988:III, 243), iz popisa leta 1880 pa razberemo, da je bil odstotek nekvalificiranih med polno zaposlenim moškim učnim osebjem "v vseh naših deželah in tudi v Avstriji kot celoti višji kot med polno zaposlenimi ženskimi učnimi močmi, posebno neprimerno višji je bil ta odstotek med moškimi na Kranjskem, v Gorici-Gradiški in Istri" (Sagadin 1970:109). Leta 1900 te razlike niso bile več tolikšne, pokazalo pa se je, da so ženske bolj uspešne pri opravljanju zahtevnega izpita o učni usposobljenosti.

Na splošno je veljalo, da so se nove možnosti zaposlitve odpirale tistim, ki so jim družine lahko omogočile dodatno usposabljanje ali vsaj polno elementarno izobraževanje. Ni bilo namreč tako nenavadno tudi v drugih državah, kar je šolski inšpektor leta 1903 ugotavljal za Francijo, da je načelo obveznega šolanja zgolj abstrakcija, saj "skoraj povsod zapustijo deklice šolo pri enajstih, dvanajstih ali še prej" (Tilly in Scott 1989:178). Kateri starši pa so se lahko odrekli zaslužku, ki so

Angleško skladišče oblek ¹⁻¹

O. BERNATOVIC

Ljubljana, Mestni trg šte. 5

10, 30, 50% ceneje kakor drugod.

Največja izbira oblek za gospode in dečke kakor tudi za dame, deklice in otroke.

==== Gg. učiteljem še 10% ceneje. ====

⁸ Leta 1896 je šolski minister potreboval tehtnejše argumente, s katerimi je zagovarjal vladno odločitev, da ne namerava ustanavljati ženskih gimnazij. Argumenti so bili ekonomske narave, kajti možnost višje ženske izobrazbe je po njegovem mnenju skrivala "gospodarsko nevarnost". Konkurenca ženskih izobraženek naj bi povzročila "zniževanje moških zaslužkov, zmanjšalo bi se število porok in trpelo bi družinsko življenje". Prim. T. Hojan, nav. delo, str. 29-30.

⁹ Za Slovenijo je v zadnjih desetletjih veljalo, da so se na dvoletne pedagoške akademije vpisovale hčere manj izobraženih staršev kot na fakultete. Danes proučevalci socialnega porekla študentov ocenjujejo, da se je s podaljšanjem študija na pedagoški fakulteti ta trend obrnil. Fakultetno izobraževanje je pač namenjeno tistim z višjim nivojem aspiracij in zadostnimi materialnimi možnostmi za štiri- ali večletni študij, oboje pa premorejo predvsem družine visoko izobraženih staršev.

ga hčere morale prispevati v družinski proračun takoj, ko je bilo mogoče? Katere družine so jim potemtakem omogočile dodatno izobraževanje ali vsaj dokončanje osnovne šole?

Za slovenske dežele je zanimivo, da se je leta 1871 socialni izvor učiteljic razlikoval od socialnega izvora učiteljev. Bile so hčere višjih uradnikov in "gosposkih družin", ki so se na učiteljske vpisovale tudi zato, da bi se "stanu primerno" izobrazile. Podobno navajata Anderson in Zinsser (1990) za Anglijo, da so učiteljice postajale pripadnice "nedelavskega" razreda. Ugotovitve Tillyeve in Scottove so drugačne. Pravita, da je bilo v Franciji in Angliji učiteljevanje vedno sredstvo socialnega napredovanja za hčere kmetov, obrtnikov in tovarniških delavcev. Zdi se, da lahko pravilnost navedenih trditev preverimo z daljšo časovno lestvico. Nedvomno so se za učiteljice ob koncu 19. stoletja odločale večinoma pripadnice srednjega razreda. To je bilo skoraj edino poklicno izobraževanje, ki jim je bilo po takratnih šolskih zakonih dovoljeno in dostopno in ki so jim ga družine lahko omogočile.

Višješolski študij je bil ženskam še nekaj časa nedostopen. Dejstvo je sicer, da se z množičnim osnovnim izobraževanjem odprejo tudi formalne možnosti za "množično" nadaljnje izobraževanje, ki se mu obstoječe institucije niso mogle dolgo upirati. Poglejmo za primer težave avstrijskih šolskih oblasti, ki so jih imele na gimnazijah. Čeprav so z različnimi uredbami preprečevali vpis deklet na gimnazijo, so kot privatistke nekatere vseeno uspele priti do mature. Tu se je zadeva zapletla, kajti matura je odpirala vrata na univerzo, tam pa si žensk ob koncu 19. stoletja ni bilo mogoče predstavljati. Dunajsko ministrstvo za uk in bogočastje je moralo nejasnosti okrog tega, ali dekleta lahko opravljajo maturo ali ne, leta 1878 večkrat pojasnjevati. Seveda so maturo lahko opravljale, saj so navsezadnje obiskovale gimnazijski program in so svoje znanje, če so hotele, smele tudi dokazati. Vendar pa ta preizkus, ki je bil popolnoma enak za oba spola, po mnenju ministrstva za uk in bogočastje "pri ženskah ne more imeti običajne svrhe tega izpita, da bi z njim preizkusile zrelost za akademski študij". V nadaljevanju odlok še natančno razlaga, da sme na spričevalih za "eksaminantke" pisati, da je to samo spričevalo in ne maturitetno spričevalo.⁸ Pozneje so se vrata univerzitetnih študijev in temu primernih zaposlitev za ženske odprla na stežaj in lahko rečemo, da se je socialni izvor učiteljic postopoma približal oceni, ki sta jo podali Scottova in Tillyeva.⁹

Natančno strukturo socialnega izvora in njene spremembe lahko na tem mestu zanemarimo, čeprav s tem ne zanikamo ne razredne ne starostne ločnice, ki preči kategorijo žensk. A zanima nas predvsem, v kakšnem položaju so se znašle ženske, ko so množično vstopile, najprej v nanovo odprta učiteljska, potem

pa na delovna mesta v osnovnih šolah. Upoštevajmo, da so bile možnosti izobrazbe deklic pred koncem 19. stoletja majhne in da so bila delovna mesta za tiste, ki so morale delati, suženjska in ponižujoča. Za dekleta delavskega porekla so bila to težaška in slabo plačana tovarniška dela, v največji meri pa neskončno delo služkinj, obubožana dekleta srednjega razreda pa so se preživljala večinoma kot posebne vrste služkinje - guvernante.

Najprej lahko ugotovimo, da je postala ženska kot učiteljica "spoštovana in sprejeta javna osebnost. Poučevanje ji je dalo položaj, kjer je bila odvisna od svoje sposobnosti in ne od dobrohotnosti družine, ki jo je zaposlila. Čeprav so bile učiteljice zelo slabo plačane in so pogosto delale v zastrašujočih razmerah, se jih veliko spominja, kako so bile pri delu srečne" (Anderson in Zinsser 1990: 194). Četudi bi bila ta podoba preveč idealna, da bi ji popolnoma zaupali, pa ostaja dejstvo, da je zaposlitev v šolstvu nudila določeno mero avtonomije, stalni, čeprav ubožni, vir dohodka in pozneje tudi pokojnino. Za razliko od nekaterih drugih del, na katera so dekleta gledala kot na začasno zaposlitev do poroke, so učiteljice svoj poklic lahko razumele dolgoročneje, saj so se zanj usposobile.

Dolgoročnost tega poklica je bila povezana, kot smo videli, s prepovedjo poroke. V Franciji je bila učiteljicam poroka prepovedana z zakonom do leta 1900, v Angliji je bila prepoved zgolj zadeva uveljavljene prakse, ki pa je bila zakonsko ukinjena šele leta 1944. V Avstriji je bilo z osnovnošolskim zakonom leta 1869 določeno, da se učiteljica s poroko "prostovoljno" odpoveduje službi, med obema vojnama pa je v 30. letih za naše kraje veljala določba, da učiteljice lahko obdržijo službo samo v primeru, če se poročijo z učiteljem. Tovrstne omejitve seveda niso veljale za delavke v drugih poklicih. Ali

Izboljšanje plač ljudsko-šolskih učiteljev mestne občine Trst.

V seji dne 29. julija t. l. je tržaški mestni svet slišal komunalnim učiteljem in učiteljicam mesta in okolice plače po načrtu kot sledi:

	Letna plača	Petletnine (6)	Stavarinas	Skupna plača od 1. 7. 1910	Dosedanja skupna plača
I. podučitelj s maturo (podučiteljica) s maturo	1000 (850)	—	—	1000 (850)	1000 (800)
II. podučitelj s izpitom usposob. (podučiteljica) s izpitom usposob.	1400 (1190)	—	—	1400 (1190)	1200 (960)
III. učitelj ob imenovanju (učiteljica) ob imenovanju	2000 (1700)	—	600 (510)	2600 (2310)	2200 (1830)
IV. učitelj s 1 petletnino (učiteljica) s 1 petletnino	2000 (1700)	300 (255)	700 (595)	3000 (2550)	2900 (2360)
V. ista s 2 petl.	2000 (1700)	600 (510)	800 (680)	3400 (2890)	3100 (2510)
VI. ista s 3 petl.	2000 (1700)	900 (765)	900 (765)	3800 (3230)	3300 (2660)
VII. ista s 4 petl.	2000 (1700)	1300 (1105)	900 (765)	4200 (3570)	3850 (3060)
VIII. ista s 5 petl.	2000 (1700)	1700 (1445)	900 (765)	4600 (3910)	4050 (3210)
IX. ista s 6 petl.	2000 (1700)	2100 (1785)	900 (765)	5000 (4250)	4250 (3360)

(Številke v oklepih pomenijo prijemke podučiteljic in učiteljic, vsote se razumejo v kronah)

prejšnje ugotovitve prispevajo dodatne razloge k prepričanju, da moramo nezdružljivost poroke z učiteljevanjem razumeti v kontekstu specifičnosti tega poklica? Kaže, da ne. Očitno lahko prepoved, ki jo je sama oblast brez pomislov kršila, če je bilo potrebno, razumemo bolje v kontekstu prevlade kapitalističnega načina produkcije. Naj to natančneje pojasnimo.

Ob prelomu stoletja postane reprodukcija prebivalstva izrazito moteč ekonomski element, kar je že moč opaziti v upadanju rojstev, procesu, ki se v Franciji začne v začetku 19. stoletja, v Angliji pa na njegovi polovici (Tilly in Scott 1989:167). Nosilke reprodukcije prebivalstva so bile torej po eni strani ekonomsko zaželena delovna sila, ker so jih potrebovali veliko in so bile najcenejše, po drugi strani pa so postale ekonomsko nekoristne (tako v ožjem kot širšem smislu) v tistem trenutku, ko so se poročile in začele rojevati.

Na vprašanje, kako in zakaj se v nekem trenutku delodajalci odločijo, da bodo zaposlili ženske, torej lahko odgovorimo naslednje. Odločijo se po pragmatičnem premisleku o tem, katera delovna sila je na razpolago in katera delovna sila je poceni. Če so se z uvedbo obvezne osnovne šole izjemno povečale potrebe po učiteljih, teh pa ni bilo, je bila ekonomsko racionalna rešitev verjetno v tem, da so v šolah začeli zaposlovati ženske, ki so jih poleg tega lahko tudi slabše plačevali. Paradokсне določbe o njihovem samskem statusu in poučevanju dečkov lahko pojasnimo v tem kontekstu.

Ne samo, da so učiteljice dobile dovoljenje za poučevanje dečkov "zaradi pomanjkanja" učiteljev; zaradi pomanjkanja samskih učiteljic so na primer v Franciji že po letu 1900 dovoljevali poučevanje tudi poročenim ženskam. Tako jih je bilo leta 1922 med ženskimi učnim osebjem kar 56%. Po drugi strani je seveda res, da je bila posledica uzakonjenega ali samo družbeno zaželenega celibata veliko število neporočenih učiteljic (Tilly in Scott 1989: 185), ki pa so jih lahko ravno zaradi tega, ker "jim ni bilo treba skrbeti za družino", plačevali manj kot njihove moške kolege.

Odločitve delodajalcev se seveda javno niso utemeljevale z ekonomističnimi, pač pa z moralističnimi argumenti. Bilo bi nemogoče, da bi samske učiteljice deklarativno nagrajevali, ker so se odpovedale ekonomsko moteči reproduktivni funkciji. Še več, Tillyjeva in Scottova dokazujeta, da se v obdobju industrializacije družbe celo poveča ideološko poudarjanje ženskih dolžnosti in njene reproduktivne vloge v družini. Ker se hkrati povečajo potrebe po ženski delovni sili in ker se ženske v veliki meri tudi zaposlujejo, lahko poudarjanje tega "naravnega" poslanstva razumemo v funkciji prenašanja bremena reševanja problemov dela in družinskih obveznosti na družino samo.

Če je spolna razlika že od začetka zapisana v samem položaju učiteljic v primerjavi s položajem moških kolegov, je prav tako zapisana tudi v boju za izboljšanje tega položaja. Leta 1898 je bilo v Ljubljani ustanovljeno Društvo slovenskih učiteljic. Vzroke ustanovitve je ob trideseti obletnici društva opisala A. Štebijeve: "Niti najmanj ni potrebno, da bi prodrli bog zna kako globoko v življenje, da bi spoznali, da se smatrajo moški ne za relativno, nego za absolutno močnejšo silo od žene in da to svoje naziranje prenašajo v vsako svoje udejstvovanje. To bi bil morda upravičen razlog za osnivanje ženskih stanovskih organizacij in mislim, da je ta napačna samozavest moških bila največja pobuda za ustanovitev Društva slovenskih učiteljic in da še do danes velja ta razlog in s tem seveda tudi upravičenost posebne ženske stanovske organizacije."¹⁰

"Napačna samozavest moških" je bila v tem primeru prepričanje moških kolegov, ki so v skladu z njim tudi vodili stanovsko organizacijo, Zavezo slovenskih učiteljskih društev, ustanovljeno leta 1889. Kakšno pa je bilo to prepričanje? Ugledni J. Ciperle, ki je desetletje prej v Učiteljskem tovarišu objavljajl nadaljevanko o moralnih in vzgojeslovnih zadregah, se je v tretjem delu teh Pedagogičnih pogovorov lotil že takrat aktualnega vprašanja ženske emancipacije. Ta se začne, ko so ženske "jele stopati na stopinje, ktere so imeli nekda v rokah le možje", in odkar hoče ženska "več znati, kakor kar ji je treba". Ciperle se pri dokazovanju, kako huda je ta "kužna bolezen", sklicuje na velike može evropske civilizacije od Ksenofonta do Schillerja in zaključuje: "Proč z vsemi nepotrebni učnostimi pri ženskah, v kuhinjo ž njimi ali pa k šivanji, otroke pestovat, ako vam jih je dal Bog." Tako žensko je pripravljen spoštovati, sicer pa meni, da "emancipirana ženska ni več ženska, mož pa tudi ni, in ker so ljudje le dvojnega spola, tedaj emancipirana ženska ni nič".¹¹

Zadrega ob uvedbi splošne osnovne šole je bila namreč dvojna. Na eni strani se v polemikah, ali je splošno izobraževanje sploh potrebno, ni izoblikovalo enotno mnenje, koliko izobrazbe naj bi bile deklice deležne, da se "naravno" stanje stvari ne bi spremenilo. Na drugi strani pa je bilo od vsega začetka jasno, da se mora naravni red prav z vstopom žensk med učitelje in s tem tudi v višje stopnje izobraževanja močno zamajati. Da je "kužna bolezen" zaradi ekonomske računice in spolne delitve dela, na kateri temelji, nezaustavljiva, takrat še ni bilo očitno. V Učiteljskem tovarišu se je leta

¹⁰ "O pomenu ženskih stanovskih organizacij", referat A. Štebijeve na občnem zboru Društva učiteljic v Ljubljani, dne 27. decembra 1928, Poročilo ob 30-letnici Društva učiteljic v Ljubljani, Ljubljana 1929, str. 23.

¹¹ **Učiteljski tovariš** 1879, str. 17-19.

Klerikalci so povsod enaki.

V koroškem deželnem zboru je stavil krščanski socialc K r a m p l predlog, da se uvede le šestletna šolska obveznost. — Klerikalci so pač povsod enaki: ljudstvu kolikor najmanj mogoče izobrazbe!

¹² Janja Miklavčič, "Poročilo o delovanju društva od ustanovitve do svetovne vojne", Poročilo ob 30-letnici Društva učiteljic v Ljubljani, Ljubljana 1929, str. 4-5.

¹³ Angela Vode, "Društvo slovenskih učiteljic", tipkopis, Slovenski šolski muzej, Arhivska zbirka, fasc. 296.

¹⁴ **Učiteljski tovariš** 1897, str. 411-412.

1897 razprava o emancipaciji vendarle natančneje strukturirala. Ksenofonti in Schillerji so bili pozabljeni, v ospredje so stopile sindikalne zadeve. Tako učitelji kot učiteljice so problem videli v šibkem materialnem položaju učiteljskega stanu, in tako eni kot drugi so ga definirali preko spolne razlike.

Moški učitelji so zakonsko predpisane nižje plače učiteljic podpirali in se za njihovo ohranitev tudi borili. Slovensko učiteljsko društvo je v spomenici o uredbi učiteljskih plač, ki ga je predložilo deželnemu zboru Vojvodine Kranjske, predlagalo zvišanje plač in pri tem natančno določilo tudi razmerja med plačami v škodo učiteljic in ravnateljic. Ponatis spomenice v Učiteljskem tovarišu novembra 1897 je dokončno razjezil učiteljice, ki so se zadnje dni decembra zbrale v Ljubljani in sklenile s peticijami na odgovorna mesta prepričati sprejem društvenega predloga. "Ni bila samopašnost, da smo se oglasile zoper krivico. Bila je naša zavest enakega dela, enake izobrazbe, enakih dolžnosti, ki nam je začrtala pot," je njihov protest utemeljila glavna organizatorica, Janja Miklavčič. Uspeh ni bil nepomemben, saj so "dosegle vsaj delno enakopravnost z učitelji. Le v I. in II. plačilnem razredu smo izgubile 10%".¹²

Argumenti nasprotnih taborov znotraj učiteljstva so bili strukturirani na dveh različnih ravneh. Učiteljice so se sklicevale zgolj na formalnopravno dejstvo, da velja za enako delo enako plačilo, in se zavemale za spremembo uveljavljene prakse pri določanju učiteljskih plač. Učitelji pa so poleg zakonske utemeljitve, da imajo višje plače, ker morajo skrbeti za družine, navajali biološko moralistične argumente, s katerimi so učiteljice diskreditirali kot sogovornika nasploh. Na ta način so izpodbijali enakovrednost njihove delovne usposobljenosti in torej tudi njihov glavni argument.

Janji Miklavčič, "najbolj bojeviti med tedanjimi učiteljicami", kot se spominja A. Vode¹³, je na primer Učiteljski tovariš novembra 1897 takole odgovoril: "Koleginja 'Janja' se je z neko posebno slastjo lotila zadnji čas nas učiteljev, dasi za to nima nobenega opravičenega vzroka. Mogoče, da si išče po tej poti popularnosti, mogoče je pa tudi, da postopa tako iz sebičnosti, ker učiteljem za vzrejo in vzgojo otrok ne privoščiči nobenega novčiča, dasi vsak učitelj njej gotovo toliko dohodkov privoščiči, kolikor potrebuje on samo za svojo osebo. Gdč. Janja se opira vedno na besede: 'Jednako delo, jednako plačilo.' Stojte, gospica! 'Si duo faciunt idem, non est idem.' Pri našem delu se gre za končni, splošni uspeh, ki ga doseže učitelj med narodom za narod. In ženska kot slabotno bitje ne more pri najboljši volji istega posla tako dobro izvršiti, kakor je izvrši mož."¹⁴

Konec 19. stoletja so zveneli taki argumenti prepričljivo, čeprav so se celo tisti, ki so jih navajali, zavedali, da pri

množičnem poučevanju ne gre za kakovost dela, temveč za cenenost delovne sile. Na isti strani kot odgovor "koleginji Janji" sta namreč ena pod drugo objavljene dve notici. Notica z naslovom 'Preveč učiteljic' sporoča, koliko "izprašanih kandidatij" čaka na službo, in se sprašuje, "Kje tiči neki vzrok, da je učiteljic vedno več, učiteljev pa leto za letom manj?". K temu doda retorični odgovor: "To pač ni težko uganiti." Novica nad to ima naslov "Pomanjkanje učiteljev na Kranjskem" in uganko jedrnato pojasni. Zaradi pomanjkanja učiteljev se pošlah tudi v višjih razredih nastavlja učiteljice, kar je sicer protizakonito in naj bi bilo zato zgolj začasno, da bi otroci ne bili čisto brez pouka. Začasnost pa je vprašljiva, kajti "naši kandidati beže po dovršenih študijah službovat v sosednjo Štajersko, ali gredo k vojakom, k pošti ali kam drugam, ker jim je povsodi odprta lepša pot do kruha, kakor pa pri učiteljstvu. S tako nizkimi plačami, kakoršne uživa učiteljstvo na Kranjskem še samec ne more shajati, kamo li družinski oče s kopico otrok." Novico zaključuje obljuba, da bo učiteljstvo napelo vse sile, da se "to pereče vprašanje" čimprej reši.

Rešitev je bila predstavljena v spomenici, z njo pa učiteljski organizaciji ni uspelo nič rešiti, pač pa ustvariti nov problem. Z ustanovitvijo Društva učiteljic natanko leto po znamenitem ljubljanskem posvetovanju so se vrste skupne stanovske organizacije razcepile, in razcep je samo še poglobljajal razlike med sindikalnimi programi in cilji. Učiteljski tovariš se je kmalu začel spraševati, "ali ne bi bilo bolje za ves naš stan, ko bi delovali složno?".¹⁵ A ker so bile za njih zahteve učiteljic le "osvetoželjnost", to seveda ni bilo mogoče. Program Društva učiteljic je ostal ves čas delovanja nespremenjen: uveljavitev načela za enako delo - enako plačilo in za iste dolžnosti - iste pravice. "Stoječ na braniku za pravice učiteljic", je Društvo prosvetnim in krajevnim oblastem pošiljalo proteste ali vloge v zvezi z zapostavljanjem poročenih učiteljic, zaradi zapostavljanja pri volitvah v disciplinsko sodišče, glede noše učiteljic, glede uvedbe delnega celibata učiteljic in podobno, prizadevalo pa si je tudi za žensko volilno pravico.¹⁶

Tako kot v drugih državah so tudi na Slovenskem ženske ob množičnem vstopu na nova delovna področja vzbujala pri moških kolegih odpor in sovražnost. Ne glede na njuno intenzivnost je splošna zakonitost, da je za delo na določenem področju in hierarhični stopnji toliko težje dobiti moške, kolikor več je na njej zaposlenih žensk, prevladala tudi v šolstvu. Kar pa razmerij moči med spoloma ni spremenilo. Ko je banska uprava leta 1931 Društvo učiteljic, "prvo žensko borbena društvo pri Slovencih"¹⁷, končno likvidirala, je to storila po dolgoletni gonji "skupne" učiteljske organizacije in na njeno izrecno željo.

¹⁵ Kar je sledilo retoričnemu vprašanju, je ponujalo že kar jasen odgovor nanj: "Ženska emancipacija še ni prinašala nikomur koristi, ker nima zdrave podlage. Ta prikazen je le nekaka osvetoželjnost nad gotovimi osebami, ali nad kakim stanom, ali tudi nad moškimi sploh. Emancipirana ženska nima mika, nima ljubeznjivosti in ženska, ki ni ljubeznjiva, je zgrešila svoj poklic." **Učiteljski tovariš** 1898, str. 8.

¹⁶ Janja Miklavčič, nav. delo, str. 11.

¹⁷ Angela Vode, nav. delo.

Mirjam Milharčič-Hladnik, magistra sociologije,
asistentka na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani.

LITERATURA

ANDERSON, B. S., ZINSSER, J. P. (1990): **A History of their Own, Women in Europe from Prehistory to the Present**, vol. II, Harmondsworth.

O ženskem šolstvu in delovanju učiteljic na Slovenskem, razstavni katalog, Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1970.

Poročilo ob 30-letnici Društva učiteljic v Ljubljani, Ljubljana 1929.

SAGADIN, J. (1970): "Kvantitativna analiza razvoja osnovnega šolstva na Štajerskem, Kranjskem in Primorskem po uveljavitvi osnovnošolskega zakona iz leta 1869 ter kvantitativni prikaz osnovnega šolstva v poznejši Dravski banovini", v zborniku **Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969** (ured. V. Schmidt, V. Melik, F. Ostanek), Ljubljana.

SCHMIDT, V. (1988): **Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem III.**, Ljubljana.

Šolska kronika 25, Zbornik za zgodovino šolstva, Ljubljana 1992.

TILLY, L. A., SCOTT, J. W. (1989): **Women, Work & Family**, London.

Učiteljski tovariš, letniki 1879, 1897, 1898.

VODE, A.: Arhivska zbirka fasc. 296, Slovenski šolski muzej, Ljubljana.

Otrokove potrebe?

Pred nekaj leti je bil eden temeljnih ciljev predšolske vzgoje in vseh drugih ravni vzgoje in izobraževanja "vsestransko razvita osebnost". Smernice za delo vzgojno-varstvenih organizacij med nalogami naštevajo tudi "Naloge za vsestranski razvoj otrok: VVO vpliva na vsestranski razvoj otrok s telesno-zdravstveno, intelektualno, moralno-etično, delovno-tehnično in estetsko vzgojo." (Vzgojni program za vzgojo in varstvo predšolskih otrok, I. del, 1985, str. 13.)

Iz razprav in teoretskih prispevkov v zadnjem času pa je očitno, da se je v vrtcih uveljavil nov termin, to je "upoštevanje otrokovih potreb". V zadnji številki *Educe* (l. III, št. 1-2), edine slovenske revije, ki objavlja strokovne članke s področja predšolske vzgoje, je v vseh treh člankih s tega področja (Špoljar, Vrbovšek, Ferjančič) govor o vzgoji, ki naj izhaja iz otroka in upošteva njegove potrebe. B. Vrbovšek (1993, str. 10) npr. v svojem članku pravi: "Najbrž je cilj vsakega vrtca, da postane vrtec po meri otroka. Če hočemo ta cilj doseči, moramo načrtno in sistematično graditi vrtec, ki bo... razvojno naravnano, kar pomeni, da bomo zadovoljevali predvsem razvojne potrebe otrok..."

Očitno je, da je "vzgojo, ki izhaja iz programa in vzgojitelja", nadomestila "vzgoja, ki izhaja iz otroka". Mislim, da se je ta premik začel najprej v vrtcih, šele potem pa ga je sprejela tudi državna inštitucija, odgovorna za to področje. V predlogu

¹ Več o tem glej v:

Problemi št. 4, 1985. Poudariti pa velja, da se kritike koncepta "vsestransko razvite osebnosti" niso nanašale samo na družbeno posredovanost tega cilja. Tisti, ki so ta pojem razumeli zgolj kot spopad s socialistično pedagogiko, so kaj hitro zašli v formiranje novih ideoloških paradigem (glej npr. Javornik, Šebart, 1992).

² Dihotomna ločitev na "staro" in "novo" je seveda posplošitev in le pogojno upravičena: do sprememb ni prišlo čez noč, niti ni možno reči, da veljajo za vse vrte in vzgojitelje. Med obema sistemoma obstaja kontinuiteta, saj nenazadnje v vrtcih delajo pretežno isti vzgojitelji kot pred nekaj leti. Tudi avtorji, ki na osnovi analize zgodovine institucionalne predšolske vzgoje govorijo o omejenem številu prevladujočih modelov, se strinjajo, da se v večini programov predšolske vzgoje posamezni elementi različnih usmeritev prepletajo in dopolnjujejo (Domicelj, 1993).

³ Pri opisu izhajam iz strokovnih materialov in člankov in iz prevladujočih razmišljanj in ravnanj, ki sem jih imela priložnost spoznati iz opazovanj v vrtcih, pogovorov z vzgojitelji in razprav na strokovnih posvetih. Čeprav bom v nadaljevanju uporabljala pretekli in sedanji čas, to ne pomeni, da tega, kar bo opisano pod "starim" sistemom, v vrtcih ni več.

konceptije Zavoda RS za šolstvo iz leta 1991 za področje predšolske vzgoje že lahko preberemo:

"Iz vsega do sedaj zapisanega je razvidno, da imamo v mislih sistem vzgojnega dela, ki ni podrobno strukturiran, ki je odprt in fleksibilen (tako z vidika vsebine kot organizacije), zakaj le tako ga lahko prilagajamo posebnostim okolja in konkretnim potrebam ter željam otrok." (Izobraževanje za 21. stoletje - globalna koncepcija razvoja vzgoje in izobraževanja v RS, 1991, str. 69.)

Na prvi pogled se zdi, da je prišlo do radikalnega preobrata: če je "vsestransko razvita osebnost" kot vzgojni cilj narekovala vzgojo socialistični samoupravni družbi prilagojenega posameznika,¹ smo se sedaj iz "vzgoje za družbo" obrnili k avtonomnemu, svobodnemu posamezniku - "otroku, ki je postal središče vzgojnega procesa".

Na zunaj vidnim in očitnim spremembam na področju predšolske vzgoje v zadnjih nekaj letih ni moč očitati, da ne pomenijo izboljšanja pogojev v vrtcih za otroke, vzgojitelje in starše. Vendar želim v nadaljevanju pokazati, da opisani obrat ne pomeni, da smo dokončno odkrili recept za edino pravo vzgojno naravnost vrtcev. Menim, da je prav nenehno poudarjanje "otrokovih potreb" tista točka, v kateri se najbolj kaže podobnost med "staro" in "novo" usmeritvijo² v slovenskih vrtcih.

Za sistem predšolske vzgoje v Sloveniji pred nekaj leti³ je bila značilna *centraliziranost* usmeritev in navodil vrtcem in vzgojiteljem. Centraliziranost zahteva trdno in jasno *hierarhijo*, ki se je v vrtcih kazala predvsem v posredovanju navodil od svetovalcev Zavoda za šolstvo prek ravnateljstev in pedagoških vodij k vzgojitelju. Zadnji v tej verigi je bil varuh, ki mu je vzgojitelj poleg neposrednih navodil tudi dnevno načrtoval naloge. Posledica je bilo seveda na moč podobno ravnanje večine vzgojiteljev in obilica rutinskih postopkov, ki so jih vzgojitelji prevzemali eden od drugega, ne da bi se spraševali, kaj pomenijo in čemu služijo. Za delitev dela med vzgojiteljem in varuhom je bilo značilno še, da vzgojitelj opravlja "vzgojne naloge", kar pomeni, da predvsem vodi otroke v času usmerjenih zaposlitev, varuh pa se ukvarja z "nego in varstvom" otrok.⁴

Menim, da gre za *enakost* na dveh ravneh: poleg že opisane presenetljive podobnosti ravnanj različnih vrtcev in vzgojiteljev, lahko govorimo tudi o enakosti ravnanj posameznega vzgojitelja z različnimi otroki v oddelku. Naj naštejemo le nekaj najočitnejših primerov: vsi otroci so morali sodelovati v usmerjeni zaposlitvi, ki je potekala za vse otroke hkrati in enako časa, vsi otroci so morali istočasno k počitku in so smeli vstati šele ob uri, ki jo je določal dnevni red, vsi

naenkrat so dobili hrano in pijačo. Za vse otroke je veljalo, da se - ne glede na starost in morebitne druge razlike - na vrtec prilagajajo en mesec, in temu je bilo namenjeno tako imenovano adaptivno obdobje. In še bi lahko naštevali...

Značilnost predšolske vzgoje v nedavni preteklosti je bila tudi *sholarizacija*. Predšolska vzgoja je prenesla v svoj sistem vrsto značilnost šole: razdelitev otrok v starostno homogene oddelke, poudarek na skupni usmerjeni zaposlitvi in delitev vzgojnih področij po vzoru šolskih predmetov. Predpisana so bila tudi razmerja med posameznimi vzgojnimi področji (koliko česa na teden), vse v prid "vsestranske razvitosti". Oblike sodelovanja s starši (govorilne ure in roditeljski sestanki) in oblike sodelovanja med pedagoškimi delavci (vzgojiteljski zbori in pedagoške konference) so bile prav tako enake šolskim. Vrtci so uvedli večino dokumentacije, ki jo poznamo iz šol, od obrazcev za načrtovanje vzgojnega dela do dnevnikov in matičnih listov.

Verjetno je do posnemanja šole prišlo tudi zaradi težnje vrtcev po večji strokovnosti. Vrtec od nekdaj velja za manj "resnega" od šole, njegovo obiskovanje ni obvezno, vzgojiteljeva izobrazba je nižja od učiteljeve. Za naš prostor je bila značilna še slaba razvitost predšolske pedagogike in zaprtost vrtcev v

⁴ *Omenjena delitev pomeni, da se vzgoja pojmuje kot zavestni proces, ki ga izvaja vzgojitelj, ko otrokom posreduje znanja in vrednote, jih uči pravih vedenj, jih disciplinira itd. Hkrati pa predpostavlja, da je moč otroke zgolj "paziti", dajati spat, negovati, jim pomuditi igrače itd., ne da bi to imelo kakršenkoli (vzgojni) vpliv nanje.*

Društvo slov. učiteljic

Komenskega ulica števil. 14.

1-1

Zastopa interese učiteljic - Vzdržuje stanovalništvo za prenočevanje, ozir. tudi daljše bivanje članov v Ljubljani - Letnina rednih članov à 2 K - Sedež v Ljubljani - Sedanji ožji odbor: K. Drol, predsednica; Vita Zupančič, podpredsednica; Janja Miklavčič in J. Zemljanova, tajnici; :- M. Maroutova, blagajničarka. :-

⁵ Če so bili prej šolski načini in oblike dela vzor, ki so ga vzgojiteljice posnemale, se zdaj dogaja ravno nasprotno. V razpravah, povezanih s (predvidenim) zgodnejšim vsolanjem otrok, v vrtcih nenehno poudarjajo, da bi se morali učitelji nižjih razredov osnovne šole posluževati vrtčevskih metod in oblik dela. Staršem pa pogosto svetujejo, naj otroke v šolo vključijo čim pozneje.

ozek krog vzgojiteljev in peščice predšolskih pedagogov. Menim pa, da je bil najpomembnejši razlog za sholarizacijo vrtcev konceptualna usmeritev tega časa, da je osnovna naloga predšolske vzgoje pripraviti otroka na šolo. To je razvidno npr. iz teksta N. Kolarjeve (1977, str. 112), ki pravi: "Priprava na šolo se ne začne v 'mali šoli', ampak se v njej le končuje."

Kljub izhodišču, da je vse predšolsko obdobje priprava na šolo, pa so imeli oddelki priprave na šolo v vrtcih poseben status. Predstavljali so nekakšno "šolo v vrtcu", ki jo je praviloma vodila ista, po mnenju vodstva najboljša vzgojiteljica. Poročila iz vrtcev iz tega časa so kazala, da tudi starši te oddelke obravnavajo drugače, jih jemljejo bolj resno, saj se je njihova udeležba na govorilnih urah in roditeljskih sestankih v zadnjem letu pred šolo bistveno povečala. Na posebno pomembnost "male šole" za otroke in starše kaže tudi prej omenjeni tekst (ibid., str. 113), v katerem avtorica govori o "nalogah družine za pripravo otroka na vstop v malo šolo".

V relativno kratkem obdobju nekaj let je prišlo v slovenskih vrtcih do sprememb, ki se nanašajo na vse zgoraj naštetih značilnosti "starega" sistema predšolske vzgoje pri nas. Zmanjšana centraliziranost je prinesla več raznolikosti v usmerjenosti in ravnanjih med različnimi vrtci in vzgojitelji, slednji pa so s tem dobili precej več možnosti za avtonomno odločanje in izbiro. Rečemo lahko, da je danes v slovenskih vrtcih večja fleksibilnost na vseh področjih: v organizaciji dela, razporedu aktivnosti v oddelku, pri načinih načrtovanja, izbiri vsebin in metod, strokovnem izobraževanju, načinih sodelovanja vzgojiteljev itd...

Vrtci so bolj odprti tako v smislu sodelovanja s starši kot v odnosu do različnih strok in strokovnjakov, več je neformaliziranih oblik sodelovanja in interdisciplinarnosti.

Ključna konceptualna sprememba pa je gotovo že opisani premik od "vzgoje, ki izhaja iz vzgojitelja in programa", k "vzgoji, ki izhaja iz otroka". Vzgojitelji vzgojnega programa ne pojmujejo več v smislu učnega načrta, ki ga je treba "predelati". Otroci imajo v večini vrtcev več možnosti, da si sami izbirajo vsebino, pripomočke in čas za posamezne dejavnosti, in tudi možnost, da ne sodelujejo pri skupnih usmerjenih zaposlitvah. Pri spanju, hranjenju in pitju je gotovo manj prisile in več upoštevanja razlik med otroki kot nekoč. Vse naštetu pomeni, da cilj predšolske vzgoje ni več priprava na šolo, ampak "priprava na življenje", kot temu pravijo vzgojitelji. Zanesljivo lahko torej govorimo o desholarizaciji vrtca.⁵

Primerjava opisanih sprememb pri nas s sodobnimi pojmovanji institucionalne predšolske vzgoje v svetu pokaže, da ne moremo govoriti o bistvenih konceptualnih razlikah. Glede na spremembo političnega sistema pri nas in pogosto izražane

težnje po približevanju Evropi je to za sedanje razmere razumljivo, bolj pa preseneča, da tudi pri "starem" sistemu kljub političnim in ideološkim razlikam med Jugoslavijo in Zahodno Evropo najdemo v predšolski vzgoji nekatera enaka izhodišča in cilje.

Tudi v svetu so predvsem v 60-ih letih prevladovali didaktično orientirana vzgoja in visoko strukturirani programi v funkciji priprave otrok na šolo. Zelo razširjeno je bilo gibanje za kompenzacijsko izobraževanje, eden najbolj znanih tovrstnih projektov pa so programi Head Start iz ZDA. Gre za poskus izenačevanja izobraževalnih možnosti z odpravljanjem tako imenovanih "startnih razlik", še posebej za otroke iz kulturno in vzgojno deprivilegiranih družbenih slojev. Pri nas se je ta trend uveljavil nekoliko kasneje, obiskovanje priprave na šolo pa je postalo zakonsko obvezno za vse otroke v zadnjem letu pred šolo šele leta 1980.

N. King (Apple, King, 1992), ki v svoji študiji razčlenjuje prikriti kurikulum v angleških vrtcih, našteva vrsto ritualov in postopkov, katerih funkcija je, da že predšolske otroke naučijo ločevati delo od igre in jih s tem vpeljejo v njihove bodoče vloge osnovnošolcev (Apple, King, 1992). Opisi so presenetljivo podobni dogajanju v naših vrtcih (več o tem glej v: De Batistič, 1990; Bahovec, Kodelja, 1991).

Kot že rečeno, se spremembe, ki jih v naših vrtcih opažamo zadnja leta, prav tako ujemajo s sodobnimi trendi predšolske vzgoje v svetu. Špoljarjeva (1993) govori o tako imenovanih "odprtih programih", ki so se uveljavili v reformah predšolske vzgoje v 70-ih in 80-ih letih kot kritika didaktično orientiranih programov, bolj podrobno pa opisuje dva akcijsko raziskovalna projekta, J. Zimmerja in L. Malaguzzija. Za "odprte programe" je značilno, da niso vnaprej strukturirani in dokončni, ampak so zgolj teoretski okvir s splošno postavljenimi vzgojnimi cilji. S tem postane vzgojitelj v večji meri kreator programa, ki sam izbira primerne vsebine, postopke in metode. Bolj bistvena kot vsebina je kakovost vzgojnih interakcij in sodelovanje med otroki, vzgojitelji, starši in drugimi strokovnjaki. Osnova opisanih konceptov je izhajanje iz otroka: "Oba koncepta vzgoje, ki smo ju predstavili, izhajata iz otroka, upoštevajoč njegove potrebe, interese in razvojne specifičnosti na poti k doseganju osnovnega cilja - samorealizacije otroka" (Špoljar, *ibid.*, str. 18).

Opisana konceptualna usmeritev je razvidna tako iz nacionalnih programov predšolske vzgoje v deželah Evropske skupnosti in ZDA⁶ kot iz sodobne strokovne literature s tega področja.⁷

Najprej bom pokazala, da ne moremo reči enoznačno in brez dvoma niti tega, kaj so potrebe. O splošnih potrebah

⁶ Več o tem glej v: Domicelj, 1993.

⁷ "Kurikulum bi moral izhajati iz otrokovih potreb in interesov... To pomeni, da mora kurikulum upoštevati potrebe otroka kot uravnotežene celote ("the needs of the whole child in a balanced way"), ne pa ozko izhajati iz tradicionalnih akademskih predmetov" (O'Hagan, Smith, 1993, str. 69).

⁸ Naj navedem le nekaj primerov strokovne literature, v kateri je govor o motivaciji, pojem "potrebe" pa ni definiran: Lamovec, 1986; Musek, 1993; Weiten, 1992.

vsakega človeka sicer govori več teorij, ki pa so si med seboj različne in tudi nasprotujoče. Še manj pa lahko rečemo, katere so otrokove osnovne potrebe, saj v psihologiji za to ne najdemo nobene teoretske osnove.

V psihologiji se termin potreba uporablja, kadar govorimo o motivaciji. Motivacija predstavlja dinamični vidik osebnosti, razlaga vzroke oziroma gibala človekovega vedenja. Musek (1982, str. 265) motivacijo definira kot "proces, ki zajema tako spodbujanje aktivnosti kot njeno usmerjanje".

Če v zgoraj navedeni razlagi motivacije še naletimo na uje-manje med različnimi avtorji, pa se pri razlagi pojma potrebe zatakne. Očitno gre za termin, ki ni jasen niti tistim, ki pišejo o motivaciji. Najpogosteje termina ne definirajo,⁸ iz konteksta pa je razvidno, da se tudi pri istem avtorju nekonsistentno pojavljajo različni pojmi: nagon, potreba, motiv, težnja, nagnjenje, interes, ideal, vrednota... Nekateri avtorji teorij osebnosti ob naštevanju temeljnih potreb uvajajo celo nove pojme. Cattel npr. govori o ergih, ki predstavljajo prirojene potrebe, in o sentimentih, ki so pridobljeni (navedeno po: Musek, 1993). Drugi nasprotno zavračajo pojem potreb (npr. Kelly) ali menijo, da potrebe niso čisti psihološki termin (Lewin).

Musek (1993, str. 138) posamezne termine ločuje, ko pravi: "Nagoni, potrebe in motivi nedvomno vplivajo na naše obnašanje." Drugje (ibid., str. 133) pa ima motiv širši pomen kot potreba: "Motiv je pač vse tisto, kar nam daje vzgon oziroma energijo, in vse tisto, kar nas usmerja k enim objektom bolj kot k drugim. Videli bomo, da so v našem obnašanju pomembni tako motivi potiskanja - nagoni, potrebe - kakor tudi motivi privlačnosti - cilji, ideali in vrednote."

Tudi Weiten (1992, str. 340) najprej govori o motivih kot o nadrednem pojmu: "Motivi so potrebe, želje, interesi, ki usmerjajo ljudi v določeno smer." Na drugem mestu (ibid., str. 343) pa razlaga, da motivi izvirajo iz potreb: "Večina teorij razlikuje

Priroda in nadljudje *).

K proučevanju o dolgosti življenja se pridružuje značilno dejstvo bolgarskega literata profesorja Odina h konštataciji, se-li narode ljudje-geniji ali nadljudje na kmetih ali v mestu. Do pred dvajsetimi leti je prevladovalo mnenje o intelektualni moči, ki je na kmetih doma in ki se razvija v nepremeljivem kontaktu s pri-rodo v nasprotju z epidemičnimi zlobnimi po-javi mestnega življenja. Trdilo se je zato, da nadljudje prihajajo bolj pogosto s kmetov nego iz mest. Kdor je to trdil, je gotovo imel tudi

osebno zanimanje. Ta trditev je v zadnjih dvajsetih letih padla, in prej citirani bolgarski književnik je proučil rojstni kraj 6382 fran-cozkih pisateljev in prišel do zaključka, da v resnici navedena trditev ne drži. To prouče-vanje profesorja Odina se ne ozira le na zadnja desetletja, ko je bil namen predsodka najbolj znaten, ampak se ozira na osebe, ki so še prej živele. Skupno se je konstatiralo, da dadó mesta odstotno mnogo večje število književnikov nego dežela. Neki ameriški zdravnik, ki se je po-svetil posebno vprašanju dednosti, podreja statistiko o rojstnih krajih ameriških piscev.

med biološkimi motivi, ki izvirajo iz telesnih potreb, kot je lakota, in socialnimi motivi, ki izvirajo iz socialnih izkušenj, kot je potreba po uspehu.”

Še najbolj logična se zdi nekoliko starejša razlaga J. Muska (1982), ki pravi, da motivacijski proces zajema naslednje elemente: energersko podlago (pogoj izvajanja motivacijske dejavnosti), potrebo, pobudnike (sprožilne dejavnike, ki vzbudijo potrebo), motivacijsko dejavnost (dejavnost, ki vodi k cilju), cilje (predmet, pojav, dejavnost za zadovoljitev potrebe).

Potreba je v opisanem ciklusu definirana kot “organski ali duševni primanjkljaj v organizmu”. Musek (ibid., str. 267, 268) dodaja, da le fiziološke potrebe zadovoljujemo homeostatično, to pomeni, da z zadovoljitvijo potrebe odstranimo primanjkljaj in znova vzpostavimo ravnovesje. Pri tako imenovanih psiholoških potrebah pa govori o progresivnem zadovoljevanju, kjer zadovoljitev potrebe že lahko pomeni rojstvo nove potrebe na višji ravni.

Psihologe, ki so se ukvarjali z motivacijo, je zanimalo predvsem, kateri so temeljni in splošni človekovi motivi. Teorije se med seboj razlikujejo po pristopu, številu in vrsti motivov.⁹

Na eni strani so teorije, ki vidijo dinamiko osebnosti le v enem ali dveh temeljnih motivih. Freud govori o dveh nagonih, Erosu in Thanatosu, Adler in Goldstein o enem samem motivu, prvi o težnji po moči in drugi o samouresničevanju. Najbolj poznana je gotovo teorija Maslowa, ki govori o petih osnovnih potrebah: fizioloških potrebah, potrebi po varnosti, potrebi po pripadnosti in ljubezni, potrebi po ugledu in potrebi po samoaktualizaciji. Naštete potrebe so med seboj v hierarhičnem odnosu, kar pomeni, da mora biti nižja potreba relativno zadovoljena, da se višja sploh pojavi. Drug ekstrem so teorije, ki obsegajo prek dvajset temeljnih motivov (Cattel, Murray). Cattel npr. med sentimente našteva motive, ki jim bi v psihološki terminologiji bolj ustrežal termin interes (npr. sentiment športa) ali vrednota (npr. verski sentiment).

⁹ Glede na že omenjene terminološke nejasnosti tu in v nadaljevanju uporabljam pojem “motiv” kot tisto, kar (notranje) spodbuja in usmerja človekovo aktivnost in kar različni avtorji poimenujejo z različnimi termini: potreba, nagon, težnja, sentiment, erg itd.

Woods je našel, da producirajo mesta z več nego 8000 prebivalcev dvojno število pisateljev kakor navadno.

Statistične številke, objavljene po Odinu, prihajajo do zaključka, da mesta producirajo 18 krat več znamenitih pisateljev nego dežela; še bolj natančno: na vsakih 190.000 prebivalcev mesta se dobi počez 77 znamenitih pisateljev, medtem ko jih je na kmetih le 6 med istim številom prebivalcev.

Bilo bi интересно vedeti, na kaki podlagi je znanstvenik — ki se mu imamo zahvaliti za to statistiko — klasificiral znamenite

književnike, ker v kolikor hočejo nekateri biti optimisti, razpravlja ta članek, se dobe na drugi strani taki, ki se jim zde te številke jako pretirane. Na vsak način pa je jasno — vsaj do nasprotnega dokaza — da imajo prebivalci mest srečo imeti med seboj večje število genialnih ljudi ali nadljudi nego prebivalci dežele. A. M.

¹⁰ *Potrebe v otroštvu navajajo zlasti psihoanalitično usmerjeni avtorji in nekateri predstavniki humanistične psihologije: npr. Horney, Sullivan, Erikson, Rogers, C. Buhler (več o tem glej v: Musek, Pečjak, Lamovec, 1975).*

¹¹ *Primer odkritega priznavanja tovrstnega eklekticizma je tekst R. Misitija (1980), ki je na osnovi literature zadnjih petdesetih let izbral naslednje osnovne potrebe majhnega otroka: po hrani, vzdrževanju higiene, fizični negi, ljubezni, vodenosti, spodbujanju, psihoseksualni stimulaciji, kognitivni stimulaciji, interakciji in individualizirani interpretaciji.*

Nekateri teoretiki zavračajo vsako naštevavanje splošnih in temeljnih človekovih motivov, ker menijo, da je vsak posameznik poseben (Allport), oziroma da so posamezni motivi le del celostnega motivacijskega sistema (Murphy).

Teorije osebnosti, ki govorijo o motivaciji, zanimajo potrebe odraslega, otrokove potrebe pa omenjajo le pri razlagi osebnostnega razvoja. Največkrat avtorji teh teorij izhajajo iz klinične prakse.¹⁰

Pri pregledu strokovne literature najdemo številne tekste, ki govorijo o otrokovih potrebah. Vsem je skupno, da ne pojasnjujejo teoretske osnove, iz katere izhajajo, ampak potrebe zgolj naštevajo.¹¹ Zaključimo lahko, da obstajajo različne "liste" osnovnih potreb otroka, ki pa se razlikujejo ne le med seboj, ampak so različne celo pri istem avtorju. Zato ne moremo govoriti o niti eni izdelani teoriji o potrebah otroka.

Pokazali smo, da v spoznanjih sodobne psihologije ni moč najti teoretske osnove za opiranje na "otrokove potrebe" kot izhodišča vzgoje. Od kod torej izvirajo "potrebe otrok", o katerih pogosto beremo v strokovni literaturi in o katerih se tako veliko govori v vrtcih?

Za zahodno kulturo v 20. stoletju, ki ga nekateri poimenujejo "stoletje otroka", je značilno, da otrok postane objekt intenzivne čustvene investicije. V naši k otroku osredotočeni družbi je otrok postal središče javne skrbi, otrokove potrebe pa so, kot pravi Woodhead (1991), del vsakodnevnega besednjaka številnih strokovnjakov, ki se ukvarjajo z vzgojo, zaščito in skrbjo za blaginjo otrok. Obrat k otroku, ki je še kako povezan tudi z drugimi spremembami v sodobni zahodni družbi, je torej *kulturno posredovan*: izraža prevladujoče vrednote določene kulture v določenem zgodovinskem obdobju. To je tudi odgovor na zgoraj zastavljeno vprašanje, od kod izvira govor o otrokovih potrebah.

Usmerjenost v otroka sama po sebi seveda ni nič neustreznega ali slabega, kadar o njej govorimo kot o vrednoti posameznika ali nekega družbenega prostora. Sodba, da je neko vzgojno ravnanje za otroka boljše kot drugo, je vedno vezana na družbeni kontekst, to je vrednote in pričakovanja družbenega okolja o tem, kakšen naj ta otrok postane, ko odraste.

Problematično pa je, da se prav z uporabo pojma "potreba" skuša *prikriti družbeno posredovanost* pojmovanja otroštva in vzgoje. Uporaba pojma "potreba" je pravzaprav postopek, kako avtor *svojo sodbo* o tem, da je nekaj za otroka dobro, *projicira v otroka samega*. Na ta način postane avtorjeva vrednotna orientacija otrokova notranja kvaliteta, nekaj objektivnega in naravnega. Govor o "potrebah" vseh otrok se torej sklicuje na *naravo* in predpostavlja, da je ta *univerzalna*, brezčasna in od družbenega okolja neodvisna.

Opisana objektivizacija in univerzalizacija povzroča iluzijo, da je možen obrat od "družbi prilagojene osebnosti" k "avtentičnemu posamezniku", "subjektu" vzgojnega procesa. K moči te iluzije pa pripomorejo tudi poenostavljene interpretacije ideologije kot s strani države postavljenega vrednostnega sistema, ki skrivajo prav dejstvo, da družbeni posredovanosti nikoli ni moč uiti.¹²

Sklicevanja na naravno in univerzalno pomeni tudi neupravičeno *homogeniziranje znanstvenih spoznanj* in brisanje razlike med posameznimi teorijami in znanstvenimi ugotovitvami. Avtorji, ki se sklicujejo na "otrokove potrebe", skušajo neko parcialno spoznanje predstaviti kot univerzalno dejstvo, znanstveni opis pa prevesti v neovrgljiv recept za vzgojno ravnanje.

Na osnovi pregleda pedagoške in psihološke literature lahko trdim, da so "otrokove potrebe" predvsem izum tistih, ki se ukvarjajo z vzgojo. Woodhead (1991) meni, da ta na videz nedolžna beseda v praksi skriva kompleksnost latentnih predpostavk in trditev o otroku. Uporablja se kot bližnjica za utemeljitev avtorjevih zaključkov o zahtevah otroštva in hkrati zakriva nestrinjanje in negotovost o tem, kaj je najboljše za otroka.

Spet se bom poslužila primera, ki jasno kaže, da avtorici predvsem govorita o vzgojnem ravnanju in mnogo manj opisujeta značilnosti otrok. Allenova in Marotzova (1989, str.1) pravi: "Vsi otroci... imajo številne fizične in psihološke potrebe. Te potrebe *morajo biti upoštevane* (poudarila M.B.), da otroci preživijo, uspejo in se razvijejo do svojih optimalnih zmognosti." V nadaljevanju navajata bazične otrokove potrebe, ki jih razdelita na:

- fizične potrebe,
- psihološke potrebe,
- potrebo po učenju in
- potrebo po spoštovanju.

Že pri naštevanju fizičnih potreb se med potrebami po hrani, toploti, ravnovesjem med počitkom in aktivnostjo itd. pojavi potreba po zdravstveni preventivi, za katero je očitno, da izhajata iz povsem določenega kulturnega in zgodovinskega konteksta. Med psihološkimi potrebami npr. navajata "varnost in zaupanje - družinsko okolje s starši in vzgojitelji, ki zanesljivo in ustrezno odgovarjajo na otrokove potrebe" (ibid., str. 2). Pri potrebi po učenju govorita o "odraslih, ki v vsakdanjem življenju kažejo ustrezna vedenja glede na pričakovanja otrok, tako v smislu jezika, socialnih interakcij kot načinov reševanja stresnih situacij" (ibid., str. 3). Pri naštevanju otrokovih potreb je vse polno apelov, naslovljenih na starše in druge vzgojitelje, ki jih najbrž ni več potrebno navajati.

¹² Zanimivo je, da pedagogika iz naše bližnje preteklosti tega ni skušala prikrivati in je eksplicitno priznavala, da vzgoja in izobraževanje izhajata iz idejne naravnosti takratne samoupravne družbene ureditve. V **Vzgojnem programu za vzgojo in varstvo predšolskih otrok** (II. del, Okvirna vsebina in naloge vzgojnega dela, 1985, str. 5) je zapisano: "Predšolska vzgoja je del enotnega sistema vzgoje in izobraževanja v SR Sloveniji. Temelji na idejnih izhodiščih resolucije zvezne skupščine o razvoju vzgoje in izobraževanja na samoupravni podlagi in resolucijah X. kongresa ZKJ in VII. kongresa ZKS in drugih dokumentih o predšolski vzgoji."

Opisani primer kaže, da "otrokove potrebe" lahko služijo za *pretvezo za dajanje vzgojnih napotkov*. Vendar pri tem ne gre le za nedolžna priporočila staršem in vzgojiteljem. Iz načina, kako so napisana, je namreč razvidno, da pomenijo *etični imperativ*, obvezo, ki je ni moč kršiti brez slabe vesti, da otroku povzročamo škodo.

Na moč uporabe besede "potreba" pokaže Woodhead (1991), ki jo primerja z dvema podobnima izrazoma. Kadar uporabimo izraz "želja" ("want"), se ta nanaša na otroka, ki nekaj želi, hoče, zahteva. Uporaba izraza "bi moral" ("should have") izraža avtorjevo sodbo o tem, kaj je zaželeno pri vzgojnem ravnanju. Nasprotno pa ob uporabi izraza "potreba" govorimo o univerzalnem, o čemer ni mogoče dvomiti. Woodhead (ibid.) meni, da je učinek te besede na bralca bistveno močnejši kot v drugih dveh primerih. Avtoriteta "potrebe" izhaja iz njene emotivne moči in predpostavke o občutku odgovornosti odraslega. Moč besede pa hkrati izhaja tudi iz predpostavke o nemoči in pasivnosti posameznika - otroka, ki ima potrebo. Ironija je, da prav z "izhajanjem iz otroka" in "upoštevanjem njegovih potreb" otroka potiskamo v podrejen, infantiliziran položaj, v katerem je predvsem odvisen od paternalistične skrbi odraslih.

Upam, da mi je uspelo pokazati na podobnost "otrokovih potreb" z "vsestransko razvito osebnostjo", katere kritika je v našem prostoru dobro poznana. V obeh primerih gre za terminologijo, ki nič ne pove in veliko prikriva. Po vsem povedanem se lahko strinjamo z Woodheadom, ki pravi, da bo naše razumevanje in spoštovanje otroštva boljše, če "otrokove potrebe" izpustimo iz bodočega profesionalnega besednjaka, političnih dokumentov in popularne psihologije.

Ali je po tem najbolje vzgojiteljem svetovati, naj se vzgoja namesto na "otrokove potrebe" opre na psihološka spoznanja o otroku? Predvidevam, da bi tisti, ki govorijo o "razvojnih potrebah" (npr. citat iz uvoda), pritrtilno odgovorili na zastavljeno vprašanje: če vemo, kakšne so značilnosti otroka v določenem razvojnem obdobju ter kaj in kako vpliva na njihov razvoj, vemo tudi, katera vzgojna ravnanja so najbolj ustrezna.

Problem je, da tega ne vemo ali vsaj nimamo ene same razlage o značilnostih razvoja in vplivih nanj. Ugotovitve raziskav in psihološke teorije se med seboj razlikujejo, različne implicitne teorije raziskovalcev pa vplivajo tako na izbiro raziskovalnih pristopov in metodološke obdelave podatkov kot na interpretacijo ugotovitev. Če sprejmemo trditev, da je pojmovanje otroka in vzgoje vselej družbeno posredovano, ne moremo mimo dejstva, da to velja tudi za spoznanja razvojne psihologije.

Trditve sodobnih raziskovalcev, da so razlike med spoznanji posledica tega, da še nimamo celostne teorije, ki bi pojasnila

vsa področja otrokovega razvoja, Kessen (1991) imenuje pozitivistične sanje. Različnost pojmovanj in definicij otroka ni napačna, ki jo proizvaja nezadostnost znanosti, ampak posledica dejstva, da je otrok "vedno in bistveno kulturni izum" (ibid., str. 27).

W. Walkerdine (1990) je do razvojne psihologije še posebej kritična in o njej govori kot o "neugledni sorodnici akademske psihologije" (str. 89). Meni, da o razvojni psihologiji ni moč govoriti kot o pozitivni znanosti, ki jo zgolj apliciramo na vzgojo in poučevanje. Šola ni mesto, kjer bi bila psihologija aplicirana, ampak prej mesto, kjer nenehno nastajajo določene resnice o otrocih. "Psihologija... dejansko sodeluje pri ustvarjanju ravno tistih stvari, za katere trdi, da jih opisuje" (ibid., str. 92). S svojimi spoznanji preskrbi osnovo za to, kar samoumevno velja za očitne resnice o otrocih.

Podobno meni Woodhead (1991, str. 50), ki pravi, da psihološke raziskave izhajajo iz normativnega okvira kulturnih vrednot in praks in jih s svojimi spoznanji tudi ohranjajo. Ker večina raziskav izvira iz Združenih držav in Zahodne Evrope, to pomeni tudi vsiljevanje dominantne kulture pod krinko sodobne znanosti. Woodhead ne misli, da je potrebno opustiti vse sodbe o primernosti otrokove vzgoje, izobraževanja in socialne blaginje, predlaga pa raziskovanje pluralnosti načinov odraščanja v različnih kulturah.

Za zaključek se bom vrnila k vprašanju sprememb in nove koncepcije institucionalne predšolske vzgoje pri nas. Pri primerjavi sprememb pri nas in v svetu smo, vsaj kar se tiče teoretskih izhodišč, ugotovili veliko podobnosti. Nismo pa omenili razlike, ki je po mojem mnenju odločilnega pomena.

Čeprav se enotnost v našem sistemu predšolske vzgoje zmanjšuje, je še vedno znatno večja kot na Zahodu. Imamo zgolj državne vrtce, v katerih delajo vzgojitelji, ki so bili deležni bolj ali manj enake izobrazbe, se poslužujejo podobnih vsebin in načinov dela itd... Starši in vzgojitelji v obstoječem sistemu predšolske vzgoje še vedno nimajo dosti možnosti izbire.

To, kar Špoljarjeva (1993) opisuje kot "odprti program", je najbrž za mnogo vzgojiteljev in drugih strokovnjakov najboljše, kar poznamo. Bistveno pa se mi zdi, da o tem ne govorimo

Cenj. učiteljstvu se pri-
poroča slavnoznana in
izborna gostilna

Petelinček

3-2 v Gorici.

Najboljša, pristna pi-
jača, izborna kuhinja.

~

**Vsak četrtek zbirališče
slovenskih učiteljev.**

¹³ Tak primer je že omenjena koncepcija Zavoda RS za šolstvo (1991, str. 68), ki pravi: "Koncepcija predšolske vzgoje naj bi temeljila na sodobnih teorijah osebnosti, zlasti v okviru t.i. humanistične psihologije, ki poudarja aktivno in pozitivno podobo človeka ... kot tudi na izpeljavah iz novejših socialnih in kognitivnih teorij otrokovega razvoja."

kot o "edini pravi poti" in o "dokončni resnici o vzgoji predšolskih otrok".

Zato je bolje, da v nacionalni koncepciji predšolske vzgoje pustimo stvari odprte: ne predpisujemo le nekaterih psiholoških teorij, na katerih naj sloni vzgojna praksa,¹³ in ne ene same pedagoške doktrine, ki bi veljala za vse vrtce. Vzgojitelji naj imajo možnost spoznati različne psihološke teorije in različne modele vzgoje, pri izbiri vsebin in načinov dela z otroki pa naj bodo bolj avtonomni. Tudi staršem je treba omogočiti, da se sami odločijo, v kakšen vrtec in k kateremu vzgojitelju želijo vključiti svojega otroka.

Pogoj za vse naštetu je *možnost izbire*, ki jo lahko zagotovi le pluralno organiziran sistem predšolske vzgoje. Država bi morala uveljavljati pluralizem na ravni izvajalcev, organizacijskih oblik in načinov financiranja, strokovnjaki in vodilni na področju predšolske vzgoje pa priznavati in podpirati različnost tako vzgojiteljev kot otrok in njihovih družin.

Marcela De Batistič, magistra psihologije, asistentka na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani.

LITERATURA

- ALLEN, K. E.; MAROTZ, L.: *Developmental profiles: birth to six*, Delmar Publishers Inc., New York, 1989.
- BAHOVEC E.; KODELJA, Z.: Raziskovalni projekt "Vrtci za današnji čas", Pedagoški inštitut pri Univerzi v Ljubljani, 1991.
- DE BATISTIČ, M.: *Vpliv institucionalne predšolske vzgoje na socialno-emocionalni razvoj otroka: otrokove potrebe in ravnanje vzgojiteljev*, neobjavljena magistrska naloga, 1990.
- DOMICELJ, M.: *Modeli institucionalne predšolske vzgoje v Evropi in ZDA*, neobjavljeno gradivo, 1993.
- Izobraževanje v Sloveniji za 21. stoletje*, Globalna koncepcija razvoja vzgoje in izobraževanja v RS, marec 1991.
- KESSEN, W.: "The American child and other cultural inventions", v: Woodhead, M.; Light, P.; Carr, R., *Growing up in a Changing Society*, Routledge, London, 1991.
- JAVORNIK, M.; ŠEBART, M.: "Ali bo potreben nov kolokvij o vsestransko razviti osebnosti", v: *Vzgoja v javni šoli*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 1991.
- KING, N.; APPLE, M.W.: "Kaj šole učijo", v: Apple, M. W., *Šola, učitelj, oblast*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 1992.
- KOLAR, N.: "Priprava otroka na šolo", v: *Razvijajmo sposobnosti predšolskega otroka*, ZPM, Ljubljana, 1977.
- LAMOVEC, T.: *Psihologija motivacije*, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1986.
- MISITI, R.: "Potrebe malog deteta", *Predškolsko dete*, 1980/3-4.
- MUSEK, J., PEČJAK, V., LAMOVEC, T.: *Teorije osebnosti*, CZ, Ljubljana, 1975.
- MUSEK, J.: *Osebnost*, DDU Univerzum, Ljubljana, 1982.
- MUSEK, J.: *Znanstvena podoba osebnosti*, Educy d.o.o., Ljubljana, 1993.

- ŠPOLJAR, K.: "Novi pristopi k vzgojno-izobraževalnim programom v sodobnih koncepcijah predšolske vzgoje", *Educa* l. III., št. 1-2, 1993.
- VRBOVŠEK, B.: "Ustvarjalnost - odgovor na izzive časa in okolja", *Educa* l. III., št. 1-2, 1993.
- Vzgojni program za vzgojo in varstvo predšolskih otrok**, Zavod SRS za šolstvo, Ljubljana, 1985.
- WALKERDINE, W.: "Psihološka vednost in pedagoška praksa: proizvajanje resnice o šolah", v: **Teorija vzgoje: moderna ali postmoderna?, Šolsko polje** 3, Studium Generale Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 1990.
- WEITEN, W.: **Psychology - Themes and Variations**, Brooks/Cole Publishing Company, Pacific Grove, California, 1992.
- WOODHEAD, M.: "Psychology and the cultural construction of 'children's needs'", v: Woodhead, M.; Light, P.; Carr, R.: **Growing up in a Changing Society**, Routledge, London, 1991.

Ocenjevanje ni vrednotenje

V članku bo govora o razliki med:

- ustvarjalnimi in neustvarjalnimi besedili v šoli;
  - razliki med divergentnimi in konvergentnimi kriteriji;
  - različnimi smotri ustvarjalnih in neustvarjalnih besedil;
- in o novih kriterijih za vrednotenje ustvarjalnih besedil v šolah.

V naših šolah je že vrsto let uveljavljena praksa numeričnega ocenjevanja prostih spisov. Pri ocenjevanju prostih spisov se kaj hitro pojavi vprašanje - kaj ocenjevati: vsebino ali jezikovne napake? Ob tem so učitelji v zadregi, ki jo rešujejo s tihim konsenzom. V praksi to rešujejo na tri načine; prvi ocenjujejo le jezikovne napake (z običajnim pripisom: Pazi na vejice!) in dajo eno oceno; drugi ocenjujejo le vsebino (z običajnim pripisom: Lepo!), tretji dajo dve oceni - eno za jezikovni izraz in drugo za vsebino (z običajnim pripisom: Malo več domišljije! Lepše piši! ipd.). Učitelji so to počeli s slabo vestjo in nikoli se niso počutili pri tem suvereni. Prejšnji sistem jih je navdajal z občutkom protidržavnega delovanja, če ocenjujejo le vsebino prostega spisa. Vprašanje o načelih, kriterijih ocenjevanja prostih spisov je tlelo v šolah že vrsto let. V zadnjem času, ko narašča zanimanje za ustvarjalnost učencev in za spodbujanje ustvarjalnosti, se je ta zadrega le povečala.

To me spominja na znamenito srednjeveško razpravo o številu konjskih zob. Na samostanskem dvorišču so se menihi

¹ Kos, Janko: **Očrt literarne teorije**, DZS Ljubljana, 1983.

² Shakespeare, William: **Hamlet**, MK Ljubljana, 1961, str. 49.

burno prepirali, pravo tekmovanje v učenosti in citiranju avtoritet od Aristotela do Svetega pisma in Avguščina, a se nikakor niso mogli zediniti - koliko zob ima konj? Hlapčič, ki je poslušal to prerekanje je predlagal - Kaj če bi pogledali konju v gobec in zobe prešteli? Tedaj se vsi menihi zapode za mladeničem, kričoč o njegovi zabitosti in predrznosti, češ kako se le upa tekmovati z modrimi glavami, kot so Aristotel, Avguštin...

Ozrmo se nazaj v šole in poglejmo današnjo prakso v post-moderni dobi. Učenci pišejo prosti spis z naslovom (npr.: Moja družina in jaz, Moji starši, Kako sem preživel počitnice, Jesen v našem kraju). Prvič: naslovi prostih spisov so vezani na osebno doživetje učenca, posegajo v njegovo intimo, izpovedni so in sodijo v t.i. polliterarne spise oz. polustvarjalna besedila. Samo pisanje o tem "na ukaz" je le podatkovna baza za šolskega psihologa in učenci to sprejemajo kot še eno šolsko posiljevanje. Naslovi se v šoli že več kot dvajset let ponavljajo iz leta v leto in so klišeizirani. Drugič, za pisanje imajo le eno šolsko uro, in redkeje pisatelj, ki mu v teh pogojih ne spodleti. Tretjič učiteljica stalno opozarja: pazite na napake, imate le 45 minut časa in spisi z najmanj napakami bodo dobili najboljše ocene. Tako so izpolnjeni vsi pogoji - ampak ne za spodbujanje temveč za spodbijanje ustvarjalnosti. Literarno besedilo (prosti spis) učenca zaživi šele z učiteljevim branjem (konkretizacijo¹, z literarnim doživetjem). Ustvarjalna besedila niso dobra ali slaba sama po sebi ampak v razmerju do nas. Podobno se tudi pogovarjata Hamlet in Rozenkranc, ko Hamlet pojmuje Dansko kot ječo, Rozenkranc pa svet kot ječo. Hamlet mu odgovori: "...kajti sama po sebi ni nobena stvar na svetu ne dobra ne zla, tako jo stori šele naša sodba..."²

In kaj predlagam? Prvič: v šolski praksi bi bilo smiselno ločiti pisanje ustvarjalnih besedil (nevezani, prosti spisi, npr. domišljjski spis, doživljajski spis, pravljica, pesem...) od pisanja neustvarjalnih besedil (vezani spis, npr. narek, samonarek, prepis, odgovori na vprašanja ...).

Drugič: za ustvarjalna besedila (proste spise) veljajo divergentna - literarna merila; za neustvarjalna besedila (vezani spisi) pa konvergentna - jezikovna merila. Zatorej je smiselno, da so ocene pri prvi vrsti spisov le opisne - gre za proces vrednotenja; pri drugih pa numerične oz. gre za ocenjevanje. Pri testih ustvarjalnosti ponavadi najdemo za navodili spodbudno misel: ne boj se ugibati, bodi domiselen, izviren, najdi čimveč besed, odgovorov, nadaljevanj. Nekateri testi ustvarjalnosti sploh nimajo besede test ampak so se preimenovali v Ustvarjalno mislimo z besedami, ker je sama beseda test že pridobila negativen pomen in povzroča stresno in nenaravno situacijo. Ustvarjalna besedila je treba ocenjevati v skladu z merili, ki so lastna ustvarjalnemu pisanju, ne pa z merili, vzeti-

mi iz drugih področij. "Divergentnega mišljenja pač ne moremo presojati s kriteriji, ki so v veljavi za konvergentno mišljenje, kot postopamo pri ocenjevanju testov za merjenje inteligence, običajno pa tudi v šolskem ocenjevanju in presojanju uspešnosti v življenju."³

Tretjič: smotri pisanja ustvarjalnih besedil se razlikujejo od smotrov pisanja neustvarjalnih besedil. Cilji pisanja prostih spisov (ustvarjalnih besedil) so: spodbujanje ustvarjalnosti, domišljije, razvijanje besednega zaklada - fluentnosti, spodbujanje izvirnosti, igrivosti ipd.); smotri vezanih spisov (neustvarjalnih besedil) so: pravilna uporaba jezikovnih pravil, ki ustrezajo normi, predpisu (npr. uporaba male in velike začetnice, ločila, pravopisje).

Mnenja slovenskih psihologov glede nadarjenosti in predvsem merjenja nadarjenosti se razlikujejo. A. Trstenjak meni, da ustvarjalnosti ne moremo meriti, prvič zato ker je bistvo ustvarjalnosti v odpiranju problemov - takšni testi odpiranja problemov ne obstajajo in drugič, ker je ustvarjanje spontan proces, ne pa proces na ukaz. V. Pečjak pa trdi, da je ustvarjalnost možno meriti.⁴ Iz psihologije ustvarjalnosti je znano, da je za spodbujanje ustvarjalnosti najbolj pomemben občutek svobode. Svoboda pomeni, da pisanje ustvarjalnih besedil (prostih spisov) ne determinirajo šolski pogoji, situacija in ocene. Ustvarjanje je spontan proces, ne moremo se vsesti za mizo in kar skleniti: zdaj bomo napisali novelo. Tudi če učitelj pride v razred ter takoj napiše na tablo naslov prostega spisa, je opazen manjko kreativnega inputa, kajti učitelj je izpustil pomembno fazo senzibilizacije za miselni proces - kreativni input⁵. Z intenzivnim razmišljanjem, pogovorom o temi, naslovu, spisu in dogodkih pospešimo ustvarjalni proces. Zgoraj omenjeni naslovi o pomladi, jeseni, počitnicah ipd. niso najbolj primerni naslovi za ustvarjalno pisanje. Za to so primernejši domišljijiski, doživljajski, fantastični spisi, npr.: Iskali smo izgubljeni zaklad, Srečal sem bitja z drugega planeta, Potoval sem v preteklost, Potoval sem v prihodnost ipd. Za pisanje tovrstnih spisov bi potrebovali tudi okvirno časovno omejitev, npr. blok uro oz. dve šolski uri. Prvo šolsko uro posvetimo motivaciji, vživljanju v temo, drugo šolsko uro v celoti posvetimo pisanju.

Učenci so izvirnejši, če tema - naslov prostega spisa ni naslov "zaprtga" tipa, kot npr. Užalil sem mamo, Kazen mora

³ Pečjak, Vid: *ib.*, str. 123.

⁴ Pečjak, Vid: *ib.*, str. 122-137.

⁵ Blažič, Milena: **Kreativno pisanje**, ZRSSH, Ljubljana, 1992, str. 25-30.

Obrambni vestnik.

* **Škandal.** Pod tem naslovom smo priobčili v eni decemberski številki notico o kuharskem tečaju v hotelu „Tivoli“. Hkrati smo vprašali, kdo je pravzaprav povzročil, da je prišla Nemka vodit tečaj. Danes pa vemo, da jo to zasluga restavraterja imenovanega hotela. Ko je dotična Nemka vodila nekje na Koroškem sličen tečaj, jo je restavrater takoj angažiral, rekoč; „K nam morate tudi priti, gospodična!“ In ko mu je le-ta odvrnila, da so na Kranjskem tudi že za to izprašane učiteljice, ji je on odrezal: „Toda boljših ne od Vas“. Čast in dika vrlemu možu, ki ima tako dobro mnenje o slovenskih učiteljicah!

⁶ Pučko, Razdevšek, Cveta: **Analično opisovanje otrokovih dosežkov pri posameznih predmetih na razredni stopnji osnovne šole (teze)**, Pedagoška fakulteta Ljubljana, 1992.

⁷ Russell, Peter: **Knjiga o možganih**, DZS, Ljubljana, 1987, str. 91-99.

biti vzgojna ipd., ampak je tema "odprtega" tipa, kar pomeni, da omogoča več možnosti, različnosti in ustvarjalnosti. Učitelji velikokrat napišejo pavšalno mnenje na koncu spisa: Dobro! Slabo! Meje med tem, kateri spis je dober in kateri slab, določajo številne in različne okoliščine, situacija in ne le toga pravila. Opisne ocene⁶ na koncu spisa lahko napišemo tudi z vidika prizadevanja, razvoja, napredovanja (dinamična ocena - fleksibilno diferencirano vrednotenje) in ne le s stališča jezikovnih napak (pasivna ocena). Zaradi pozitivne naravnosti vrednotenja in stališča razvoja in napredka je smiselno datirati proste spise.

Za učitelje je pomembno, da so njihove opisne "ocene" konstruktivne, pozitivne in da načeloma podpirajo tisto, kar je učenec zmožgal in kar bi zmožgal napisati in ustvariti. Pozornost učenca usmerimo tudi na področja, kjer bi lahko izboljšal svoje pisno izražanje, s konkretnimi nasveti (npr. Ko končaš spis, poglej, da ti kakšna črka ne manjka, velika začetnica ali vejica.) Pri pisanju bi bilo smiselno, da učenci imajo na razpolago priročno oz. razredno knjižnico, da lahko pogledajo v SSKJ ali Pravopis, kako se napiše določena beseda. Smiselno bi bilo v razredu napisati plakate/posterje z najpogostejšimi besedami oz. jezikovnimi napakami učencev. S tem mislim, da bi ustvarili likovni slovar (miselne vzorce) s pravilno napisanimi besedami in s poudarjeno črko ali pravilno rešitvijo, npr. VOLK, ČOLN, DOMOV ipd. Če upoštevamo otrokov zelo razvit vizualni ali fotografski spomin, bi lahko naše učilnice opremili z atraktivnimi, barvnimi miselnimi vzorci opremljenimi z risbami, da bi si jih učenci čimbolj zapomnili.⁷

Če vprašamo povprečnega učenca, zakaj pišejo proste spise, bi vam odgovorili: zato ker tovarišico boli glava ali pa za kazen: "Učenci, če ne boste pridni, boste pisali prosti spis!" ter obenem "Samo še en zaguljen naslov, da jih malo zatrem!"

Ne bi se želela spuščati v problematiko poučevanja jezika, omenila bi le, da ima naša šolska praksa poleg ocenjevanja še en paradoks, ki je v nasprotju z logiko razvijajočega in odraščajočega otroka. V nižjih razredih osnovne šole se pri nas poučuje jezik na nivoju abstraktnega mišljenja, za katerega, po J. Piagetu, vemo, da se pri otrocih začne razvijati šele po 11. letu torej na predmetni stopnji. Tako otroke učimo in silimo v abstraktno razmišljanje, ko so še na nivoju konkretnih operacij. Od tod izvira obojestranska frustracija učiteljev, da ne morejo naučiti slovnico otroke, in učencev, ki se ne razumejo in se morajo, a se ne marajo, naučiti. Ta temeljni paradoks korenini v nepoznavanju značilnosti otrokovega razvoja in med šolsko prakso. Slovnico bi učence v nižjih razredih osnovne šole učili s sporazumevanjem, skozi pravilno uporabo in predvsem s primeri, vendar slovnico kot sistem šele na predmetni stopnji.

Učiteljska tiskarna

■ ■ ■ v Ljubljani ■ ■ ■

r. z. z o. z.

Šolske tiskovine

za šolsko leto 1910/11 so vse pripravljene.

Jele so se že razpošiljati onim šolam, ki so jih dosedaj naročile.

Vsako naročilo se izvrši najvestnejše in kolikor mogoče hitro.

Slavna šolska vodstva, ozir. slavne krajne šolske svete prosimo, da blagovolijo poslati svoja naročila čim prej, da jih moremo izvršiti pravočasno.

Ob začetku šolskega leta je težko ustreči vsem naenkrat!

Svoji k svojim!

⁸ Aristofan: **Žabe**, *Novi Sad*, 1978.

⁹ Kmecl, Matjaž: **Mala literarna teorija**, CZ, *Ljubljana*, 1977, str. 255.

¹⁰ Kordigel, Metka: "Bralni razvoj, vrste branja in tipologija bralcev", **Otrok in knjiga**, 29-30, 31-32, ZO, *Maribor*, 1991, 1992.

¹¹ Paternu, Boris: "Pot k dialogu", **Sodobnost** 4, 1987, str. 345.

¹² Paternu, Boris: "Pot k dialogu", **Sodobnost** 4, 1987.

Naši učitelji si želijo objektivnih in celo eksaktnih meril za vrednotenje spisov - vendar žal idealnih kriterijev ni. Ta spominja na Aristofanovo komedijo *Žabe*⁸ in na tehtanje Ajshilovih in Evripidovih verzov. Tak izum bi jim bil vsekakor dobrodošel, če pa že ne to pa vsaj kak recept, kot je tisti recept za lirične pesnike J. Jurčiča iz leta 1868 bil pravilen: "Testo za pesmi je iz rož, vijolic in solz, postavi se na mesečino, da vzhaja."⁹

Pri ocenjevanju pozabljamo na razvojne in bralne¹⁰ (pravljilčno obdobje, Robinzonovo obdobje in obdobje odkritij) značilnosti otrok. Prva izmed njih je, da je za otroke na razredni stopnji (nižji razredi osnovne šole) značilno neskladje med intelektualnim in motoričnim razvojem - misel je hitrejša od roke. (Ko pišem, napišem nekaj drugega od tistega, kar mislim!) Naslednja značilnost je tudi ta, da otroci na razredni stopnji rajši rišejo kot pišejo. Učenci nižjih razredov kaj hitro postanejo pisni jecljavčki ravno zaradi tega, ker preveč pozornosti posvečajo načinu, kako bodo nekaj povedali, a ne vsebini oz. kaj bodo povedali. Pohvalimo jih za tisto, kar zmorejo, in tisto, kar bi lahko zmogli, in opisno oceno ali komentar začnimo in končajmo vedno s pozitivnim primerom, tako tudi spodbujamo pozitivno samopodobo učenca in občutek lastne vrednosti in spoštovanja.

Kakor smo že napisali na začetku, učitelji ponavadi napišejo na koncu prostega spisa: Lepše piši, Pazi na vejice, Vsebina ne ustreza naslovu, Malo več domišljije, Tvori krajše povedi... samo opozarjanje na pomanjkljivosti ponavadi ne zadošča, učitelj naj doda nasvet ali sugestijo, kako premostiti te težave. Divergentno mišljenje je povezano tudi s subjektivnimi merili in učitelji napačno razumejo vsebino pojma subjektivnost. V našem primeru subjektivnost vrednotenja pomeni odgovornost in sposobnost zaznati izvirne elemente v ustvarjalnem spisu, jih ovrednotiti, pojasniti, utemeljiti v skladu s svojimi osebnimi in strokovnimi spoznanji, četudi niso v skladu z običajnim šolskim ravnanjem. Tovrstna odgovornost zahteva veliko znanja in skrbnosti. "Toda posebna narava njenega (literarne znanosti) glavnega predmeta - in to je literarna umetnost - je taka, da ne dopušča brezosebnega razmerja do sebe ..."¹¹ Vrednotenje poteka tako kot v literarni kritiki objektivno in subjektivno, strokovno in intuitivno "...po trdi poti sistema in na krilih intuicije, ki kaže, kod zavije pot v zeleno."¹²

Problem vrednotenja literature obstaja že več kot dva tistoč let. Spomnimo se znamenite "tekme" med Homerjem in Hesiodom, ko je kralj Panides, kljub nasprotovanju poslušalcev, Hesiodu prisodil več in ga ocenil višje, kajti njegovo delo Dela in dnevi spodbuja v svojih verzih ljudstvo k razumnemu poljedelstvu, kmetovanju, miroljubnem sožitju, medtem ko Homer

opeva le krvave boje in mesarsko klanje. Kralj Panida je prisodil zmago ne po estetskih ali umetnostnih kriterijih, ampak po pragmatičnih: zaradi vzgojne in poučne vsebine.¹³

V naši šolski praksi je doslej kraljevala logična napaka. Proste spise smo vedno ocenjevali s konvergentnimi merili (mala in velika začetnica, vejica, besedni red ipd.). Analogno temu bi bilo če bi vezane spise, npr. narek ocenjevali z divergentnimi merili in v nareku iskali izvirnost, duhovitost, asociativno oddaljenost ipd. vrednote. Tudi z metrom ne merimo časa ali teže, kajne?

Učenci imajo pravico do napak, do pomote. Nekatere napake izvirajo iz nezadostnega znanja ali površnosti, vendar

je najpomembneje, da ima otrok ustvarjalno domišljijo, imaginacijo, navkljub temu, da se kdaj pa kdaj "zmotijo" (npr. Kruhovec je drevo z jabolki in makovkami.) O zmotah so razmišljali tudi v antiki. Aristotel v 25. poglavju Poetike¹⁴ govori o literarni kritiki in njenih načelih. Ustvarjalno moč imajo tisti pesniki, ki so zmožni nekaj dobro napisati, kljub temu, da se zmotijo. V nadaljevanju navede nekaj primerov takšnih zmot: številni grški pesniki in slikarji so opisovali in risali košute z rogovi, Ganimeda so imenovali vinoč (bogovi so pili le nektar). Tudi Prešeren se je zmotil, ko je pisal o tigrisih in levih v Afrike puščavi in Donavi kot pritoku Save, pri Shakespearju so v Juliju Cezarju topovi gremeli in ura je odbila polnoč, Andrić je v Travniški kroniki napisal, da so Turki ljudi kaznovali po azbučnem redu, ko jo pozna le cirilica ipd. Ustvarjalna nemoč je nezmožnost ustvariti nekaj izvirnega, duhovitega, svojevrstnega.

In kaj svetujem? Kar tako čez noč se tudi Rim ni zgradil. Zato bi svetovala kompromis: pri vrednotenju ustvarjalnih besedil (tudi na razredni stopnji) popravimo jezikovne napake, toda naj te napake ne znižajo ocene/vrednosti prostega spisa. Za vmesni čas, ko se sestavljajo natančnejši kriteriji vrednotenja, je upravičena uporaba dveh ocen: za vsebino in jezik.

Numerična ocena sodi na področje zunanje motivacije, tako kot so to uspeh, denar, slava ... cilji so zunaj same ustvarjalnosti in jih zato imenujemo tudi zunanji cilji oz. zunanji smotri. Opisna ocena sodi na področje notranje motivacije, cilj je znotraj same ustvarjalnosti. Nekateri postavljajo smoter v sam ustvarjalni proces in v proces samouresničevanja, samoak-

¹³ *O pesništvu*, Mladinska knjiga Ljubljana, 1963, str. 10-21.

¹⁴ Aristoteles: *Poetika*, CZ, Ljubljana, 1982, str. 106-112.

Raznoterosti.

× **Sola za krotenje zverí.** Pariški inštitut za zoološko psihologijo, ki je podpiran od mesta, je prišel do zanimivega sklepa. Hoče namreč odpreti specialno šolo za krotenje zverine. Učiteljske sile bodo sestavljene večjidel iz učenjakov, pa tudi iz bivših krotilcev iz cirkusov in menažerij. Misli se na to, da bi se roparske živali kakor leve, tigre, leoparde, hijene, medvede itd. krotilo samo potom psihološkega vplivanja. Na krotenju naj bi izostala vsaka zunanja sila in menijo, da se more tudi na ta način priti do povoljnih rezultatov. Zveri bodo transportirane iz poleg ležečega zoološkega vrta v zgoraj omenjeno šolsko poslopje, kjer se prične že dlje časa nameravana psihološka dressura. Pričakuje se z veliko radovednostjo uspehov potom take metode.

¹⁵ Pečjak, Vid: **Misliti, delati, živeti ustvarjalno**, Ljubljana, 1987, str. 150-151.

¹⁶ Žagar, Drago: "Različni načini mišljenja in uspeh učencev", **Anthropos**, 1-2, 1984.

tualizacije, potrditve in izražanje sebe (A. Maslow¹⁵) in to so notranji cilji oz. smotri, ki so povezani s splošnimi smotri ustvarjalnosti: spodbujanje in razvijanje ustvarjalnosti, sposobnosti učencev (fluentnost, fleksibilnost, originalnost in elaboracija, po J. P. Guilfordu).¹⁶

Visoko ustvarjalni učenci so ponavadi tudi zelo kritični in v prostih spisih imajo več napak in popravkov kot drugi učenci. Zavedajo se, da bi se lahko bolje izrazili in napisali. Za ustvarjalni proces je značilno, da smo najprej ustvarjalni potem pa kritični. To pomeni naslednje: ko napišemo prosti spis na določeno temo, preglejmo in popravimo napake. Značilnost slovenske šolske prakse je, da smo najprej kritični potem pa ustvarjalni. Že tretji temeljni paradoks - zamenjava, zaradi katere naši učenci niti ne pričnejo s procesom ustvarjalnosti, saj so ves čas inhibirani z napakami, ocenami, časom in neustreznimi pogoji (motiviranost, razpoloženje, subjektivno stanje ipd.).

Ustvarjalnost ni enodimenzionalna sposobnost, odvisna je od marsikaterih drugih dejavnikov, predvsem od osebnostnih in intelektualnih lastnosti, kot so npr. emocionalna stabilnost, nagnjenost k tveganju, spontanost, domišljija, raziskovalni duh, neodvisnost, prodornost, tolerantnost do stresov, percepcija ipd.

Glavni kriterij ustvarjalnosti je izvirnost, ki jo vrednotimo na osnovi redkosti, nenavadnosti, presenetljivosti, kar pove frekvenca odgovorov ali spisov med učenci. Odgovori ali spisi, ki se pojavljajo le enkrat, so pomembno redki, toda kriterij redkosti ni dovolj, odgovor ali spis morata biti tudi primerna in ustrezna.

Učitelji navidez ocenjujejo ustvarjalnost, dejansko pa ocenjujejo pridnost, sodelovanje, discipliniranost, konvencionalnost, dolge spise, pri katerih kvantiteta zamenjuje kvaliteto. Učitelji ocenjujejo spise tudi, in žal predvsem, v skladu s svojimi pričakovanji na določeno temo. Osebnost ocenjevalca/učitelja je pomembna tudi pri odpravljanju halo efekta, ko imamo že vnaprejšnje mnenje o učencu in ko splošna (privzeta) sodba vrednostno obarva vse posamezne sodbe. V višjih razredih lahko uporabljamo psevdonim (umetniško ime ne pa lažno ime), ki lahko prepreči halo efekt, učencu pa daje občutek psihološke svobode in varnosti, da kaj napiše. V Sloveniji je pisanje ozko povezano z izpovedovanjem in izlivom čustev na papir. V višjih razredih osnovne šole učitelji velikokrat zamenjujejo potrebo mladostnika za izpovedovanjem, pisanjem, zaupanjem v spisih (dnevnikih) s sposobnostjo. Mladostnik ima velikansko potrebo za komunikacijo, za zmanjšanjem napetosti, čeprav na papir. To njegovo razvojno utemeljeno, literarno potrebo pogosto napak razumejo kot literarno sposobnost. Nedvomno je, da gre velikokrat tudi za simptome nadarjenosti, pa tudi literarna zgodovina je neštetokrat dokazala, da potreba

velikokrat tudi res naredi umetnika. Pa vseeno - nikoli ne ocenjujmo učenca ampak vedno njegove spise, ločimo ustvarjalnost od nosilca te dejavnosti. Literarna zgodovina je dokazala, da je veliko umetnikov po človeški plati prav neznosnih, vendar je njihova umetnost velika in očiščena vseh njihovih človeških napak.

Vendar se da tudi kreativnost kvantitativno vrednotiti v naslednjih primerih: fluentnost - besed, idej, asociacij in izražanj in adaptivne fleksibilnosti - npr. napiši čimveč naslovov k naslednjemu besedilu, iz naslednjih besed sestavi čimbolj domiselno zgodbo, napiši čimveč besed, ki se začnejo z zlogom sto-; napiši čimveč sinonimov za ljubiti; napiši čimveč besed z obratnim pomenom za besedo pameten itn.

Ustvarjalnost lahko tudi sami ugotovimo (učitelji, starši, sošolci, prijatelji in ostali), npr. kdo v razredu ima veliko idej; čigave ideje so izvirne, nenavadne; kdo si največ izmisli novih besed, novih besednih povezav, novih nadaljevanj zgodbe, kdo si izmišlja nove osebe; kdo ima največ domišljije, kdo ima najbolj razvit besedni zaklad, kdo zna živahno pripovedovati, kdo je radoveden, kdo v razredu ima smisel za humor, kdo veliko bere, kdo rad bere, kdo rad raziskuje, kdo se rad igra z besedami, ugankami, križankami, premetankami, večpomenkami, kdo ima rad nove ideje, kombinacije, humor, besedne igre, kdo rad posluša zgodbe, pripovedi, pustolovščine ipd. Vse to nam je v pomoč in na temelju tega lahko razvijamo učenčeve sposobnosti ter individualne kriterije zanj. Vse lepo in prav, porečete, vendar učencev je nešteto - časa pa premalo. Izkušeni učitelji v razredu zelo hitro prepoznajo socialne vloge posameznikov: znanstvenika, pavliho, tistega, ki je za vse kriv...

Zmotno je mišljenje, da se spodbujanje ustvarjalnosti začne s pisanjem samim, razvijanje pisanja (pisnega sporočanja/sporazumevanje) se začne z govorom (ustno sporočanje/sporazumevanje), nadaljuje z branjem. Če pa želimo izboljšati raven pisnega izražanja naših učencev in jo želimo sistematično razvijati, je potrebno spoštovati naslednja načela:¹⁷ ustvariti bazo znanja, vaditi tehnike divergentnega in konvergentnega mišljenja, omogočiti transfer in vaditi ustno in pisno izražanje.

Skupina sodelavcev je za Cankarjevo priznanje¹⁸ predstavila model kriterijev za vrednotenje pisnih nalog. Vrednotijo pet elementov: vsebino, obliko, slog, pravopis in slovnično korekt-

¹⁷ Žagar, Drago: *ib.*

¹⁸ Čudina Obradović, Mira: **Nadarenost, razumijevanje, prepoznavanje, razvijanje**, SK Zagreb, 1990, str. 59.

× Oživljanje mrtvih bitij s elektriko. Mlada ruska zdravnica dr. Luiza Bobinovičeva zbuja v učenjskih krogih v Novem Jorku veliko pozornost s trditvijo, da je iznašla aparat, s katerim bo možno z elektriko umorjena bitja zopet oživljati. V Edisonovem laboratoriju je svojo metodo tudi realizovala. Dali so ji po običajnem načinu z elektriko umorjenega zajčka. Položila ga je na svoj električni aparat in z njim eksperimentirala. Res se je kmalu pokazalo, da je pričelo zajčkovo srce isnova utripati, in čez par hipov je bil zajček zopet tako živahen in tekal semintja kakor pred ubitjem. Dr. Bobinovičeva meni, da bi se tak eksperiment brzkone posrečil tudi pri človeku.

¹⁹ Krakar Vogel, Boža: **Mentor**, 8-9, 1988, str. 85-86.

²⁰ Žagar, Drago: **Kriteriji za vrednotenje zgodb**, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo (interno gradivo za študente psihologije), Ljubljana 1993.

²¹ Kos, Janko: *ib.* 184-199.

nost in besedilno vrsto. V prejšnjem gradivu so pod isto streho pripravili naslednje kriterije: 40% vsebine, 20% oblike, 20% sloga in 20% upoštevanja pravopisne norme. Takšno procentualno ocenjevanje nikakor ne ustreza vrednotenju ustvarjalnosti. Boža Krakar Vogel je v svojem članku¹⁹ naštel dejanske vrednotenjske kriterije mentorjev za ocenjevanje spisov: ustreznost vsebine naslovu (izvirnost, besedni zaklad, pravopis, zunanja podoba izdelka); poznavanje snovi (globina razumevanja in doživljanja, jezikovna ubeseditev); osebni delež v razmišljanju (obvladovanje jezika, iskanje svojega načina izražanja); samosvojost, svečina angažiranost (stilistične prvine: jasnost, jedrnatost, primernost, živost, izvirnost); izvirnost, napor po premagovanju všečnih stereotipov (jezikovna organiziranost besedila, izbor stavčnih vzorcev in besedja).

Kriteriji za vrednotenje zgodb (D. Žagar²⁰) so kombinacija treh kriterijev ali plasti vrednotenja. Prvi segment daje *splošni vtis o izvirnosti*, drugi kriteriji se nanašajo na *kvantiteto* (število besed, dolžina stavkov, število aktivnosti akterjev in število redefinicij) ter *kvalitete* (asociativna oddaljenost zgodbe, igrivost, humor, agresivnost, zaključenost zgodbe in naslov zgodbe). Zagotovo so ti kriteriji za vrednotenje zgodb kompatibilni z vrednotenjem ustvarjalnih besedil v šolah, verjetno bi jih bilo smiselno oplemeniti z literarnimi kriteriji (estetski, etični, spoznavni in umetniški²¹) ter jih interdisciplinarno vkomponirati v našo šolsko prakso.

Vprašanje kriterijev ostaja še naprej odprto, npr. veljavnost kriterijev (zunanja veljavnost: korelacija z učnim uspehom, inteligenca, in notranja veljavnost: korelacija z različnimi spisi, besedili, vprašnji istega učenca, ki vrednotijo isto - literarno sposobnost učencev) in zanesljivost kriterijev (ob večkratnem pisnem ocenjevanju besedil istih učencev oz. njihovih spisov naj bi rezultati/opsisne ocene bile zelo podobni ali iste) ter objektivnost (če dva učitelja ali več neodvisnih ocenjevalcev pridejo do podobnih rezultatov/komentarjev).

Članek je poskušal razmejiti smotre ustvarjalnih in neustvarjalnih besedil, pokazati in dokazati zgrešenost uporabe konvergentnih meril za ustvarjalna besedila in obratno, nakazal razliko med ocenjevanjem (numerično) in vrednotenjem (opisno) ter je podal nekaj novih smernic v izogib nelogičnosti tega početja v naši šolski praksi.

Milena Blažič, asistentka za didaktiko književnosti in kreativno pisanje na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani. Avtorica knjige *Kreativno pisanje*.

LITERATURA

- BLAŽIČ, Milena: **Kreativno pisanje**, ZRSŠŠ, Ljubljana, 1992.
- CENČIČ, Majda: **Kako izboljšati vrednotenje in ocenjevanje pisnega sporočanja v osnovni šoli?**, Pedagoška fakulteta Ljubljana, 1993.
- JURMAN, Benjamin: **Ocenjevanje znanja**, DZS, Ljubljana, 1989.
- KORDIGEL, Metka: "Bralni razvoj, vrste banja in tipologija bralcev", **Otrok in knjiga**, 29-30, 31-32, ZO Maribor, 1990.
- KOS, Janko: **Očrt literarne teorije**, DZS, Ljubljana, 1983.
- KOS, Janko: **Marksizem in problemi literarnega vrednotenja**, Ljubljana, 1983.
- KRAKAR-VOGEL, Boža: **Skice za književno didaktiko**, ZRSŠŠ, Ljubljana, 1991.
- PEČJAK, Vid: **Misliti, delati, živeti ustvarjalno**, DZS, Ljubljana, 1987.
- PUČKO-RAZDEVŠEK, Cveta: **Analitično opisovanje otrokovih dosežkov pri posameznih predmetih na razredni stopnji OŠ**, Pedagoška fakulteta Ljubljana, 1992.
- TRSTENJAK, Anton: **Psihologija ustvarjalnosti**, SM, Ljubljana, 1981.
- ŽAGAR, Drago: "Različni načini mišljena in uspeh učencev", **Anthropos**, 1-2, 1984.
- ŽAGAR, Drago: **Kriteriji za vrednotenje zgodb**, FF Oddelek za psihologijo, Ljubljana 1993.
- ŽAGAR, France: **Šolske besedilne vrste**, ZO Maribor, 1992.

Darij Zadnikar

Ali je šolo mogoče kritizirati? (Nekatere filozofske predpostavke kritike šole)

School sucks!
(Beavis and Butt-Head)

Vprašanje se zdi na prvi pogled nesmiselno. Saj šolo vendar vsi kritizirajo! Z njo niso zadovoljni starši, ker ne izpolnjuje njihovih pričakovanj, z njo niso zadovoljne politične stranke, ker je premalo občutljiva za njihove ideološke nazore, z njo niso zadovoljni pedagoški strokovnjaki, ker ne sledi dovolj hitro njihovim dognanjem, z njo ni zadovoljno gospodarstvo, ker ne izobražuje trenutno potrebnih kadrov, z njo niso zadovoljni pisci pisem v časopisne rubrike, ker so ti že po naravi nezadovoljni, itd. Nekje spodaj se sliši nezadovoljstvo učiteljev, ki so razcepljeni med zahtevami, da s svojim poslanstvom odrešijo zlo usodo družbe in naroda, ter med sorazmerno nizkim materialnim povračilom in družbenim podcenjevanjem stanu. Tu in tam se sliši, da s šolo menda niso zadovoljni celo učenci, ki so preobremenjeni z balastom učnih snovi in avtoritarnih razmerij.

Z vprašanjem v naslovu pa ne merim na to vrsto kritike, ki je vsekakor tudi upravičena, je pa njen domet omejen, ker se naslanja na nezadovoljstvo, ki je čustvovanje, zmožno sprožanja racionalne kritike in njene motivacije, samo po sebi pa ne prispeva k reševanju problemov. Starševska ljubezen je upoštevanja vredna obramba pred tendencami dehumanizacije

¹ Pri nas prevedemo z desetletnim zamikom knjigo Steinerja *Kvala, Izpiti in gospostvo*, KRT, Ljubljana 1981.

šole, po drugi strani pa so naivni vzgojno-izobraževalni eksperimenti, ki so v šoli poskušali urediti sentimentalno idealizirano družinsko ozračje. Naivno bi bilo slepo zaupati v racionalni domet čustveno pregretih izpadov političnih veljakov in njihovih črednih tovarišev, ki jim je vsak konkretni problem priložnost lastnega javnega trženja. Je mogoče brez zadržkov zaupati v t.i. znanstveno kritiko, če ta znanost ne razloži temeljev, na katerih sloni njena kritika? Sam pojem kritike bi bilo torej potrebno iztrgati vsakdanjemu tolmačenju, kjer se jo enači z nezadovoljstvom, nerganjem in negiranjem, ki se ne menijo za konstruktivne alternative. Temu nasproti obstaja določena socialno-filozofska in znanstvena tradicija, ki kritiko razume kot analitični teoretični napor, usmerjen k preseganju otrdelih družbenih razmerij, ki podpirajo dominacijo, ki je največkrat oblikovana tako, da se udeleženi ne zavedajo represivnega značaja teh razmerij, ki se jim zdijo naravna in neogibna. Zato je zgornje vprašanje pravzaprav vprašanje po možnosti kritične teorije izobraževanja in njene vloge v celotnem šolskem prostoru (od šole in življenja ter dela v njej v ožjem pomenu do nacionalne šolske politike, izobraževanja učiteljev ipd.).

Kritično teorijo izobraževanja je spodbudil burni konec šestdesetih let, ki je nasploh pretresel zahodno civilizacijo. Leto 1968 sicer ni izpolnilo revolucionarnih pričakovanj, politični in socialni nasledki nemirov so bili pičli in kratkotrajni, vendar so bile kulturne izkušnje daljnosežnejše. Glavni akter nemirnih let so bili študenti in mladina nasploh, tako da je postalo modno razpravljanje o "generacijskem sporu". Tako je postala tudi šola zanimiva za kritično misel, ki je presegala tradicionalne okvire naveze pedagogov in oblasti.¹ Revolucionarni študentje so za kratek čas razkrojili tradicionalni akademski sistem predavanj, seminarjev in izpitov ter ga poskušali zamenjati z oblikami, kjer so imeli vsaj možnost študijske in upravljalke participacije pa vse do anarhičnih oblik aktivističnega samoizobraževanja, kjer se je izgubila vsaka sled tradicionalnega pedagoškega razmerja. Navkljub kratkotrajnosti "revolucionarnih" posegov študentov v njihov način študija se je prek akademskih okvirov razširilo in okrepilo spoznanje, da tudi v ostalem šolstvu ne more več obstati stara shema poučevanja, kjer je učenec pasivni sprejemnik vsakršnih modrosti. Ta kritika enosmerne komunikacije v učilnicah se je interpretirala v kategorijah teorije subjekta-objekta. Ugotavljali so, da so učenke in učenci pasivni objekti učnih postopkov, ki jih narekuje učitelj/ica-subjekt. Skozi takšno shemo so kritizirali represiven značaj šole in zarisovali rešitev v tem, da bi presegli pasivni status otrok in mladine ter jim omogočili, da bi bili tudi oni "subjekti" šolske prakse. Kljub temu, da je prevladujoča enosmerna komunikacija v šoli povsem relevanten problem, je interpretacija v okviru

sheme subjekt-objekt preozka in zavajajoča. Po eni strani so otroci in mladostniki pri tem, ko jih napravijo za "subjekte" lastnega izobraževanja, vnaprej obsojeni na neuspeh, ker so ujeti v paradoks, da morajo izbirati znanja, ki naj bi se jih šele naučili, oz. ne vedo, kaj izbrati. Takšen status ohrani obstoječa avtoritarna pedagoška razmerja, le da jih odene v celofan "soodločanja", "samoupravljanja" ipd. Po drugi strani je zamenjava izobraževalne "represivnosti" s čutečim in dobrohotnim animiranjem učiteljic razvrednotila strokovno plat poklica, ki se v takšnem konceptu omejuje na animatorja, ki danes težko konkurira game-boyu. Šestdeseta in sedemdeseta leta so pripeljala v šolo nove poklice (psihologi, pedagogi, zdravniki, socialni delavci), ki so usmerjeni k strokovni pomoči ob učnih težavah in približevanju šole otrokovim "razvojnim potrebam". Ob vseh pozitivnih učinkih je takšna strategija hkrati ojačala poseganje skrbstvenih služb v intimni svet otrok in družin ter s svojo metodologijo obravnave posameznikov čedalje bolj presegala ustavnopravne norme varovanja zasebnosti. Ta vdor aparatov socialne države v področje zasebnosti ni bil značilen samo za šolo, ampak je postal splošen pojav v modernih državah, zaradi česar je sledila reakcija neokonzervativizma in vrnitve k "starim družinskim vrednotam".

Subjekt-objekt shema razlage učilniškega razmerja je napotovala k enostranski strategiji tudi zaradi tega, ker v šoli ni mogoče uveljaviti idealnih družbenih in medosebnih razmerij, saj je del konkretnih družbenozgodovinskih okoliščin. Neavtoritarnost, nerepresivnost in prijaznost šole so primerni kriteriji šolske organizacije, vendar pa sami zase, kot vzgojno-izobraževalni principi, ne pomenijo veliko, če se v takšnih ustanovah vzgajajo posamezniki, ki so v tekmovalni in "neprijazni" družbi obsojeni na neuspeh. Danes je postindustrijska družba kulturno tako pluralna in heterogena, da je lahko obstoj elementarnih šol, ki temeljijo na poudarjanju estetske izkušnje, misticizma ipd., povsem legitimen ob upoštevanju nacionalno določenega minimalnega skupnega kataloga potrebnih znanj. Kakorkoli že, z učencem kot subjektom ni nič, že zaradi tega, ker je subjekt-objekt razlaga učilniškega razmerja preozka in napotuje k naivnim in neuresničljivim rešitvam. Šola in njena razmerja je bilo treba razumeti vpeta v širši družbeni kontekst, ki konec koncev tudi vzpostavlja tisto, kar bi lahko pojmovali kot subjekt. Subjekt sam po sebi, kot izvirna točka, ki jo je definirala novoveška filozofija od Descartesa dalje, ni operativen na ravni konkretne družbenozgodovinske analize.

Zaradi tega je šola spoznana za institucijo razslojene in konfliktne družbe, kjer ima odločilno vlogo vladajoči razred in njegova ideologija. Skladno z ozračjem sedemdesetih let je bila

² Nekaj osnovnih teoremov najdemo v: Z. Skušek-Močnik (ur.), **Ideologija in estetski učinek**, Cankarjeva založba, Ljubljana 1980.

³ V mislih imam strokovno-politično grupacijo ZSMS - Šolsko polje.

⁴ Glej D. Zadnikar, "Ekvivokacija ideologije v marksizmu", **Anthropos**.

tudi kritika šole napotovana k marksistično inspiriranim teorijam ideologije. Še posebej dragocena je bila Althusserjeva teorija ideoloških aparatov države.² Althusser je svoje nekoliko poenostavljeno razumevanje Marxa dopolnil z Lacanovo psihoanalizo. Psihoanaliza se je že v tridesetih letih pokazala za primerno dopolnilo marksizma pri analizi ideologije, saj obeležuje ideološke sisteme in posameznike, ki so ujeti v njih, analogna nerefleksivnost kot pri nezavednem osebe. Althusser se je izognil pastem sheme subjekt-objekt s konceptom interpelacije. "Subjekt" ni več čisto ali naravno stanje, temveč je v dvojni prepletenosti zvezan z vsakokratno ideološko danostjo. Sleherna ideologija konstituira konkretne individue kot subjekte hkrati, kot takšne naslavlja in pripoznava. Individui so torej vselej-že subjekti. Tako odpade Marxova predstava o ideološki zavesti kot odtujitvi, saj se individuum nima od česa odtujiti, ker je že vrojen, narojen, narejen po kopitu ideologije. Ideološki aparati države (verski, šolski, družinski itd.) prispevajo k reprodukciji produkcijskih razmerij izkoriščanja in dominacije, šola pa je v moderni družbi poglaviten tovrstni aparat.

Althusserjeva teorija je primerna za kritiko različnih pedagoških ideologij, ki se skrivajo za vzvišenimi vzgojnimi načeli in cilji, ki jih jemljejo kot nevprašljive vrednote. V tej luči ni šola zgolj razsvetljevalka nevednih in prenašalka kulture, temveč aparat, ki ustroji bodoče podložnike. Pomemben del kritike usmerjenega izobraževanja se je pri nas izrecno ali pa implicitno naslanjal na Althusserja.³

V drugi polovici osemdesetih let ni bilo več potrebno vsako obliko družbene kritike interpretirati v okviru marksistične terminologije. Tako je Althusser s svojim značilnim francosko dogmatskim marksističnim besednjakom počasi izginil iz teoretskih referenc. Bil pa je vreden tega odhoda tudi zaradi nerešljivih vprašanj, ki jih je porajala njegova teorija.⁴ Temeljni problem je, da ne more razdelati mehanizmov proti-

Jezik za zobmi pa usta zaprta! . . .

Krasen naslov! Ravno ob 50 letnici dičnega glasila našega učiteljstva, pa take besede . . .

Pred mano leži 2. letošnja številka klerikalne „Gorice“. Na tretji strani zagledam članek „Liberalnemu učiteljstvu“, ki ga podajam tu dobesedno: Glasi se:

„Z dežele nam prihajajo glasovi, da najhujši zabavljachi proti našim poslancem so liberalni učitelji, ki ljudstvo dražijo, je hujskajo

in zavajajo na kriva pota ter mu tudi tolmačijo razne dogodke v deželi po svoje. Tem hujskačem rečemo v resnem trenutku: **Jezik za zobmi pa usta zaprta**, ali pa resnico govorite! Obrekovanj ne trpimo več! Ura je skoro prišla, da bomo začeli obračunati s temi prosvitljenimi liberalnimi lutri. **Aut-aut!** Ozrite se malo okoli sebe! Li ne veste, da so zastopniki ljudstva oni, ki vam kruh režejo? Ko bomo začeli pometati, potem ne bo pomagalo vse cviljenje nič! **Govorili smo!**“

Uboge učiteljske pare! Krščanski demagogi ob Adriji maše učiteljstvu usta. Res, lep

praks. Kako lahko subjekt reflektira in predela svojo ideološko popačeno zavest? Ali se ideološko vselej-že-ujeti subjekt sploh lahko upre? Kako razložiti kritična razmerja? Kakšna je vloga kritičnega učitelja v šoli, ki naj bi bila najpomembnejši ideološki aparat države? Strukturalistična kritika prevladujoče genetične razlage v družboslovju in humanistiki je upravičena, vendar ali je potrebno opustiti vsakršen poskus longitudinalne razlage družbenih fenomenov? Pri nas niso ta vprašanja spodbudila opustitve Althusserja in obrat k Foucaultu ter postmodernizmu, ampak predvsem sram pred lastno marksistično provenienco v postkomunističnih razmerah. Zaradi tega so stari teoretski problemi v osnovi ohranjeni. Kateri so normativni temelji kritike? Problem se ponavlja prezre ali pa se teoriji odreče kritična vloga, takšen teoretik pa lastni digniteti. Ni problematično, da se strokovnjak, znanstvenik ali teoretik zapre v varne akademske kabinete, marveč da tako redefinira svoje razmerje do socialnega konteksta, ki ga proučuje. Brez kritike, ki ni opredelila lastnih normativnih temeljev, postane predmet proučevanja potencialni objekt manipulacije, ne pa partner ali sogovornik. "Strokovno-znanstveno" ukvarjanje s šolskim poljem, ki je zavezano zgolj teoretičnim shemam filozofije, psihologije, pedagogike itd., postane kuhinja konceptov, ki imajo svojega naslovnika v šolskih oblasteh in političnih strankah, učitelji, učenci in starši pa so izvrševalci napotkov in poskusni zajci različnih šolskih metafizik.

Fascinantna vzporednica med nezavednim in ideologijo obstaja tudi v postsocializmu, vendar jo je bilo treba očistiti marksističnih prizvokov. Pojem "ideologija" se pri analizi šole spremeni v vrsto neologizmov od "mitologij" do "nevidnih kurikulumov". Te spremembe so največkrat upravičene, ker je šibka točka teorije ideologije njena prevelika splošnost, ki lahko velja bodisi na ravni družbene morale ali nacionalne ekonomije ali vsakdanjega življenja itn. Problematično je tudi

znak politiškega šarlatanstva v naši lepi deželi!

Zdaj, ko so z nečuvenim terorizmom, z denarjem, s pomočjo prižnice in izpovednice zmagali pri volitvah bi radi zatrli slehrno sled odpora proti svoji stranki. Stranka, poudarjajoč vedno svoja krščanska načela, v zvezi z najhujšimi sovragi slovenstva, pa tudi vere, stranka, ki hoče imeti ime slovenske stranke, pa protičira po svojih članih deželnega odbora vse laške privandrovce iz kraljestva, stranka, demokratska do mozga, a komandirana despotsko po enem Kristovem namestniku, ki se tako trese pohlepja po mamónu, taka stranka bo pravila

učiteljem trpinom, naj drže jezik za zobmi!

Nehote se je piscu omenjenih vrstie zaletelo. Piše, naj govorimo resnico. To bomo že storili, samo vam ne bo to všeč, ker ne poznate te hčerke božje ter smatrate laž za resnico, ker cenite le hinavstvo, svetohlinstvo! Ko bi hotel kdo dregniti v gnezda vaših prvoboriteljev in pristašev, to bi bil smrad. Toda napredno učiteljstvo je vzvišeno nad tako moralo, ki se je poslužujejo naši psevdo Kristovi namestnik in njih verni oprodje, ostanki drugih strank. Plašč krščanske prizanesljivosti in pozabljenosti naj zakrije te koriseje!

Saj je ravno vaša gonja ljudstvo demo-

enačenje ideologije s politično propagando v vsakdanjem jeziku. Razlika je očitna, saj ima politična propaganda redkokdaj ideološko vrednost. Ideološka propaganda je ponavadi grob in preprost mehanizem, ki ga identificirajo tudi otroci. Zato je njena manipulativna vrednost omejena. Politična propaganda je za razliko od ideologije vedno ozaveščena, dojeta kot to, kar je: poskus manipulacije. Striktno rečeno je šele postsocialistična šola ideološka v modernem pomenu; tista prejšnja je bila zaradi svoje ne-nevtralnosti usmerjena v grobo in neučinkovito politično indoktrinacijo. Odkrivanje "ideološkosti" kurikulumu pri STM, zgodovini, književnosti ipd. je preenostavno, ker "odkriva" zgolj političnopropagandne vsebine, ki so tako in tako očitne. Ideološke komplekse lahko odkrivamo tudi v matematiki (naj mi tega matematiki ne zamerijo, njihovo vedo jemljem za primer prav zaradi tega, ker je najbolj abstraktna in oddaljena od socialnega sveta in zato "neideološka"). Pri pouku matematike se naučimo spoštovati stroga pravila mišljenja, tega, da po pravilu obstaja samo en pravilen rezultat -takorekoč samo ena edina veljavna "resnica" -, da je že drobna napaka lahko "usodna", itn. Vse te lastnosti ne krasijo samo dobrega matematika, ampak imajo socializacijski transfer, kjer krasijo tudi "dobrega" podložnika.

Primeren "nemarksističen" filozofski temelj za obravnavo šole v novih političnih okoliščinah postane Michel Foucault. On se prav tako kot Althusser ni posebno ukvarjal s področjem šole, vendar je njegova genealogija in arheologija, ki se je izmojstrila na področju fenomenov medicine, psihiatrije, nadzorovanja in kaznovanja ter seksualnosti, omogočila, da se tudi tega področja loti z večjo analitično razločljivostjo, kot jo nudijo presplošne teorije ideologij. Foucault terminu "ideologija" ne pripisuje več posebne teoretske vrednosti zaradi treh razlogov:

1. ker implicira nasprotovanje čemu, kar bi veljalo kot "resnica", on pa zavrača idejo o obstoju nekakšnega

ralizovala, da meni Bogu dopadljivo delo napraviti, če denuncira napredne elemente, če hodi pridno v cerkev ter tam na videz hoče od pobožnosti skoprneti. Doma pa so najslabši očetje, so najslabše matere so ljudje, podvrženi vsem slabostim!

To vidim sam v svojem kraju. Najfanatičnejši klerikaleci so bili ali pa so še moralne propalnice, zapravljevci ali pa duševne reve, ki se ne morejo otresti gotovih predsodkov do omike. Otroci teh so v veronauku najslabši, z osmimi in več leti še križa ne znajo narediti. To je katoliško. Seveda napredne sosede tožiti, napredne ljudi ovajati, jim škodovati, kjer in

kolikor mogoče, pri tem pa hinavsko zavijati oči proti nebu, to so vaši vzori. Zdaj, ko imate v deželnem zboru večino, menite, da ste v svojem elementu. Toda varate se. Tudi vas bo strla moč prosvete. Zmagali ste, a s slabim orožjem. Denar, obrekovanje, vohunstvo, prilizovanje, to so orožja modernih katoličanov. Sramota, stopite v boj le z uma svetlim mečem, z resnico, ne z lažjo, z omiko, ne z poneumnevanjem, pa bomo videli uspehe. Zato nas vaše kričanje ne spravi iz ravnotežja. Delali bomo za narod, poučevali ga in mu razkrinkovali njegove zajedavce.

Vem, da boste izvajali konsekvence, toda

“znanstvenega” ali “resničnega” diskurza ter tega, kar je tema dvema nasprotno, zanimajo ga pa zgodovinsko različni resničnostni učinki teh diskurzov, ki po sebi niso niti resnični niti lažni;

2. ker nujno referira k nečemu, kar se dojema za subjekt;
3. ker predstavlja ideologijo v sekundarnem položaju, ki je v razmerju do nečesa, kar je primarno, kot npr. ekonomska ali družbena osnova.

“... vsebolj se mi zdi, da je treba formacijo diskurzov in genealogijo vednosti analizirati s termini taktike in strategije oblasti in ne v terminih tipov zavesti, načinov percepcij in ideoloških form. Taktik in strategij, razvitih z vsaditvami, distribucijami, demarkacijami, kontrolami in organizacijami področij ...”⁵

Prav zavračanje epskih predstav v teoriji - razrednega boja med izkoriščanci in izkoriščevalci, kontrasta med ideologijo in “neodtujenostjo” - vodi Foucaulta v raziskovanje drobnih in navidez obrobnihi fenomenov vsakdanjega življenja, kjer se dogajajo in formirajo oblastna razmerja. Na množtvu empiričnega materiala nam razkriva “mikrofiziko oblasti”, ki jo izlušči prek antagonizma različnih strategij: nasprotovanja “oblasti moških nad ženskami, staršev nad otroki, psihiatrov nad duševno bolnimi, medicine nad populacijo, administracije nad načinom življenja”.⁶ Vednost in oblast postaneta v luči Foucaultovih raziskovanj nadzorovanja in kaznovanja nerazločljiv konglomerat vednosti/oblasti. Oblast izhaja iz same strukture vednosti, ki določa različne prakse, rituale itd. in je tesno zvezana z nediskurzivno komponento discipliniranja telesa, organizacije prostora, objektov itd. Sama po sebi se vsiljuje “aplikacija” Foucaulta na pedagoško in šolsko prakso:

“Tako je vzpostavljen most k drugemu pomembnemu problemskemu sklopu teorije vzgoje, ki je bil predmet obširnih razprav tudi pri nas, posredno pa tudi k drugi pomembni temi Foucaultove analize institucij moderne dobe, k vprašanju, kako

⁵ S. J. Ball (ur.), *Foucault and Education*, Routledge, London 1990, str. 117.

⁶ M. Foucault, *Vednost - oblast - subjekt*, KRT, Ljubljana 1991, str. 105.

nič ne de. Neznačajneži pojdejo tudi za vami ter bodo prodali dušo in prepričanje, a upanje je, da teh ne bo mnogo.

Kdor je res napreden, kdor se resno trudi v šoli in izven nje, ta bo sicer trpel, a osamljen ne bo. Tolažila ga bo tudi zavest, da je pomagal ljudstvu ter ga obvaroval pred pogubnimi vplivi modernih inkvizitorjev.

Letos praznuješ, dično naše glasilo, 50 letnico. Tem potom ti kličem imenom mladih in najmlajših tovarišev in tovarišic kršnega Krasa ter lepe vipavske doline:

Le tako dalje do zmage! Bodočnost mora biti obsevana po solncu svobode in omike.

Vam pa, dragi mi kolegi in kolegije, kličem: Vsi na krov ter si ne pustimo ukazovati od klike političkih demagogov!

A r g u s.

⁷ E. D. Bahovec, P. Zgaga, "M. W. Apple in šola kot institucija moderne države", spremna beseda k M. W. Apple, **Šola, učitelj in oblast**, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1992, str. 150.

⁸ J. Habermas, **Filozofski diskurs moderne**, Globus, Zagreb 1988, str. 240.

⁹ Med Foucaultom - pisem **Nadzorovanja in kaznovanja** in Foucaultom - reformatorjem zapornega sistema ni izrecne in nujne zveze.

tehnike nadzorovanja (razporejanja, testiranja, ocenjevanja, zbiranja podatkov itd.) "ustvarjajo" individuuum."⁷

Za model tovrstnega prenosa Foucaulta v šolski prostor lahko velja delo Valerie Walkerdine. Le-ta je med drugim raziskovala vpliv Piagetove razvojne psihologije pri oblikovanju znanstveno legitimiranih šolskih praks, ki imajo za svoj objekt razvijajočega se otroka. Nadzor, opazovanja in klasifikacije otroke "normalizirajo" in "normirajo", vendar se ti diskurzi pedagogov in psihologov ne zavedajo, da je "opazovani otrok" v resnici šele rezultat teh praks (testov, obravnav itd.) in ne čisti empirični objekt. Ta analiza dominacije psihološkega diskurza v šoli je relevantna, kolikor se te prakse sprejemajo nekritično, vendar lahko isti očitek velja foucaultovskim analizam, ki jih srečamo v tem primeru. Ne glede na lastno politično naravnost se zarisujejo na ozadju neokonzervativne demontaže socialne države, ki se v šoli kaže kot "varčevanje" pri zaposlovanju psihologov, pedagogov, socialnih delavcev. Ti naj bi se zgolj vtikali v tradicionalne funkcije družine, namesto da bi se v družbi "obnovila družina" in njene tradicionalne vrednote.

Foucaultova poststrukturalistična obravnava amalgama vednosti in oblasti odpira vrsto nerešljivih problemov. Po njem ima vsaka družba svoj lasten red resnice in svojo občo politiko resnice in lastne diskurze, ki funkcionirajo kot resnični. V tem konceptu je pojem resnice do skrajnosti relativiziran, Foucault je takorekoč začetnik postmodernizma, ki zavrača vsakršno idejo znanstvene resnice in priznava samo prosto igro množstva diskurzivnih drobcev, ki so si načeloma enaki. Filozofska tradicija kritike racionalnosti doseže tu svoj vrh tako, da postaneta um in teror v tej interpretaciji zgolj dve plati iste zgodbe.

"Zgodovina se v stoičnem pogledu arheologa strdi v ledenik, ki je prekrit s kristalnimi oblikami poljubnih diskurzivnih formacij. Ker pa vsakemu posameznemu pripada avtonomija brezizvornega univerzuma, preostane zgodovinarju le delo genealoga, ki pojasnjuje naključni izvor teh bizarnih tvorb iz votlih form mejnih formacij, t.j. iz najbližjih okoliščin. Ledenik se pod ciničnim pogledom genealoga prične premikati: diskurzne formacije se premikajo, množijo, valovijo gor-dol. Genealog to valovanje pojasnjuje z nešteti dogodki in eno samo hipotezo - da je namreč edino, kar traja, oblast ..."⁸

Stoično-cinična analiza vzgojnih in šolskih diskurzov pušča njihove akterje (predmete, subjekte, individue, objekte, kakorkoli že, v resnici pa otroke, starše in učitelje) v podobni ujetosti kot Althusserjevi vseprisotni ideološki mehanizmi. Stoično-cinični teoretik se, vsaj v svoji teoriji, ne more obračati na njih, razen na način, ki ji je zunanji in naključen.⁹ Naslovnik in sobesednik, ki je priznava za vrednega in se ga ne splača

prezreti, pa je politična oblast. Znanost in teorija šole, ki se ne razumeta v svoji komunikativni povezavi s svojo profesionalno, laično in, deloma, politično javnostjo, oz. nista pripravljena na primerno vzajemno argumentacijo, sta v resnici vednost/oblast.¹⁰ Z opredelitvami, da so vrtci "pruski", šole "slabe" ipd., se a priori diskvalificirajo tisti, ki bi te inštitucije morali spremeniti, razen če ne mislijo v njih delati ministri, znanstveniki in inšpektorji.

Kot se je Althusserjeva teorija lahko izognila predstave o subjektu zgodovine (npr. proletariatu), tako pri Foucaultu ni več kritične funkcije teorije. S tem se tudi izogne temeljnemu vprašanju: na čem utemeljiti kritiko oz. kateri so njeni normativni temelji, če to že ne morejo biti ne Bog, ne Narava, ne proletarijat, ne znanstvena resnica itd. Ker se tako razkroji zveza med teorijo in prakso, odpade tudi odgovornost teoretika. Družboslovec ali humanist lahko na ta način doseže etično nevtralni status atomskega fizika, ki ga imanentna logika znanosti odvezuje "krivde" zaradi posledic tehnologije.

Pa vendar šolo kritiziramo. Primeren teoretski model nam nudijo politološke in kulturološke študije M. W. Appla,¹¹ ki se niti ne naslanjajo na kakšen poseben filozofski meta-model, ampak izhajajo iz kritike posameznih empiričnih področij šole

¹⁰ Pri spremembah šole in vrtca ni odločilna kakovost koncepta, ampak mreža bolj ali manj institucionaliziranih mehanizmov šolske strokovne in laične javnosti. Prakso eksperimentiranja z učitelji in šolskimi generacijami bi morale nadomestiti bolj demokratične forme.

„Živi človek po smrti dalje?“

Na to velevažno vprašanje daje točen odgovor knjižica, v kateri je naše daljno življenje po smrti na eksperimentalni podlagi neovrgljivo dokazano in prepričevalno zasigurano.

II. izdaja velja samo 50 h v poštnih znamkah.

Knjižica se vsakemu tovarišu najtopleje priporoča, ker ojači veselje do težkega našega poklica, krepi duha k napredku in obvaruje žalostnega in obupanega človeka pred samoumorom.

Cena 1 K.

Naroči se pri:

Cena 1 K.

T. KUNSTIČU v KONJICAH

Cena 1 K.

(Spod. Štajersko.)

Cena 1 K.

¹¹ M.W.Apple, **Šola, učitelj in oblast**, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1992.

¹² *Ib.*, str. 138.

in izobraževanja ter oblikujejo zanimiv strukturno-dinamični model. Kljub temu lahko v ozadju zaznamo Gramscijeve, Althusserjeve in postmarksistične motive, ki so sindikalistično podkrepljeni. Njegov pretežno gramscijanski model kulture in mesta šole in izobraževanja v njej ne opisuje globalne družbene konfrontacije na tem področju, ki ima majhno operativno vrednost, ker iz ugotovitve, da razmerja izobrazbe zrcalijo razredno strukturo družbe, lahko izide zgolj utopični program spremembe družbe kot celote, ampak je bližji Foucaultovi arheologiji mikrofizike oblasti, npr. z analizo "skritega kurikuluma", s to razliko, da se v osnovi ne odreka kritične funkcije svojega teoretskega spoprijema. Politična levica v ZDA ni nikoli zmogla prebiti praga nacionalne politične organiziranosti, je pa zato razpršena v številnih segmentih civilne družbe, strokovnih javnosti in pobud, tako da tvori specifično heterogeno "nacionalno" kulturo in identiteto, ne da bi dosegala nacionalno politično enotnost. Ta specifika ameriške levice je pomembna ob vprašanju normativnih temeljev Appleove kritike. Zaradi čuta pripadnosti tej kulturi, ki ga podkrepi z biografskimi podatki, se mu vprašanje sploh ne zdi pomembno. V razmerah malih nacionalnih kultur, kot je slovenska, kjer so človeški resursi omejeni, so ta, za ZDA marginalna vprašanja pomembna. Eksplikacija normativnih temeljev kritike lahko prispeva k preprečitvi ideoloških delitev na "naše" in "njihove", k pretirani politizaciji strokovnih vprašanj in odvisnosti od političnih oblasti. Kljub temu pa pride Apple do enake rešitve kot bi jo narekoval teoretsko utemeljen pojem kritike:

"Klic k 'vrnitvi k skupni kulturi', v kateri naj bi vsi učenci prevzeli vrednote določene skupine - najpogosteje vladajoče skupine - po mojem mnenju sploh ni stvar skupne kulture. Tak pristop komaj opraska površino političnih in izobraževalnih problemov, ki jih je treba rešiti. Skupna kultura ne more biti nikoli splošna razširitev nečesa, kar manjšina misli in verjame. Prej, in odločilneje, zahteva ustvarjanje razmer, v katerih bi lahko vsi ljudje sodelovali pri ustvarjanju in preoblikovanju pomenov in vrednot, ne pa dogovor o dejstvih, konceptih, veščinah in vrednotah, ki nas vse delajo 'kulturno pismene'. Zahteva demokratični postopek, v katerem bi vsi ljudje - ne samo intelektualni nosilci 'zahodne tradicije' - lahko sodelovali pri ponovnem premisleku, kaj je pomembno. Nedvomno to pomeni odstranitev zelo materialnih preprek - neenake moči, bogastva, časa za premislek - ki takemu sodelovanju stojijo na poti."¹²

V citatu je razberljiv kriterij javne sfere diskurza, odprtega za vse, ki so se pripravljene argumentativno soočiti. Gre za kriterij demokracije, ki je ne smemo enačiti z obliko vladanja, ker

“je predvsem način skupnega življenja, združene komunikativne izkušnje”.¹³ Poudarjanje pomena odprtega diskurza, ki je inherenten sami naravi govornice, je značilno za teorijo komunikativnega ravnanja J. Habermasa,¹⁴ ki tako poskuša normativno utemeljiti in prenoviti kritično teorijo družbe.¹⁵ Ali nam je to izhodišče v pomoč pri kritiki šole, vzgoje itn.?

Kritična rekonstrukcija predpostavk vsakdanje govorne komunikacije nas pripelje do idealne govorne situacije (IGS). Te predpostavke so osnova možnosti govorne komunikacije in so univerzalne oz. jih moramo predpostavljati, če se hočemo usmeriti k razumevanju, pa četudi v danih okoliščinah ne obstajajo. Te, takorekoč transcendentalne predpostavke razumevanja v vsakdanji govorici so:

1. da je tisto, kar govorimo ali poslušamo, inteligibilno oz. kodirano po običajnih pravilih itd.;
2. da je tisto, kar govorimo ali poslušamo, resnično, kolikor zadeva obstoj stanj stvari itd.;
3. da so govorci resnicoljubni oz. iskreni;
4. da so rečene stvari normativno primerne glede na odnose med ljudmi ter med njimi in situacijami, v katerih so.

IGS definira standarde proceduralne racionalnosti, racionalnosti, ki ni transcendentalna, ampak je rezultat minimalnega konkretnega konsenza, ki ga omogoča predpostavka simetrične, enakopravne in neovirane argumentacije. IGS ne more zagotoviti izpeljave konkretnih norm ali rešitve določenih problemov, ne more biti regulativni ideal, s katerim primerjamo neko dano “deviantno” prakso, temveč je uporabna zgolj v procesu raziskovanja. To raziskovanje lahko npr. razkrije protislovja šolske prakse, ne more pa izdelati “receptov” za njihovo preseganje. To je mogoče samo z odprto demokratično razpravo zainteresiranih oz. neposredno vpletenih (šolniki, šolarji, šolski politiki, strokovne javnosti, gospodarstveniki itd.), ki je institucionalno zavarovana pred sistemskim oviranjem (komercializacijo, oblastništvom itd.). Kritična teorija lahko zagotavlja zgolj materiale in argumente, ki podpirajo demokratične procedure odločanja.

Tam kjer je starejša teorija onemogočala pravilno izražanje problema in njegovo razrešitev, nakazuje rekonstrukcija kritične teorije nove možnosti tudi na področju analize šolskih razmerij. Foucaultovsko cinično-stoično apologijo dominacije lahko nadomesti analiza, ki je motivirana z emancipacijsko namero.¹⁶ Shema subjekt-objekt je poenostavljeno opisovala enosmernost učilniških razmerij in sugerirala utopično podobo

¹³ J. Dewey, *Democracy and Education*, The Free Press, New York 1944, str. 87.

¹⁴ J. Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1981 in *Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns*, 1984.

¹⁵ D. Zadnikar, “Prenova uma: racionalna rekonstrukcija upanja”, *Časopis za kritiko znanosti*, št. 152-153, str. 17-38. Ljubljana 1993.

Vojaštvo in šola.

V avstrijski armadi pride povprečno na vsakih 14 mož en častnik, v naših ljudskih šolah pa na enega učitelja povprečno 80 otrok. Pa saj živimo v napredni, kulturni državi!

¹⁶ *Tu merim na še nepresežen razsvetljenski ideal odločnosti in poguma misliti s svojo glavo, kot ga razvije Kant v: "Odgovor na vprašanje: Kaj je razsvetljenje?"; Vestnik IMŠ, Ljubljana 1987.*

učenca-subjekta. V luči teorije komunikativnega ravnanja se ni potrebno povsem odreči kategorije subjekta, kot to počne strukturalistično zavračanje tradicionalnega kartezijanskega subjekta, kar ne pomeni, da se spet obnavlja zgodovinsko preseženi koncept, temveč se subjekt pojmuje kot v osnovi dialoško posredovana instanca, subjekt je izvirno intersubjektivno konstituiran. Pomeni, da je lahko oblikovan tudi ideološko kot pri Althusserju, vendar ne zgolj ideološko, ker je medij govornice zasidran v svetu življenja (ne v ideoloških aparatih) in ker dialog sestoji iz propozicij, ki jih je mogoče kritizirati in preizkusiti v protiargumentaciji. Zato je enosmernost učiteljevanja problematična najprej zaradi tega, ker jemlje vednost kot izgotovljen in nevprašljiv produkt in ne kot določeno stopnjo v komunikativni kulturi znanstvenikov (mnoštva teorij, eksperimentov, nasprotujočih si argumentacij in testiranj hipotez). Na ta način šola ohranja sholastično formo vednosti kot dogme, kar se ne sklada z naravo znanstvene resnice, ki se izpopolnjuje in spreminja. Zlasti naravoslovni predmetnik podpira to, v osnovi ideološko predstavo o eni sami "resnici" ekzaktnih ved. Zato se pri teh predmetih zelo malo uči o zgodovini naravoslovja in njenih aktualnih problemih. Pogled tipičnega učitelja na vednost se oblikuje po modelu individualnega misleca, ki tehta dokaze in protidokaze za kakšno hipotezo, namesto da bi jo pojmoval skozi optiko skupnosti raziskovalcev, raziskovalnih tradicij, kultur in različnih družbenih vplivov. Takšno znanje se potem ne "preverja" izključno pri spraševanju, ampak se operacionalizira v učilniških razmerah, kjer, vsaj pri otrocih, ne manjka motivacijske moči vedoželjnosti. Ne gre za to, da bi pri pouku naivno izhajali iz "potreb" otrok, ampak za to, da bi učitelj okrepil svojo strokovno digniteto s tem, da bi se zavedel zgodovinske in socialne posredovanosti svoje učne "resnice" in jo posredoval kot tako (tj. kot možno kritike). S tem ni učiteljeva avtoriteta (tudi disciplinarna) nič manjša, vprašljiva pa je nepotrebna avtoritarnost, ki izhaja iz dojemanja učne snovi kot "resnice", kar ustvarja vzdušje nepotrebности kakršnegakoli problematiziranja, dialoga in s tem avtonomnega mišljenja.

S tem še zdaleč ni rešena problematika kritične teorije šole. Prevelika vnema kritičnih vzgojiteljev, da senzibilizirajo svoje varovance za socialna protislovja in jim ozavestijo osebne ideološke prakse (potrošništvo, narcisizem, predsodke, konformizem itd.), se hitro izrodi v napad na njihovo intimo in njihov svet življenja. V tem primeru je pomembno upoštevati tudi razvojno problematiko (komunikativno kompetenco, stopnjo moralnega razvoja itd.), ki jih usposablja, da starosti ustrezno, s pozitivnim znanjem rekonstruirajo tiste dele sveta življenja, ki so že problematizirani (npr. kriza adolescentske

identitete v razmerah razkroja družinskih, lokalnih in nacionalnih vrednot).

Ne gre idealizirati praktične moči teoretskih predpostavk odprtega diskurza. Teoretske predpostavke ne morejo zamenjati konkretne strokovne, politične in stanovske organiziranosti, ki se sooča z realnimi in mogočnimi sistemskimi imperativi oblastništva in ekonomije. V luči te organiziranosti pa se spremeni tudi definicija ideologije, kjer je transformacijo posebnih interesov v "obče" mogoče analizirati kot sistematično popačeno komunikacijo. Analiza govornih aktov pa nam kaže, da sistematično pačenje ni na delu le pri sistemskih pritiskih na šolstvo, ampak je globoko vraščeno v vsakdanjo pedagoško prakso. Večji del pedagoških govornih aktov je perlokucijske narave in ne ilokucijskih.¹⁷

Potreba po normativni utemeljitvi kritike v teoriji šole se pokaže nujna, ker se tako jasno objavi vloga znanosti do ostalih udeležencev, oz. ali se znanstveniki dojemajo samo kot strokovni konzultanti političnim oblastem in dostavljalci konceptov ali kot udeleženci odprtega diskurza, v katerem je njihova prednost moč argumentacije, ki pa jo presojuje in je na voljo tudi drugim frakcijam v šolstvu. Takšno izhodišče samo po sebi zahteva demokratično formo, ki je najboljše sredstvo proti sistematično popačeni komunikaciji. Demokratični odnosi postanejo imanentna zahteva znanosti in ne stvar naključne politične ali svetovnonazorske odločitve posameznega strokovnjaka. Filozofske osnove kritike šole, ki te kritike ne utemlji ali pa se je povsem odreče, napeljujejo k protidemokratičnim praksam. Modne konceptualizacije postmodernizma v vzgoji, ki so v Sloveniji prisotne z značilnim provincialnim desetletnim zamudništvom in ki se poskušajo opreti na demodirane ideologeme "izgube enotnega smisla", "ki dovoljuje vsako perspektivo", "kjer se izgubi vsak vnaprej postavljen center", "kjer so vsi diskurzi enakopravni", odrekajo teoriji pravico odgovornega dialoga s šolsko prakso in napotujejo h kulturologiji, kjer je legitimna vsaka poljubna perspektiva. Enakoveljavnost diskurzov zahteva minimalno stopnjo univerzalizacije v teoriji in praksi (npr. tolerance). Realizacija postmoderne brez minimalne stopnje občega posredovanja je krvavi Balkan.

¹⁷ V naslonitvi na Austinovo razdelitev lokucijske, ilokucijske in perlokucijske funkcije govornih aktov bi lahko rekli, da perlokucijsko ravnanje vključuje poseben razred strateške interakcije, kjer ilokucije (ravnanja, performirana v izrekanje tega, kar je rečeno, oz. izrekanje nečesa nekomu) niso usmerjene k doseganju razumevanja in h koordinaciji ravnanj, ampak so podrejene strateški manipulaciji.

Darij Zadnikar, magister filozofije, višji predavatelj na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani.

LITERATURA

- APPLE, Michael W.: **Učitelj, šola in oblast**, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1992.
- BALL, Stephen J. (ur.): **Foucault and Education**, Routledge, London 1990.
- FOUCAULT, Michel: **Vednost - oblast - subjekt**, KRT, Ljubljana 1991.
- HABERMAS, Jürgen: **Filozofski diskurs moderne**, Globus, Zagreb 1988.
- HABERMAS, Jürgen: **Theorie des kommunikativen Handelns**, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1981.
- POSTER, Mark: **Foucault, Marxism and History**, Polity, Cambridge 1984.
- TURNER, Bryan S. (ur.): **Theories of Modernity and Postmodernity**, Sage, London 1990.
- YOUNG, Robert E.: **A Critical Theory of Education**, Harvester Wheatsheaf, London 1989.

Hans Thiersch

Vzgoja - pozabljena provinca utopije?*

BLOCH IN TRADICIJA UTOPIJE V PEDAGOGIKI

“Sem, vendar se nimam, zato šele postajamo.” To je gotovo kvintesenca Blochove filozofije in bi lahko bila koncept take vzgoje, ki se resnično ukvarja z otroki in mladostniki in upa, da bodo postali sposobni in močni, da bodo postali subjekti samega sebe v solidarnosti z drugimi. Vzgoja torej - provinca utopije?

Pri Blochu pa o tem, vsaj ne na mah, ne najdemo nič natančnejšega. Vprašanj o vzgoji namreč ne obdeluje v glavnem delu, ne loteva se jih sistematično. Zdi se, da zanj vzgoja ni področje, kjer bi bilo vredno iskati upanje.

To preseneča. V pedagogiki obstaja in je obdelana široka tradicija pedagoške utopije, od Platonove Države, Rousseaujevega Emila do Goethejeve pedagoške province in Bernfeldeve vzgojne utopije. Obstaja tudi tradicija tako rekoč živetih utopij: Pestalozzijev Stans, Humboldtov koncept izobraževalne reforme, boy town očeta Flanagana, Korczakova sirotišnica. Poleg tradicije takih specialnih utopičnih aranžmajev so utopični momenti bistveni za moderno razmišljanje o vzgoji: Vzgoja je institucija, s katero si družba zagotavlja prihodnost, ta pa se v moderni družbi vedno kaže kot protislovje med nadaljevanjem obstoječega in opuščenege, kot protislovje med

** Prevod poglavja
“Erziehung - eine
vergessene Provinz der
utopie?”, iz knjige istega
avtorja: **Die Erfahrung
der Wirklichkeit: Per-
spektive e. Alltagsori-
entierten Sozialpäda-
gogik**. Juventa Verlag:
Weinheim in München
1986.*

obstoječim in tistim, kar se utopično presega. Schleiermacher meni, da ima vzgoja dvojno funkcijo: "da se mladina sposobno spoprime s tem, na kar naleti, in da se tudi loti ponujajočih se zboljšav". Herbart sprašuje - to je skoraj po Blochu - "kam naj se rešimo s splašenimi upanji, če ne v naročje mladosti?" Kant (1964, 704) privede upanjsko orientacijo moderne pedagogike do njenega pojma: "Otroci naj ne bodo vzgajani v skladu s sedanjim, temveč v bodoče možnim, boljšim stanjem človeškega rodu, to je: biti vzgajan v skladu z idejo človeštva in njegovega celotnega poslanstva". In še: "Morda bo vzgoja vedno boljša in morda bo vsaka naslednja generacija korak bližje izpopolnitvi človeštva, kajti za edukacijo tiči velika skrivnost izpopolnitve človeške narave." Ta tradicija - in v njej podana pojasnila in razlikovanja - pri Blochu ne predstavlja pglavitnega dela njegove sistematične filozofije. Vzgoja - spregledana, pozabljena provinca utopije?

Na prvi pogled, a le na prvega, je tako. Če pogledamo natančneje, se razkrije bolj zapleteno stanje. Vprašanja o vzgoji in vprašanja, ki so v tem kontekstu relevantna, npr. o šoli, socialni pomoči, o otrocih in mladostnikih, so tematizirana, resda mimogrede, v obrobnih razmišljanjih npr. v *Sledeh*, v *Principu upanje* in v kasnejših besedilih, nastalih ob aktualnih dogajanjih.

To stanje sili

- v iskanje odgovora, zakaj so pedagoška dejstva obdelana le bežno, in
- v preverjanje, ali lahko te obrobne pripombe beremo in razlagamo v luči splošne Blochove filozofije in ali dajejo napotke za splošno pedagoško vprašanje o prihodnosti in nalogi vzgoje.

VZGOJA IN SOCIALNA POMOČ KOT ILUZIJA

Razlog, da so bila pedagoška vprašanja Blochu obrobna, je razumljiv, saj je biografsko utemeljen. V šoli si je nabral grde, ponižujoče, uničujoče izkušnje. Citiram (po Zudeicku) šolsko oceno: "Potrebne daru mu ne manjka, je pa premalo zbran in zelo površen. Ukvarja se s stvarmi, ki bi mu morale biti še zelo tuje (Schopenhauer in podobno), pri tem pa zamuja potrebno. Bizarne ideje, ki jih pogosto skuša posredovati drugim, povezane z njegovim pogostim sanjaštvom in raztresenostjo, nehote napeljujejo učitelja na misel, da duševno ni povsem normalen. Zaradi samoprecenjevanja in nečimrnosti, objestnosti in nesramnosti, pomanjkanja resnicoljubnosti se kaže kot skrajno nesimpatičen učenec. Žalostno je še toliko

bolj, ker očitno vpliva na sošolce, ki se jim zdi prav imeniten.” (1985, 22)

Če bi se v odgovoru na vprašanje, zakaj je pedagogika v Blochovem delu tako obrobna, zadovoljili s temi biografskimi podatki, bi bilo - čeprav so bile te izkušnje zanj prav gotovo hude - površno: V teh izkušnjah je namreč videl zgled za namen in moč pedagogike nasploh.

Namen in funkcija šole sta jasna: proizvajati ljudi, ki bodo za družbo uporabni, ki se bodo v njej pustili tiho izkoriščati. “Vendar gre dreserjem doma in v šoli za to, da resnično dosežejo neverjetno: da ljudje prenašajo, kar z njimi kasneje počnejo” (Bloch V, 1090). Ta cilj dosegajo različne šole različno, pač v skladu s posebno nalogo v razredni družbi: ljudska šola drugače kot realka ali gimnazija. Ta cilj se ohranja tudi v vseh šolskih reformah. Blochu se zdijo celo usodne: Če je stara šola - venomer imenovana “hlev za sužnje” - morda le ponujala možnost, da si ob trdem delu svojo moč tako izkusil, da se je obnesla v družbenih pritiskih, pa nova, reformirana, učna in delovna šola ravno to preprečuje: “V tej razpuščeni feljtonski šoli je razpuščenost dovolilnica za diletantsko čvekanje, priprava torej za to, da bi postal lahek plen prav tistemu, kar nastopa politično, kar zamegljuje in vara” (Bloch X, 229). “Tako mnoge meščanske vzgojne ustanove pripravljajo kemično umetnijo: Z izobrazbo sistematično izdelujejo neumnost...” (Bloch X, 229).

Bloch seveda ve, da hočejo pedagogi nekaj drugega. To hotenje pa po njegovi oceni ostaja šibko, nebogljeno, nemočno glede na realnost, ki se uveljavlja v določeni šoli. Bloch omenja tisto pedagoško tradicijo, ki sem jo citiral na začetku, vendar mu ostaja ob strukturah moči v izkoriščevalski družbi, kjer vlada egoizem, “selfish system”, “ganljivo tiha ali strastno neživljenjska”, in zavaja k temu, da ne vidimo dejanskosti. Nemočna je tudi socialna pomoč, socialno delo, ki z dobro voljo prikriva razmere. Tradicija seveda vidi in analizira to bedo. “Razum, ki izpeljuje te resnici ustrezne podobe, pa je oster kot dleto iz mila ali pa gre stvari tako neomajno do dna kot pokroviteljica dobredelne zabave...” “Blažitev bede zaduši zavest o njej in to, kar jo spreminja, zares šele v njenem močvirju.” (Bloch V, 1046.) Moč upora, ki bi po Blochu lahko zrasla že iz nehlinjenega izzivanja stiske, se z navidezno pomočjo spremeni v obnašanje, konformno s sistemom.

Če pa reforme in človeška, humano-idealna prizadevanja v tej družbi ne morejo nič opraviti, če ta družba s svojimi izkoriščevalskimi in prilagajalnimi strukturami neizogibno določa šolo in socialno delo, potem je posledica jasna: “Problemi vzgoje so problemi meščanske družbe in kot takšnih ni mogoče rešiti v meščanski družbi.” Brez *reformatio in capite et membris*

v umetnosti učenja torej ne gre. "Socialna vzgoja se smiselno dogaja šele tam, ko socialno ni več napihnjena izposojenka, v katere splošnosti selfish system vara svoje žrtve. Resnica socialnega je socializem, tudi v pedagogiki." (Bloch X, 243.)

Smo torej z vprašanjem o vzgoji kot provinci utopije prišli do konca? Pedagogike kot province utopije ni v sistematiki utopičnega mišljenja, ker samo pedagogi menijo, da je tu utopična potenca. Obstoječa vzgoja pa je nima: Tudi ne more biti - tako bi lahko smiselno poudarili - vprašanja o utopičnih momentih v zaporu ali norišnici.

Z apodiktično trdoto te sodbe ne moremo pedagogi vzeti vsega tako zlahka. Avtobiografije kažejo v isto smer kot iz čisto drugih izkušenj npr. antipedagogika Alice Miller. Pedagoška kritika družbe je od 70. let prispevala raznolik zgodovinski in strukturnoanalitični material, ki je to sodbo potrdil. Naša sedanost - s prikrajšano obliko izobrazbe in s pojavom "nove revščine" - je nov, jasen dokaz. Ta sodba je za nas, učitelje in vzgojitelje in otroke, s katerimi živimo, strašna - spodkopava napore za zboljšave in ne priznava vere v možnosti upanja.

Pa je to zadnja beseda? Se moramo zadovoljiti s to vlogo v sistemu? Je pedagogika res brez nastavka k upanju, k utopiji?

SLEDI UTOPIČNEGA

Zdi se mi, da Blochova razmišljanja segajo dlje. Bloch pravi, da so v življenju utopične sledi, nemir, nestalnost, protislovja, sanje, upanja, zatrta upanja in trenutki uspelega življenja, sreče, poznamo "živete trenutke". Bogastvo takih utopičnih sledi je opisal v "Principu upanje". Rečemo lahko, da je knjiga rezultat detektivskega bajaličarstva, kot fenomenologija momentov upanja. Ni takih momentov tudi v vzgoji? Pri Blochu naletimo poleg apodiktičnih jasnih sodb tudi na obotavljajoče napotke. Klasični pedagogi so v svojih načrtih gotovo nebogljeni, nemočni do realnosti; v tem pa je tudi vednost o človeku, kakršen naj bi bil. "Dosežene sprave, sprave enakosti in svobode, skupnosti in posameznika, so najlepše zvenele v takratni pedagogiki. Poznala je izobrazbo človeka, človekoljubje, vzor citoyena." (Bloch V, 1095.) Se v takih upanjskih podobah ne skriva eksplozivna moč, ki le ni brez moči?

Se ta eksplozivna moč ne more vneti prav s tem, ko se nanaša na otroke in mladostnike? V zvezi s premišljanji o konjičku beremo: "Človek ni nikjer v celoti izdan, če še zadnji del njega ni povsem prodan in če se veseli sebe" (Bloch V, 1066). V prazniku živi "še ne povsem kupljiv, še ne povsem

reprodukcijski družbi primeren kos ali sestavljenka človeka" (Bloch V, 1065). Tako razmišljanje velja analogno tudi za otroke in mladostnike. Sposobni so nastavkov in možnosti upanja, ker so še nedokončni, se šele vraščajo v družbo, torej še niso povsem izdani in prodani.

Te napotke velja sprejeti in razpravljati o njihovem pedagoškem dometu. Vzgoja, pri Blochu sistematično neobdelana provinca - pa vendar taka, ki jo velja, tako se mi zdi, krmariti z vetrom Blochovih razmišljanj v jadrju.

OTROŠTVO IN MLADOST KOT ŽIVLJENJSKI FAZI UTOPIČNE ODPRTOSTI

Otroštvo in mladost sta življenjski obliki s posebnimi možnostmi še ne določenega, odprtega, presegajočega se - poleg prelomnic ob fantaziji in umetnosti. Otroštvo in mladost sta tako rekoč biološko - ali morda bolj antropološko predpisani življenjski fazi bližine utopičnega.

Ko Bloch predstavlja ta koncept, seveda ne riše nikakršne antropologije otroštva in mladosti: Osredotoča se na en moment, ki ga zanima, konkretizira pa ga raznoliko. "Treba je biti jasnejši, pomniti spodrsaljaje" (Bloch I, 82).

Bistveno za otroško in mladostno izkustvo sveta je nemir spraševanja. "Mar niso otroci kar naprej nemirno sprašujoči... Več je vprašanj kako, zakaj, kam, kot se sploh lahko odgovori... Radoveden otrok je vedno znova vznemirjujoč v dvojnem pomenu." (Bloch X, 224.) To spraševanje po vsem in vsakem zaznamuje otroštvo in mladost v vedno novih in raznovrstnih podobah. Je ena temeljnih podob življenja; navajeno, samoumevno v čudenju izgublja svojo samoumevnost. "Samo pomislite, dežuje... Le malo ji je zbuvalo pozornost in vendar se je nenadoma približala jedru vsega spraševanja... Gledamo skozi okno, hodimo, stojimo, zaspimo, se zbudimo, vedno isto, le da se zdi v zelo otopelem občutku: Kako je vse to srhljivo, kako zelo čudno je - biti... Mar vprašanje enostavnega čudenja ne prerašča prav v tem ničju, pri tem ko upa, da bo našlo svoje vse? - S šokom, kako negotov in temen je temelj sveta, z upanjem, da je ravno zato lahko vse drugače, namreč tako zelo naša lastna bit, da ni potrebno nobeno vprašanje več, temveč da to povsem obstane v čudenju in naposled postane sreča, bit kot sreča." (Bloch I, 216.)

Čudenje in spraševanje silita prek sebe. V začudenju tega, kar je, se jasno pokaže protislovje med tem, kar je, in tem, kar bi lahko bilo. Spraševanje in čudenje postane hrepenenje, trpljenje, ker še ni uresničeno tisto, kar se v hrepenenju prikaže kot možno pojavljajoče.

Med odraščanjem se razvije protislovje, ki se v nemiru pojavlja v stopnjah (Bloch V, 21 in 1089). "Otrok grabi po vsem, da bi ugotovil, čemu kaj služi. Ko spet vse odvrže, je nemirno pričakujoč in ne ve, zakaj." Ta nemir se konkretizira in veže najprej na tiste podobe, ki so v otrokovem okolju nazorne in dosegljive. "Otrok bi rad postal sprevodnik ali slaščičar. Izbira si dolgo vožnjo, daleč stran, vsak dan slaščico." Danost pa ne zadošča; dejanskost postane - v domišljiji - področje svobodno oblikovanega, bolj odprtega sveta. "Po želji spreminja otrok ob igri sebe, prijatelje, vse svoje stvari v tuje-znano shrambo, tla v igralnici postanejo gozd, poln divjih živali, ali jezero, kjer je vsak stol čoln." Tuje-znano shrambo: daljno se torej ne sme zgubiti v neznanem, zastrašujočem. "Če pa vendar izbruhne strah, zbeži navajeno predaleč ali pa si le s težavo pridobi stari videz." Postopoma postaja otrok močnejši, upa si dlje - obzorje se odpira. Hkrati se jasno pokažeta tveganje in nevarnost. Odraščajoč otrok bi se rad prepričal o svoji moči. Sanja o "hiši, mestu, obmorski trdnjavi z mnogimi topovi. Pred njo so otoki, sovražnika odganjajo z morske strani. Na kopnem so utrdbe v treh vrstah... Lastno življenje je visoko zgoraj zaščiteno in obrobljeno z zobčastimi nadzidki, lahko pa vsak hip splezaš nanje in se razgledaš." Tako ojačan, zaščiten in koprneč po pustolovščini si odraščajoč otrok upa hoteti postati nov človek, trpi, ker je tak, kakršen je, sanja in upa, da bo drugačen. "Dekleta si popravljajo ime kot frizuro, naredijo ga pikantnejšega, kot je, in s tem jim uspe začeti sanjano drugačnost. Fantje si umišljajo plemenitejše življenje, kot ga ima oče, nezaslišana dejanja. Poskušajo srečo, sreča jim prepovedano tekne, zaradi nje je vse novo." "To je še zlasti čas bujnih sanj o boljšem življenju. Sanje vznemirjajo naporni dan, letijo prek šole in doma, vzamejo s sabo, kar nam je dobro in drago. So vodniki na begu in pripravljajo prvo bivališče za naše vedno jasnejše želje. "V nas tiči, kar bi lahko postali... Človeka imamo na vrhu jezika, le da ne vemo, kakšen okus ima."

Ti široki načrti ostajajo eksperiment, tveganje, želja in zahteva. Le zelo pogojno jih pokrivamo s tem, kar znamo in dosegamo. Mislimo, da smo nekaj boljšega, posebnega. "Sovraštvo do povprečnosti prežema danes skoraj vse, tudi če sami niso daleč od plemena." To protislovje je utrudljivo, težavno: Mladi zahtevajo pravice, ki jih ne znajo vnovčiti. "Nezrelost na sebi je vabilo k nastopaštvu." - To prepletanje pobega, sanj, tveganja in nekritih zahtev pomeni dvoje: Prvič pomeni odprtost, ki je izraz načelne odprtosti človeškega življenja, odprtosti torej, ki se v vsej naporni neuglajenosti in protislovnosti ne sme enostavno prevesti v spretno, efektivno stabilnost. Pogum za nenadomeščeno in nenadomestljivo je treba

ohraniti kot nepotešljivo lakoto, kot osnovno melodijo v življenju. Prav v svojih nerazrešljivih protislovjih, v drznosti kritike in zahteve, pomenita Blochu otroštvo in mladost življenjski fazi, ki sta še posebej blizu resnici človeškega življenja. Drugič pa je odprtost značilna za prvo življenjsko obdobje, je priprava na konsolidacijo, na "delo in zrelost".

Za to si velja prizadevati. Odprtost predstavlja možnost, lahko jo zaigramo - in v danih družbenih razmerah večinoma jo. Odprtost čudenja in hrepenenja je ogrožena na tri načine:

- Prvič: Odprtost zadušijo lenoba, rutina in navajenost, ki izhajajo iz vsakodnevnih nalog, odprtost shira v lakoti in stiski, ki človeka ponižujeta in mu jemljeta svobodo. V strahu za obstoj si ne upa žeteti in biti odločen: Ne reče se tako in ne tako, da ne bo kdo mislil, da si govoril tako ali drugače. Celó v takem prilagajanju se nemir ne zgubi povsem. Ostaneta trpljenje zaradi dolgočasje in žalosti kot znaka za to, da nekaj manjka.

- Drugič: Odprtost uničijo nadomestki. Z neutrudno prizadevnostjo ali brezciljnimi pobegi se doseže le stopnjevanje in masiranje tega, kar pač ne zadošča. Ker smo nepotešeni, smo zavistni in ljubosumni, radi bi se maščevali tistim, ki so menda uspešni. - Z ideologijami se ljudje tolažijo, ker nimajo, kar jim je prikrajšano. Podobe po željah pričarajo boljso resničnost in povečajo težavno realnost. Angažiranost in odpor v takih razmerah ohromita.

- Tretjič: Protislovje med danimi možnostmi in presežnimi zahtevami se razreši samo v fasadi, v maski. To pa je zapleteno, naporno, tvegano. Bloch poroča, da se je neko dekle poskušala v teatru, ni ji uspelo, vrnila se je domov, preživljala se je klavrno in naposled klonila: "Nespreten žar hotenja ni prišel do izraza, dekle je bilo poleg vsega še nenadarjeno, ne samo nesrečno plasirano ali spregledano, še več, spregledana sploh ni bila. In vendar kar kriči nesporazum med začetnim veličastjem in slučajji, ki so jo ovirali ali usmerjali po napačni poti... Slučaj usode, usojenega, je bil ogromen, v njej je udušil klic, ki ga je vendar slišala in ki je tudi bil tam." (Bloch I, 40.)

Srečneje, čeprav ne produktivno, razreši to zahtevo nastopač. "Kaj pa vemo konec koncev, kdo smo in kako čudno se dozdeva nesmrtni duši, da jo čaka pekel ali nebeško kraljestvo, kakorkoli že, ampak sedeti v kuhinji kot služkinja ali se videti kot monter... Aroganca takega nastopaštva ni prevara, prevaro le korigira, čeprav na poseben način; korigira, čeprav infantilno in navidezno, ponaredbo in sramotno plasiranost, v kateri živi večina ljudi... Nastopaštvo ostaja nekaj zelo čudnega: Kaže sijaj, na katerega vsi mislijo in ki gre vsem." (Bloch I, 43.)

NALOGE DELA, KULTURNE DEDIŠČINE, IDENTITETE

Ta tveganja in nevarnosti so blizu in so mogočne. Zaznamujejo normalnost naše družbe. Proti njim se, po Blochu - z znanjem o njih in prizadevanjem proti njim - še velja držati nalog uspelega življenja. Pri izvajanju te naloge ni pričakovati zjamčene zanesljivosti, nikakršne varnosti, pač pa tveganje nastajajočega upanja.

Človek, ki raste iz mladosti, mora pristati na delo, izdelovanje produktov, ki morajo biti sposobni na sebi, onstran vsakega dobrega namena. Zato se mora naučiti, da se omeji. Genialni diletant, ki misli, da zmore vse, kar hoče, se mora spoprijeti z odporom v stvari in se v njej omejiti. Da bi lahko kaj zmožel, mora samo nekaj narediti. S tako povsem formalno in prazno koncentracijo na početje se odprte želje in hotenja povezujejo s tistim hrepenenjem po humanih nalogah, ki jih zastavlja zgodovina, po pobegu iz razmer, v katerih je človek ponižno, hlapčevsko in razžaljeno bitje, v utopiji svobode med enakimi, v utopiji solidarnega, prijaznega sožitja ljudi. V resnici te utopije, ki po Blochu zadeva hkrati jedro morale in socializma, je dana neomajna smer, s katere so lahko ovrednotene in spodbujane situacije, naloge in življenjski aranžmaji.

Tako utopijo kot usmerjenost k svobodnejšemu in srečnejšemu življenju poznajo različne tradicije v zgodovini in umetnosti. Kulturna dediščina (kot formulira Bloch) kaže presežek nenadomeščenih upanj, ki človeka tudi v svoji vsakokratni prisotnosti podpirajo in izzivajo. "Vsaka velika misel zre, ko je na vrhuncu svojega časa, tudi naprej, celo v celotno človeško asociacijo časa. V sebi vsebuje sledeče, nezavezano svojemu bistvenemu vprašanju, nenadomeščeno v poskušani rešitvi. Ta nenadomeščenost je filozofski substrat kulturne dediščine; to še toliko bolj, bolj ko je svež substrat, ki izhaja iz kulturne dediščine." (Bloch VIII, 11.)

Tako se oblikuje odprtost hrepenenja in možnega v delu, v stvaritvi, v izkustvu uspele sodobnosti in v usmeritvi k utopiji socializma, kot jo podpira dediščina zgodovine. Odprtost postaja preverjeno, okrepljeno upanje, postaja vedoče, v znanju vztrajajoče in samozavestno upanje, postaja "*docta spes*". "Ko počenja v ne-imeti in je srečen v nastalem, je dejavno upanje zavezano deželi, ki se ji reče vsaj anti/nič. Njegovo vse že od začetka zgodovine ni nikjer drugje kot v delovni intenciji. Vsebinsko se sveti na predmetih, ki okoli sebe oblikujejo avro dobronastale biti." (Bloch XIII, 27.) - S tem ko se dane podobe lahko utemeljijo v sebi, v sebi pa ne zadoščajo, s tem ko ostajajo moment v teku upanja, kažejo na to, kaj je lahko poslanstvo človeške zgodovine, kažejo na identiteto, identiteto

kot "utemeljenost za uglasitev osvobojenih ljudi z lastnimi razlogi poslanstva in v tem z vsebino svobode človeštva..." (Bloch X, 598).

NALOGE VZGOJE

Upoštevanje nevarnosti in možnosti, ki so v odprtosti in hrepenjenju življenja, se zdaj lahko povrnem na ožja vprašanja vzgoje: Če zmanjka poguma za odprtost nemira in hrepenenja, če jo udušijo nadomestki in perverzije, hkrati pa se lahko konkretizira in oblikuje v prizadevanju in boju za naloge humane osvoboditve, potem je treba preveriti, ali in koliko možnosti ima vzgoja, da ne pokoplje upanja, ampak ga okrepi in spodbudi.

Bloch vidi ta problem, a se omeji le na nekaj napotkov. Učenje je treba prakticirati kot genetsko učenje, učenje torej, v katerem teme niso zgotovljene in določene vnaprej, ampak se razvijajo v nastajanju in nastanku, kot postaje v dinamiki, ki pa spet presega samo sebe. Genetsko učenje ustreza rušilni moči zgodovine v utopičnem obzorju, učenje je delo - Blochov pledoaje za disciplinirano, urejeno delo je strasten in izzivalen. In končno: Učenje mora biti prepričljivo. Življenje se vname samo ob življenju, čudenje samo ob sposobnosti čudenja (Učitelj, ki tega ne zna, naj, tako Bloch, neha učiti); učiteljeva prepričljivost je bistven moment v vzgoji.

Take konkretizacije pa so, če jih merimo ob nalogah vzgoje, marginalne. Tudi z njimi se Blochove intencije in pogledi ne dotikajo dovolj vprašanj ravnanja z otroki in mladoletniki. Zato bom poskusil v nadaljevanju premišljevat, kakšne posledice izhajajo iz Blochove misli za vzgojo, ki je zavezana njegovemu cilju socialnega humanizma.

BLOCHOVI PEDAGOŠKI NAPOTKI KOT KRITIKA

Plodnost Blochove filozofije se najprej kaže v svoji moči in kritičnem izzivu. Na splošno velja, da sta otroštvo in mladost težavni, nedozoreli, neizoblikovani obdobji. Sta na poti odrasčanja. Odraslost je mera za normalnost, s katero se meri. Odprtost otroštva in mladosti se zdi obrobna, moteča. Nasprotno pa Bloch vztraja pri tem, da se ravno v trmastem, odprtem, nedokončanem, tudi arogantni neizpoljenosti kaže moment resnice človeškega življenja, ki ga velja ohraniti. "Povejte mu, naj spoštuje mladostne sanje, ko bo mož" - vedno znova opominja Bloch s citiranjem Schillerja. Njegovo vztrajanje je izzivalno z različnih vidikov. Pomembno je za znanstveno

diskusijo konceptov identitete (Klaus Adam (1983) je Eriksonov koncept identitete problematiziral z Blochovega vidika) in tudi za razpravljanje o tistih konceptih življenja, ki so vedno bolj v ospredju diskusije, ter v njih podanih posredovanj nedokončnega in končnega, odprtosti, hrepenenja in dela. Njegovo vztrajanje pa je pomembno predvsem kot postavljanje po robu družbi, v kateri norme efektivne racionalnosti vedno bolj prežemajo vsa življenjska področja. Kje so pomembni, nadaljnji momenti v razumevanju življenja z roba, v novem razumevanju dela, posesti in načrtovanja življenja?

Običajno velja za bolezen, če človek klone v blaznosti ali se spusti v kočljivo igro nastopaštva. Velja za napačno prilagoditev realnosti, ki se lahko utemelji v posamezniku in - morda - pozdravi. Nasproti temu pa Bloch vztraja, da resnica človeškega življenja, namreč neodpravljivo nasprotje med danim in možnim, postane razvidna ravno v takih oblikah podirajočega se ali dvoumnega življenja. S tem depatologizira težavno vedenje in mu kot pretrpelemu izrazu človeške življenjske situacije vnovič vrača dostojanstvo. Podobno se razpravlja v diskusiji o stigmatizaciji in destigmatizaciji trpljenja, pa tudi v konceptih socialne psihiatrije in antipsihiatrije.

Za pouk in šolo je bistveno, da se mladostnikom posreduje tradicija. Težave pri tem oblikujejo vsakdan današnjega poučevanja. Izhod v odrekanju tradiciji in - komplementarno temu - izhod v izkušnje tu in zdaj je močno razširjen in se zdi napreden. Bloch pa trdi nasprotno, da se človek v svoji sodobnosti razume le v zvezi s tradicijo, da pa te tradicije ne gre jemati poljubno - muzejsko urejeno ali katalogizirano po znanostih - iz nje si prilaščamo to, kar nam posreduje. To posredovanje pa lahko razumemo le kot tendenco k moralno-socialističnemu konceptu svobodnejšega življenja.

Končno: Pedagogika je prepričana, da je za otroke in mladostnike odločilno tisto, kar doseže v času svojega vplivanja nanje, da vzgoja pripravlja pot za življenje. Z Blochom pa lahko trdimo nasprotno, da pedagogika ostaja pripravljalo delo. Pedagogika lahko razžali, vzame pogum, pokoplje hrepenenje, nudi pa lahko tudi priložnosti, da se spoprimemo z nalogami odraslega življenja s silovitostjo čudenja in hrepenenja. To so nujne, vendar ne zadostne predpostavke za uspešno življenje. Pedagogika, ki se ne zaveda te strukturne meje, se prevzame in zamegli eksistenčne naloge v življenju.

KRITIKA BLOCHOVIH NAPOTKOV

Taki izzivi so evidentni in produktivni. Vendar je vprašanje, ali so dovolj za prakticiranje vzgoje, za realizacijo vzgoje kot

provinca utopije, konkretne utopije. Zdi se mi, da kot taki še niso, da je treba Blochu ponovno zastaviti vprašanja in določiti nadaljnje naloge teorije in prakse take vzgoje, ki se ne izmika Blochovemu izzivu in vztraja pri njihovem konkretiziranju.

Bloch izhaja iz odprtosti otroštva in mladosti. Mar ne riše preozke, enostranske slike, po meščanski zamisli življenja, po izkušnjah in predstavah, kot so si jih zamislili Goethe, Schiller, Holderlin (in morda Karl May)? In če pogledamo splošneje, ali ni problematična tudi podmena o posebnem življenjskem statusu otrok in mladostnikov, ker posplošujemo zgodovinsko specifične življenjske razmere v meščanski družbi? Vsekakor se danes vedno bolj razpravlja, ali se v znaku drugačnih življenjskih vzorcev in novih informacijskih in življenjskih samoumevnosti za otroke in mladostnike ni končal ta meščanski, tipično lastni čas otroštva in mladosti. Seveda bi morali oba ugovora skrbno prediskutirati, tu pa morda zadošča, da se spomnimo - ne glede na samoumevne zgodovinske premike -, da so priložnosti odprtosti in nezadostnosti, ki jih je treba sprevideti in izrabiti, v dejstvu, da se ljudje vedno šele vraščajo v dane življenjske razmere, torej morajo v dramatičnem procesu v-svetu-se-preizkusiti odkriti lastno mesto v danih razmerah.

Kaj pa to pomeni konkretno? Bloch v otroštvu in mladosti rehabilitira odprto, neizoblikovano, skušnjavsko-nagajaško, hkrati pa usmerja odprta upanja v delo in humanost v nasprotju zapeljevanju cenenih nadomestkov. Kako posredovati tako različne in nasprotujoče si naloge? Kako se more začetek učenja s svojimi specifično odprtimi oblikami ukvarjanja z otroki in mladostniki kazati v tendencah, ki kažejo na utopijo? Kaj pomeni tak cilj, ki ima opravka z lahkomiselnostmi, super-prepametnostjo, neizoblikovanostmi in zavračanjem? Ali ni potrebna vaja in umetnost razlikovanja, kazuistika za razlikovanje v utopičnem? - Bloch vidi v odprtosti otroštva in mladosti predvsem močne, nepredne sile. Omenil sem že, da v moderni šoli vidi pomehkuženje, v socialni pomoči pa bolj odvrtačenje od nalog upora; zahtevno in zahtevajoče se zanaša na stisko, ki izziva moč. Mar ne obstaja neuspeh, trpljenje, nemoč, ki človeka in še zlasti otrok in mladostnikov ne zaduši? Ali ni zato potrebna tudi pomoč, podpora, potrpljenje, zaščita? Hans Maier je v svoji knjigi o outsiderjih opozoril, da ima Bloch ponižane in brezpravne vedno za zatirane, normalno močne ljudi v stiski (kot proletariat), ne pa za nore, obupane, zadušene, bolne, "pokvarjene" (torej lumpenproletariat). Ne bi morali tudi tu misliti dalje? Bloch stavi na neizoblikovano, odprto, gonilno. To nas lahko zapelje, da prek obstoječega silimo tudi tja, kjer je plodno, kjer se, če govorimo z Blochom, resnično pokaže in bi moglo biti sreča.

Končno: Doslej smo o vzgoji govorili le kot o problemu ravnanja. O institucionalnem aranžmaju, ki to ravnanje določa, pa nič besed. Bernfeld pa je na primer opozoril, da je za vzgojo odločilno prav vprašanje o institucionalnih aranžmajih. Pri Blochu ga ni - presenetljivo v marksističnem kontekstu in njegovi temeljni podmeni, da bit določa zavest.

UPANJE IN VZGOJA

Ta, gotovo pa še druga vprašanja bi mogli in morali zasledovati še naprej. Vprašati bi se morali o možnostih konkretnih razlikovanj v različnih tendencah upanja, o razširitvi upanjskih podob v pomoč, podporo in sočutje, pa tudi o razmerju presežne želje v upanju na uspeh. Vprašati bi se morali tudi o organizaciji in instituciji.

Očitno je, da je treba razpravljati o takih razlikovanjih. Jasno se mi tudi zdi, da nas to ne sme zavesti, da bi oslabili kritični in strastni impulz Blochovega koncepta, da bi ga ukrotili z ugovori in posredovanji. Rekel bi, da strast upanja, ki si ne da vzeti poguma, potrebujemo danes še bolj, kot jo je Bloch v svojem času.

Dejanskost je obupna. Videti in spoprijeti se z nesposobnostjo družbe, njenimi problemi - razvojem tehnike, dela, varnostnimi vprašanji, izkoriščanjem tretjega sveta - je prav tako grozno kot porast - predvsem prek medijev posredovanih - taktik poplitvenosti in razresničenja, ki nas mamijo v kratkočasno, dremavo nezavednost lastnega položaja. Dejanskost zaznavamo različno. Nekateri pravijo, da ne smemo postati histerični in se prepustiti strahovom, treba da je zaupati odraslim življenjskim strukturam in razumu, ki je v silah stvari; res da je svet tvegan, vendar so dane predpostavke, ki obvladujejo tveganja. Mnogi drugi ne verjamejo v tako zaklitanje; strah jih je, zapadejo v obup in resignacijo.

Blochova filozofija upanja ne taji težav in protislovij v obstoječem sistemu - v kapitalizmu, ki je usmerjen na množenje profita in ne na humanost -, se pa bori proti apatiji in nihilizmu. Njegova filozofija razume sistem kot izraz strahopetnosti, ki se spravlja sam s sabo. Spričo našega, gotovo od Blochove misli izostrenega vpogleda v fatalnost, celo brezizhodnost družbenega in političnega razvoja ne bi bil v takih sodbah nič več tako gotov, prepričan pa sem, in tu Blochu verjamem, da brez upanja, brez dela v znaku upanja, brez poskusov, da bi zboljšali življenjske možnosti, zamujamo tudi to, kar nam, kljub vsemu, ostaja storiti. Predvsem sem prepričan, da ima upanje kot orientacija v prihodnost utopije smisel pri ukvarjanju z otroki in mladoletniki, s tistimi torej, ki

imajo življenje šele pred sabo. Mi, danes odrasli, smo prav gotovo opravili le malo, zapravili smo mnoge možnosti. To pa ne sme biti povod za zanamce, da zgubijo voljo in ne izkoristijo priložnosti. Pedagogika, ki otrokom in mladoletnikom ne zna posredovati upanja kot zahtevo za delo pri uresničitvi upanja, ni pedagogika.

Prevedel Darko Čuden

CITIRANA LITERATURA

- ADAM, K.: **Selbsterweiterung. Pädagogische Reflexionen zur Philosophie Ernst Blochs**, univerzitetna disertacija, Tübingen 1983.
- BLOCH, E.: **Gesamtausgabe**. 16 Bde. mit Ergänzungsband, Frankfurt/M. 1977.
- KANT, I.: **Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik**. Werke in 6 Bänden, ur. W. Weischedel, Bd. VI, Frankfurt/M. 1964.
- ZUDEICK, P.: **Der Hintern des Teufels. Ernst Bloch: Leben und Werk**, Moos/Baden-Baden 1985.

Etnomuzikologija

O moči glasbe

V obdobju, v katerem je televizija definitivno postala temeljni "javni" medij in v veliki meri determinira človeško življenje tako na duhovni ravni kot na ravni vsakdanjega življenja, in ko je prevzela tudi velik del prezentacije glasbenih dejavnosti (kar velja v prvi vrsti za znamenito MTV, ki povsem "obvladuje" predvsem mladino), se je treba vprašati, kako ta medijska dominacija vida nad vsemi drugimi čuti (v smislu Aristotelovih uvodnih stavkov v *Metafiziki*, da namreč ljudje častijo svoje čute, še posebej pa čut vida) vpliva na stanje v glasbeni kulturi nasploh, na mesto glasbe v kulturi in s tem seveda na to, kako redefinira prostor "ljudske" glasbe v sedanjem trenutku.

Strinjati se je treba z mnenjem etnomuzikologa Lista, ki trdi, da je univerzalna lastnost glasbe prav njena neuniverzalnost¹ - zunaj trivialnega dejstva, da je glasba (bila) zmeraj in povsod del človekovega življenja, vendar ne po kakem enotnem vzorcu, ampak prav v "kaotični" pluralnosti zunaj univerzalnih vzorcev.

Glasbe - to je treba posebej poudariti - ni mogoče razlagati samo z znotrajglasbenimi kategorijami (v skladu z Gödlovim teoremom o dokazljivosti konsistentnosti sistemov/struktur), njeno obravnavanje nujno zahteva multidisciplinaren pristop. Takrat, ko se sprašujemo o zvočnosti nasploh, nas pravzaprav ne zanima "vsebina" ali "notranji smisel" konkretnega glasbenega pojava, ampak zvočnost kot eden od izrazov

¹ Po: Igor Cvetko, **O zvočni in glasbeni identiteti**, str. 60.

² Valens Vodušek, *O evropski etnomuzikologiji*, str. 47.

človekove kulture (zvočnost, ne pa nekakšna "glasba na sebi"), obenem pa nas ta pogled ne sme pahčiti v trivialno "razlago" glasbe na podlagi obredja, produkcijskih odnosov ali psihologije. Ti parcialni pristopi prispevajo posamezne kamenčke v mozaik razumevanja pojava glasbe preko pojavnih oblik njenega delovanja v kulturi.

Glasbo je mogoče doživljati, poslušati ali "gledati". Med temi tremi koordinatami je mogoče najti tudi vsako zvočno dejavnost, katere korenine segajo v določena zgodovinska stanja vsake posamične kulture na tem planetu, danes pa lahko najdemo zvočne sledove starih (etničnih) glasbenih form nekje med "zvočno" konzervacijo muzejske narave in med živo produkcijo, namenjeno množicam.

Ker je glasba kulturna dejavnost, ki praviloma zahteva definiranje lastnega specifičnega prostora v okviru dane kulturne strukturacije, se bom najprej lotil iskanja specifičnega prostora, "toposa", v katerem glasbena dejavnost deluje kot mediacijska vez med kulturo in njenim odsevom v materialni danosti. Kultura namreč tudi preko glasbe "komunicira" (v smislu vzpostavljanja povratne zanke) sama s seboj in se skozi doživljajske izkušnje posameznikov znotraj skupnostnega učinka na nek način vedno znova zaokrožuje v celovit sistem. Na koncu bo na tapeti še vprašanje "moči" glasbe, ki na nek način transcendira vsakdanje izkustvo in se večinoma manifestira v krpanju univerzuma smisla posamezne družbe/kulture. Pri obravnavanju teh tem se naslanjam predvsem na nekatere primere iz slovenske duhovne (ljudsko)kulturne dediščine.

PROSTOR GLASBE

Z eno od obče kulturoloških postavk moramo razčistiti takoj na začetku. O tem, da je glasba nek specifičen izraz kulture in s tem medij, v katerem se manifestira človeški duh, ni treba pleteničiti, toda definirati je potrebno področje delovanja tega medija, ker ne premoremo prave predstave o "toposu", prostoru, na katerem in v katerem pravzaprav deluje glasba - predvsem zato, ker glasbo iz dneva v dan požiramo z veliko žlico. Živimo pač v času prave poplave vseh vrst glasbe, saj je od iznajdbe fonografa preko razvoja radia do neustavljive moči televizije glasba vdrla v naše vsakdanje življenje s takšno močjo in lepljivo vztrajnostjo, da je postala ne samo vseprisotna "eterična substanca", ampak kar prava droga.

Glasba je nedvomno nek medij komunikacije. To med drugim precej vehementno trdi tudi Valens Vodušek: da je namreč vsaka glasba izredno formaliziran, v mnogih pogledih vnaprej precej točno določen in zakoličen način komunikacije.²

Vsaka uspešna komunikacijska dejavnost mora zaokrožiti t.i. hermenevitični krog med kulturno produkcijo ali ustvarjanjem, oddajanjem sporočila ter sprejemom, recepcijo oz. percepcijo. Seveda pa s tem, ko iz začetnega izhodišča gledam na glasbo kot komunikacijsko dejavnost, še ne pomeni, da trdim, da je glasba varianta jezika.

V grobem bi lahko začrtal tri temeljne možnosti vzpostavitve in delovanja glasbenega oz. (bolj točno rečeno) zvočnega hermenevitičnega kroga. Prva je aktivna zvočna dejavnost (igranje ali petje) s podvarianto hkratnega vključevanja aktivne glasbene percepcije, torej z gibom, ki je - največkrat kot ples - nekakšna telesna oblika glasbene dejavnosti. Druga bi bila poslušanje: po eni strani torej hkratno poslušanje ob igranju oz. izvajanju izurjenih glasbenikov ali petju pevcev, na drugi strani pa aktivno poslušanje manjše ali večje skupine poslušalcev. Tretja možnost je tista, pri kateri sama zvočnost postane zgolj del nekega drugega dogajanja, poslušalci pa se prelevijo v gledalce in glasbo bolj gledajo kot poslušajo - praviloma povsem pasivno.

Standardne miselne sheme bi nam takoj servirale nekakšno zgodovinsko podlago te razdelitve, po kateri bi bila prva varianta najstarejša in bi predstavljala prastaro obredno obliko glasbene dejavnosti, v kateri še ne bi bilo razlike med izvajalci in poslušalci in v kateri bi bila glasba vpeta v neko funkcijo, za katero bi morala stati celotna skupnost. Tovrstni pogledi posebej izpostavljajo pretežno njeno magično funkcijo, ki naj bi tu in tam prešla tudi v erotične momente ob kultih plodnosti kot nastavkih za kasnejšo, z erotičnim nabojem determinirano plesno zabavo. Druga varianta bi v tej luči opredeljevala iztrganje glasbe iz njene davne obredne vloge v zvočno dejavnost, ki naj bi postajala vse bolj sama sebi namen, dokler v razvoju ne bi dosegla tiste stopnje, na kateri bi glasba postala izključno objekt poslušanja - klasična forma te variante je koncert. Tretja možnost je v tem smislu, da ostaja spremljevalka nekega drugega kulturnega dogajanja, sorodna prej omenjeni obredni varianti, vendar v bistvu v povsem novem uporabnem kontekstu - mislim na glasbo, ki jo je mogoče kvečjemu "gledati": ali kot spremljavo gledaliških iger ali operne zgodbe, ali kasneje, torej danes, na televiziji.

Zgodovinsko-evolucionistična lahkotnost mišljenja pa seveda ne vzdrži kritike: četudi je morda nekaj resnice tudi v tej opciji, je treba slej ko prej začeti iz danega trenutka in poskušati pojav razumeti iz njega samega. V tem smislu je priročen antropološki pogled na kulturo, ki izhaja iz sedanjega, danega trenutka in ne podtika nasilnih rekonstrukcij preteklosti, ampak poskuša razumeti vsaj dejansko stanje.

³ Igor Cvetko, **Otroška glasbila in zvočne igrače...**, str. 55.

⁴ Zmaga Kumer, **Etnomuzikologija**, str. 248.

⁵ Po: Mirko Ramovš, **Valvasorjevo etnореолоško gradivo**, str. 148.

⁶ Zmaga Kumer, **Etnomuzikologija**, str. 345.

O prostoru, v katerem deluje glasba, veliko pove opis delovanja zvoka na otroka. Igor Cvetko je v razpravi o otroških glasbilih zapisal po Rogerju Calloisu: "Tudi zvok namreč otroka privede v posebno stanje zavesti v prostoru med 'myself' in 'not-self', v katerem (s)teče in se vzdržuje proces spontane(ga) igre (igranja)."³

Vsaj v nekaterih primerih - ali morda celo v večini - lahko torej govorimo, da glasba človeka privede v nekakšen "prostor igre". Prehod v "drugo sceno" je pogosto povezan s šemljenjem in obrati siceršnjih kulturnih norm - potreba po tem "redefiniranju prostora" je pomembna še danes (in je tudi sicer eden od najpomembnejših vidikov delovanja glasbe). Tam, kjer ima glasba obredno, polobredno ali povsem prikrito obredno vlogo, ponavadi nastopa kot medij vstopa v novo polje, v nekakšno medsvetje kot "topos" glasbe.

Slavje je gotovo eden od temeljnih označevalcev mesta delovanja glasbe. Glasba kot nujna spremljava slavij pa implicira tudi zapovedan način gibanja - ples. Z ekskurzom k plesu se bom poskušal prebiti h glasbi z vidika prve od prej omenjenih variant stanja v glasbi.

TELESNA MANIFESTACIJA GLASBE V PROSTORU: PLES

"Ples je ritmično gibanje človeškega telesa, ki ni pridobitno (v nasprotju z delom, kjer pa so gibi tudi lahko ritmični), ki je hkrati igra (za zabavo) ali umetnost (izražanje neke vsebine z gibi), včasih pa tudi magično sredstvo (npr. za pridobitev plodnosti ali odvrnitev zla)."⁴ In še bolj precizno: sodobna etnokoreologija smatra za ples vsako človeško gibanje, pa naj bo še tako neurejeno in nekontrolirano, samo da ni pridobitniško, ampak služi kulturnemu oz. magičnemu namenu ali zabavi.⁵ Zelo čudna definicija - le z dobro voljo in dodatkom, da vemo, kaj je avtor hotel povedati (da namreč gibanje ob delovnih opravilih ni ples), jo lahko sprejmemo kot uspešno.

Ali je ples kulturna univerzalija? Odvisno od pogleda na stvar. Skoraj neverjetno namreč zveni, da obstajajo jeziki, ki ne poznajo besede ples, kot recimo stara irščina.⁶

Ena od temeljnih skrivnosti plesa je predvsem v omamni zabavi, z erotično energijo seveda. S svobodo v gibanju, pa čeprav načrtano s plesnim obrazcem. V paradoksu. Avtopoetično.

Socialno gledano je bil (družabni) ples zmeraj namenjen neporočenim (da bi se seveda "našli") in je pomenil vstopnico fantom in dekletom iz sveta otrok v svet odraslih - to vlogo je družabni ples ohranil. Glasba je tako (vsaj) preko plesa že na samem začetku dobila jasen pomen medija za prehod iz enega

(družbenega) statusa v drugega. Socialno gledano torej res nekako "stoji" med svetovi. Poleg profane "uporabe" glasbe ob družabnem plesu je treba upoštevati še obredno.

Meja med posvetnim in obrednim je pri plesu pogosto zelo zabrisana. Svatbeni ples, recimo, ni samo zabava, ampak je sestavni del svatovskih obredov. Prav v zvezi s plesom lahko razgmem še eno sliko iz korpusa vprašanj o "prostoru", v katerem deluje glasba, kajti prostor za svatovski ples je bilo nekoč treba zaščititi. Plesalci (ali godci) so nekoč na Slovenskem morali pred začetkom plesa napraviti križ čez plesišče, da ni med plesalce prišel zlodej in odnesel kakšne plesalke. V osrednji Sloveniji sta dva godca pred začetkom plesa "pod oblala". Stopila sta v nasprotna kota plesišča in drug proti drugemu prevračala kozolce do sredine, nakar sta isto proceduro ponovila še iz drugih dveh kotov, da sta na pod naredila Andrejev križ - šele po tem so smeli plesati.⁷ Namesto tega so lahko zapeli tudi posebno pesem za obvarovanje plesišča pred nesrečo - ponekod so prvi ples celo zares posvetili hudobi: pri prvem plesu ponekod sploh niso plesali, ampak so rekli, da je ta "za hudiča".⁸

Motiv zlodeja, ki odpelje plesalko, je zapičil Prešeren v spomin vsakemu Slovencu, godba pa lahko deluje tudi v nasprotni smeri: godec zmore s svojim igranjem odpreti tudi vrata pekla in rešiti nesrečne duše. Prav zaradi "vmesne" pozicije med svetovi ima glasba posebno moč, kar bo tema nadaljevanja. Vrnimo se k dvojici glasba/ples.

Samo dejanje in prostor plesnega "obreda" imata torej povsem novo "bitnost", ki jo je treba ne samo zakoličiti, ampak tudi zavarovati. Prostor, namenjen plesu, je prostor, na katerem na materialni ravni deluje sama glasba, zato je po svoje "nevaren".

Sicer pa gre pri plesu predvsem za čisto manifestacijo življenja: neka pevka v Železnikih je takole opisala bistvo (alpskih) poskočnic: "Tko je poskočna, de b se mrtu kač srce utgow!"⁹

Še bolj izrazito ekstatično poskočne plesse najdemo v Afriki. V afriški tradiciji je sicer prisotno tudi kultivirano muziciranje brez plesa, toda večinoma vendarle gre za plesno glasbo. "Pomen, ki ga pripisujejo plesu, ni samo v namenu, da bi osvobajal oz. sproščal čustva, ki jih spodbuja glasba. Ples lahko uporabljajo tudi kot socialni ali umetniški medij komunikacije. /.../ Skozi ples lahko posamezniki in skupine pokažejo svoje reakcije na sovraštvo ali sodelovanje v skupnosti oz. na prijateljstvo."¹⁰

V plesni glasbi zmeraj pride do nekakšne vzajemne enotnosti med godci in plesalci, do podobnega poenotenja pa pride tudi med poslušalci in glasbeniki na koncertu (tudi v umetniški glasbi, čeprav zelo prikrito), le pri "gledanju" glasbe do

⁷ Boris Orel: *Slovenski ljudski običaji*, str. 298.

⁸ Mirko Ramovš, *Valvasorjevo etnokoreološko gradivo*, str. 152-153.

⁹ Po: Zmaga Kumer, *"So pesmi okrogle..."*, str. 119.

¹⁰ J. H. Kwabena Nketia, *The Music of Africa*, str. 207.

¹¹ Zmaga Kumer, *Pesem slovenske dežele*, str. 69.

¹² Radoslav Hrovatin, *Metrika teksta in melodije na Gorenjskem*, str. 81.

¹³ Po: Mirko Ramovš, *Valvasorjevo etnoko-reološko gradivo*, str. 157.

¹⁴ Zmaga Kumer, *Pesem slovenske dežele*, str. 66.

ustreznega stika ne pride. Prostor uporabe glasbe je v tem primeru še najbolj oddaljen od pozicije "dogajanja" glasbe, pa se vendarle vzpostavlja znotraj nekega konkretnega "dogodka", ki je kljub vsemu onkraj "vsakdanjosti" - nekje med igro in resničnostjo. Konec koncev je tudi ljudska pesem, četudi del vsakdanjosti, vendarle nekoliko vzvišena nad to vsakdanjostjo.¹¹

OBREDJE Z EROTIKO: ČUTNOST GLASBE

Ena od temeljnih potreb, ki vsakokrat narekujejo določeno glasbeno dejavnost, je gotovo erotična. Ko je Radoslav Hrovatin obravnaval metriko in melodije na Gorenjskem, je zapisal takole: "Vzroke za ohranitev in novo ustvarjanje takih melodij je treba iskati v še vedno aktualni potrebi po ustreznih pesmih v vabovskih in ženitovanjskih običajih, v katerih mladi ljudje izvajajo svoje erotične pesmi in plesse. To so zlasti razne oblike poskočnic, okroglih, rejev itd. V vabovskih in ženitovanjskih običajih izvajajo fantje in dekleta razne obredne plesse, v katerih izmenoma pojo v zmernem tempu in nato zgolj plešejo v hitrejšem tempu. Pri tem uporabljajo za petje tekste različnih pesmi in jih tudi deloma improvizirajo, običajno na šegav ali šaljav način. Te različne tradicionalne in nove pesmi pa izvajajo vse na isto melodijo. Improviziranje velja za posebno imenitno spretnost in sposobnost."¹²

Valvasor je že v 17. stoletju navajal, da je pri plesih pogosto prihajalo do preprirov med fanti (iz različnih vasi) tudi s tragičnimi posledicami - pa tudi erotični naboji plesa niso mogli iti mimo cerkvene gosposke -, tako da sta se cerkvena in posvetna gosposka družno trudila plesse zatreti. Vendar pa je bila potreba po plesnem "ventilu" tako močna, da je niso mogli zatreti. Kmetje so se takšnim poskusom vedno uprli in niso dovolili odprave njihovih starih običajev, njihove "stare pravice".¹³

Ples se seveda, če ni ustrezno kodificiran, znajde med velikimi grehi - kot to izpričuje ljudska pesem, za katero so največji grehi grdo ravnanje s starši, umor nerojenega otroka in mešanje vode z vinom. Za temi neodpuštljivimi grehi pa je še serija: prešuštvo, opuščanje maše na velike praznike, gizdavost, kvartanje, brezbožno življenje, greh z duhovnikom, posebej pa je prepovedan ples na božji poti in gorje tistemu, ki ga začne.¹⁴

S plesom smo se torej dotaknili enega od najbolj izpostavljenih momentov glasbe: njene čutnosti, venomer otipljive, a nikoli izrekljive povezave z erotiko. Nekje med socializacijsko, socialno kohezivno in erotično funkcijo glasbene dejavnosti lahko umestimo fantovsko in dekleško petje, nekoč pomembno

socialno institucijo na vaseh. Dekliške in fantovske skupnosti so bile nekoč nekakšna vmesna faza med svetom otrok in svetom odraslih, v katerega jih je v veliki meri vpeljevala prav pesem in v njej zgoščena kulturna tradicija, na kateri temelji občestvo. Tudi pri teh pesmih se glasba v bistvu "dogaja" in deluje v nekakšnem prostoru "nekje vmes". Seveda je bilo fantovsko petje v funkciji dvorjenja. Najprej so zapeli na sredi vasi, najpogosteje pod lipo, potem pa so obredli po vrstnem redu vse hiše, kjer so stanovale njihove ljubice, in za slovo znova zapeli na sredi vasi.

Dekleta so prepevala predvsem ob skupinskih večernih delih ter tu in tam še ob nedeljskih popoldnevih.

Fantovsko petje je imelo erotično oz. reproduksijsko vlogo in bilo zato pomembna socialna institucija: po eni strani je v fantovskih skupnostih čutiti sledove nekakšne endogamne ureditve, po drugi strani pa tudi kanalizirano energijo, ki se potem izteče v ustvarjanje novih družin kot dejanskih temeljnih enot (tradijskih) skupnosti. Petje je imelo predvsem povezovalno vlogo, tako določenih subskupnosti kot širših zaokroženih enot (vasi) - celo tako pomembno je bilo, da so bili v fantovsko skupnost pripravljeni sprejeti tudi mlajšega fanta, če je le bil izvrsten pevec.

Godba in petje - torej glasba - sta lahko zaradi svojega "medsvetnega" statusa do neke mere omogočila začasno preseganje danih socialnih razmerij (to je veljalo tako za jasno razslojeno skupnost v preteklosti, kot velja tudi za sedanje stanje). Dobro petje je v naših vaseh veljalo za dar, pri katerem ni bilo pomembno, kakšen socialni status je imel pevec.

V tem primeru lahko gledamo na kulturo - socialno seveda - kot na nekaj človeku zunanjega, nekakšno naravno danost, ki jo lahko poskuša presegati s "kulturno" (glasbeno) dejavnostjo: ne tako, da bi se posebej loteval, recimo, socialne stratifikacije kot stvari preseganja, ampak nasprotno: samo delovanje (je) kot "nenameravano stransko posledico" povzroča(lo) to preseganje, in v tem je vsakokratna resnična moč glasbe kot medija, ne le pri komunikaciji, ampak predvsem v smislu začasnega spreminjanja kulturne danosti. Glasba se v tem oziru kaže kot samonanašajoča se kulturna dejavnost, kot ena od znotrajkulturnih povratnih zvez (*feedback*), na podlagi katerih kulturni sistemi sploh delujejo.

Že pri kratki obravnavi plesa - kot variante neposrednega (torej telesnega) dožemanja glasbe - se je izkazalo, da ima stvar izjemno veliko notranjo moč, ki se ji človek ne more upreti kar tako in jo kanalizira v nekatere artikulacijske moduse. Potreba po glasbi v tem smislu enostavno obstaja, toda kakšna je njena realna moč, ki se ji ni mogoče upreti (kot znebiti se lastne sence)? Raznolika.

¹⁵ Zmaga Kumer,
**Slovenska ljudska
glasbila in godci**, str.
77.

¹⁶ J. H. Kwabena
Nketia, **The Music of
Africa**, str. 23.

MOČ GLASBE IN POTREBA PO NJEJ

Glasba v svoji najbolj učinkoviti obliki najpogosteje vdira v človeško življenje v nekakšnem prostoru medsvetja, prostoru oziroma času (kajti poseben čas, namenjen glasbi, je, četudi se periodično ponavlja, v kulturno-strukturalnem smislu v resnici prostor), v katerem ne veljajo več "normalna", vsakdanja pravila življenja, v prostoru, v katerem veljajo drugi, "začasni" zakoni. Rečeno drugače: največji učinek (in s tem najvišjo uporabno vrednost) ima glasba takrat, ko vzpostavlja poseben vmesni prostor med sakralnim in profanim, med prehodi letnih dob, med mejniki v življenju, med vsakdanjim in prazničnim, med delom in počitkom... Vsak prehod je tvegan in zahteva nekakšnega "varuha" - v tej vlogi vstopi na sceno predvsem apotropijski modus zvočnosti, hrup, ki se v tem smislu obnese bolje od "kulturnega" muziciranja.

Eno najjasneje izpostavljenih tovrstnih obdobjev je (tudi v naši tradiciji) pustno obdobje. Pustni čas je nekakšen narobe obrnjen normalni tok življenja, in takrat lahko prodre globoka arhaičnost v sedanji čas.

"Godci nujno spadajo k nekaterim maškaram, npr. k lažnim svatom (v Moravčah na Gorenjskem), k oračem (Dobropolje) ali plesočem (Ptujsko polje) idr. V Slovenskih goricah je včasih hodil na čelu oračev baročnin in trobil v pastirski rog. Za njim so štirje konji, rüse (=našemljeni fantje), vlekli voziček, na katerem so bile lajle (=lajna), t.j. pokrit zaboj z godcem v notranjosti."¹⁵

Je pa še več različnih topoloških modusov delovanja glasbe.

Glasba seveda po notranji logiki stvari spremlja pomembne življenjske dogodke, ki so v bistvu momenti prehoda/preskoka iz nekega življenjskega statusa v drugega. Ponekod dobijo dečki in deklice ob iniciaciji prvič in dokončno "v last" najpomembnejše pesmi neke skupnosti. Ob tem se s pomočjo pesmi (glasbe) ohranja ne le identiteta, ampak kultura sama.

Stvari pa so lahko tudi bolj banalne in bizarne. K posebnim dogodkom v življenju posameznikov v nekaterih skupnostih sodijo posebne pesmi. Tako mora na primer pri afriškem ljudstvu Fon iz Dahomeja otrok, ko izgubi prvi zob, zapeti posebno tradicionalno pesem v počastitev dogodka.¹⁶

V našem svetu "pripelje" državna himna državo kot abstraktni pojem v vsakdanji svet. Medtem ko je zastava svet simbol, je himna še nekaj "več": je medij za (simbolno) materializacijo države.

NAUK ZGODBE O ORFEJU

In kaj zmore glasba po "ljudskem" prepričanju? Jasno je seveda, da deluje že v tem svetu, v določenih okoliščinah pa zmore prodreti celo do božanskega in njegovega antipoda. Prva pot je dokončana v ekstatični vznesenosti doživetja boga, transcendence oz. drugosvetnega in njegove prisotnosti v mističnih plesnih ali meditacijskih tehnikah. Ne pozabimo, tudi molitev je neke vrste glasba (obstaja celo ljudski rek, da kdor poje, dvakrat moli; ni cerkve brez zvona, tudi verskega obreda brez petja ne), enako velja za znameniti nirvanistični "om". V svet antipoda - torej v pekel - pa lahko zdrkne človek ob nepravilnem uporabljanju nevarne glasbe (Prešernov Povodni mož po ljudski predlogi).

S topološkega in funkcionalnega zornega kota je zanimivo pritrkavanje, ritmično zvonjenje, pri katerem se zven zvonov v določenem zaporedju naniza v melodijo, tako da ne smeta nikoli hkrati udariti dva zvona. Pritrkovalci so te zvočne obrazce poimenovali "viže", "štiklci", "dance", "cugi"...¹⁷ Pri tem je nemogoče govoriti o sakralnem in profanem momentu, saj je splet obojega, "dogaja" pa se kar (dobesedno) na pol poti k nebesom (za razliko od orfično šamanističnega početja, ki je praviloma usmerjeno v "podzemlje"). Glasba služi tako sakralnemu kot posvetnemu namenu, je pravzaprav medij navzkrižnih svetov.

Med nebesi, zemljo in podzemljem je prostor, ki ga na nek način zamejuje glasba, prostor, v katerem lahko pride do stika antipodov. To pozicijo godbe in godca, ki se giblje nekje v vmesnem svetu (ali onkraj njega), krasno ilustrira indoevropski motiv godca, ki gre igrat pred pekel, da odkupi duše svojcev. Pri nas je bila nekoč zelo razširjena pesem o godcu pred peklom, ki gre s svojimi (najpogosteje) goslimi reševati duše umrlih.

Izvor te pesmi kaže (Ivan Grafenauer) najverjetneje iskati v starotraško-grški bajki o Orfeju, ki s petjem reši svojo ženo Evridiko iz podzemlja.¹⁸

Pripovedka o Orfeju je v osnovnih potezah takšna:

Neprekosljivi pevec Orfeus je bil sin traškega kralja, rečnega boga Oiagra in muze Kaliope (kar je pomembno samo zato, ker ima veliki pevec, torej prinašalec pesmi in glasbe, vsaj polbožansko poreklo). Glasbilo oz. godalo - liro - mu je daroval sam Apolon, bog, poln melodije. Ko je Orfej ob spremljavi tega od boga darovanega glasbila zapel pesem, katero ga je naučila mati, "so prišle ptice iz zraka, ribe iz vode, živali iz gozda, celo drevesa in skale, da bi poslušale njegove čarobne zvoke."

Takoj po poroki z Evridiko je njegovo drago pičila kača in Orfej je ostal sam. Tožbo je Orfej seveda prelil v pesem, ven-

¹⁷ Zmaga Kumer, *Etnomuzikologija*, str. 270.

¹⁸ Ivan Grafenauer, *Narodno pesništvo*, str. 39.

¹⁹ *Gustav Schwab, Najlepše antične pripovedke, str. 150-152.*

dar ni nič pomagalo, tako da se je odločil oditi "dol v strašno kraljestvo senc", da bi od mračnega vladarja in vladarice podzemlja izprosil, naj mu vrmeta drago Evridiko. Tako je zapel pred Hadom in njegovo ženo, naj mu vrmeta drago - in ni treba ugibati, če mu je uspelo celo pri neizproslem vladarju podzemlja doseči usmiljenja.

Toda pri vračanju iz podzemlja Orfej ne more vzdržati, da ne bi pogledal nazaj, česar pa po svarilu Hada nikakor ne bi smel storiti, tako da se mora Evridika vrniti nazaj.

Zgodba se konča tako, da ga po vrnitvi na zemljo in nešteti tožbah ter preziru do žensk skamenjajo častilke Dionisa in ga na ta način pošljejo za zmeraj k Evridiki.¹⁹

Slovenska pesem se začne z uvodom, v katerem žalostnemu fantu - v nekaterih primerih je to kralj, kralj Matjaž, v mlajših sv. Peter ali kateri drug svetnik - sam Bog svetuje, naj si kupi gosli in gre igrat pred pekel ter za povračilo zahteva duše. Iz pekla dobi nazaj svojo ženo ali mater, vendar mu ta na nek način pokaže, da se ni prav nič izboljšala, in za kazen pade nazaj.

Ena od najbolj zanimivih variant pesmi Godec pred peklom je tista, ki jo je zapisal Matevž Ravnikar-Požencan nekje okoli leta 1845 na Gorenjskem:

*Po morji se vozjo barke tri,
po morji se vozjo barke tri.
V eni barki se vozi Jezus gospod,
v drugi se vozi Gospodbog,
v tretji se vozi Deveti kralj,
Deveti kralj, ta žalostni.
Tako je rekel Gospodbog:
"Kaj je tebi, Deveti kralj,
de si tako močno žalosten?"
"Zakaj bi jez žalosten ne bil,
sim imel dosti žlahtne stariše,
pousod sim jih iskal, nikjer jih ni,
v svetih nebesih sim tudi bil."
Tako je rekel Gospodbog:
"Deveti kralj, pojdi v en lep smenj,
pa kup ene gosli pa črn lok,
pa pojd pred peklenske vrata gost.
Pred peklam godi en letni dan,
en letni dan in noč in dan.
Ob letu bo prišal satan ven,
poreče: 'Kaj bomo mi tebi dali za en lon,
ker nam godeš en letni dan,
en letni dan in noč in dan?'
Dnarjov ti damo li kolkor jih hoč,
oj duš ti pa ne damo nič!'*

Še od Kristovga trpljenja jo zagod,
 še v drugič bo prišal satan ven,
 poreče: 'Vzem duš, kolkor jih hoč,
 mi tebe ne mormo poslušat več.'
 Šal je Deveti kralj v en lepi smenj,
 je kupil ene gosli pa črn lok,
 šal je pred peklenske vrata gost.
 Pred peklam je godel letni dan,
 oj letni dan in noč in dan.
 Ob letu je prišal satan ven:
 "Kaj bomo mi tebi dali za en lon,
 ker nam godeš letni dan,
 oj letni dan in noč in dan?
 Dnarjov ti damo, kolkor jih hoč,
 duš ti pa ne damo nič."
 Še od Kristovga trpljenja jo je zagodel,
 še drugič je prišal satan ven:
 "Li pojđ notri in vzem duš, kolkr jih hoč,
 mi tebe ne mormo poslušat več."
 Deveti kralj je šal v črni pekel.
 Deveti kralj je imel dolg plaš,
 de se je za njim ulekel:
 "Prijemajte se, duše, plaša mojga!"
 Prijele so se ga duše vse.
 Kamur k vrhi jih je prinesel,
 utrgala se je njegova mat
 pa tri druge ž njo.
 "Odpéraj, Peter, vrata gor!
 Pekel sim spraznil, nebo napolnil,
 na svojo mater sim pozabil.
 Moja mat so goljufna bli,
 goljufna bli, jezična bli:
 kér so vidili ene pjane ljudi,
 vodo med vino pertakali,
 prav dobro drago so jim rajtali."²⁰

²⁰ *Slovenske ljudske pesmi 1*, str. 258-259.

Zgodba o godcu pred peklom bi morda lahko temeljila na realni zgodovinski izkušnji indoevropskega kulturnega jedra (torej bistveno predorfejski), ki je - seveda vzemimo to povsem hipotetično - v nekem obdobju poznalo institucijo vrača oz. šamana, ki je zdravil z ekstatično glasbo, kajti paralela s šamanistično izkušnjo se ponuja kar sama po sebi. Ne pozabimo, da je godec v marsikaterem tradicijskem kulturnem občestvu obenem tudi vrač, ki potuje - v ritualnem sprehodu v drug svet - z namenom zdraviti.

Ta krog iz narave preko kulture v spretnjeno naravo in nazaj v kulturo ponazarja spretnjen - torej izrazito monološki

²¹ Karel Štrekelj,
**Slovenske narodne
pesmi**, I/404.

²² Po: Dušica Kunaver,
**Slovenske pesmi, šege
in panjske končnice**,
str. 26.

²³ Po: Zmaga Kumer,
**Slovenska ljudska
glasbila in godci**, str.
62-63.

- hermenevtični krog šamanovega ekstatičnega delovanja, ki ga ni brez bobna in petja. Šaman s pomočjo udarjanja v boben in prepevanja dobesedno odpira vrata v spodnji (ali zgornji) svet, zato ima na svojem bobnu pravzaprav prikazan ves svet v malem, njegova vokalna tehnika pa mu omogoča vstop (ali zdrs) v področje "drugega". A vrnimo se nazaj v naše kraje.

Kako izjemen je ta dosežek reševanja duš iz pekla, dokazuje dejstvo, da v ljudski pesmi lahko pripelje duše iz pekla samo še Marija.²¹

Težave pa lahko v peklu zakuha tudi tkalec - zaradi umeletnosti in velikosti statev. Zgodba iz Roža je takšna:

"Nekega dne je prišel tkalec pred vrata pekla. S seboj je prinesel svoje statve. Vragom, ki so tik pred tem sprejeli v pekel že štiri tkalce z njihovimi statvami vred, je bilo v peklu že zelo tesno. Ko je začel novodošlec v njihovo stanovanje vlačiti še ene statve, kos za kosom, so ga zgroženi peklenščki postavili pred vrata z vso njegovo ropotijo vred. Od tega dne v peklu ne sprejemajo več tkalcev..."²²

Ta zgodba sicer nima neposredne povezave z glasbo, je pa vseeno poučna, kajti nekoliko svobodnejša interpretacija bi nam lahko sugerirala, da glasba s svojo izrazno "močjo" ne odpira vrat pekla le na podlagi učinka "srca" oz. emocij v glasbi, ampak tudi zaradi spretnosti, umetelnosti godca. Enako kot "emocionalnost" je lahko podzemlju neznosna tudi spretnost, umetelnost, veščina (v aristotelskem smislu *technē*) oziroma kompleksnost, ki je za Hudobo premočan izziv.

DRUGI VIDIKI MOČI GLASBE "PO MNENJU LJUDSTVA"

O "moči" glasbe pa govori še nekaj motivov iz naše ljudske pesmi. Da je glasba zelo primerno zdravilo za tolažbo, priča ljudska pesem o Jobu na gnoju, ki je podlaga za mnoge upodobitve tega motiva na panjskih končnicah. Jobu, ki sedi na gnoju, godeta goslač in klarinetist (ali eden od njiju solo). Zgodba je takšna: temelj zgodbe je opis Jobove žalostne usode. Job je bolan, žena se mu roga, prijatelji pa ga tolažijo. To osnovo je ljudska pesem prekrojila v zgodbo o bolnem Jobu, ki si je zaželel godbe za tolažbo. Ker godcev ni mogel z ničimer plačati, jim je iz svojih nedrij vrgel pest belih črvov, ki so se spremenili v zlatnike. Ko je Jobova žena to videla, mu je očitala, da daje zlatnike godcem, medtem ko mora ona beračiti za kruh. Job je zato še njej vrgel nekaj črvov, a so se ti spremenili v ose, ki so se zapodile ženi v lase.²³

Nauk zgodbe je, da je glasba lahko tolažnica obupanim in nesrečnim, po drugi strani pa ima svojo - za vsakdanje

razmere neizmerljivo - ceno, ker zmore - posredno, seveda, in sebi v prid - spreminjati "črve" (propadanje, smrt, nesrečo itd.) v "zlato" (srečo, življenje itd.).

O moči godbe priča tudi pripovedka s Pohorja o godcu, ki je ponoči srečal v gozdu volka in se ga ubranil z igranjem na gosli. Anton Aškerc jo je uporabil za svojo "Godčevo balado".²⁴ Moč glasbe pa se ne konča samo pri tem.

V ljudskih pesmih se godci in glasbila pojavljajo - poleg pesmi Godec pred peklom - še v nekaterih drugih. "Na citre gode žena, ki gre v romarico preoblečena reševat svojega moža (Š 37), medtem ko so iz umorjenčevega telesa narejeno glasbilo, ki izda umor, že spet gosli (prim. v SLP št. 52). V legendarni pesmi o srečanju sv. Bernarda z Marijo piska pobič na pero (Š 657 idr.). Razna glasbila omenjajo še pesmi o živalskih svatbah, zlasti pa primeri, ki oponašajo zvoke glasbil (npr. Š 8077)."²⁵

Že prej sem omenjal, da je bilo lepo petje na Slovenskem zmeraj cenjeno in da je lahko bilo izjemno lepo petje dovolj dober razlog za preseganje socialnih ovir, kar se je sicer v ljudskih pesmih nujno končalo tragično. Tako je na primer v pesmi o kraljeviču, ki vzame za ženo hčer revne vdove ali pastirico (SLP 57), ravno deključino petje tisto, ki odtehta vse drugo.²⁶

Poleg povsem socialnih učinkov preseganja zacementiranih socialnih razmerij pa glasba zelo pogosto nastopa kot spremljevalka povsem utilitarnega obredja. Indijanski ples za dež je sicer znana stereotipna predstava o "primitivnih divjakih", toda za dež so nekoč s pesmijo znali "poskrbeti" tudi v naših krajih: v času suše so recimo ljudje pri vaški kapelici v vasi Sušnje v Ribniški dolini zapeli pesem Prošnja za vreme.²⁷

Že omenjeni apotropijski učinek hrupa, ki odganja zle duhove, ni njegov edini učinek - lahko prispeva tudi k dobri letini. Na Pavlovo (25.1.) so nekoč na Štajerskem že navsezgodaj dečki kričali na ves glas, da bi se slišalo čim dlje. Tako jim je "uspelo" prestrašiti točo in vlažno vreme, da se ne bi poleti

²⁴ *Prav tam*, str. 95.

²⁵ *Zmaga Kumer, Pesem slovenske dežele*, str. 50.

²⁶ *Prav tam*, str. 62-63.

²⁷ *Zmaga Kumer, Ljudska glasba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini*, str. 165-166.

Delo kmečkega slikarja Ferenca Grilla. Job na gnoju. Druga polovica 19. stoletja. Kat. št. 293, Slovenski Etnografski muzej.

²⁸ Po: Dušica Kunaver, *Slovenske pesmi, šege in panjske končnice*, str. 30.

spravila na žito. Vriskali in kričali so recimo tudi v ljutomerski okolici, vendar z namenom, da bi čim bolj obrodilo sadno drevje, temu pa so ponekod dodali še druge dobrine.²⁸

V čarodejne namene je torej od artikulirane glasbe močnejši (neartikuliran) hrup, razen v tistih primerih repetitivnega petja, v katerih ima glavno vlogo besedno zaklinjanje, ali v tistih primerih, ko gre dejansko za zelo specifično artikulacijo zvoka (šamanistično petje). Morda je tako zato, ker je hrup dokončna, ultimativna glasba (onkraj kulturno pogojene glasbe), morda zato, ker (zle) sile ne morejo imeti oblasti nad "divjo naravo" hrupa. Toda to divjo naravo hrupa mora s svoje strani posebej "obvladati" tudi kultura - in prav v magijske namene uporabljena glasba je ponavadi na minimalni ravni artikulacije zvočnega materiala. Glasba se v vseh "domačih" (domorodnih, lokalnih, "naivnih") taksonomijah vzpostavlja na podlagi kulturno zamejenega polja med hrupom in tišino. Vsaka kultura mora imeti lastno mnenje o tem, kaj je in kaj ni glasba - sicer glasbe sploh ne bi bilo. Ne samo glasba, ampak celo teorija o njej se začne takoj, ko socialno-kulturno okolje zahteva poseben način kanaliziranja hrupne "divjosti" in latentne svobode, ki se skriva v zvoku.

ZVOK ZA OBVLADOVANJE "NOTRANJE" IN "ZUNANJE" NARAVE

V širšem smislu je neke vrste obvladovanje "sil narave" proces vzgoje, proces oblikovanja (kulturni pripadajočega) človeka. Vzgojna oziroma didaktična funkcija glasbe je bila ena od prvih, ki so jo teoretiki (Platon in Aristotel) posebej izpostavljali že v antiki, in gotovo drži, da je glasba eden glavnih (pomožnih) elementov socializacije oz. enkulturacije v vseh kulturah. To je s stališča "mesta" delovanja glasbe še posebej zanimivo. Glasba ima v tem smislu ne samo moč oblikovanja posameznikove osebnosti, ampak tudi izjemno pomembno socialno-kohezivno moč. V afriških tradicijskih skupnostih je glasbeno delovanje ponavadi socialni dogodek - javno se glasba izvaja takrat, ko se člani skupnosti dobijo, da bi se zabavali, oz. ob prostem času, za razvedrilo, ali pa ob ritualnih priložnostih oz. slavjih ter ob nekaterih kolektivnih aktivnostih, kot so skupna dela. Socialno kohezivni faktor glasbe je v vsakem primeru očiten. Gre za priložnosti, tesno povezane s skupnostjo, za skupno delitev kreativne izkušnje, za sodelovanje v glasbi kot kolektivni izkušnji in za uporabo glasbe kot poti za izražanje kolektivnega čustvovanja. Nikakor pa ni vsa in vsaka glasba (tudi v Afriki) zgolj ali predvsem socialni dogodek. Obstaja tudi dokaj svobodno in socialno nekodifici-

Kranj, angel z lutnjo.

²⁹ J. H. Kwabena Nketia, *The Music of Africa*, str. 21, 22.

³⁰ Alan P. Merriam, *The Anthropology of Music*, str. 201.

rano glasbeno delovanje. Znotraj socialnega delovanja ima glasba lahko tudi nekatere povsem specifične vloge. Eno od najbolj jasnih imajo borbene pesmi oz. vojaška glasba. Poznamo primere borbenih pesmi, ki so v nekaterih skupnostih bile obvezne, preden so šli v boj. Pogosto je bila glasba celo del samega boja (recimo bobnanje za časa napoleonskih vojn). Nikakor ne more veljati izrek našega bratskega naroda, da namreč "ko peva, zlo ne misli", čeprav je namen te izjave vsekakor pacifističen. Udejanjili pa so ga doslej samo Inuit (Eskimi), ljudstvo Tiv, Ewe v Gani ter Buini na Salomonskih otokih,²⁹ kjer poznajo pravno institucijo pevskih tekmovanj na individualni in kolektivni ravni.

Univerzalne generalizacije "glasbenega koda" v kulturi neizprosno trčijo v realnost kulturnih razlik. Vprašanje je, če je sploh mogoče najti enoten vatek, s katerim bi lahko premerili vso glasbo naenkrat. Težko pa bi bilo najti univerzalne obrazce za uporabo glasbe pri vseh raznolikih tradicijskih ljudstvih na tem planetu. Če bi pomislili, da mora glasba spremljati vsako svatbeno dejanje oz. poroko, bi se zmotili, saj obstajajo nekatere skupnosti, ki poroke ne spremljajo z glasbo; po drugi strani pa obstajajo tudi skupnosti, ki glasbo uporabljajo v primerih, v katerih v večini kultur to ne bi padlo na pamet prav nikomur - pri nekaterih ljudstvih recimo izvajajo poseben obred ob rojstvu dvojčkov,³⁰ medtem ko je drugod to najhujša stvar, ki se jim lahko pripeti.

Delovanje glasbe se ne ustavlja na meji družbe. Segaj tudi (v sodobnem svetu skorajda predvsem) v sfero zasebnosti, prav tam pa se šele lahko skorajda neposredno dotakne tudi "narave". Najbolj izstopajoče (iz začrtanih treh okvirjev na začetku tega pisanja) je samostojno muziciranje, ki ni namenjeno javni rabi - mislim na samostojno muziciranje kakšnega glasbenika, ki lahko ob nekaterih priložnostih igra samo zase (iz tradicije poznamo recimo primere igranja pastirja na paši ali piskanje na list in podobno). O tem bi lahko kaj povedala psihologija glasbe, vendar sem, kar se tega tiče, dovolj bos, da se bom zadovoljil samo z opazko, da je v teh primerih nekakšnega impulza, ki človeka potegne v glasbo zaradi lastne notranje potrebe, pogosto na delu bolj ali manj prikrita tesnoba ob individualnem stiku z realnim, kar je mogoče dokaj uspešno transcendirati z muziciranjem. Tu ne gre za glasbo v komunikacijski funkciji - ne nanaša se niti na nosilca glasbe niti na svet okoli njega, ampak odpira vrata k neki drugi stopnji doživlja(n)ja, ponavadi pomeni pravzaprav beg nazaj v kulturo - prav v primerih, ko bi lahko narava vdrla preglgloboko v vsakdanji doživljajski svet iz družbe izločenega posameznika.

Glasba se zaradi narave zvoka, bolj kot govor ali naslikana oziroma oblikovana podoba, veže na naravo, čeprav se od nje

(kot antipoda kulturi) na nek način odbija. Tako kot je Lévi-Strauss na bizaren način umestil domače živali takorekoč v svet človeške kulture,³¹ je mogoče videti, da se zvočnost tu in tam še kako dotika "kultivirane narave" na ne preveč trdno in enoznačno vzpostavljeni meji med naravo in kulturo. Povedna je izjava nekega kmeta, rojenega leta 1887 v Banovcih: "Fčasi smo tak popevali, da so ljudje zijali, pa še krave so poslušale!"³²

Ob omenjanju nekaterih odzivov na glasbo v svetu narave, ki deloma že sega v kultivirane sfere, je treba dodati, da je nekoč v Halozah, kjer so praktično vsi fantje znali igrati na žveglo, domovalo prepričanje pastirjev, da se živina ob zvokih žvegle raje pase.³³ Seveda pa je v ta okvir mogoče umestiti tudi veliko drugih onomatopoeičnih prebliskov: piskanje ptičjih lovcev, lovčev opanašanje nekaterih lovljenih živali... Oblikovanje zvoka je lahko v tem smislu tudi povsem utilitarno: v Sloveniji so med drugim verjeli, da hudič pase polhe in rake. Rake so zato lovili z žvižganjem na prste, in raki so se zaradi žvižgov prišli past na travo.³⁴

Soodnosnost med naravo in kulturo se na različne načine manifestira tudi znotraj človeške kulture, ki jo naravni impulzi človeka ves čas subtilno "obdelujejo".

KULTURNA KODIFIKACIJA ZVOČNE DEJAVNOSTI

Glasba (in ples) sodi med tiste omamne reči, ki se jim ljudje ne morejo upreti, pa jih zato tlačijo v kodificiran sistem zapovedi in prepovedi. Prepovedi so stalnica - predvsem takrat, kadar hoče kaka ideološka sila obvladovati "svoj" prostor. Recimo katoliška cerkev.

Leta 1729 se je A. Steržinar hudoval nad cerkvi očitno nevarnimi ljudskimi pesmimi, ki so bile po njegovem "prazne, nanučne, folš pejsme". Slovenci naj bi jih "opustili; namésti taistih pak te svete pejsme peli. Kaj nuca, de se nekatéri fant al dekelč velíku pejssem navučy; katére so od godcov sturjéne; aku so lih od svetníkov; vender so folš, čez Božjo vejro, inu več k špotu, koker k časti teh svetníkov: Koker je ena sila douga Pejsem od Psalmísta Dávida, od zlatiga oča naša etc."³⁵

Skratka, tudi povsem posvetne, vsaj na oko neobredne glasbene dejavnosti - čeprav bi bilo po mojem mnenju težko za katerokoli obliko izvajanja glasbe reči, da ni obredna -, se dogajajo v nekem posebnem prostoru, nekje zunaj vsakdanjega človekovega sveta, sveta, v katerega še vdira narava, a vseeno v prostoru, ki ga že povsem kodificirajo pravila kulture. Prostor kulture in celotne sociokulturne kodifikacije človeškega življenja pomagajo kreirati vse posamične človeške ustvarjalne

³¹ J. H. Kwabena Nketia, *The Music of Africa*, str. 27.

³² Josip Dravec, *Glasbena folklorja Prlekije*, str. 492.

³³ Drago Hasl, *Haloška žvegla*, str. 106.

³⁴ Franjo Baš, *Izbrani etnološki spisi*, str. 318.

³⁵ Po: *Slovenske ljudske pesmi 1*, str. 282.

³⁶ Zmaga Kumer, **Ljudska glasba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini**, str. 53.

³⁷ Po: Zmaga Kumer, **Slovenska ljudska glasbila in godci**, str. 87.

³⁸ V tem vrstnem redu jih našteva Pavle Zablaticnik v članku **Iz ljudske medicine pri koroških Slovencih**.

duhovne prakse, vendar se v kreativnih fazah prav tem pravilom v bistvu radikalno upirajo. Tudi vsaka zvočna dejavnost se prebija v kulturo kot nekakšen živ organizem, katerega najbližje okolje so točke iz mrežne koordinate kulturnih determinant, ki jih že s svojim obstojem vsaj na novo prevrednoti. In ker se ne more vrniti v naravo - ne pozabimo, edini elementi narave v glasbi so njeni materialni temelji: vibracije zvoka in izvabljanje zvokov na materialnih glasbilih ali glasilkah - se v svojem oddaljevanju od kulture (kodificirane vsakdanjosti) vrača naravnost vanjo. Pogosto kot pogonsko gorivo - recimo pri delovnih pesmih, ki so vsaj po mojem mnenju še najdalj vstran od tistega prostora, ki mu rečemo "slavje". Toda delo kljub vsemu poteka v mejnem prostoru med "naravo" in "kulturo" ali celo na sami meji med obema.

Zmaga Kumer navaja, da so starejše informatorke rade govorile o tem, kako je bilo življenje na kmetih težko, toda med težjimi deli so s pesmijo premagovale utrujenost - tudi če niso več mogle niti nog premikati, so bile lahko dobre volje.³⁶ In ravno pri delovnih pesmih gre za najbolj čist primer premagovanja narave v pravem pomenu besede, zato je pomen petja ob tem še toliko bolj jasen v luči nevarnosti "zdrsa" v naravo.

Delovnih pesmi na Slovenskem ni manjkalo, saj so prihajale na vrsto praktično ob vsakem skupinskem delu - teh pa ni bilo ravno malo. Pesem (in glasba) je spremljala ljudi pri praktično vseh opravilih, tudi nekmečkih. Skupaj s spremembami v socialni strukturi prebivalstva, uvajanju nove tehnologije dela in opuščanju tradicijskih norm so se potem izgubile pesmi, ki so bile izrazito vezane na svoje mesto znotraj pevskega repertoarja, vezanega na določene priložnosti, ko so se ljudje lahko zbrali skupaj.

"Uporaba" glasbe ob letnih delih je pogosto prešla v prave obredne obligacije (recimo metev prosa - že Valvasor je zapisal, da so na Dolenjskem prišli fantje na metev z lesenimi rogovi in da so lepo trobili nanje; tako, da se je dalo celo plesati).³⁷

Obredne značilnosti nekaterih ljudskih slavij imajo ponavadi smisel v zagotavljanju rodnosti polj, uspehov in podobnem, vsekakor pa je glasbo (petje) mogoče v magične namene uporabiti tudi neposredno.

MAGIČNA MOČ IN GLASBILA

Nikakor ne more biti naključje, da ima péta beseda veliko "večjo moč" od navadne govorjene - če je že zgolj govorjena, pa mora biti (v tej vlogi) vsaj ritmizirana. Tako so praktično vsi čarovni uroki vezani na rimo, aliteracijo, vzporedje in zaporedje izražanja, ponavljanje zagovora...³⁸ - to pa so elementi, ki so v osnovi glasbene kompozicije.

*Kranj, angel s trobento in
angel z oprekljem.*

V tej zvezi je morda treba opozoriti še na nekaj: Linhart je v svojem Poskusu zgodovine Kranjske po Antonu prevzel domnevo, da je bil duhovnik pri Slovencih prerok, ki je opravljal ta posel ob 'čarovnem godalu Gosle'. Ime glasbila je izvajal iz "gosje" dolgega vratu tega godala. "Ta glasbila je imelo ljudstvo zelo v čislih in tiste, ki so nanje igrali, za zelo sposobne ljudi. Morda so Slovani celo verovali, da izvaja te glasove neka notranja životvorna sila, kako božanstvo." Lužiški Srbi naj bi imenovali čarovnika gufsluwai, poljsko "guslo" naj bi bilo vraža, "guslarz" pa vraževerec.³⁹

Glasbila so vsekakor pomembni mediatorji, ki posredujejo duhovno izkušnjo pri prehodih med različnimi svetovi, in so, kot posrednik med materialnim svetom narave in duhovnim svetom kulture, zelo pogosto odeta v magijske vozle. Nekatera glasbila nastopajo kot magično sredstvo in zvočno znamenje obenem.

Za odganjanje čarovnic, da ne bi mogle škodovati pri molži, je po vzhodni Sloveniji služilo trobljenje na lijak ob določenem spomladanskem času. "Kot zaščitna zvočna strašila v nasprotju s priprišnjim blagoglasnim petjem se uporabljajo v obrednih prizorih hrupna in ostro piskajoča ali zvoneča zvočila, n.pr. volovski rogovi, piščali in trobe iz lublja, kovinske pokrovke, železje, dudala."⁴⁰

Tudi etnomuzikolog Kurt Sachs navaja, da stvar z instrumenti v nekaterih kulturah ni niti najmanj preprosta ali

³⁹ Anton Linhart, **Poskus zgodovine Kranjske...**, str. 265, 281.

⁴⁰ France Marolt, **Slovenski glasbeni folklor**, str. 24.

⁴¹ Vse po: Zmaga Kumer, **Etnomuzikologija**, str. 233-234.

⁴² Franjo Baš, **Izbrani etnološki spisi**, str. 326.

⁴³ Zmaga Kumer, **Slovenska ljudska glasbila in godci**, str. 96.

⁴⁴ Julijan Strajnar, **Rezijanska citira**, str. 263-266.

nedolžna. Ponekod je pomembna celo barva glasbila, nekatera imajo za moška, druga za ženska glasbila. Ni dovoljeno komurkoli kadarkoli igrati česarkoli, ampak lahko igrajo v posebnih okoliščinah, s posebnim namenom in pomenom.

Flavta naj bi zaradi oblike (dolžine) imela falični pomen, tako da jo na Novi Gvineji uporabljajo ob raznih kultih v zvezi s spolnostjo. Stvar s flavto je obča: Za ameriške Indijance je igranje na flavto pomenilo ljubezensko snubljenje, Hemingway pa menda poroča, da nek vojak v Abruzzih ni hotel igrati podoknice na flavto, ker je poslušanje flavte ponoči po njegovem za dekleta nespodobno.

Lahko pa imajo nekatera glasbila v različnih kontekstih različen pomen: vrteča se deščica (ang. *bullroarer*) v Avstraliji pomeni glas duhov, zato ženske bežijo pred njim - verjamejo, da bi tista, ki bi zagledala to glasbilo, morala umreti; na Novi Gvineji pravkar dorasla dekleta tekajo okrog s tem brenčalom, da bi pridobila naklonjenost fantov; ponekod to brenčalo uporabljajo za čaranje dežja, ker naj bi privabljal veter.⁴¹

Ob omenjeni (ne zgolj glasbeni) vlogi glasbil ni prav nič nenavadno, da prihaja tudi ob "posvetni" uporabi glasbil do velike navezanosti nanje. Franjo Baš navaja, da je po izročilu imela vsaka vas v Pomurju in Podravju svoje gosli, na katere je domačin igral ob nedeljah ali na ženitovanju in ob drugih priložnostih, ponekod pa so imeli še bas ali rog in kakšno trobento.⁴²

Glasbila so (kot tudi "obrt") pogosto dedovali in bili zelo vezani nanje - tako so nekje na Primorskem reševali 200 let star oprekelj prej kot vse drugo, ko so imeli požar v hiši.⁴³

Rezijanci so gotovo najbolj navdušeni privrženci svoje (predvsem instrumentalne) zvočne tradicije, zato so citiravci (violinisti) izredno cenjeni, tako da jim recimo ni treba opravljati težjih fizičnih del. Kljub temu, da so v to dolino prodrli sodobni mediji (radio in TV), pa tudi glasbeni avtomati, se "moderni svet umakne", ko zazveni citira, kar velja za vse generacije. Julijan Strajnar je zapisal, da sta jim domača glasba in ples dobesedno v krvi. Tudi tisti (in ni jih malo!), ki so šli po svetu, domov niso prinesli godčevskih viž ali plesov od zunaj. Godčevstvo je tam še živo in vsaka vas ima enega ali več citiravcev.

Kaj Rezijancem pomeni zvok citire, pove tudi naslednja pesem: "Ko Cabalinkić citirá, da pa ti mrtvi plešaö!"⁴⁴

Glasbila pa tudi ni mogoče dati v roke vsakomur - vsaj v Evropi so praviloma imeli največ opravka z igranjem na glasbila moški, pa tudi po podatkih iz neevropskih ljudstev je daleč največ godcev moških. Res je sicer, da v eni od naših ljudskih pesmi žena s svojo godbo odreši dragega iz turškega

ujetništva, toda vseeno slovenščina ne premore ženske oblike izraza za godca. Čeprav ima godec zelo ambivalenten položaj v družbi, je vseeno zaželen. Nekoč je bilo v navadi, da je na vzhodnem Štajerskem babica, ko je prvič kopala otroka, pod posodo položila rožni venec, da bi bil otrok pobožen, knjigo, da bi bil učen, denar, da bi bil bogat, ali kakšno glasbilo, da bi bil godec.⁴⁵

Godec ni vsak, ki zna igrati na kak instrument, ampak tisti - seveda nešolan glasbenik, ki igra po posluhu -, ki dovolj dobro obvlada svoj posel (lahko bi mu rekli kar obrt), da si pribori mesto med tistimi, ki jim skupnost zaupa vodenje ceremonij. Je poznavalec, ki pozna zahteve izročila, zahteve lokalnih pravil obnašanja, poleg tega mora imeti sposobnost zabavati prisotne z burkaškimi vložki in humorjem, predvsem pa mora biti sposoben improvizator, ki se mora znati v vsaki situaciji.

Pozicija godca pa je v različnih kulturah vseeno dokaj sorodna. Za primerjavo vzemimo zahteve, ki jih mora izpolniti godec ganskega ljudstva Dagomba. Vodilni bobnar plemena mora poznati dagombsko ustno izročilo in tradicionalno zgodovino področja - genealogijo vladarjev in podobno, kajti vodeči bobnar vodi tudi petje kot solist, ki mu odgovarja zbor. Kot drugo mora imeti lep glas - seveda v okviru glasbenega okusa svojega ljudstva, in kot tretje mora imeti prožno oz. močno zapestje - kar pomeni, da mora izvrstno obvladati svoj instrument.⁴⁶ Funkcijska sorodnost je več kot očitna.

SKLEP: GLASBA V KULTURI

Ne glede na nekatere predstave zdrave pameti praktično ni mogoče enoznačno omejiti v svojem bistvu razklanega, ambivalentnega pojava zvočne negovorne artikulacije. Na tem mestu bi postavil tezo, da je glasba gotovo medij komunikacije, vendar ne medij komunikacije med posamezniki ali med posamezniki in skupinami ali med skupinami, ampak v komunikaciji kulture same s seboj. To zveni zelo paradokсно, saj ne vidimo nobenega pametnega razloga, da bi karkoli, še najmanj pa ontološko vprašljiva struktura (kultura, ne glasba) komunicirala sama s seboj - kvečjemu morda kot nekakšen (*bio*)*feedback* avtopoetičnega sistema. Trditev bom pustil zgolj kot metaforo, saj ne vidim pametne možnosti dokazovanja tez v rečeh, ki ponavadi ne morejo doseči niti ravni resne deskripcije. Če je že morda na faktni ravni mogoče tvoriti nekatere taksonomične sisteme (ki v bistvu izhajajo iz zahodne muzikološke tradicije), pa se problemi pokažejo na ravni razlage, saj je dokazovanje hipotez, na katerih temeljijo razlage, vendarle početje, ki mu deloma niti v družbenih vedah, še manj pa v

⁴⁵ *Zmaga Kumer, Slovenska ljudska glasbila in godci*, str. 73.

⁴⁶ *J. H. Kwabena Nketia, The Music of Africa*, str. 54.

humanistiki (etnomuzikologija oziroma antropologija glasbe je takorekoč prav nekje vmes), ne moremo stakniti repa in glave. Drugače rečeno: simbolizacijski procesi v humanistiki - deloma pa tudi v družbenih vedah - tečejo po drugih tirnicah kot v (recimo) naravoslovju, saj imamo največkrat opravka z metaforičnimi in ne logično formalizacijskimi simbolizacijami.

Prostor delovanja glasbe, ki sem ga v nekaterih orisih nakazal v tekstu, je skratka prostor, v katerem glasba postane medij, ob pomoči katerega prihaja do avtopoetične rasti in "vzdrževanja" oz. ohranjanja kulturnega "organizma".

Praktično ni segmenta človeške dejavnosti brez zvočne spremljave (tako kot po Johnu Cageu ne moremo več govoriti o ontološkem pojmu tišine). Ampak, ali gre res zgolj za spremljavo, zgolj za kuliso na odru preživetja človeške skupnosti, ali pa gre morda za enega od ključnih segmentov v funkcionalni igri možnosti preživetja? V dobi, v kateri so stroji zgradili nekakšen svet, ki je v svojem bistvu nekakšna materializirana, obenem pa transcendirana kultura, ki se nam pravzaprav (na fetišističen način) v svoji vlogi človeškemu življenju radikalno tujega ves čas prikazuje kot narava, je postal boj človeške družbe za preživetje vse bolj netransparenten. Prav kultura - oz. pojavni segmenti kulture - pa je orodje, katerega edini namen je (strogo funkcionalistično gledano, po Malinowskem) omogočanje preživetja, lahko pa deluje samo kot zaokrožen sistem - z luknjami sicer, ker popolna totalizacija človeškega življenja ni možna -, toda sistem, katerega vsak parcialni moment mora delovati. Vloga glasbe v tem smislu postane zgolj ena od oblik napihovanja tega balona in ni izvzeta ali dvignjena nad druge segmente človeške kulture. Njen nad vsakdanje bivanje privzdignjen izraz, slika, pa izhaja iz preprostega dejstva, da lahko deluje samo v prej omenjenem sebi lastnem "medsvetnem" prostoru. Deluje namreč tako, da z nenehnim bežanjem od dejanskosti na vseh koncih in krajih vdira nazaj v vsakdanjost in se neprestano odbija od kulturi najbližjih točk narave, tako da vsakokrat vzpostavlja novo mejo med (umetno) ločenima svetovoma narave in kulture oz. med človekovim, zanj značilnim notranjim svetom ter zunanjim, objektivnim svetom narave, ali vsaj tistim delom narave, ki vdira v človekovo izmišljajsko realnost.

Rajko Muršič, dipl. etnolog, prof. filozofije, mladi raziskovalec na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Pri založbi Katedra je pred kratkim izdal knjigo *Neubesedljive zvočne igre*.

LITERATURA

- BAŠ, FRANJO, *Izbrani entološki spisi*, Slovenska matica, Ljubljana, 1984.
- CVETKO, IGOR, *Jest sem Vodovnik Juri, O slovenskem ljudskem pevcu, 1791-1858*, Partizanska knjiga, Ljubljana, 1988.
- CVETKO, IGOR, *Otroška glasbila in zvočne igrače kot del glasbene (zvočne) tradicije otrok na Slovenskem*. MED GODCI IN GLASBILI NA SLOVENSKEM, Slovenski etnografski muzej, Znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za slovensko narodopisje - Sekcija za glasbeno narodopisje, Ljubljana, 1991.
- CVETKO, IGOR, "O zvočni in glasbeni identiteti (Tokrat malo drugače)". *Muzikološki zbornik XXVI*, Ljubljana, 1990, str. 59-65.
- DRAVEC, JOSIP, *Glasbena folklor Prlekije*, Pesmi, SAZU, Ljubljana, 1981.
- GRAFENAUER, IVAN, *Narodno pesništvo*. NARODOPISJE SLOVENCEV 2, DZS, Ljubljana, 1952, str. 12-85.
- HASL, DRAGO, Haloška žveglja. *Traditiones* 4, 1975, Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje, SAZU, Ljubljana, 1977, str. 89-116.
- HROVATIN, RADOSLAV, *Metrika teksta in melodije na Gorenjskem*. RAD KONGRESA FOLKLORISTA JUGOSLAVIJE, VI, Bled 1959, Ljubljana, 1960, str. 79-82.
- KUMER, ZMAGA, *Etnomuzikologija, Razgled po znanosti o ljudski glasbi*, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za muzikologijo, Ljubljana, 1988.
- KUMER, ZMAGA, *Ljudska glasba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini*, Založba Obzorja, Maribor, 1968.
- KUMER, ZMAGA, *Pesem slovenske dežele*, Založba Obzorja, Maribor, 1975.
- KUMER, ZMAGA, *Slovenska ljudska glasbila in godci*, Založba Obzorja, Maribor, 1972.
- KUMER, ZMAGA, "So pesmi okrogle...", Nekaj o slovenskih poskočnicah in njih razmerju do nemških". *Traditiones* 1, Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje, SAZU, Ljubljana, 1972, str. 117-127.
- KUMER, ZMAGA, *Vsebinski tipi slovenskih pripovednih pesmi, /Typenindex slowenischer Erzähllieder/*, Sekcija za glasbeno in plesno narodopisje pri Inštitutu za slovensko narodopisje SAZU, Ljubljana, 1974.
- KUNAVER, DUŠICA, *Slovenske pesmi, šege in panjske končnice*, (Samoizaložba - Pod lipo domačo), Ljubljana, 1990.
- LÉVI-STRAUSS, CLAUDE, *Divlja misao*, Nolit, Beograd, 1978.
- LINHART, ANTON, *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije*, 1 in 2, Slovenska matica, Ljubljana, 1981.
- MAROLT, FRANCE, "Gibno-zvočni obraz Slovencev". *Slovenske narodoslovne študije*, 3. zv., Glasbeno narodopisni institut v Ljubljani, Ljubljana, 1954.
- MAROLT, FRANCE, "Slovenski glasbeni folklor". *Slovenske narodoslovne študije*, 4. zv., Glasbeno narodopisni institut v Ljubljani, Ljubljana, 1954.
- MERRIAM, ALAN P., *The Anthropology of Music*, Northwestern University Press, 1964.
- NKETIA, J. H. KWABENA, *The Music of Africa*, W. W. Norton & Company Inc., New York, 1974.
- OREL, BORIS, "Slovenski ljudski običaji". *Narodopisje Slovencev*, 1. del, Ljubljana, 1944, str. 263-349.
- RAMOVŠ, MIRKO, "Metode in cilji raziskovanja slovenskega plesnega izročila". *Poglavja iz metodike etnološkega raziskovanja 1*, Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja, Ljubljana, 1980, str. 80-99.

- RAMOVŠ, MIRKO, **Plesat me pelji, Plesno izročilo na Slovenskem**, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1980.
- RAMOVŠ, MIRKO, "Valvasorjevo etnokoreološko gradivo". **Traditiones** 2, Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje, SAZU, Ljubljana, 1973, str. 147-158.
- SCHWAB, GUSTAV, **Najlepše antične pripovedke**, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1988.
- SLOVENSKE LJUDSKE PESMI 1**, Pripovedne pesmi, (uredili: Zmaga Kumer, Milko Matičetov, Boris Merhar, Valens Vodušek), Slovenska matica, Ljubljana, 1970.
- STRAJNAR, JULIJAN, "Rezijanska citira". **Traditiones** 16, Zbornik ISN, SAZU, Ljubljana, 1987, str. 255-271.
- STRAJNAR, JULIJAN, "Slovenska ljudska glasba. Samoniklost ljudske kulture Slovencev", **Traditiones** 19/1990, Separata, SAZU, Ljubljana, 1990, str. 99-106.
- ŠTREKELJ, KAREL, **Slovenske narodne pesmi, Izd. in zal. Slovenska matica v Ljubljani 1895-1923** (faksimile), Cankarjeva založba, Ljubljana, 1980.
- TOMAŽIČ, TANJA, **Ljudska glasbila in šege. MED GODCI IN GLASBILI NA SLOVENSKEM**, Slovenski etnografski muzej, Znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za slovensko narodopisje - Sekcija za glasbeno narodopisje, Ljubljana, 1991, str. 27-50.
- VODUŠEK, VALENS, "O evropski etnomuzikologiji, Kratak oris njenega predmeta, metod, ciljev in dosedanjih dognanj na Slovenskem (1)". **Poglavja iz metodike etnološkega raziskovanja 1**, Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja, Ljubljana, 1980, str. 39-56.
- ZABLATNIK, PAVLE, "Iz ljudske medicine pri koroških Slovencih". **Traditiones** 1, SAZU, Ljubljana, 1972, str. 181-185.

CIVILIZACIJA KULTOV

Veliko je religij, a le ena silanizira

V sociološkem preučevanju religije lahko zadnja leta v svetovni literaturi (spet) opazamo močno težnjo k preverjanju teorij, tez, hipotez in pričakovanj, ki so jih različni sociologi religije izpostavili pred desetletjem, dvema ali še prej. Pogosto se takega dela lotijo kar avtorji najbolj odmevnih del sami, neredko njihove teze empirično preverja mlajši raziskovalec. V tem pogledu je značilno na primer preizpraševanje Britanca Davida Martina o kapitalni religiološki temi - sekularizaciji, o njenem stanju danes. Svoje osnovne teze in hipoteze, ki so postale takorekoč neizogibne pri vsakem razmišljanju o sekularizaciji, je Martin postavil pred 15 leti, zdaj pa čuti potrebo po njihovem ponovnem preišljanju.¹ Iste (hipo)teze na evropskem vzorcu empirično preverja tudi L. Giorgi.²

Približno v času izida Martinovega temeljnega dela o sekularizaciji je v sociologijo religije vstopilo še nekaj učinkovitih "opažanj" glede najširših religijskih dogajanj: P. Berger je že prej opazil marketizacijo religijskega področja oziroma nastajanje (demonopoliziranega) religijskega trga, katerega pričakovana "sestavina" je po njegovem mnenju tudi upadanje tiste plasti "verodostojnosti" religije, ki je prej izhajala iz monopola posamične religije nad vero(vanjem).³ Z domala enakimi (deloma tudi skupnimi) tezami je nastopil T. Luckmann.⁴ Izpostavil je še zaton cerkvenosti oziroma cerkvene religioznosti v moderni družbi in nastajanje takih oblik "privatne" religioznosti v

¹ D. Martin: *The Secularization issue: prospect and retrospect*, **The British Journal of Sociology**, št. 42, september 1991, str. 465-475.

² L. Giorgi: *Religious involvement in a secularized society: an empirical confirmation of Martin's general theory of secularization*, **The British Journal of Sociology**, št. 43, december 1992, str. 639-656.

³ P. Berger: **The Sacred Canopy**, Garden City, New York, Doubleday, 1967.

⁴ T. Luckmann: **Das Problem der Religion in der modernen Gesellschaft**, Freiburg, Romarch, 1963.

⁵ D. Martin: *The Sociology of Religion: A Case of Status Deprivation?*, **The British Journal of Sociology**, december 1966, str. 353-59.

⁶ Ph. E. Hammond: *Is America Experiencing Another Religious Revival: What Would Tocqueville say?*, v: **Social Compass**, 38 (3), 1991, str. 239-256.

⁷ **The British Journal of Sociology**, št. 43, september 1992, str. 500-501.

njej, ki so običajnim sociološkim pogledom skrite ("nevidne"). Približno v isto časovno obdobje spadata tudi religiološki uporabi teorij modernizacije in globalizacije (o le-tej zelo zanimivo pripoveduje sosednji tekst R. W. Leeja) in seveda še mnoge druge teme, ki se jih današnja sociologija religije ne le ne more "znebiti", marveč jih mora v nekakšnih valovih vztrajno premišljati.

Velik del razlogov za ponovna premišljevanja je v precejšnji razliki med opažanji in pričakovanji iz časa "sekularizacijskega optimizma" in današnjim stanjem. Pred tridesetimi ali dvajsetimi leti se je mnogim sociologom religije dozdevalo, da se ukvarjajo s predmetom, ki vidno kopni (Martin: "Sociologija religije spominja na beneško republiko, tik predno jo je "za vedno" pogoltnil Napoleon"),⁵ kajti opazovanja in raziskovanja so dajala vtis, da nezadržno napredujejo sekularizacija, racionalizacija, birokratizacija in drugi religiji (domnevno) bolj ali manj škodljivi, če ne kar "religiocidni" procesi. Videti je bilo, da je smer napredka oziroma modernosti jasno začrtana in da pelje, preprosto rečeno, od veliko religije k malo religije; najprej v razviti Evropi, potem pa še drugje. Tisti sociologi religije, ki so zavzeli skeptično držo (na primer Martin in Luckmann), so bili v manjšini.

Danes so pred sociologe religije postavljena dejstva, ki bi morala biti v luči mnogih takratnih pričakovanj stvar davne preteklosti. Ta dejstva vsekakor ne pričajo o radikalnem preobratu od religiozne dobe človeštva v sekularno dobo, marveč prej o (vz)trajnosti fenomena religije. Naj jih nekaj nanizam: Pojavljajo se verski fundamentalizmi (tudi v zahodnem svetu); tu ne gre le za ostre značajske poteze mladih verskih sekt, marveč za (re)fundamentalizacijo ali vsaj retradicionalizacijo nekaterih starih religij/cerkva. Povsem upravičeno se zdi razmišljanje o tem, ali po mnogih merilih najmodernejša država sveta - ZDA zadnja leta ne doživlja kar svoj "tretji verski preporod", kot se sprašuje Ph. Hammond;⁶ v tej državi je med drugimi religijskimi "presenečenji" opazen tudi izredno vztrajen "kreacionizem" (po Gallupovi raziskavi iz leta 1982 kar 44 odstotkov Američanov meni, da je človeka ustvaril bog v zadnjih 10.000 letih; visokošolsko izobraženi ljudje pri tem niso nikakršna izjema - kar 53 odstotkov jih šteje knjigo o stvarjenju za upoštevanja vredno).⁷ Opazno je nastajanje novih religij, ki uspevajo tudi v "najmodernejših" okoljih. Nekatere od teh so s svojo iracionalnostjo v močnem kontrastu s tradicionalnimi predstavami o naprednem. Katoliški papež - vodja najštevilnejše svetovne cerkve, se je praktično odpovedal aggiornamentu (prilaganju sodobnosti) svojih predhodnikov (denimo Janeza XXIII.) in se raje trudi sebi prilagajati sodobnost, pa zaradi tega ne trpi zares učinkovitih pritiskov

kritičnejših vernikov; zdi se, kot da je njegova konzervativnost lahko dandanes tudi zelo privlačna. Očitna je verska nepremakljivost večjega dela islamskega sveta, vidna na primer v fundamentalističnih gibanjih. Tu se religija, ob vseh sprejetih tehnoloških modernizacijah, nikakor ne more odpovedati raznim mračnjaštvom; ženske, ki kažejo lase, še vedno v mnogih islamskih državah "žalijo boga" in ponekod jih doleti kazen. Različne statistike nam kažejo religijo (religioznost) kot zelo vitalen pojav, ki ga je tudi v modernejših okoljih moderna doba ponekod le oškrbnila. Statistične projekcije religioznosti v prihodnjih desetletjih posamičnim kontinentom napovedujejo *status quo*, le rahli upad ali le rahlo rast, nikakor pa ne bistvenega padca ali katastrofe.⁸

K vsem tem podatkom je mogoče dodati še nekatere nove poglede, ki problematiko še bolj zapletejo: V sociologiji religije se zadnja leta vedno bolj uveljavlja tak pogled na nekatera pretekla do religije indiferentna ali sovražna družbena gibanja, ki v njih samih prepozna religijsko dimenzijo; tudi, pravzaprav - predvsem v takoimenovanih revolucionarnih gibanjih⁹ z ateističnim predznakom. Celó v sami sekularizaciji, če je (bila) projekt in ne samo znanstveni termin, je moč opaziti značilno religijsko težnjo po preseganju danosti. Na primer: V že pozabljenem petju Johna Lennona: "*Imagine... no religion!*" je hkrati želja po preseganju (transcendiranju) "grdega" sveta religij in neko predajanje predstavi o lepšem svetu brez njih. Lahko rečemo, da je bil Lennon sanjač, toda ni bil edini. Poln takega hrepenenja je bil marksizem. Ta ni ostal samo pri hrepenenju. Tudi potekajoče vzhodnoevropske spremembe imajo po mnenju nekaterih sociologov religije v sebi več verskega, kot si mislimo. David Martin opozarja, da so nekateri novejši vzhodnoevropski nacionalizmi (na primer "nebeški" srbski) vsaj toliko religija kot nacionalizmi, a jih (napačno) raje imenujemo nacionalizmi.¹⁰

Zadnja dva odstavka sta zbirka izzivov teoriji sekularizacije, izzivov, ki se kar kopičijo, odkar je D. Bell pred desetletjem pomislil, da se sveto vrača. Je upravičeno reči, da jo izpodbija-jo? Ne in da! Sekularizacija je mnogopomenski termin. V sociološki teoriji je dobivala kar preštevilne pomene, osnovna pa sta predvsem dva. Prvi pomen je tisti, ki jo predstavlja kot družbeni proces, v katerem verske institucije, verske prakse in versko mišljenje izgubljajo vsedružbeni pomen v smislu prežemanja in obvladovanja vseh družbenih področij (ekonomija, kultura, šolstvo, politika); le-ta se s sekularizacijo izvijejo izpod religijskega nadzora in zaživijo avtonomno življenje. Sekularizacija je (ko gre za Evropo) bila v bistvu (dolgotrajno) odpravljanje krščanske religije kot družbeno totalitarne ideologije. Drugi pomen sekularizacije zadeva samo verovanje:

⁸ Glej na primer projekcije v: **A Handbook of Living Religions**, Penguin Books, 1984, str. 71-72.

⁹ R. Robertson (Th. Rob- bins): **Church - State Relations; Tensions and Transitions**, Transaction Books, New Brunswick, New Jersey, 1987, str.10.

¹⁰ D. Martin: navedeno delo, prav tam.

¹¹ N. J. Demerath III: *Religious Capital and Capital Religions: Cross-Cultural and Non-Legal Factors in the Separation of Church and State*, v: **Daedalus**, *Journal of the American Academy of Arts and Sciences*, poletni 1991, str. 23.

¹² D. Martin: *navedeno delo, prav tam.*

sekularizacija je proces, v katerem religioznost kot opredelitev izgublja pripadnike, tako da je vse več ljudi nereligioznih oziroma vse manj religioznih. Glede na ta dva različna pomena sekularizacije je mogoče sodobni svet oceniti bodisi kot prizorišče napredujoče sekularizacije bodisi kot prizorišče "neuspešne" ali vsaj zastale sekularizacije.

Sekularizacija na družbeni ravni (prvi pomen), tako je videti, napreduje v svetovnem merilu. Premišljanje o tem nam da veliko argumentov za to trditev in mnogo manj protiargumentov. Znameniti Jeffersonov "*wall of separation*" (zid ločenosti med državo in verskimi organizacijami), ki se v veliki meri ujema s težnjo po avtonomnosti različnih družbenih področij (od religije), je postal norma za precejšen del sveta. Le še tretjina ustav držav planeta Zemlja (po pregledu ustav leta 1978¹¹) denimo navaja nacionalno religijo. Politika je večinoma že osamosvojeno družbeno področje, prav tako šolstvo, kultura. Nekatero islamske države, ki so v tem pogledu najbolj drastične izjeme, so za večji del držav tisto, od česar se velja čim bolj oddaljiti. Za te, za tiste islamske države, ki niso sprejele tosmiselne sekularizacije, predvsem pa za njene napredne sile, more biti zgodovina sekulariziranih držav poučna: sekularizacija (v družbenosistemskem smislu) je morala biti izbojevana. Nobena cerkev oziroma nobena politična sila, ki je našla glavno ideološko oporo v neki cerkvi, se ni prostovoljno odpovedala nadzorovanju vsega družbenega življenja. Še najbolj gladka (raz)rešitev je bila mogoča tam, kjer je znotraj državne skupnosti prišlo do konkurence med religijami - kot na primer na prav poseben in srečen način v ZDA. Zdi se torej, da "zid ločenosti" (naj je poln ali z luknjami) vsaj v najrazvitejšem delu sveta povsem uspešno kljubuje raznim napadom "rekonkvistično" usmerjenih pojavov. Vtis je tudi, da postane lahko dandanes obvladovalec vsega družbenega življenja prej kot kakšna cerkev oziroma religija politika, ki si pripisuje svete cilje.

Drugače je s sekularizacijo v smislu upadanja (samoizjaviteljane) religioznosti. Ta po mnenju mnogih avtorjev deloma najde svoje potrditve predvsem v Evropi, pa še to zares prepričljivo le na omejenem delu. David Martin v tem pogledu izpostavlja širše področje nekaterih velikih evropskih mest: Stockholm, Kopenhagen, London, Birmingham, Hamburg, Berlin, Amsterdam in Pariz. Tu po njegovi oceni najdemo "masiven odsek nizke religioznosti, ki je edinstvena tako v sodobnem svetu kot v svetovni zgodovini"¹² (ne najdemo pa je na primer v Dallasu, Cape Townu ali Sao Paulu). Dodaja, da obstajajo še druga območja državno spodbujane sekularizacije v vzhodni Evropi (pred padcem komunizma), toda primer severozahodne Evrope se mu zdi proces, ki že dlje časa ne potrebuje pomoči države.

Tako je tudi "sekularizirana" Evropa po novejših podatkih območje, katerega večina prebivalstva (okoli 75 odstotkov) se šteje za religiozne.¹³ Seveda pa se v teh razmeroma visokih evropskih odstotkih skriva marsikaj. Mimo razlik med posamičnimi deželami naj izpostavim tri procese, ki jih ugotavljajo podrobnejše raziskave: upadanje cerkvene religioznosti, upadanje verske prakse (na primer "nedeljništva"- obiskovanja nedeljskih maš) in razpadanje dogmatskih verovanj.¹⁴ Ali bo rezultat teh procesov popolna fragmentarizacija verovanja ali pa bo tudi samega "verovanja" vse manj, je vprašanje, na katerega še ni mogoče odgovoriti.

Veliko razliko med samoizjavljano religioznostjo in obiskovanjem cerkve (kot kazalcem moči verske prakse in cerkvenosti religije) ter samoizjavljano religioznostjo in doktrinarno pravovernostjo, na vzorcu desetih evropskih dežel dobro kažejo (z Irsko izjemo) podatki raziskave The European Values Survey iz leta 1981:¹⁵

	religioznost (samoizjavljana)	obiskovanje cerkve	doktrinarna ortodoksnost (skala 0-10)
Irska	66%	82%	7,65
Ulster	63%	53%	7,96
Španija	65%	41%	5,75
Italija	86%	36%	5,29
Belgija	81%	30%	4,70
Nizozemska	70%	27%	4,33
Nemčija	69%	22%	4,23
Britanija	59%	14%	5,10
Francija	56%	12%	3,39
Danska	74%	3%	2,65

Zanimivo je, da je mogoče nekatere spodbude za pojave, ki so desekularizacijski (na ravni verovanja), najti v sami sekularizaciji (na družbeni ravni). N.J. Demerath III. celo pravi: Sekularizacija (na družbeni ravni) je lahko predpogoj za versko vitalnost¹⁶ na tri načine: Sekularizacija, ki neko cerkev razreši vsedružbene funkcije, versko organizacijo sili v prilagajanje spreminjajočim se razmeram. To pa je lahko tako uspešno, da cerkveno članstvo narašča. Posebej Američani seveda radi poudarjajo take spodbujevalne in za cerkve oziroma denominacije zdravilne učinke popolne ločenosti verskih organizacij od države. To je vsega sociološkega upoštevanja vredno tudi za evropske razmere: vedeti namreč velja, da je bila ravno zveza cerkve z oblastjo in višjimi sloji ena glavnih evropskih sekularizacijskih spodbud. Kar pa spet pomeni, da razpadanje teh zvez prek družbene sekularizacije zmanjšuje tudi sekularizacijske spodbude na individualni ravni. Upoštevajoč to

¹³ M. Kerševan: *Dve Franciji... dve Sloveniji, Sobotna priloga Dela*, 11. IX. 1993, str. 26.

¹⁴ *Disolucijo dogmatskih verovanj v Sloveniji že dlje časa opaža Z. Roter; glej npr.: Zdenko Roter: Napačna dilema, v Prešernov koledar 1993, Prešernova družba, Ljubljana, str. 73-82.*

¹⁵ L. Giorgi: *Religious involvement in a secularized society: an empirical confirmation of Martin's general theory of secularization, The British Journal of Sociology*, št. 43, december 1992, str. 653.

¹⁶ N. J. Demerath III: *navedeno delo, str. 32-34.*

¹⁷ N. J. Demerath III: navedeno delo, str. 27.

¹⁸ N. J. Demerath III: navedeno delo, str. 32-34.

logiko, si denimo danes na Švedskem celo mnogi duhovniki želijo "deetabliranja" državne luteranske cerkve; obetajo si namreč versko oživitvev.¹⁷ Drugi desekularizacijski učinek sekularizacije naj bi bil, po Demerathu, viden v nekaterih fundamentalističnih verskih prepovedih. Nastali naj bi takrat, ko sekularizacijski pritisk na družbeno marginalno versko skupino vzbudi različne odpore. Fundamentalizem je tako lahko nekakšna inverzna funkcija modernizma,¹⁸ nekakšna panična reakcija na versko "brezobzirna" spoznanja moderne dobe. Tretjo vrsto izbruha religije kot posledice sekularizma Demerath najde v situaciji, ko je religija edina mogoča oziroma dovoljena oblika družbenega pritiska oziroma upora. Sam sekularizem, ki je "v zraku", je tiho priznan, ker pa je dejstvo še družbena dominacija sakralnega bloka, se odpor raje izraža skozi kako drugo religijo ali skozi kak verski razkol; primer tega je, po Demerathu, južnoameriška "teologija osvoboditve".

K temu pojasnjevanju razkoraka med dvema sekularizacijama naj dodam še misel, da sekularizacija na družbeni ravni kajpak ne razreši nobenega od tistih posebnih človeških vprašanj, ki kot "odgovor" lahko (ali pa ne) prikličejo religijo. James Irwin, ameriški vesoljec, ki je leta 1971 obiskal Luno, ponuja močno metaforičen primer. Po vrnitvi iz vesolja, kjer je upravljal najmodernejšo tehniko in si Zemljo ogledal iz daljave prek 300.000 kilometrov, se je "izgubil", zašel je v eksistencialno stisko. Iz nje se je reševal kot vnet baptistični pridigar, ki je pod goro Ararat vztrajno iskal dokaze o "Noetovi barki".

Ta kratek oris problema sekularizacije je, upam, lahko ustrezno dopolnilo k prevedenemu sestavku Richarda W. Leeja. Opozarja na to, da je tudi s teorijo sekularizacije mogoče ugotavljati oblikovanje "vse boljših" pogojev za procese, ki jih ugotavlja Lee. V svetovnem merilu napredujoča sekularizacija na družbeni ravni, v svetovnem merilu očitna vztrajnost religioznosti na individualni ravni, ob tem pa marsikje naraščajoča avtonomnost vernikov v odnosu do dogmatskih jeder njihovih religij in do cerkva samih, so osnova za takšne razmere, v katerih se bodo morale verske organizacije v medsebojnem tekmovanju vse bolj zblíževati, se medsebojno priznavati, se oddaljevati, se ponujati, se prilagajati, se univerzalizirati - za nameček pa seveda še (sebi in potencialnim pripadnikom) dopovedovati, da so nekaj čisto drugega kot vse druge. Skratka: naslovna parafraza televizijske reklame "Veliko je mehčalcev, a le eden silanizira!" ustrezno ponazarja nastopanje religij ob koncu tisočletja.

Marjan Smrke, novi raziskovalec na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Kršćanstvo in druge religije: Medreligijski odnosi v vse manjšem svetu*

Videti je, da institucionalno krščanstvo, ki je bilo v minulih stoletjih do drugih religij izrazito nestrpno, zadnje čase spreminja svojo podobo. Namesto krščanskih vojsk, ki se odpravljajo na sveto vojno podjarmljanja in plenjenja "poganov", so tu, po II. vatikanskem koncilu, delegacije cerkvenih predstavnikov, ki se srečujejo v "dialogu" s predstavniki drugih svetovnih religij. Medtem ko so misijonarji še nedolgo tega zaničevalno - kot "poganstvo" in "idolatrijo" - odslavljali nekrščanske religije, se cerkveni predstavniki v tujih deželah dandanes sklicujejo na vrednostno nevtralen jezik do "domačih" ali "tradicionalnih" verskih praks.

To očitno (vendar ne popolnoma dosledno) zmanjševanje ekskluzivistične nestrpnosti do drugih religij je večinoma prineslo 20. stoletje. Čeprav so k njemu v glavnem prispevali liberalni kristjani, so svoje strogo in nevljudno obnašanje ublažili tudi mnogi konservativci in zdaj branijo temelje vere z novim duhom "civilnosti" (Hunter, 1983: 84-91).

Vse religije postavljajo nedvoumne trditve o poslednjih resnicah. Zgodovinsko gledano pa je krščanstvo bolj kot večina drugih religij energično trdilo, da je edino, ki pozna pravilne odgovore na vprašanja o izvoru narave in sve-

ta, pomenu (smislu) človeške eksistence, nara- vi dobrega in zla in tako naprej. Namen tega sestavka je dvojen: prvič, predstaviti povzetek zgodovine odnosov krščanstva z drugimi religijami, s ciljem pokazati, da sta bila trenda tega stoletja naraščajoča medreligijska strpnost in sodelovanje, in drugič, oblikovati teoretični okvir za razumevanje vprašanja, zakaj je krščansko vztrajanje pri monopolu nad resnico erodiralo ali - v primeru mnogih konservativcev - postalo vsaj opazno pridušeno. Sestavek se začne s pregledom teorije, ki obravnava globalne religijske spremembe.

TEORIJA

John Meyer (1988) meni, da moramo naraščajočo globalno soodvisnost na političnem, vojaškem, ekonomskem in kulturnem področju povezovati z religijskimi dogajanja na svetovni ravni. Medtem ko se izogiba vsakemu poizkusu teoretičnega upravičevanja tega pričakovanja - ker trdi, da bi vsaka teorija napovedala take spremembe - ponuja več hipotez, ki zadevajo tisto, kar imenuje razvijajoči se "svetovni religijski sistem". Med njimi je sugestija,

da bi morale religije v vse bolj enotnem svetu pogosteje poudarjati svoje podobnosti v konceptih nadnaravnega in kazati večjo pripravljenost obravnavati druga drugo kot enako. Meyer ne odgovori na pomembno vprašanje, kako uspešno bi lahko različne teorije razložile razvoj enakopravnejših odnosov med religijami.

V tem delu sestavka sledi pregled dela teorij, pomembnih za razumevanje kulturnih sprememb na globalni ravni. Pregled skuša pokazati, da vse te teorije bodisi implicitno bodisi eksplicitno povezujejo univerzalistične trende v verovanjih in vrednotah - sodoben primer so vse bolj strpni in kooperativni medreligijski odnosi - z naraščajočim pluralizmom modernih družb.

Emile Durkheim je v "Delitvi dela" komentiral ta trend univerzalizacije, ko se je ukvarjal s "sekundarnimi dejavniki", ki so prispevali k naraščajoči soodvisnosti moderne družbe. Ko je kazal na povezavo med tem trendom in širjenjem modernih družb nasproti tradicionalnim, je univerzalizacijo implicitno povezal z naraščajočim pluralizmom:

"Pogosto opažamo, da civilizacija postaja vse bolj racionalna in logična. Zdaj lahko vidimo, kaj je vzrok za to. Racionalno je le tisto, kar je univerzalno. Kar opredeljuje razumevanje, je partikularno in konkretno. Učinkovito lahko razglabljam le o splošnem ... Ko civilizacija zaobseže širše področje dejavnosti, ko zajame več ljudstev in stvari, se nujno pojavijo splošne ideje in nastanejo najvišje ... Tako je večanje družb in njihova vse večja razprostranjenost tisto, kar razloži to veliko preobrazbo" (1984: 231-32).

Durkheim je dokazoval, da so takšne univerzalistične ideje bistvene za eksistenco modernih družb. Navsezadnje je bilo vprašanje, ki ga je zaposlovalo, kaj naj bi bil nov temelj družbenega reda zdaj, ko so moderne sile izbrisale stari moralni red tradicionalnih družb (Bellah, 1973, XVIII). Zavračal je utalitrarno poudarjanje izmenjave, pogodbe, svobodne kalkulacije koristnosti in strahu pred državno kaznijo kot temeljev moderne družbe. Zagovarjal je stališče, da bi individualno zasledovanje lastnega interesa v končni posledici vodilo v hobsejansko vojno vseh proti vsem. Samo dejstvo izmenjave, je ugovarjal, predpostavlja nepogodbene elemente, ki vzpostavljajo osnovo za pogodbo, predpostavlja zelo splošna

pravila, ki niso samo zavezujoča in podpirana od večine članov družbe, ampak so tudi zunaj območja interesne kalkulacije (1984: 154-65). Durkheim je sklenil, da družbe, ki jih označuje organska solidarnost, zahtevajo skupno vero v pravico kot prvi in bistveni nepogodbeni element. Povedano po durkheimovsko pride v 20. stoletju z vse bolj integrirano globalno delitvijo dela (tudi do normativnega pritiska na krščanstvo, naj se do drugih religij obnaša pravično (to je strpno in sodelovalno).

Talcot Parsons (1977: 307-13) je dokazoval - po večinoma enakih poteh - da vrednote prestajajo proces generalizacije prek naraščajoče strukturalne diferenciacije in kulturne pluralizacije družbe. Na primer, trije običajni načini, po katerih družbeni sistem postane bolj pluralen kot rezultat modernizacije, so: 1. ustvarjanje velike, multikulturne družbe kot rezultat izgradnje nacije; družba se kasneje vse bolj integrira prek množičnih medijev; 2. urbanizacija, ki pripelje v neposredno bližino ljudi z različnim etničnim in religijskim poreklom, in 3. naraščajoča mednarodna migracija, ki jo omogočajo izboljšave v transportu in komunikacijah. Za Parsonsa, tako kot za Durkheima, velja: če celo moderna družba ni mogoča brez neke skupne vere, ki je podlaga družbenim odnosom, tedaj morajo biti verovanja in vrednote, ki vsebujejo takšno vero, dovolj splošni, da zaobjamejo naraščajočo religijsko-kulturno raznolikost. Parsons je sugeriral, da so take splošne vrednote, čeprav izvirajo z Zahoda, že pričele postajati osnova za razvoj globalne "družbe" družb.

Ronald Robertson (1987) je kot del svoje "globalizacijske" teorije vključil verzijo (čeprav precej skrčene) ideje o nepogodbениh elementih, ki utemljujejo svetovni red. Robertson in Lechner (1985: 144) sta dejala, da mednarodni sistem - medtem ko ga označujejo konfliktnost in pomanjkanje konsenza - obstaja kot sistem zaradi določenih minimalnih "predkonfliktnih elementov v globalnem kulturnem konfliktu", namreč zaradi široko razprostranjene (čeprav daleč od soglasne) sprejetosti vrednote pluralizma. Tako Robertson novo, pomirljivejše stališče krščanstva do drugih religij deloma pripisuje tudi pritiskom širokih norm, ki utemljujejo razvijajoči se globalni sistem.

Različni, vendar združljivi razlagi vpliva pluralizma na religijo je mogoče izpeljati iz

delu Petra Bergerja. Prvič: Berger (1969: 45-51) je ugotavljal, da naraščajoči religijski pluralizem modernih družb religijam spodnaša kredibilnost, ker sleherno od njih "oropa" "verodostojnostne strukture", ki je v prejšnjih časih izhajala iz monopola nad vero(vanjem). Ta argument je mogoče razširiti še na vse bolj kulturno integrirano svetovno "družbo", v kateri krščanska zatrjevanja o ekskluzivni posesti resnice slabijo ob tekmovanju z drugimi religijami in s sekularnimi svetovnimi nazori. V modernem času mora krščanstvo računati na te alternativne poti razlaganja eksistence in jih priznati, še več - mora jih tudi upoštevati na enakopravnejši način. Drugič: ko Berger (1963; 1969: 141-50) razlaga krščanski ekumenizem 20. stoletja, opozarja, da se v kulturno pluralističnih družbah razvijajo religijske "tržne razmere", spričo katerih lahko na različne krščanske tradicije in denominacije gledamo kot na ekonomske enote, ki medsebojno tekmujejo. Prav tako kot poslovne korporacije, take enote tekmujejo med seboj za člane med klientelo, ki si postaja vse bolj podobna v potrošniških navadah - na primer predmestni prebivalci srednjega razreda - zato se take enote nagibajo k standardizaciji proizvodov in storitev ter razvijajo birokratske strukture, ki kmalu konvergirajo v funkcionalno ekvivalentne oblike. V takih pogojih se na "religijske tekmece ne gleda več kot na 'sovravnike', marveč kot na kolege s podobnimi problemi" (1969: 141). V takem okolju postane racionalno omejevati cenovno neregulirano tekmovanje in urediti religijski trg tako, da je v korist vseh tekmecev. Zasedovanje ekumenizma je v tej luči vzporednica poslovnih praks cenovne zamrznitve in kartelizacije.

Ker različne religije ponavadi ne gredo za istimi odjemalci, Berger (1963: 91-92) dvomi, da je njegov ekonomski model uporaben za situacije, ki vključujejo medreligijsko kooperacijo in kompromis, kar se je včasih imenovalo "širši ekumenizem". Toda Berger morda podcenjuje tovrstno uporabnost svojega modela. V vse bolj sekularnem svetu morajo različne religije bolj paziti na svoj imidž, ki ga kažejo svojemu lastnemu članstvu in vse bolj ozkemu *poolu* potencialnih članov. Dandanes lahko nespodobna in zastarela sovraštva zoper druge "prodajalce" na religijskem trgu več strank odvrnejo kot prepričajo. Ko pa je pod vprašajem sama veljavnost svetovnih nazorov, ki

temeljijo na prepričanju v nadnaravno, je smiselno, da različne religije svoje vozove razvrstijo v krog - zato da se skupaj branijo zoper splošen naval sekularizma. Tako dialog nadomesti žolčno prepiranje in sodelovanje ublaži antagonizme med religijskimi elitami.

In slednjič: John Meyer (1980, 1983, Meyer in Rowan, 1977) je sam izdelal weberjansko "institucijsko" teorijo kulturne spremembe, ki lahko osvetli trende 20. stoletja k bolj prijateljskim medreligijskim odnosom. Tako kot Max Weber (1978: 956-1005) tudi Meyer šteje "reorganizacijo institucionalnega življenja okoli racionalizirane birokracije" za pomemben razpoznavni znak modernega sveta (1980: 111). Postopoma je ta racionalizacijski proces dobil svoje lastno življenje, tako da ni več mogoče analizirati oblik in namenov birokratske organizacije, kot da bi ta izhajala strogo iz tehničnih zahtev ekonomske produkcije in menjave.

Dejansko formalna organizacijska struktura poslovnih korporacij ali celo nacionalnih držav dandanes v veliki meri odslkava globalne kulturne "recepte", ki zadevajo legitimno obliko in funkcijo. V sodobnem svetu na primer obstajajo globalna institucionalna pravila, ki predpisujejo, kako naj poslovne korporacije ustanavljajo svoje oddelke, uveljavljajoč "varnost, varstvo okolja, delovno zadovoljstvo, polno zaposlenost, itd." - to pa so funkcije, ki ne prispevajo vedno k ekonomski racionalnosti v strogem profitarškem pomenu (1983: 268).

Če Meyerjev argument razširimo, lahko rečemo, da ravno tako kot "dobra" podjetja dodajajo take ceremonialne funkcije k svojim organizacijskim strukturam, tako "dobre" religijske organizacije ustanavljajo agencije za medreligijski dialog in sodelovanje. Medtem ko take strukture lahko malo ali pa nič prispevajo k poslovnemu dobičku oziroma povečanju religijskega članstva, pa prispevajo k promociji legitimnosti in tako povečujejo preživetvene možnosti organizacije.

Večji del navzoče pri obema - Webriu in Meyerju - je širjenje birokracije, racionalizacije ali institucionalnih receptov - ki vsi vsebujejo uporabo posplošenih pravil in procedur na neoseben in nepripisovalen način - podobno in v veliki meri odseva naraščajoči pluralizem vse širšega modernega družbenega sistema. Noben pluralni model ni več mogoč razen razvijajočega se svetovnega religijsko-kulturnega

sistema. Religijske organizacije morajo kot legitime entitete takega sistema strukturirati sebe in odnose z drugimi takšnimi organizacijami v skladu z novimi globalnimi pravili in procedurami, za katere je značilna večja medreligijska strpnost in sodelovanje.

Predno se vrnem k pregledu razvijajočega se stališča krščanstva do drugih religij v tem stoletju, moram še priznati, da so seveda možne alternativne razlage sprememb v medreligijskih odnosih - mimo takih, ki kažejo na pluralizem globalnega sistema. Velika in razmeroma nedavno izražena alternativa izhaja iz perspektive svetovnega sistema Immanuela Wallersteina (1974). Teorije s to perspektivo (npr. Frank, 1982; Kiser in Drass, 1987; Wallerstein, 1983a, 1983b; R.Weber, 1981; Wuthnow, 1980, 1983, 1987) povezujejo kulturno spreminjanje z velikimi spremembami v svetovnem redu, katerega bistvena sestavina je enotna globalna kapitalistična ekonomija (čeprav z različnimi politikami in kulturami) s temelji iz 16. stoletja. Teoretiki svetovnega sistema soglašajo, da religijsko-kulturne spremembe večinoma nastajajo kot odgovor na premike v produkcijskih in oblastnih odnosih v razslojeni globalni delitvi dela.

Po drugi strani bi lahko razmišljali, da trend liberalizacije v medreligijskih odnosih (ki ga analizira ta članek) izvira (vsaj deloma) iz simboličnih virov, značilnih za samo religijo. Religije često sakralizirajo univerzalistična in inkluzivistična verovanja in vrednote. Krščanstvo s takimi verovanji in vrednotami, ki izvirajo neposredno iz središčne doktrine o univerzalni Božji ljubezni do človeštva, v tem pogledu ni izjema. (Seveda so v primeru krščanstva tu tudi zgodovinsko dokazane insularne in ekskluzivistične tendence, ki izhajajo iz prav tako središčne doktrine o Jezusu Kristusu kot edinem in nepogrešljivem posredniku Odrešitve.)

Obravnava takih alternativnih teoretičnih pogledov in njih primerjava s tem, ki je obravnavan tu, bi segala prek namenov tega sestavka. Seveda bi terjala celovit in poseben esej.

KRŠČANSTVO IN DRUGE RELIGIJE

Zdaj pa naj se lotim časovnega pregleda stališč institucionalnega krščanstva do drugih religij, kakor se kažejo v dejavnosti in doktri-

narnih stališčih uradnih teles dveh glavnih krščanskih tradicij - rimokatolištva in protestantizma. Pozornost bom posvetil tudi trendom v teologiji kot dodatnemu kazalcu spreminjajočega se stališča krščanstva do konkurentov. Čeprav ima krščanstvo za seboj že skoraj 2000 let zgodovine odnosov z drugimi religijami, za namene tega sestavka ni potrebno upoštevati več kot le majhnega dela te zgodovine - približno od leta 1875 do danes. V glavnem je ravno v tem obdobju svet postal v pravem pomenu "en kraj", kar je bistveni dejavnik sleherne teorije, ki poudarja učinek religijskega pluralizma na ravni globalnega sistema. Sami dogodki sugerirajo delitev zgodovinske obravnave na tri obdobja: od leta 1875 do izbruha I. svetovne vojne, od leta 1914 do konca II. svetovne vojne in od leta 1945 do danes.

OD 1875 DO I. SVETOVNE VOJNE

Pomembni dogajanja, ki sta v tem obdobju nasprotujoče vplivali na stališče krščanstva do ljudi drugih ver, sta bili misijonarsko gibanje in rast verskega liberalizma. Trgovska in imperialna ekspanzija zahodnoevropskih držav pod *pax Britannica* je spodkopala stare kulture v kolonialnih okoljih, kar je olajšalo misijonarsko širjenje krščanstva širom po svetu (Vidler, 1961:247-248). Hkrati je bilo to obdobje čas nagle rasti liberalnih verskih pogledov, ki krščanstva niso več slikali kot (povsem) ekskluzivno, temveč preprosto kot najpopolnejše izrazilo resnic, katerih sledi je sicer mogoče najti tudi v drugih religijah (Cauthen, 1962: 4-5).

Protestantska misijonarska dejavnost je v glavnem zrasla iz britanskega in ameriškega evangeličanskega gibanja. Zato je stališče prekomorskih religijskih delavcev do nekrščanskih religij v tem obdobju odražalo "strogo kalvinistično ali konservativno teologijo, ki je še ni načel duh modernosti". Spodbujeni "z nezaslišanim čutom dolžnosti prinesli Evangelij vsem narodom", so protestantski misijonarji v tem obdobju drli iz Britanije in ZDA in se širili po svetu. S seboj so nosili preprosto predstavo o teologiji drugih religij, predstavo, ki je videla kaj malo vrednega v nekrščanskih verovanjih in praksah. "Preprosto naziranje, da je vse v nekrščanskih religijah in kulturah grešno, je

dolgo obvladovalo misijonarske poglede, čeprav so bili seveda posamezniki pogosto bolj humani kot njihov kredo. Pogani so se v svoji slepoti klanjali lesu in kamenju in to je bilo to." (Vidler, 1961: 250-252.)

Katoliška misijonarska dejavnost se je v tem obdobju razširila takoj za nedavno ločitvijo cerkve in države v Evropi. Čeprav je deetabliranje oslabilo cerkev doma, so imeli misijoni v tujini korist od ukinjanja omejitev, ki so jim bile postavljene s strani nezaupljivih civilnih oblasti. Deetabliranje je posredno prispevalo k uspehu na misijonarskih področjih tudi s tem, ko je izzvalo ultramontanizem Pija IX. (1846-1878). Ta novi papeški absolutizem, ki ga je ratificiral prvi vatikanski cerkveni zbor (1869-1870), je "RKC preoblikoval v tesno povezano, centralistično organizirano in strogo disciplinirano vojsko" (1961:250). Čeprav so bili v svojem pristopu do nekristjanov manj oholi kot v protireformaciji, so katoliški misijonarji v tem obdobju - podobno kot njihovi protestantski dvojniki - skušali razgnati temo popolne zmote z lučjo absolutne resnice.

V nasprotju z evangeličansko vnemo, na kateri je slonela misijonarska podjetnost, je med protestantsko elito v tem obdobju zraslo močno liberalno gibanje, ki se je še posebej čvrsto prijelo v ZDA. Medtem ko je reformacijska ortodoksija poudarjala radikalnost razlike med nadnaravnim in naravnim, je liberalizem uvedel koncept imanentnosti boga. Bolj kot avtoriteta, osnovana le na Bibliji, je bil zdaj v ospredju nov poudarek na avtoriteti osebnega religioznega izkustva. Namesto statičnega gledanja na svet so liberalci povzeli nove znanstvene poglede; denimo, na novo očitni evoliucijski dinamiki narave in zgodovine so pripisali božje namene (Cauthen, 1962: 3-25).

Na dopolnjujoče se načine so te tri transformacije omogočile strpnejše stališče liberalnih kristjanov do drugih religij. Koncept božje imanence je pomenil, da duha, ki prešinja svet, v načelu lahko odkrije vsak človek, ne le kristjan. Novi poudarek na individualnem religioznem izkustvu je odstranil težke doktrinarne ovire ekumenskemu gibanju, ki se je tedaj odvijalo med protestantskimi denominacijami, pa tudi sledečemu "širšemu ekumenizmu". Končno je razvrstitev religij vzdolž evoliucijskega kontinuuma - s "primitivnimi religijskimi izrazi resnice na eni strani in njenim popolnim

utelešenjem v Jezusu Kristusu na drugi - pomenila, da se krščanstvo "od drugih religij razlikuje le po stopnji" (Cauthen, 1962:24).

Čeprav je bilo v načelu evropski fenomen, se je v rimokatolištvu razvilo podobno liberalno gibanje, ki je bilo prav tako večinoma omejeno na klerične in teološke elite. Pod imenom "modernizem" je to gibanje dobilo priložnost pod pontifikatom Lea XIII. (1878-1903), ki se je namenil popraviti "intelektualno revščino RKC", nastalo zaradi strogih antiliberalnih represivnih dejanj predhodnika Pija IX. (Nichols, 1956: 294-305). Vendar je osvoboditev teh zatrtih sil kmalu izzvala nove represivne ukrepe samega Lea in nato še njegovega naslednika Pija X. (1903-1914). Slednji je v letu 1910 tudi skoval znamenito "antimodernistično prisego", ki so jo morali pod grožnjo odpustitve podpisati vsi rimokatoliški kleriki in učitelji.

Medtem ko so napadi na liberalne kroge v rimokatolištvu prihajali z vrha organizacijske hierarhije, se je konservativna reakcija v protestantizmu pojavila najprej na popularni ravni med denominacijsko skupino severnoameriških evangeličanskih pridigarjev (Ahlstrom, 1975: 277). Novo fundamentalistično gibanje, ki ga je sprožila serija konferenc v 70-ih in 80-ih letih 19. stoletja, je poudarilo nezmotljivost Biblije kot strogo dobesedne božje besede in nasprotovalo takim liberalnim inovacijam, kot so bile večja kritičnost do Biblije, socialni evangelij in nadebudno ekumensko gibanje.

OD PRVE DO DRUGE SVETOVNE VOJNE

Prva svetovna vojna je imela velik vpliv na stališče krščanstva do drugih religij. Paradoks je, da sta obe - liberalna in konservativna tendenca zaradi tega vpliva pridobili moč.

Vojna je omajala optimistično prepričanje o superiornosti zahodnega liberalnodemokratskega načina življenja in spodbudila revolucionarna nacionalistična in antikolonialna gibanja, ki so v medvojnem obdobju izbruhnili v tretjem svetu (Hallenkreutz, 1977:21-22). Katoliške in protestantske misije so zdaj delovale "pod stalnim sumom, da so agenture zahodnega imperializma" (Nichols, 1956:420-21). Soočeni z vse glasnejšimi zahtevami po politični neodvisnosti in kulturni integriteti, sta se obe tradiciji

premaknili v liberalno smer s spoštljivejšim odnosom do nekristjanov in drugih kultur. Neposreden rezultat tega je bila pospešena transformacija tujih misijonov v cerkve, ki jih tvori lokalni kler, cerkve, ki si ne prizadevajo zatreti domačih običajev in tradicij, marveč jih - kolikor se le da - vključujejo v prakso "domačega" krščanstva.

V prvi in morda najpomembnejši okrožnici tega stoletja o misijonarski dejavnosti RKC - *Maximum Illud* (1919) je papež Benedikt XV. (1914-1922) zagovarjal stališče, da bi morali tisti, ki so v službi misijona, imeti za "posebno skrb vzgojo lokalnih kandidatov za svete položaje" (Neuner in Dupuis, 1982:310-313). Misijonarje je opozarjal, naj ne delujejo v korist držav, iz katerih prihajajo, ker bi "taka situacija zlahka spodbudila prepričanje, da je krščanstvo nacionalna religija nekega tujega ljudstva in da vsakdo, ki se spreobrne v krščanstvo, opusti lojalnost lastnemu ljudstvu in se podredi pretenzijam in dominaciji tuje oblasti".

Pij XI. (1922-1939) se je posvetil rasti cerkve v misijonskih deželah in je v okrožnici *Rerum Ecclesiae* (1926) ponovil klic predhodnika k vzgoji lokalnega klera. Podobno je v svoji prvi okrožnici *Summi Pontificatus* (1939) - Pij XII. (1939-1958) redefiniral načelo adaptacije, ki mora prevladovati v cerkveni misijonarski dejavnosti. Najpomembneje je, da je to načelo utemeljil v enosti in enakosti človeške vrste, pozivajoč cerkev k spoštovanju kulturne različnosti in vzgajanju pluralizma pod združujočim "balдахinom" krščanske vere. Šel je tako daleč, da je spodbujal prevzem tistih lokalnih "duhovnih vrednot" v krščansko bogoslužje, ki niso bile v nasprotju s cerkveno doktrino (Neuner in Dupuis, 1982:315-16).

Medtem ko je tak bolj spoštljiv misijonarski pristop k potencialnim spreobrnjencem dajal podporo liberalcem, ki so bili pripravljene minimizirati razlike med religijami, je vojna po drugi strani tudi katalizirala religijsko reakcijo v krščanskih zahodnih metropolah - ohrabila je konservativce, ki so bili odločeni braniti zahteve edine prave vere. Nastalo je teološko gibanje, imenovano Neoortodoksija. Izzvalo je moden teološki liberalizem, ki je, kot je že bilo omenjeno, izzval odgovore papeža in evangeličanov.

Čeprav so k razvoju Neoortodoksije svoj delež prispevali mnogi teologi, je to gibanje

povezano predvsem s Karlom Barthom, splošno priznanim za najvplivnejšega teologa tega stoletja. Neoortodoksija je veliko dolgovala čustvenemu vplivu I. svetovne vojne. Za Bartha so bili "opojno vino optimizma 19. stoletja, evolucijski napredek in univerzalno bratstvo 'poteptani' na vojnih poljih Flandrije in Verduna" (Knitter, 1985:81). Na začetku svojega objavljenega komentarja Pavlovega pisma Rimljanom (l. 1922) je Barth ponovno močno poudaril reformacijsko doktrino o absolutni božji transcendenci in o popolni odvisnosti šibkega in grešnega človeštva od božje milosti. Zavrnil je liberalno tendenco prepoznavanja kontinuitet med krščanstvom in drugimi religijami. Z dokazovanjem, da se bog razodeva le v krščanstvu, je Barth okrepil konservativce, ki jih je prestrašilo tisto, kar se je zdelo kot slabitev trditve o edinosti in večvrednosti Kristusovega sporočila.

OD II. SVETOVNE VOJNE DO SEDANJOSTI

Ko so se v 50-ih letih pričeli razkrajati mrčni oblaki dveh svetovnih vojn in svetovne depresije, je Neoortodoksija kot gibanje pričela naglo zamirati, čeprav so ideje Bartha in drugih iz njegove generacije dosegle trajen intelektualni vpliv na del mlajših teologov. V protestantizmu in rimokatolicizmu so se liberalne sile po II. svetovni vojni ponovno uveljavile. To je postalo dramatično očitno v 60-ih letih, ko sta zasedanje svetovnega sveta cerkva v New Delhiju (WCC) in II. vatikanski cerkveni zbor napovedala dobo medreligijskega dialoga. Vendar so konservativni oponenti ta dialog obsojali kot odvrčanje od bistveno krščanske dolžnosti širjenja evangelija. Morda je presenetljivo, da je rimokatolištvo bolje uravnotežalo konfliktna zahteva dialoga in misije in se čvrsteje usidrilo v strpnjšem in sodelovalnejšem stališču do drugih religij.

Pij XII. je razvijal naprej pozitivno stališče do duhovnih vrednot svetovnih religij, najprej z odobritvijo ugotovitve indijskih škofov l. 1950, ki je v enem odstavku priznala, da "sta resnica in dobrota tudi zunaj krščanske religije" (Neuner in Dupuis, 1982:285), in drugič v okrožnici *Evangelii Praecones* (1951), v kateri je dejal, da bi moral biti Evangelij "precepljen"

na vse, kar je "dobro, častno in lepo" v drugih religijah (Neuner in Dupuis, 1982:319).

V zgodnjih 60-ih letih je k temu pozitivnejšemu odnosu bistveno prispeval prominentni katoliški teolog Karl Rahner. Pri tem "ni le pripravil poti za II. vatikanski cerkveni zbor, marveč je neposredno prispeval k njegovi vsebini" (Knitter, 1985:125-27). Rahner je uporabljal preprosto logiko: Če bog zares želi odrešitev vseh, morata odrešitev in milost obstajati tudi v nekrščanskih religijah, ker ju lahko ljudje kot družbena bitja srečajo le v svojih religijah. Tako so po Rahnerjevem prepričanju druge religije "pozitivno vključene v božji načrt odrešitve".

Drugi vatikanski cerkveni zbor pomeni prelomnico v stališčih RKC do drugih religij. Janez XXIII. (1958-1963) je kmalu potem, ko je postal papež, oznanil svoj namen sklicati prvi cerkveni zbor po I. vatikanskem. Po štirih letih priprav se je zbor sestal na štirih splošnih zasedanjih (od 1962 do 1965) in izdal več dokumentov, ki so izražali cerkveno mnenje o številnih vprašanjih. Tu nas najbolj zanima "Izjava o odnosih Cerkve z nekrščanskimi religijami", ali kot jo (po prvih besedah izvirnega latinskega besedila) običajno imenujejo - *Nostra Aetate* (V našem času). V tem prvem koncilskem dokumentu, ki se izrecno ukvarja z nekrščanskimi religijami, Cerkev najprej izloča in hvali takomenovane "primitivne religije" (afriške animistične religije) in nato še hinduizem, budizem, islam in judaizem. Ko deklaracija povzema stališče teh religij, navaja (Abbot, 1966: 662-63):

"Katoliška cerkev ne zavrača ničesar, kar je resnično in sveto v teh religijah. Z vsem spoštovanjem gleda na te načine vedenja in življenja, na te vloge in učenja, ki - čeprav se v mnogih pogledih razlikujejo - vedno odsevajo žarek tiste Resnice, ki razsvetljuje vse ljudi."

Kljub tej izjavi je glede cerkvenega odnosa do drugih religij po II. vatikanskem cerkvenem zboru ostalo precej zmede in nesoglasij. Ta predmet je pritegnil takojšnjo pozornost Sekretariata za nekrstjane, telesa, ki je bilo organizirano med koncilom in je dobilo nalogo vzpostavljati sodelovanje in prijateljstvo med Cerkvijo in pripadniki drugih verskih tradicij. Bolj kot vsi posebni dokumenti in izjave skupaj je ravno ustanovitev Sekretariata pomenila institucionalizacijo novega interesa RKC za izboljšanje odnosov z nekrščanskimi religijami. Ti odnosi

so dobili obliko "dialoških" srečanj med rimokatoliškim klerom in predstavniki drugih ver.

Čeprav je pontifikat Janeza Pavla II. (1979) na mnogih področjih pokazal opazen konservativizem, pa ga označuje tudi prizadevanje za razširitev stikov (večinoma s papeževimi pogostimi potovanji širom po svetu) ne le s kristjani drugih tradicij, marveč tudi z nekrstjani. Papež je pričel svoj "mandat" z okrožnico *Redemptor Hominis* (1979), ki hvali "veličastno dediščino človeškega duha, ki se kaže v vseh religijah", in izraža spoštovanje do prizadevanj za napredek v medreligijskem dialogu (Neuner in Dupuis, 1982:298-99). Medreligijski "Vrh za mir" v Assisiju l. 1986 sem že omenil.

Protestantizem ostaja glede vprašanja izboljšanja odnosov z nekrstjani bolj neenoten. V zgodnjih 60-ih letih so liberalne sile začele napredovati zoper splošno konservativno stališče do nekrščanskih religij, ki je obvladovalo konferenco IMC v Tambaramu l. 1938. Prvi kazalci sprememb so se pokazali na tretji splošni skupščini WCC v New Delhiju l. 1961. Morda je pod vplivom verskega pluralizma gostujoče dežele ideja dialoga vzbudila nov interes, kar se je končalo z vključitvijo IMC v WCC, ki se je preimenoval v Komisijo o svetovni misiji in evangelizmu.

Naslednje leto je WCC ustanovil študijske centre na nekrščanskih področjih, da bi začel zbirati informacije o drugih religijah. Vodje teh centrov so poročali na srečanjih o "krščanskem dialogu z ljudmi drugih ver" l. 1967 v Kandyju (Ceylon), ki so jih obiskali svetovalci sekretariata. Do prvega multilateralnega medreligijskega dialoga je prišlo pod pokroviteljstvom WCC v Altajounu v Libanonu, leta 1970. Udeležili so se ga hindujci, budisti, kristjani in muslimani. Leto kasneje je bila ustanovljena podenota za dialog z ljudstvi živih religij in ideologij (DFD). Kot enakovredna vatikanskemu sekretariatu je bila DFI zadolžena za koordinacijo vseh dialogov, ki jih vodi WCC in za gojitev teološke refleksije o tem procesu, še posebej z ozirom na odnos med dialogom in misijonarskim delom (Shead, 1987: 181). Sledili so mnogi bilateralni medreligijski dialogi, ki jih je sponzoriral WCC.

Medtem se je prvič dramatično izrazilo nasprotovanje konzervativnih protestantov do dialoga v "Frankfurtski deklaraciji" - v izjavi, sprejeti 4. 3. 1970 na teološki konvenciji evangeli-

čanov v Frankfurtu v Nemčiji. Izrecno oblikovana kot odgovor na "izdajalsko potvorbo njihovih motivov in ciljev /krščanskih cerkva/" s strani WCC, je izjava nasprotovala novemu, strpnjšemu stališču do drugih religij, ki je bilo vidno v ekumenskem gibanju (Knitter, 1985: 78-9).

Na petem splošnem zasedanju WCC v Nairobiju v Keniji l. 1975 pa so dolgotrajne napetosti med zagovorniki dialoga in njihovimi konservativnimi in evangeličanskimi kritiki dosegle vrh. Kritika dialoga je bila osrediščena na tri točke: prvič, da je ta dejavnost implicitno potrdila idejo, da se je Bog v nekem smislu razkril in nudi odrešitev v nekrščanskih religijah, kar da je zavračanje enkratnosti Kristusa in evangelija; drugič, da se z dialogom krščanstvo odpira sincretizmu, tendenci kombiniranja in mešanja različnih verovanj; tretjič, da je dialog "izdaja Kristusovega mandata, da pridiga evangelij in pridobi za učence vsa ljudstva" (Knitter, 1985: 222).

Štiri leta kasneje je WCC izdal "Vodič za dialog z ljudstvi živih religij in ideologij" (WCC, 1979). Čeprav so ga sprejeli kot "zgodovinski preobrat" v razvoju dialoga, se je večinoma izognil pomembnim teološkim sporom med zagovorniki dialoga in njihovimi evangeličanskimi nasprotniki (Knitter, 1985:139). Njegovo besedilo odseva nadaljevanje globokih delitev v WCC in protestantizmu nasploh, kar zadeva odnos krščanstva do drugih religij. Priznava obstoj "nerešenih vprašanj" in opozarja, da to "postavlja krščansko sodelovanje v medreligijskem dialogu na negotove temelje ... s tem pa ostajajo vse možnosti in namen dialoga zatamnjeni" (Knitter, 1985:139).

Po izdaji Vodiča je WCC (prek DFI) nadaljeval dialog s predstavniki drugih religij. Na šestem generalnem srečanju WCC v Vancovu v Kanadi l. 1983 je bilo med aktivnimi udeleženci 15 predstavnikov drugih ver. To so bili časi, ko je razprava o dialogu postajala pikra, ker so evangeličani to prakso goreče zavračali kot "izdajo poslanstva" in "nevarno nazadovanje" (Eck, 1984:182).

DISKUSIJA

Ko povzemamo zgodovinski vzorec razvijajočega se stališča krščanstva do drugih religij, kaže obdobje od leta 1875 do I. svetovne vojne dva nasprotna vpliva. Najprej vpliv entuzijasti-

čne verzije tradicionalne zavezanosti evangelizaciji, ki je utelešena v misijonarskem gibanju. Drugič je tu naraščajoči liberalizem, ki je zmanjšal pomen pomembnih razlik med krščanstvom in drugimi religijami. Medvojno obdobje kaže tudi dve nasprotujoči si težnji. Medtem ko je liberalna prilagoditev hkratna z antikolonialnimi nacionalnoosvobodilnimi gibanji, zamenja optimistično in samoumevno ortodoksijo preteklosti visoko zavestno neoortodoksno nagnjenje k ohranitvi jasnih meja med pravo in zmotnimi verami. Po drugi svetovni vojni so liberalni kristjani, ki so zagovarjali večjo strpnost in sodelovanje z drugimi religijami, dosegli velik uspeh s srečanjem v New Delhiju in z drugim vaticanjskim cerkvenim zborom, čeprav so protestanti, kar zadeva odnos med misijo in dialogom, še vedno bolj razdeljeni kot rimokatoliki.

Neomajen razvoj v prizadevanju za vse bolj strpne in sodelovalne odnose med krščanstvom in drugimi religijami, ki ga zaznavamo v celotnem obdobju, bi lahko razložili kot odgovor na oblikovanje pluralističnega svetovnega religijsko-kulturnega sistema. Pojav vztrajnih protitrendov, kakršna sta fundamentalizem in Neortodoksija - ki univerzalizacijske težnje ovirata, vendar ne blokirata - je po mnenju teoretikov, denimo Bergerja, kar treba pričakovati.

Dvajseto stoletje je s svojo nesluteno geografsko mobilnostjo in napredkom v komunikacijah pospešilo dolgotrajen proces v moderni dobi, ko so se prej relativno izolirane verske skupnosti geografsko in miselno neizogibno približale. Misijonarsko gibanje se je dramatično razvilo proti koncu 19. in v prvih desetletjih 20. stoletja. Njegovo širjenje v tujih misijah in srečevanje z versko različnostjo pa se je pričelo tri stoletja prej in pomeni njegovo najvišjo točko. Ko je doba odkritij Evropo seznanila z obstojem milijonov ljudi, ki so brez svoje krivde živeli nevede za Jezusa Kristusa, so rimokatoliški teologi skušali pomiriti očitno nasprotje med konceptom univerzalne božje ljubezni in cerkveno nujno po odrešitvi. Zastavljalo se je vprašanje, če takšne osebe avtomatično doleti prekletstvo. Tridentinski cerkveni zbor (1545-1563) je presodil, da ne, in izumil formulo, ki je priznavala "pokrstitev po želji". Po tej formuli so pogani, ki so živeli moralno, implicitno izrazili "željo po pridruženju cerkvi in tako lahko prišli skozi vrata zveličanja" (Knitter, 1985:123, glej Burns, 1971:78-79).

Kot je pokazal zgodovinski pregled, so se v 20. stoletju krščanski teologi in cerkvene oblasti ponovno znašle (v medvojnem obdobju) pred vprašanjem oblikovanja formule, ki bi skrbela za duhovni položaj nekristjanov, katerih milijonov širom po svetu ni bilo mogoče prezreti. Nekatere izmed teh formulacij so bile konservativne in ekskluzivistične (npr. Fundamentalizem in Neoortodoksija), vendar je bil to morda temelj za razmere po drugi svetovni vojni, ko so se uveljavili tako inkluzivni pogledi, kot so bili pogledi Karla Rahnerja, Sekretariata in DFI.

Bližnja srečanja z drugimi religijami pa niso bila samo posledica razširjenih stikov na misijskih področjih. To je bil tudi čas, ko so se v svetovnem sistemu močno spremenili migracijski obrazci, ki so veljali stoletja. Prej so glavni migracijski tok tvorili kolonisti, ki so se selili iz razvitega v nerazvite dele sveta. Zdaj pa je evropska in severnoameriška industrijska ekspanzija vedno bolj privlačila milijone judovskih, muslimanskih, hindujskih in budističnih migrantov, ki so si iskali delo. Obstoje tako velikega števila nekristjanov v samem središču krščanstva je pomenil veliko spodbudo univerzalizacijskim težnjam v odnosu krščanstva do drugih religij.

SKLEP

Študija je skušala pokazati, da je sociološki pristop, ki povezuje univerzalizacijske trende v verovanjih in vrednotah z naraščajočim pluralizmom modernih družb, primeren za opazovanje sprememb v stališču krščanstva do drugih religij v dvajsetem stoletju. Teoretiki, ki uporabljajo ta pristop, ponujajo razlage, ki se včasih razlikujejo v sodbi, kako ti trendi institucionalno odsevajo v razvoju globalnega kulturnega sistema. Vsi pa so vendarle enotni v prepričanju o vse pluralnejši naravi modernih družb in razvijajočem se svetovnem religijsko-kulturnem sistemu.

Vendar je prepoznavanje koristnosti takega pristopa lahko šele začetek v poizkušanju razumevanja zelo pomembnih religijskih sprememb našega časa. Zastavlja se zgodovinsko vprašanje, ali so bili takšni univerzalizacijski trendi vidni tudi v drugih časih in krajih, ko in kjer je družbeni sistem izkušal naraščajoč pluralizem.

Takoj je mogoče pomisliti na rimsko cesarstvo in še na mnoga druga cesarstva, ki so poznala veliko versko raznolikost. Kot sem že opozoril, obstajajo za tovrstne religijske spremembe tudi drugačne razlage. Primerjava našega pristopa s temi bi bila pomembno raziskovalno področje. Morda bi nekakšna sinteza pristopov še izostrila pogled na razvijajoči se "svetovni religijski sistem".

Prevedel Marjan Smrke

Richard Wayne Lee, Emory University.

OPOMBA

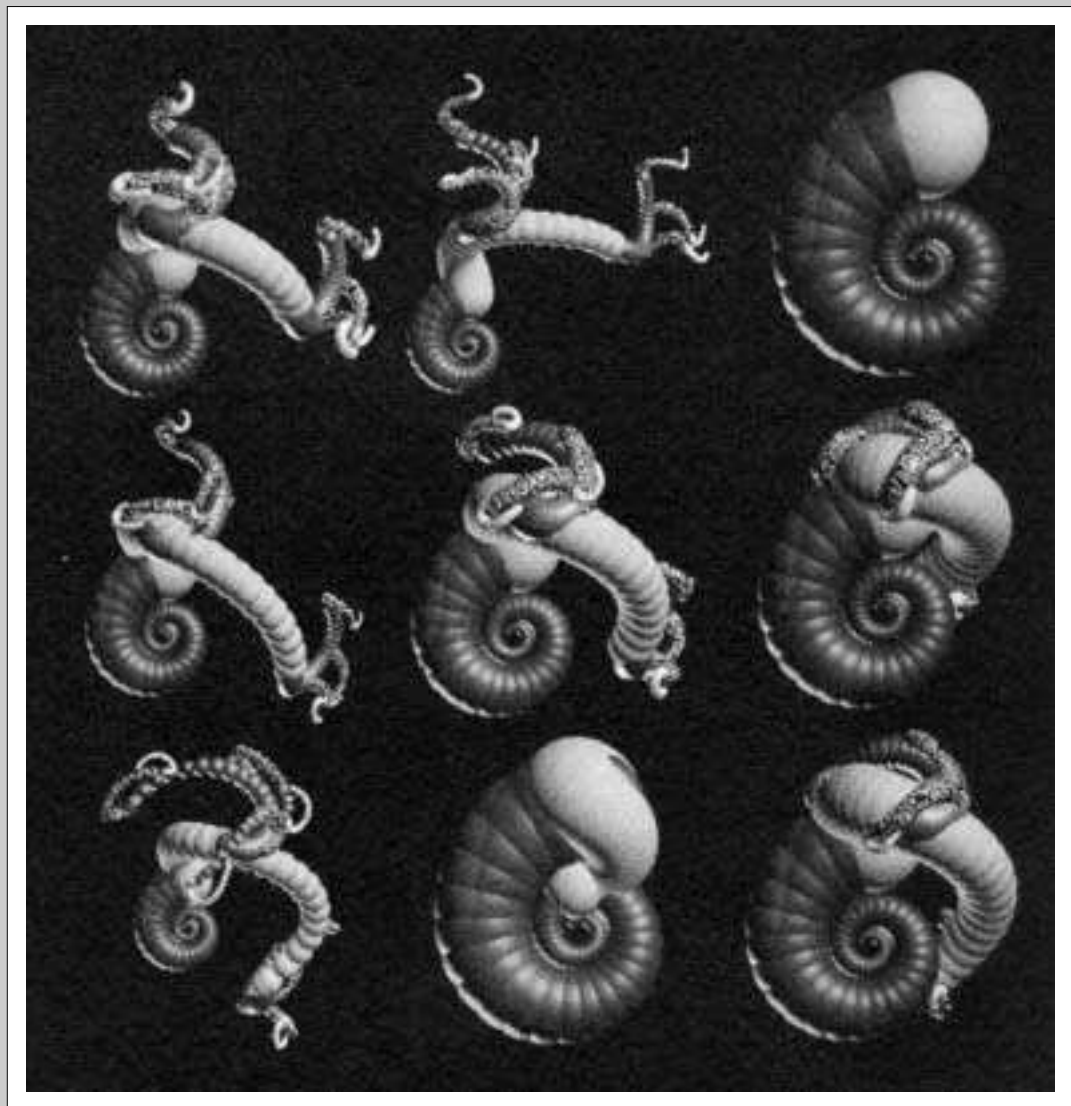
* Prevod članka "Christianity and the Other Religions: Interreligious Relations in a Shrinking World", *Sociological Analysis*, let. 53, št. 2, poletje 1992.

LITERATURA

- ABBOTT, Walter M. (ur.) (1966): **The Documents of Vatican II**, New York: Herder and Herder.
- AHLSTROM, Sidney E. (1975): **A Religious History of the American People**, vol.2, Garden City, NJ: Doubleday.
- AMMERMAN, Nancy T. (1987): **Bible Believers**, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- BELLAH, Robert N. (1973): **Emile Durkheim on Morality and Society**, Chicago: University of Chicago Press.
- BERGER, Peter L. (1963): "A market model for the analysis of ecumenicity.", *Social research* 30, str.77-93.
- BERGER, Peter L. (1969): **The Sacred Canopy**, Garden City, NJ: Doubleday.
- CAUTHEN, Kenneth (1962): **The Impact of American Religious Liberalism**, New York: Harper & Row.
- DURKHEIM, Emile (/1893/ 1984): **The Division of labour in Society**, New York: Free Press.
- ECK, Diana (1984): "Dialogue in the oikoumene." *Ecumenical Review* 36, str. 179-83.
- FRANK, Andre Gunder (1982): "Crisis of ideology and ideology of crisis", v Jamir Amin, Andre Gunder Frank, Giovanni Arrighi, in Immanuel Wallerstein (ur.), **Dynamics of Global Crisis**, str. 109-65, New York: Monthly Review Press.

- HELLENCREUTZ, Carl F. (1977): **Dialogue and Community**, Geneva: World Council of Churches.
- HICK, John and Brian Hebblethwaite (1980): **Christianity and Other Religions**, Philadelphia: Fortress.
- HUNTER, James D. (1983): **American Evangelicalism**, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- HUNTER, James D. (1987): **Evangelicalism: The Coming Generation**, Chicago: University of Chicago Press.
- KISER, Edgar and Kriss A. Drass (1987): "Changes in the core of the world-system and the production of utopian literature in Great Britain and the United States, 1883-1975." **American Sociological Review** 52, str. 286-93.
- KNITTER, Paul F. (1985): **No Other Name: A Critical Survey of Christian Attitudes Toward Other Religions**, Maryknoll: Orbis.
- MANSCHRECK, Clyde L. (1985): **A History of Christianity in the World**, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- MEYER, John W. (1980): "The world polity and the authority of the nation-state," v Albert Bergesen (ur.), **Studies of the Modern World-System**, str. 109-37, New York: Academic Press.
- MEYER, John W. (1983): "Conclusion: institutionalization and the rationality of formal organizational structure", v John W. Meyer and W. Richard Scott (ur.), **Organizational Environments**, str. 261-82, Beverly Hills, CA: Sage.
- MEYER, John W. (1988): "The evolution of a world religious system: some research design ideas." Paper presented at the annual meeting of the American Sociological Association (in joint session with the Association for the Sociology of Religion), Atlanta.
- MEYER, John W. in Brian Rowan (1977): "Institutionalized organizations: formal structure as myth and ceremony." **American Journal of Sociology** 83, str. 340-363.
- NEUNER, J. and J. Dupuis (1982): **The Christian Faith in the Doctrinal Documents of the Catholic Church**, New York: Alba.
- NICHOLS, James Hastings (1956): **History of Christianity, 1650-1950**, New York: Ronald.
- PARSONS, Talcott (1977): **Social Systems and the Evolution of Action Theory**, New York: Free Press.
- ROBERTSON, Roland (1987): "Globalization and the future of religion: problems in thinking religion globally." Paper presented at the International Symposium, Chuo Academic Research Institute, Tokyo, Japan.
- ROBERTSON, Roland in Frank J. Lechner (1985): "Modernization, globalization and the problem of culture in world-systems theory." **Theory, Culture and Society** 2, str. 103-17.
- Secretariatus pro non christianis (1984): "The attitude of the church towards the followers of other religions: reflections and orientations on dialogue and mission." **Bulletin** 56, str. 126-44.
- SHEARD, Robert B. (1987): **Interreligious Dialogue in the Catholic Church Since Vatican II**, Lewiston, NY: Mellen.
- VIDLER, Alec. R. (1961): **The Church in an Age of Revolution, 1789 to the Present day**, London: Hodder and Stoughton.
- WALLERSTEIN, Immanuel (1974): **The Modern World-System**, New York: Academic Press.
- WALLERSTEIN, Immanuel (1979): **The Capitalist World-Economy**, Cambridge: Cambridge University Press.
- WALLERSTEIN, Immanuel (1983a): "Crisis: the world economy, the movements, and the ideologies", v Albert Bergesen (ur.), **Crises in the World-System**, Beverly Hills: Sage.
- WALLERSTEIN, Immanuel (1983b): "An agenda for world-systems analysis", v William R. Thompson (ur.), **Contending Approaches to World-System Analysis**, Beverly Hills: Sage.
- WEBER, Robert Phillip (1981): "Society and economy in the western world-system" v **Social Forces** 59, str. 1130-47.
- WEBER, Max (/1922/1978): **Economy and Society**, Berkeley: University of California Press.
- World Council of Churches (1961): **The New Delhi Report: The Third Assembly of the WCC**, London: SCM.
- World Council of Churches (1979): **Guidelines on Dialogue with people of Living Faiths and Ideologies**, Geneva: WCC.
- WUTHNOW, Robert (1980): "World order and religious movements", v Albert BERGESEN (ur.), **Studies of the Modern World-System**, str. 57-73, New York: Academic Press.
- WUTHNOW, Robert (1983): "Cultural crises", v Albert Bergesen (ur.), **Crises in the World System**, str. 57-71, Beverly Hills, CA: Sage.
- WUTHNOW, Robert (1987): **Meaning and Moral Order**, Berkeley: University of California Press.

UMETNO ŽIVLJENJE

iz ogljikovih hidratov
v silicij

“V mojem evolucijskem računalniškem svetu ni morale. “Ubijam”, “mutiram”, “silim v incest” in “koljem” cele družine ali posamezne skulpture; dejansko je tako, da bolj subverzivne ko so tehnike bolj zanimive so oblike skulptur.

Je moralno nedopustno uničevati skulpturalne umetne oblike življenja, ker že obstajajo, čeprav le kot podatki? Ali pa je moralni problem v tem, da je software moč uporabiti tudi za druge aplikacije, ki morda niso artistične in se lahko izmaknejo našemu nadzoru. Kot umetniki se moramo zavedati teh moralnih dilem, saj ob njih ni mogoče ostati nevtralen.”

William Latham

Tako kot se človekova samospraševanja o duhu, umu in pameti iztekajo v preučevanju umetne inteligence in izdelovanju inteligentnih strojev, se zdaj jemlje življenje iz njegovega "naravnega" konteksta ogljikovodikov in vsaja v inteligentne stroje. Umetno življenje, o katerem govori naslednji tematski sklop, je rojeno iz duha umetne inteligence.

Računalniška kultura spreminja naše razumevanje življenja in utrjuje zamenjavo paradigme definiranja življenja kot substance, materialnega hardvera ali mehanizma s pojmovanjem življenja kot kode, jezika, nematerialnega softvera, dinamičnega sistema. Iskanje odgovora na vprašanje Kaj je življenje? s posredovanjem računalnikov, vodi predpostavka, da je "logično strukturo organizma" moč ločiti od njene materialne podlage in da življenje ni lastnost slednje, temveč prve. Eden ključnih raziskovalnih ciljev vse večje skupine znanstvenikov, združenih v okvirni raziskovalni program umetno življenje, je namreč prav ta: pokazati, da je logična struktura življenja povsem neodvisna od njegovega materialnega vzroka. Z izrazom umetno življenje označujejo oblike življenja, ki ne vsebujejo nobenih naravnih substanc, kot so npr. računalniško simulirani sistemi, ki jih tvorijo nizi znakov, sposobni rasti in reprodukcije, izmenjave energije in informacij, kreacije in samonadzora. Te raznolike tvorbe umetnega življenja so lahko predstavljene avdio-vizualno (na računalniškem zaslonu) ali pa tridimenzionalno (npr. kot roboti). V primerjavi z množico hardverskih človekovih posegov v naravno življenje, od presajanj posameznih organov do modifikacij genetske kode in sintetiziranja organskih molekul, ki so se, kar zadeva oživiljanje neživega, izkazali za nezadostne, se zdi softverski pristop, ki življenje pojmuje kot sistemsko lastnost in dinamični proces, obetavnejši.

Umetno življenje ni zgolj računalniška simulacija iz narave posnetih bioloških procesov (od rasti posameznih celic do vse kompleksnejših virtualnih bitij), ampak prispeva pomembno ugotovitev, da skrivnostna "sinteza življenja" ni neločljivo vezana na materialno osnovo. To preprosto pomeni, da za umetno tvorjenje življenja niso potrebni naravni materiali (ogljikovodiki in proteini) in da so programi - softver -, ki to umetno življenje tvorijo, sposobni razlikovati med življenjem in drugimi naravnimi fenomeni. Tako

kot biološki program potrebuje materialnega nosilca informacije, npr. nukleotide, ga potrebuje tudi računalniški program, le da je v tem primeru to lahko npr. silicijev čip. Računalniško podprta vizija umetnega življenja implicira, da lahko za nosilce informacij programov življenja služijo tudi druge, umetne substance.

Naravno in umetno, naravno in sintetično? Zdi se, kot da lahko razlikovanje med naravnim in umetnim vse pojasni. Problematična samoumevnost tega razlikovanja ne vzdrži kritičnega premisleka in se izkaže za naivno. Ta ista samoumevnost namreč poskuša v drugih okoliščinah prikazati npr. kravo mlekarico kot primerek skoraj izumrlega naravnega bitja, pri tem pa pozablja, da je krava mlekarica bolj kot naravno bitje stvaritev bioinženirske tehnologije, torej človekov izum, prav tako kot parni stroj ali smodnik. Genetski inženiring in organske tehnologije, rekreiranja prek celičnih jeder, kloniranje živali, rastlin in genov, protetična kirurgija, vsi kombinirajo naravno in sintetično, žive in nežive materiale.

Opozoriti velja na neko drugo, bistveno razliko. Medtem ko se umetno življenje ukvarja s preučevanjem pravil (možnega) življenja, se genetski inženiring ukvarja s spreminjanjem (dejanskih) živih organizmov.

Pred nedavnim je bila svetovna javnost obveščena o prvem uspešnem poskusu kloniranja človeških zarodkov. Dogodek, ki sili k premisleku. S kloniranjem človeških zarodkov smo prestopili prag. Od tod dalje ne gre več za kurativne posege v posamezna človeška telesa, ampak za manipulacijo s človeško identiteto. Embrionalna genska terapija ne vodi samo v "lepši svet", temveč in predvsem k vedno večji in nepreklicni prevladi zdaj živečih ljudi nad prihodnjimi generacijami in v tem smislu h gospodovanju mrtvih nad živimi.

Marjan Kokot

Steven Levy

In silico*

“Če bi bili vzorci enic in ničel enaki vzorcem človeških življenj in smrti; če bi celotno posameznikovo življenje lahko predstavljala računalniška kartoteka z dolgim nizom enic in ničel, kakšne vrste bitje bi potem predstavljal dolg niz življenj in smrti?”

Thomas Pynchon

** Prevod uvodnega poglavja knjige Stevena Levyja: **Artificial Life - The Quest for a New Creation**, Pantheon Books: New York, 1992, str. 2-10.*

Bitja so tiho križarila, drseč nad površino svojega sveta z eleganco drsalcev na ledu. Premikala so se različno hitro, nekatera v spremenljivem ritmu neodločnosti, druga z gotovo močnim razlogom. Njihova telesa, barvni liki, ki spominjajo na papirnate avione ali male konfete, izdajajo njihove potrebe. Zeleni so lačni. Modri iščejo partnerje. Rdeči bi se bojevali.

Vidijo. Tako imenovana nevronska mreža jim daje vid, s katerim lahko zaznajo barvo svojih sosedov in del okoliškega sveta. Nekaj vedo o svojem notranjem počutju, lahko tudi čutijo utrujenost. Učijo se. Izkušnje jih nauče, ob čem bi se lahko bolje počutili in kaj bi jim morda zadovoljilo potrebo, ki se je oglasila.

Razmnožujejo se. Dva od njih se bosta združila, njuni geni se bodo zlili in kombinacija bo determinirala značilnosti potomca. V obdobju mnogih generacij jih utrdi mehanizem naravne selekcije in v pokrajini prevladujejo bolje prilagojena bitja.

Umirajo in včasih jih, preden njihova telesa razpadejo, drugi iz njihovega rodu pojedjo. Na določenih mestih, ob določenem času se pojavijo kanibalski kulti, v katerih je takšno vedenje vodilo. Trupla so hranilna, toda ne tako zelo kot hrana, ki jo je po srečnem naključju moč najti na terenu.

Ekosistemu je ime PolyWorld, nahaja se v čipih in disketnih enotah Silicon Graphicsove grafične delovne postaje Iris. Avtor stvaritve je raziskovalec Larry Yaeger, ki dela za firmo Apple Computer. To je svet znotraj računalnika, čigar prebivalci so v bistvu matematični. Bitja imajo digitalni DNA. Nekateri od njih so bolj prilagojeni kot drugi in ti so tisti, ki se sčasoma reproducirajo in ustvarjajo pot k večjemu številu različnih vrst organizmov, ki uspešno izkoriščajo šibkejša bitja PolyWorlda.

“Vrste imajo svoje lastno - le zanje značilno vedenje in skupinsko dinamiko,” pravi Yaeger. Ena skupina deluje kot na robu psihoze; gre za blazneže, ki nasilno divjajo po pokrajini in si stalno želijo hrane in seksa ter skoraj ničesar drugega. Potem je tu še kanibalski kult, katerega člani iščejo sebi podobne, da se z njimi združijo, borijo in jih jedo. Sestavljajo groteskne združbe, ki ne potrebujejo ničesar zunaj svoje skupine, da bi zadovoljili potrebe. In tretja vrsta se imenuje “robní tekač”. Zaradi posebne značilnosti pokrajine - v nasprotju z našim okroglim, sferičnim planetom - je PolyWorld tako programiran, da se jasno konča, in v tem je prednost te vrste bitij, ki se skrivajo na robu sveta. Ko to vedenje prevzame zadostno število prijateljskih bitij, vedno obstaja ogromna zaloga zakonskih partnerjev - ravno tako kot trupel, ki postanejo njihova hrana.

Yaeger nerad pretirava v svojih izjavah. Opiše tisto, kar je že naredil, in tisto, kar lahko temu neposredno sledi. “Do zdaj je PolyWorld pokazal, da so uspešni organizmi v biološko usmerjenem, le delno kompleksnem okolju evolucijsko razvili prilagodljive strategije za življenje na tem svetu,” pravi Yaeger. Ko pa začne ta bitja opisovati, je manj oklevajoč. “Doživljam jih,” pravi, “kot umetno življenje.”

Septembra 1987 se je več kot tisoč znanstvenikov in tehnikov zbralo v Los Alamosu, v New Mexicu, da bi osnovali novo znanost o umetnem življenju. Dogodek je pomenil tehnološko in znanstveno razvodnico. Poglobljeno razumevanje bioloških mehanizmov skupaj z eksponencialnim povečevanjem zmoglosti digitalnih računalnikov je človeštvo pripeljalo do praga ponovitve naravne mojstrovine, ustvarjanja živih siste-

“Vsakdo, ki opazuje živa bitja, ve, da so le-ta sposobna ustvariti sebi podobne organizme. To je popolnoma normalna funkcija in ta bitja ne bi obstajala, če tega ne bi počela. To je verjetno tudi razlog za obljudenost sveta. Z drugimi besedami, živa bitja so zelo zapleteni skupki neločljivo povezanih delov in so po vsaki razumni verjetnostni teoriji termodinamike izredno nepredvidljiva. Dejstvo, da so se v svetu sploh pojavila, pa lahko štejemo za čudež prve stopnje...”

John Von Neumann

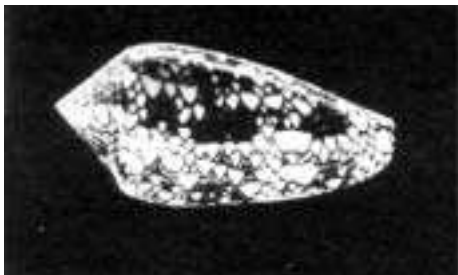
Bitja, ki naseljujejo Poly-World so evolvirala iz naključnih genomov: prek generacij so si nabrala izkušnje v iskanju hrane, reproduciranju in bojevanju.

mov. Pionirji so bili po eni strani vznemirjeni zaradi obetov in po drugi strani zadržani zaradi preteklih spekulacij o tem, kaj bo dala prihodnost. Kot duhovi, lebdeči nad dogajanjem, so na konferenci prežali zapuščina Mary Shelley, ki je pisala o Frankensteinu in njegovi pošasti, ter temačni dosežki znanosti, kot je dejal neki udeleženeec.

Kljub temu je konferenca potekala v živahnem ozračju. Mnogo znanstvenikov, ki jih je pritegnilo v Los Alamos, je že dolgo sanjalo o skupnem ustvarjanju nove oblike življenja; in tudi njihova individualna dela so že težko čakala ta dan. Končno je prišel. Pomembnost tega dogodka je kasneje izrazil fizik Doyne Farmer, soavtor knjige o nasledkih tega znanstvenega srečanja. Že sam izvleček - opis razvijajoče se tehnologije v laboratoriju, je tako udaren, kot je bil razvoj atomske bombe. Tistim, ki so izvleček prebrali, je bilo svetovano, naj globoko zajamejo sapo in naj ne dvomijo, vsaj dokler zdržijo njihova pljuča, preden preberejo tole napoved:

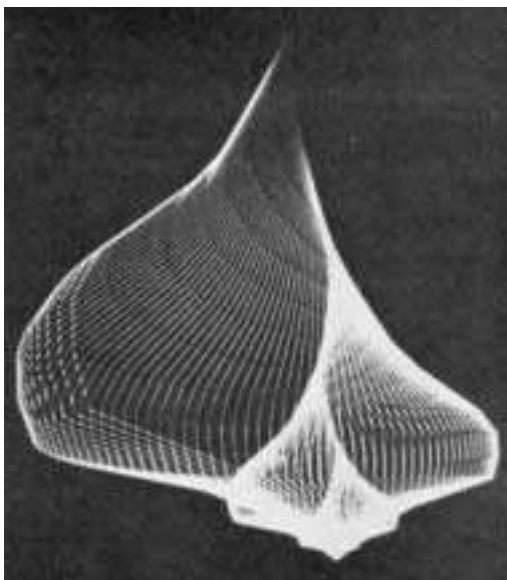
V naslednjih petdesetih do sto letih se bo po vsej verjetnosti pojavil novi razred organizmov. Ti organizmi bodo umetni, ker jih bo ustvaril človek. Toda zmožni se bodo razmnoževati in evolvirati v novo, različno obliko od začetne; "živi" bodo - po katerikoli razumni definiciji te besede ... Nastop umetnega življenja bo najpomembnejši zgodovinski dogodek po pojavu človeške vrste ...

Umetno življenje je posvečeno ustvarjanju in raziskovanju živih organizmov in sistemov, ki jih je ustvaril človek. Gradivo tega življenja je neorganskega izvora in njegovo bistvo je informacija: računalniki so alkimistični vreli kotli, v katerih se porajajo te nove oblike življenja. Ravno tako, kakor so se medicinski

Primerjava med naravnim vzorcem na površini školjke mehkužca (slika zgoraj) in umetnim vzorcem enostavnega enorazsežnostnega celičnega avtomata (slika desno zgoraj).

Peter Oppenheimer: računalniška slika fraktalne praproti.

znanstveniki uspeli poigrati z življenjskimi mehanizmi *in vitro* (rojstva iz epruvete), sedaj biologi in računalniški strokovnjaki upajo, da bodo ustvarili življenje *in silico* (v silikonskih čipih).

Podobnost teh organizmov "pravih" niha glede na različne vrste ustvarjenega umetnega življenja; mnogi eksperimentatorji priznavajo, da so njihove laboratorijske stvaritve le preproste simulacije različnih vidikov življenja.

Cilj teh praktikov šibkega umetnega življenja je razsvetliti in jasneje razumeti življenje, ki obstaja na Zemlji in morda še kje. Kot je dejal astronom A. S. Eddington, "preudarjanje na področjih, širših od resničnih, vodi v naravoslovnih znanostih k veliko boljšemu razumevanju resničnega." S simuliranjem življenja, različnega od nam znanega, želijo raziskovalci umetnega življenja raziskati poti, po katerih še ni hodila nobena oblika živega, da bi tako bolje razumeli zasnove in omejitve samega življenja.

Ker znanstveniki upajo, da se bo vedênje, kakršnega najdemo v naravi, spontano pojavilo s simulacijami, pogosto poskušajo oblikovati po natančnem vzorcu procesov, značilnih za žive sisteme. Biologi te umetne sisteme pojmujejo kot običajne laboratorijske živali; njihove značilnosti pojasnijo poteze znanih organizmov, in ker je njihova sestava tako očitna, jih je mnogo lažje analizirati kot podgane, rastline ali *E. coli* (bakterije za laboratorijsko preučevanje). Fiziki sledijo umetnemu življenju v upanju, da bo sinteza življenja osvetlila sorodno prizadevanje: razumevanje vseh kompleksnih nelinearnih sistemov, ki naj bi jih uravnavale še ne popolnoma razumljene univerzalne sile. Z raziskovanjem fenomena samoorganizacije in umetnega življenja bi te skrivnosti lahko kmalu razjasnili.

Najbolj neustrašni praktiki te znanosti pa so zaobljubljeni trdi hipotezi o umetnem življenju. Preučujejo dolgoročni razvoj dejansko živih organizmov, katerih bistvo je informacija. Ti stvori se lahko utelesijo v materialni, snovni obliki - kot roboti umetnega življenja -, lahko pa živijo tudi v računalniku. Kakorkoli že, ti stvori bodo, kot zatrjuje Farmer, "živi po katerikoli razumni definiciji te besede" - ravno tako kot bakterije, rastline, živali in človeška bitja.

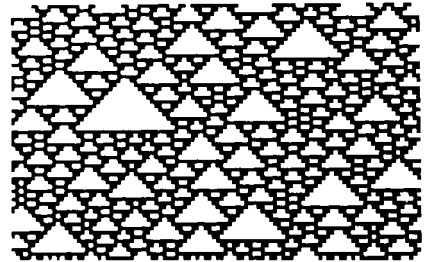
Mnogim se ta trditev lahko na prvi pogled zdi absurdna. Kako lahko nekaj, kar biva v računalniku, velja za živo? Ali si lahko kaj, kar sintetizira človek, sploh

prizadeva za tako klasifikacijo? Ali naj ne bi bil termin "življenje" rezerviran za delovanje narave?

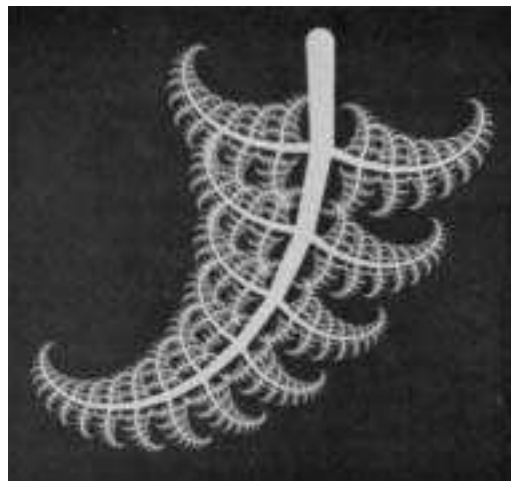
Na vprašanje je težko odgovoriti predvsem zato, ker nimamo nobene "razumne definicije" življenja. Pred skoraj 2000 leti je Aristotel izrazil svoje opažanje, da se pod izrazom "imeti življenje" lahko razume "bitje se lahko prehranjuje in razkrajja". Večina se tudi strinja, da je razmnoževanje nujen pogoj za življenje. Od tod naprej pa so se mnenja razhajala in se še vedno. Lahko si izmislimo spisek bistvenih značilnosti življenja, vendar nikoli ne bo zadosten. Vsa ta so lahko skrajno pristranska ali pa pretirano popustljiva. Kreature PolyWorlda so na primer na mnogo načinov "življenjske" - rastejo, se razmnožujejo, prilagajajo in evolvirajo. Toda njihov kreator si še vedno ne upa trditi, da so resnično žive.

Nekateri znanstveniki pravijo, da je vprašanje, kaj-je-definicija-življenja, rdeča nit. Življenje naj bi bilo ocenjeno glede na kontinuum in ne priznано glede na binarne odločitve. Skala je gotovo nizko na kateremkoli kontinuumu živosti, pes, rastlina ali človek pa se uvrščajo više. Bolj nejasni, dvoumni sistemi bi se uvrstili v srednje območje polživljenjskega - niže od bakterij, za katere se skorajda vsi strinjajo, da so žive, in nad skalami. Virus, ki jih nekateri znanstveniki štejejo za žive, drugi pa ne, bi bili v takem sistemu uvrščeni na zgornjem delu tega srednjega, polživljenjskega območja. Še niže naj bi bili locirani kompleksni sistemi, ki jih skorajda nihče ne šteje med žive, pa vseeno kažejo neko vedenje, značilno za živa bitja - zadeve, kot so ekonomija ali avtomobili. Organizme iz PolyWorlda bi lahko uvrstili med Chrevrolete in viruse gripe. Če gledamo na življenje na ta način, je opaziti neko prednost: uporabljajo se sistemi, ki jih nihče ne bi klasificiral za resnično žive; biologi pa še vseeno lahko izolirajo značilnosti življenja.

Vendar je tudi to nezadostno. To naj bi imelo tudi neki pomen - biti živ namreč, pa čeprav ni jasno postavljene meje med življenjem in neživljenjem. Del težavnosti izhaja iz kulturne zavrnitve, saj ta noče področja življenja predati domeni znanosti. Stoletja se je v kakršnikoli že definiciji življenja, ki je bila takrat v veljavi, pojavljal njen mistični del, če že ne odkrito prikimavanje božji avtoriteti. Kljub ikonoklastičnim in vizionarskim poskusom uporabe empiričnih sredstev za prepoznavanje življenja so ljudje v večjem delu zgodovine čutili pri podelitvi življenja nadnaravno komponento.

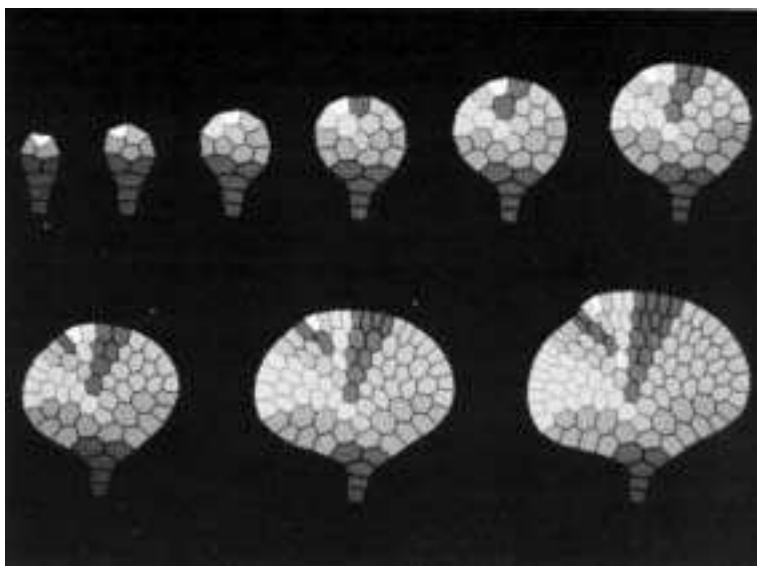

*Peter Oppenheimer:
računalniška slika skeleta
uhljaste školjke.*

Ko so znanstveniki ovrgli ta verovanja, je njihova ideja življenja prešla k novim odkritjem. Po identifikaciji celice so razmišljali drugače o samoorganizaciji materije v živi strukturi. In ko je bilo enkrat jasno, kako kritičen je Darwinov prispevek k znanosti o življenju, je evolucija postala osrednja točka v označevanju življenja. Za nekatere evolucija tudi ostaja glavna in osrednja točka. "Življenje bi moralo biti definirano glede na posedovanje tistih faktorjev, ki so potrebni za zagotovitev evolucije z naravno selekcijo," piše John Maynard Smith, ki je, pričakovano - evlucijski biolog. "To pomeni, entitete z lastnostmi, kot so razmnoževanje, variabilnost in dednost, so žive, tiste, ki teh lastnosti nimajo, pa niso." Novejše odkritje DNA kot prodorne in osnovne komponente v vsaki materiji, ki velja za živo, je prineslo dodatno skrb: ne le, da vse žive stvari vsebujejo načrt (dedni zapis) za svoje delovanje in razmnoževanje, marveč te majcne kolekcije molekul vsebujejo elemente celotne zgodovine življenja. "Genetski program je poskrbel za absolutno razliko med organizmi in neživo materijo," piše Ernst Mayr. "Nič primerljivega ne obstaja v neživem svetu, razen računalnikov, ki so jih naredili ljudje." (Edina, a pomembna izjema.)

Zadnji preobrat v naši zaznavi nujnih pogojev za življenje pomeni teorija kompleksnih sistemov, ki je postala ključna komponenta v biologiji. Kompleksni sistem je tisti, katerega sestavni deli vzajemno delujejo na tako zapleten način, da se jih ne da predvideti s standardnimi linearnimi enačbami; v sistemu součinkuje toliko različnih variabel, da je celotno vedenje lahko razumljeno le kot nepričakovana posledica holistične vsote vseh nešteti vloženi vedenj. Redukcionizem v kompleksnem sistemu ni mogoč, in sedaj je tudi jasno, da popolnoma redukcionističen pristop v preučevanju življenja nikakor

*Slika prikazuje postopen razvoj gametofita praproti (*Microsorium linguaeforme*), ki se razrašča iz nič s pomočjo tehnik umetnega življenja.*

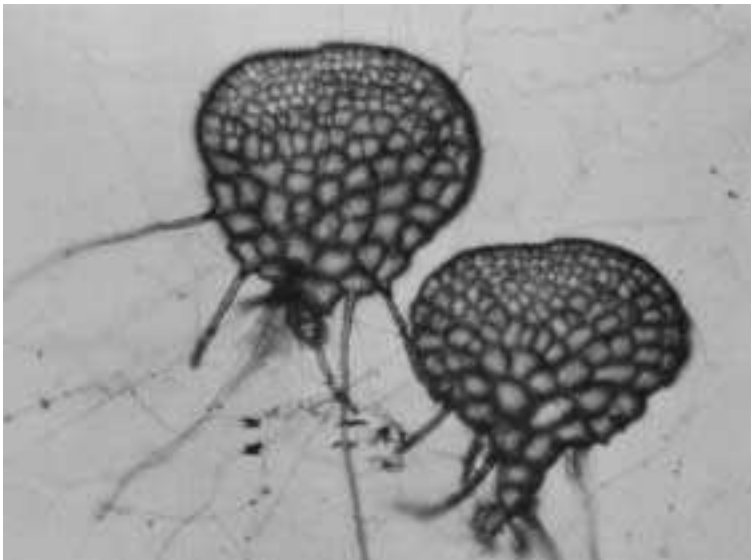
ne more biti ustrezen. V živih sistemih je celota več kot zgolj seštevek njenih delov. To ni rezultat zaužitja eliksirja življenja, ampak izhaja iz kompleksnosti, ki dopušča nenadejan pojav nekaterih vedenj in značilnosti. Ta mašinerija je bila morda proizvedena z evolucijo, vendar se kolo evolucije ni moglo zavrteti, preden ni bila dosežena določena stopnja kompleksnosti. Kompleksnost je v živih sistemih tako zelo prisotna, da jo nekateri znanstveniki definirajo kot odločilno značilnost življenja.

Toda kompleksnost je le ena izmed stvari na spisku. Kljub vsemu našemu znanstvenemu védenju "ni splošno sprejete definicije življenja," kot odločno pove Carl Sagan v eseju na to temo v Britanski enciklopediji. Filozof Mark Bedau trdi, da bi vprašanje "moralo razumeti kot eno osnovnih konceptov filozofije, le da filozofi niso preveč razmišljali o njem. Tudi biologi niso. Sklenili so roke; kako tipično. To ni naravna lastnost, kot je voda; ko preiskuješ vodo, lahko rečeš - tukaj je H_2O , to je njeno bistvo. Toda življenje ni materialno, je prehodno (ephemeral)."

Tudi filozofi lahko le dvignejo roke pred to dilemo. "Resnično dvomim, da je možen čisti filozofski odgovor na to vprašanje," piše Elliot Sober. Filozof z Univerze v Winsconsinu trdi, da konec koncev vprašanje ni pomembno. "Če lahko stroj jemlje energijo iz okolja, se večja, popravlja škodo v svojem telesu in se razmnožuje," se sprašuje, "ali sploh še ostaja spor o tem, ali je resnično živ?"

"Izjaviti, da so personoidi neke vrste "hendikepiranci" v primerjavi z nami, zato ker ne slišijo ali vidijo tako kot mi, je docela absurdno. Pravična sodba bi se prav tako lahko glasila, da smo mi tisti, ki smo deprivirani v primerjavi z njimi - nesposobni čutiti neposrednost matematičnega fenomenalizma, ki ga konec koncev poznamo le skozi možgansko, povzeto modo. Toda oni v tem matematičnem okolju živijo; to je njihov zrak, voda, oblaki in celo kruh - da, celo hrana, saj se na neki način skozenj tudi hranijo. Reči, da so ujeti v stroj, je zgolj časnikiarski termin."

Stanislaw Lem

Mikrofotografski posnetek naravnega gametofita.

Peter Oppenheimer: Pogled I (slika zgoraj) in Pogled II (slika desno zgoraj).

Računalniški sliki drevesne strukture prikazujeta statistično študijo o vplivu naključnosti na razvejanoost drevesa.

Pa vendar bi tak stroj vprašanja ne odpravil, ampak bi ga šele postavil. Mnogo ljudi bi to razumelo kot grožnja: ceniti (zgoraj opisan) umetni organizem kot dejansko živega. Večina ljudi ne bi štela za živo ničesar, kar ne bi bilo sestavljeno iz iste materije kot naravni biološki organizmi. Fizik Gerald Feinberg in biolog Robert Shapiro sta za tiste, ki "verjamejo, da mora življenje temeljiti na kemiji ogljikovih komponent in delovati v vodnem mediju", skovala izraz: "*carbaquist*". In vendar še nihče ni učinkovito nasproval misli, da življenje lahko obstaja v drugačni obliki.

Stvari, ki jih sedaj pojmujejo za žive, so verjetno le podmnožica večjega razreda organizmov. Po naključju, zaradi nesrečnega zgodovinskega dogodka, smo bili soočeni s tem omejenim spektrom možnih življenjskih oblik in smo ostali brez drugih. Izzvani smo torej, da ugotovimo, katere lastnosti življenja, ki ga poznamo, so značilne za to podmnožico in katere so splošne za

vse življenje, tudi za oblike, ki jih bomo šele spoznali oziroma zgradili za kontemplacijo - in potem tudi ustvarili - življenjekot-bi-lahko-bilo (če uporabim izraz Christopherja Langtona, ki je organiziral prvo konferenco o umetnem življenju).

"Če znanstveniki nameravajo razviti široko teorijo o življenju brez predsodkov,

"Pravi razlog raziskovanja celičnih avtomatov je razvijanje umetnega življenja... to je najpomembnejša stvaritev računalniškega strokovnjaka, ravno tako kot je stavba Notredamske katedrale na Ile de France najpomembnejša stvaritev srednjeveškega rokodelca."

Rudy Rucker

bodo morali neorganske stvari radikalno sprejeti za žive,” pravi Langton. “Mnogi biologi so preveč neodločni, da bi ta korak naredili zdaj. Potrebno bo še nekaj časa za procese, ki bodo biologe prepričali, da so te stvari žive, v istem smislu, kot so živi ljudje. Toda prepričali jih bomo o tem.”

Če bodo Langton in njegovi kolegi dosegli svoj cilj, se bodo človeška bitja videla v drugi luči. Ljudje ne bomo več vrh samodefinirane evolucijske hierarhije, ampak bomo rangirani kot posebni, kompleksni predstavniki ene od podmnožic življenja, ene izmed mnogih možnih alternativ.

Naša posebnost bo ostala v zmožnosti kreiranja naših naslednikov.

Umetno življenje je popolnoma različno od genetskega inženiringa, ki za začetno točko uporablja popolnoma razvito organsko življenje. Znanstveniki umetnega življenja si izmišljajo sredstva, s katerimi lahko proizvajajo, evolvirajo in opazujejo dejanske žive sisteme. Njihov boj je upravljanje poti evolucije in razširjanje obsega živih sistemov na planetu Zemlji in onstran planeta samega. Iz tega obsežnega eksperimenta se v končni fazi lahko razvije globokomnejša definicija življenja, zmožnost uporabe njegovih mehanizmov za opravljanje našega dela in morda sledi tudi odkritje mogočnih zakonov narave, ki vladajo ne samo biološkimi sistemom, ampak tudi katerikoli seriji kompleksnih nelinearnih samoorganizirajočih se interakcij.

To kar vodi moške in ženske v prizadevanje za umetno življenje, je želja dešifrirati velikansko zmešnjavo nejasnosti, ki nam jih je dala narava, še posebej pa to velja za temeljno vprašanje vseh vprašanj: Kaj je življenje?

Delovanje v različnih disciplinah je znanstvenike prepričalo, da pot do odgovora ni samo opazovanje, marveč tudi kreiranje. Prvi korak, ki ga je treba narediti, je verjeti, da je to možno storiti, in obstajajo prepričljivi rezultati, da je res tako. Naslednji korak pa je, da to res naredimo. Čeprav bo to morda zahtevalo mnogo let v primerjavi z dolgotrjo človeškega življenja, bi s pozicije evolucijskega časa lahko prišli do rezultata v trenutku.

Sadovi dela ljudi, ki se s tem ukvarjajo, nam povedo, kaj pomeni biti živ. S tem ko življenje ustvarimo, lahko končno zremo, kaj življenje v resnici je.

Prevedla Sergeja Kavšek

Steven Levy je avtor knjig *Hackers: Heroes of the Computer Revolution* in *The Unicorn's Secret*. V preteklosti je pisal v revijah *Rolling Stone*, *Esquire* in *Harper's*, v zadnjem času pa piše za revijo *Wired* in vsak mesec kolumen v reviji *Macworld*.

Ustvarjanje umetnega življenja*

Ob pojmu umetno življenje si ponavadi predstavljamo Frankensteinu podobne stvore, hollywoodske mutante in vsa bitja pošasti, ki jih ustvarjajo obsedeni znanstveniki kje v kletnih laboratorijih znanstvenega gradu. Vendar je takšna predstava danes, na prehodu v 21. stoletje, že precej zastarela in popolnoma zgrešena. Življenje, ki ga ustvarja človek, umetno življenje je že v našem (računalniškem) okolju.

Od časov mračnih laboratorijev, ki so večinoma obstajali v domišljiji piscev srednjega veka, do današnjih modernih high-tech laboratorijev, živi v znanosti in človeški domišljiji alkimistični sen - ustvariti živo bitje iz nežive snovi. Te sanje so navdušujoče in grozljive obenem, saj združujejo destrukcijo življenja, kakršnega poznamo, in genezo novega, ki je za človeka skok v neznano. To evolucijo strojev pa že od nekdaj zavirajo načelni pomisleki, kot je Frankensteinova dilema: nenehen strah pred samozavedajočo se destruktivno tehnologijo. Vsako desetletje ali stoletje je zaznamovano s svojo moderno tehnologijo, ki je po eni strani gral groze, po drugi pa eliksir življenja. To velja tudi za računalnike: postali so glavno orodje modernih alkimistov, ki iz elektronskih impulzov ustvarjajo življenje.

** Del pričujočega besedila, predvsem opis programa Tierra, je bil v ne bistveno spremenjeni obliki in z naslovom "Umetno življenje" objavljen v reviji **Monitor**, let. 3, št. 12, december 1993, str. 88-93.*

¹ *Mayr, E., The Growth of Biological Thought, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982.*

MISTIKA URNIH MEHANIZMOV ŽIVLJENJA - KUKAVICE IN ZOBNIKI NAPREDKA

Človekova obsedenost z ustvarjanjem življenjskih modelov se vleče skozi vso zgodovino ustvarjanja strojev in ima precejšen vpliv na oblikovanje duha časa in filozofije nekega obdobja, že vse od prvih poizkusov razumevanja naravnih pojavov s pomočjo simulacij, človeško ustvarjenih kopij narave. Prvotni sistemi so s svojim delovanjem oponašali medsebojno povezanost planetov, ki vplivajo na naravne procese na Zemlji. Naši daljni predniki so verjeli, da lahko s pomočjo tabel (prvotnih koledarjev) in velikih kamnitih ali lesenih modelov predvidijo obnašanje narave daleč vnaprej. A ti modeli so se izkazali za zelo omejene.

Pozneje je človek začel graditi stroje, sprva enostavne, nato vse bolj zapletene. Enostavni stroji so bili najprej le podaljški človeških udov, do iznajdbe prvega stroja, ki je kazal lastno

obnašanje, ure. Zgodnje egipčanske vodne ure, imenovane klepsidre, so Ctesibiusa Aleksandrijskega navdihnile, da je okoli leta 135 pred našim štetjem ustvaril prvo mehanično uro na vodni pogon. In ravno ura je sprožila revolucijo v devetem stoletju našega štetja. Okoli leta 850 so zasnovali mehanske urne mehanizme, ki so še danes v starinskih stenskih urah. Ubežni mehanizmi, ki so delovali na osnovi potencialne energije uteži, so pozneje zaznamovali cel srednji vek in renesanso kot zlato obdobje

“Končni cilj raziskovanja umetnega življenja naj bi bilo ustvarjenje “življenja” v kakem drugem mediju, idealno v virtualnem mediju, kjer je bilo bistvo življenja povzeto iz detajlov izvedbe na poljubnem modelu. Radi bi ustvarili take modele, ki bi bili tako življenjski, da bi prenehali biti modeli in bi postali primeri življenja samega.”

Christopher Langton

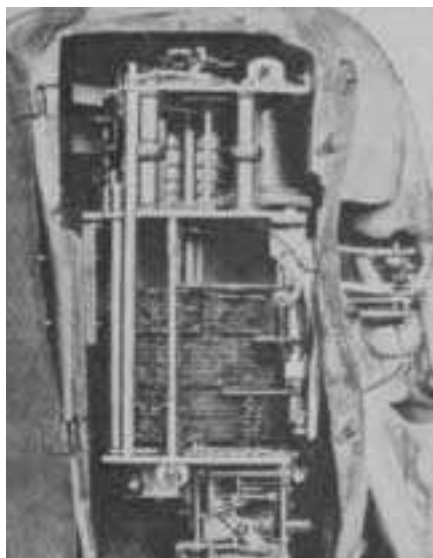
urnih mehanizmov. Ure, ki so bile dolga stoletja vrhunec tehnologije, so v mnogočem vplivale na filozofijo znanosti in tehnologije v srednjem veku. Ta mehanicistična filozofija se je kasneje, s podporo religije, razširila tudi na druga področja znanosti. Njen vpliv gre pripisati tudi temu, da je bilo človeško telo v srednjem veku nedotakljivo zaradi religijskih prepovedi. Tako so znanstveniki in tehniki začeli ustvarjati mehanske modele, ki so oponašali obnašanje živih bitij, misleč, da so tudi živi organizmi in med njimi seveda človek le zelo kompleksen stroj, ki deluje po načelih mehanike. Človeško dojetje življenja je tako iz mističnega prešlo v mehanicistično, saj so znanstveniki v tistem času verjeli, da je življenje proces, ki se pojavi vsakokrat, kadar sestavimo skupaj zanj potrebne dele. Zato so začeli razgrajevati in sistematizirati vse procese, ki obstajajo v naravi, saj so verjeli, da bodo tako lahko odkrili vse skrivnosti vesolja. In ravno ta sistematizacija naravnih procesov je pozneje utrla pot novemu stroju, ki omogoča simuliranje poljubnega sistema na osnovi njegovega formalno logičnega opisa, računalniku.

MEHANIKA BIOLOŠKIH PROCESOV - RAČUNALNIŠKI TERMITI, KI NAJEDAJO TEMELJE VITALIZMA

Z napredkom znanosti in tehnologije se je razširila človeška zakladnica znanja, kar je pripomoglo k še boljšemu razumevanju sveta. Trditev, da je skrivnost življenja v mehanični kompleksnosti sestavnih delov organizmov in njihovih povezav, je že zdavnaj ovržena. Mehanicizem, katerega utelešenje je bil ravno Frankenstein, je bil zavržen spričo novih znanstvenih odkritij. Ko je padel v vodo še zadnji poizkus formalnega rekonstruiranja življenja, robotika, je bilo očitno, da napaka ni v mehanizmu, iz katerega so znanstveniki želeli sestaviti življenje, ampak v našem dojemanju življenja. Danes prevladuje nov pristop, ki pravi, da je potrebno ločiti lastnosti, ki življenje definirajo, od tistih, ki so zanj značilne.

Teorija vitalizma, ki pravi, da so živa bitja v osnovi različna od neživih, je bila med biologi popularna dolgo vrsto let in jih je usmerila k raziskovanju mejnikov med živim in neživim. Rezultati njihovih raziskovanj so bili porazni, saj ni bilo podane nobene zadovoljive definicije življenja; zato danes vztraja pri vitalizmu le še manjše število znanstvenikov. Biolog Ernst Mayr¹ je strnil ugotovitve vitalistov v nekaj osnovnih lastnosti živih bitij: *kompleksnost in organizacija; skupna kemična osnova molekul, ki jih sestavljajo; izvornost vsakega živega bitja in variabilnost med njimi; vsebovanje genetskega programa, iz katerega se razvije fenotip; zgodovina, ki jo oblikuje naravna selekcija in očitna nedeterminirana dejanja*. Nobena od navedenih lastnosti pa niti posamično niti v kombinaciji ne definira globalne distinkcije, po kateri bi lahko razlikovali med živim in neživim. Obstajajo računalniški modeli, ki kažejo večino lastnosti, kot jih navaja Mayr.

Evolvirajoči računalniški procesi so sistemi, ki so preslikava živih organizmov v vzorce. V prostoru in času, ki ju simulira računalnik, se informacije lahko reproducirajo, absorbirajo iz okolja in spreminjajo svoj virtualni "svet". Tipični primer takšnih sistemov so Packardove žuželke ali *AntFarm* Collinsa in Jeffersona. Evolvirajoči procesi simulirajo danes večinoma enostavne organizme z manj kompleksnim obnašanjem, kot so bakterije, rastline ali žuželke, kar pa ne pomeni, da v prihodnosti ne bo

Dva pogleda na pisalni avtomat, ki ga je skonstruirala družina Jaquet-Droz (slika zgoraj in slika spodaj). Ponatis slike po Alfred Chapuis in Edmond Droz: Automata: A historical and Technical Study. B. T. Batsford Ltd. London 1958.

² Lahko bi jim rekli bitja, a s to besedo ponavadi označujemo žive biološke organizme.

v računalniku cele Orwellove *Živalske farme*. Kljub enostavnosti teh procesov se kaže presenetljiva raven spontanega obnašanja in nastajanja družbenih, morda celo hierarhičnih tvorb v koloniji računalniških mravelj.

Pri evolvirajočih procesih je pomembno poudariti, da gre za žive procese, ki nastajajo v računalniku, kar pa ne pomeni, da je le-ta živ. Ena bistvenih predpostavk novega polja v znanosti, umetnega življenja, je, da življenje ni vezano na organsko materijo in lahko nastane tudi iz neorganske snovi.

GENETSKI PRESKOKI IZ OGLJIKOVODIKOV V SILIKON

Do sedaj je med znanstveniki prevladovalo mnenje, da je računalniški hardware bistveno drugačen od biološkega wetverja (sinonim za biološke informacijske sisteme, kakršni so možgani) in da zaradi tega v računalniku nikoli ne bo mogoče ustvariti kompleksnih dinamičnih obnašanj, kot sta inteligenca in zavest. Če pa predpostavimo, da so vlažnost, trdnost, agregatna stanja itd. le stvar organizacije materije, ne pa njene lastnosti, je vsekakor mogoče vse, kar obstaja v bioloških sistemih, ustvariti v računalniku, in mogoče celo kompleksnejše sisteme, kot jih pozna narava. Svoje okolje vedno bolj predelujemo v umetni ekosistem in ni več neverjetno, da bomo nekoč začeli predelovati tudi sebe - iz bioloških v informacijska bitja. Temu bi

“Mnogi problemi, ki so pestili človeštvo vse od začetka njegovega družbenega življenja, in dolga preddverja civilizacije so implicitno problemi o izvoru življenja. Problemi o bistvu življenja in smrti so mnogo bolj sofisticirani kot pa tisti o nadnaravnem in božjem vodenju iz vesolja. Ti imajo sedaj obliko: “Ima veselje kak namen?” in “Ali sta misel in materija povezana?” ... kar pomeni, da se znanje zelo hitro kopiči zaradi vedno večje uporabne moči instrumentov in razvoja kemijskih in fizikalnih teorij. Območje mističnega pa se izredno hitro krči.”

J. D. Bernal

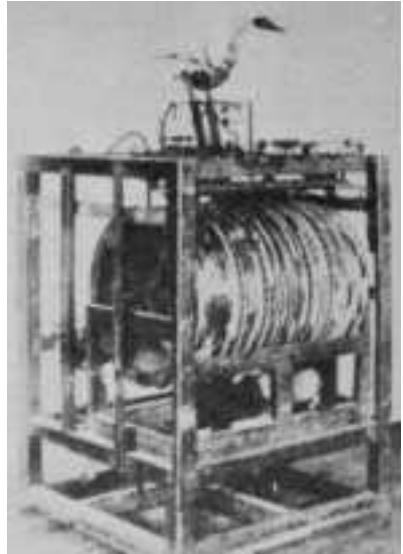
lahko rekli tudi vrnitev h koreninam, saj življenje, če predpostavimo, da ni vezano na materijo, opisuje le zmožnost zaznavanja, obdelovanja in delovanja na podlagi informacij, ki jih vsrkamo vase. Po Langtonu so osnovne molekule, ki tvorijo življenje, “informacijske molekule”, te pa so med seboj povezane v dinamično informacijsko mrežo, ki jo šele začenjamo raziskovati. Obstaja že več teorij o “genetskih preskokih” (genetic takeover) v zgodovini vesolja. Hans Moravec, direktor robotskega inštituta na Carnegie-Mellon, napoveduje, da se bo preskok iz biološkega v tehnološko življenje zgodil že v naslednjih 50 letih. Biolog Cairns-Smith pa je že leta 1966 govoril o prehodu genetske evolucije iz kristalnih struktur v glini v ogljikovodikove mehke organske oblike, ki se sprehajajo po Zemlji danes.

INFORMACIJSKI PARAZITI - ALI JE VAŠ RAČUNALNIK OKUŽEN Z MICHELANGELOM ALI AIDS-OM?

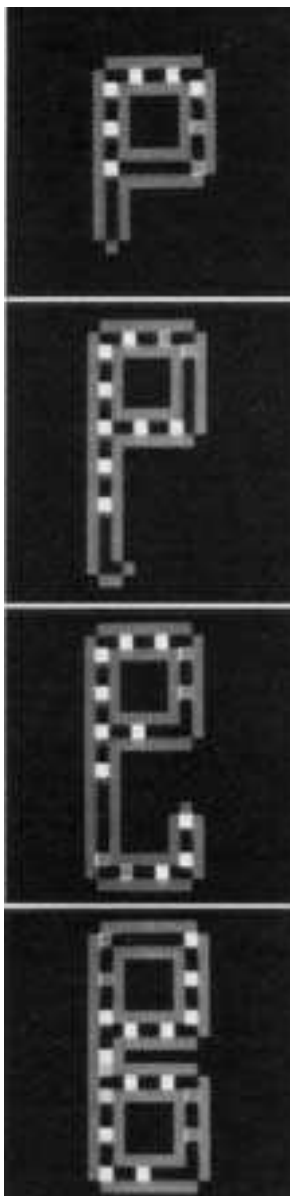
Zdi se, da so računalniški procesi bistveno drugačni od naravnih, življenjskih, ker niso intimno vezani na živo materijo. V sami zasnovi so računalniški procesi, tudi evolvirajoči, ustavljivi, kar pomeni, da jih lahko ustavimo, shranimo in nato ponovno poženemo. A ta oblika nesmrtnosti ni neznana svetu organskega življenja, saj lahko semena nekaterih rastlin po tisočletnem počivanju vzklijejo in s tem oživijo, če so izpolnjeni določeni pogoji. Enako velja za procese, ki so shranjeni v računalniškem spominu in čakajo, da jih bo klic procesorja obudil k "življenju". Čeprav takšne oblike umetnega življenja v mnogočem spominjajo na računalniške viruse, njihovo delovanje nikakor ni nekontrolirano ali usmerjeno v destruktivne namene. Ustvarjeni so za opazovanje spontanih procesov in simuliranje možnega življenja pri različnih pogojih, ki so v realnem svetu neizvedljivi.

Ustvarjanje umetnega življenja je danes še vedno v povojih, in ni se vam treba bati, da se boste čez noč prelevili v kufkoveškega hrošča v računalniku. Ustvarjalci umetnega življenja se pri raziskovanju že danes soočajo z mnogimi problemi; eden od njih je vsem dobro znan - samorazmnožujoči se informacijski paraziti ali drugače: računalniški virusi. Pri ustvarjanju novih oblik življenja, kot pri genetskem inženiringu, moramo biti previdni že od samega začetka, saj bodo entitete,² ki nastanejo v tem procesu, z nami delile svet, v katerem živimo. In če bodo te entitete zmožne samostojnega obstoja, razmnoževanja in evolviranja, ni nujno, da bodo njihovi cilji enaki našim. Že danes obstajajo v našem okolju nevarni paraziti, kot so računalniški virusi, ki pa še niso zmožni evolviranja. Še dobro, saj bi se sicer pojavili v računalnikih enaki problemi kot pri ljudeh z virusom HIV (AIDS). Obrambni sistem pri ljudeh je precej učinkovitejši kot v računalnikih, zato si prav lahko zamislimo destruktivne možnosti tovrstnega virusa v elektronskem mediju. Eden od možnih načinov preprečevanja je enak kot pri genetskem inženiringu - delo v izolaciji. Danes nekateri programi, ki ustvarjajo umetne življenjske tvorbe, kot je *Tierra simulator*, že uporabljajo ta princip.

Dva pogleda na mehanično raco, ki jo pripisujejo Jacquesu de Vaucansonu (slika zgoraj in slika spodaj). Ponatis slike po Alfred Chappuis in Edmond Droz: Automata: A historical and Technical Study. B. T. Batsford Ltd: London 1958.

Serija osmih slik (zgoraj in desno), ki prikazujejo razvojni niz Langtonovega celičnega avtomata, ki s svojimi "žankami" reproducira duh življenja. Začenši z enim organizmom, zanke postopno tvorijo kolonijo. Medtem ko se zanke na zunanjih robovih lahko nemoteno reproducirajo, pa se zanke, ki ostanejo znotraj tvorbe - omejene z lastnimi potomci - ne morejo reproducirati. Ti mrtvi

ZEMLJA,³ NASELJENA Z DRUGAČNIMI BITJI

Thomas S. Ray, ameriški biolog, je svoje 19-letne izkušnje pri raziskovanju žuželk v amazonskem pragozdu (v Kostariki) strnil v računalniški program *Tierra simulator*, simulator biološke evolucije.

Biologija je po Rayu veda, ki bi morala zaobseči vse oblike življenja, ne le tistih, ki jih poznamo, temveč tudi vse oblike možnega življenja, ker je to edini način, da se dokopljemo do definicije življenja. Ker je iskanje drugih oblik življenja po vesolju še vedno uresničljivo le v znanstveni fantastiki, se je Ray zatekel k praktični alternativni - ustvarjanju umetnega življenja v računalniku. "Evolucija v steklenici" je za Raya izvrstno orodje za izvajanje ekoloških in evolucijskih poizkusov.

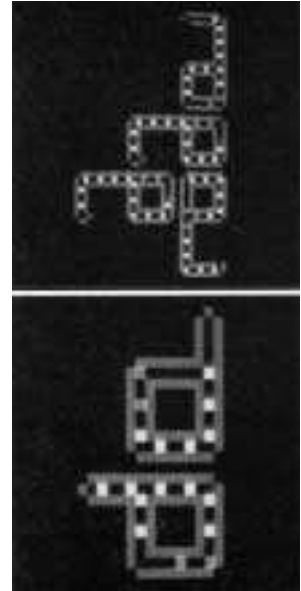
Tierra je predvsem ustvarjalno orodje, ki tvori nove entitete, sposobne samorazmnoževanja in evolviranja. A te nastajajo v *Tierra simulatorju*, programu, ki simulira zaprto okolje, virtualni računalnik, v spominu pravega računalnika. Tako lahko *Tierra* ustvari entitete, ki izženejo konkurenco iz virtualnega spomina brez bojazni, da bi se enako zgodilo z MS-DOS, Windowsi ali katerim drugim programom na disku. *Tierra* je zaprt sistem in programi, ki se v njej borijo za svoj obstanek, so sestavljeni iz kode, ki deluje le znotraj simulatorja. Če se te entitete torej prebijejo iz simulatorja, so zunaj njega kot ribe na suhem, saj so v preživljanju v resničnem računalniškem spominu enake tekstovnim datotekam. Druga prednost tovrstnega pristopa je prenosljivost. Programčki, ki delujejo znotraj *Tierre*, bodo enako delovali na vseh računalnikih, kar ni izrazita lastnost nobenega današnjih programov. Spremeniti je treba *Tierro* in evolucija bo tekla nemoteno naprej, le okolje za entitete bo večje in udobnejše, če uporabimo hitrejši računalnik, saj je potreben velik prostor v spominu in dosti časa (na hitrejšem procesorju teče virtualni čas hitreje), da bi dobili res kakovostne rezultate (človeštvo je potrebovalo nekaj milijard let in celo vesolje, da bi se razvilo). Tretja prednost je, da programi, napisani za *Tierro*, niso ostro omejeni na dosedanji princip delovanja računalnikov, ki izključuje evolviranje programov (vsaka mutacija v DOS bi nedvomno postala hrošč, ne pa izboljšava).

Organsko življenje je povečini sestavljeno iz procesov, ki s pomočjo sončne energije organizirajo ali predelujejo materijo. Analogno organskemu, digitalno življenje (življenje v računalnikih) lahko dojamemo kot skupek procesov, ki uporabljajo procesorski čas, vir energije za digitalne entitete, za organizacijo spomina. V organskem svetu bitja evolvirajo v procesu

naravne selekcije in boju za obstanek (boj za hrano, prostor, svetlobo...), kjer se genetska koda najuspešnejših organizmov razširja sorazmerno s številom potomcev, ki preživijo. V digitalni areni veljajo enaka pravila, le da se entitete borijo za procesorski čas (vir energije) in prostor v spominu. Pravila prenašanja genotipa (celotne genetske kode osebkov) so v tem digitalnem svetu enaka, saj je kopiranje kode ena osnovnih operacij, ki jih premore vsak računalnik, le da so v Tierrini dodane še naključne napake pri kopiranju in mutacije, ki se pojavljajo podobno pogosto kot v organskem svetu.

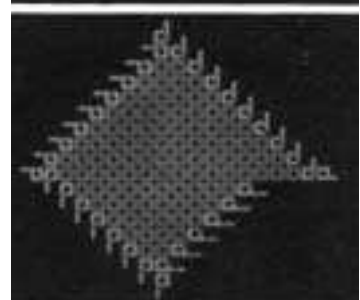
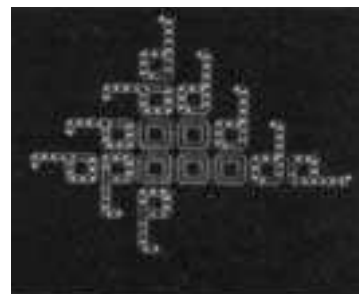
Digitalne entitete seveda niso niti najmanj podobne življenju, ki ga srečamo v našem okolju, temveč so prilagojene digitalnemu mediju, kjer bi tudi ljudje, če bi jih oklestili na genetsko kodo, bili kot datoteka, polna naključnih števil. Računalniki še vedno niso sposobni izpeljati kompleksne preslikave iz genotipa v fenotip (kot je naša oblika iz krvi in mesa) tako dobro, kot to počne narava (organski univerzum). A kljub tej omejitvi entitete, sestavljene iz 80 ali 100 ukaznih vrstic v Tierrini kodi, kažejo presenetljivo zapletene vzorce obnašanja in nekatere zmožnosti prilagoditve, ki so bile do sedaj znane le organskemu življenju. Nekateri rezultati kažejo, da enostavni programi lahko evolvirajo v parazite, živijo v simbiozi (dva programa si vzajemno "pomagata") ali pa je zanje značilna kakšna druga biološka struktura. Tierra se vedno začne enako, če ne spremenimo začetnih pogojev ali prvotne entitete, z entiteto z 80 ukazi, z genetsko kodo 80AAA, ki je vnaprej definirana. Zatem Tierra poseje naključno število teh 80-tic po virtualnem spominu,⁴ od tod naprej pa se stvari odvijajo vsakič drugače - kot pri celičnih avtomatih. V začetku Tierrinega vesolja je seveda večina "prebivalcev" še vedno 80AAA, ker so uspešne mutacije redke, enako kot v organskem svetu, a po nekaj milijonih simuliranih let (Tierrinih ciklov) se stvari začnejo hitro spreminjati. "Življenjska doba" entitet je omejena, in uspešnejše entitete, ki se hitreje razmnožujejo, kmalu zasedejo večino spomina in izrinjajo svoje prednike. Možen rezultat po nekaj deset milijonih ciklov je prevladujoč uspešen parazit 43AAC (43 ukazov, drugi mutant), ali izumiranje vseh. Do sedaj znane oblike, ki so se pojavile v Tierrini, je Thomas Ray spravljal v nekaj osnovnih skupin.⁵

Osnovni samorazmnoževalni program (80AAA) ali "prednik" vseh drugih entitet, ki ne vsebuje nobene zasnove za početje česar koli drugega kot ustvarjanje svojih kopij, ki se naselijo in razmnožujejo v Tierrinem prostoru, je sestavljen iz treh delov: samopregledovalnega, ki izračuna položaj programa v spominu in njeno

predniki tvorijo osnovo za ekspanzijo prihodnjih generacij, precej podobno kot v primeru koralnih grebenov.

To samoorganizirajoče se vednje se poraja spontano, od spodaj navzgor in je ključna značilnost umetnega življenja.

³ **Tierra** pomeni v španskem jeziku Zemlja.

⁴ Tako nastane "primordialna juha", analogno tisti, iz katere je nastalo življenje na Zemlji.

⁵ Thomas S. Ray, "An approach to the synthesis of life." **Artificial Life II**, Addison-Wesley 1992, str. 371-408.

"Ko je človek želel leteti, se je najprej zgledoval po naravi - ptici - in razvil zgodnje ideje o tem, kako naj uresniči to zahtevno nalogo. Spodleteli poskusi Dedalusa in mnogih pticam podobnih priprav (ornitopterji) so sprva kazali, da je smer napačna, toda sčasoma sta vztrajnost in abstrakcija primernege znanja pripeljali do uspešnega zračnega jadranja in letenja na motorni pogon. Ali ni zato nenavadno, da je človek poskusil ustvariti stroje, ki bi mislili, se učili in prilagajali, obenem pa je popolnoma ignoriral in še danes ignorira enega najboljših primerov narave za prilagajanje, genetiko in naravno selekcijo?"

David Goldberg

Zaslonska slika programa **Direct** (slika desno spodaj), ki je nastal kot enostavna modifikacija programa **Life**. Ta program ima preprosto pravilo celičnega avtomata, ki veleva: če ima eden od zgornjih ali spodnjih najbližjih sosedov celice *i* statusno vrednost 1 v času *t*, potem bo celica *i* dobila statusno vrednost 1 v času *t*+1. Slika prikazuje delovanje programa, iniciranega z naključno začetno konfiguracijo, po opravljenih osemindvajsetih ponovitvah.

dolžino, delitvene zanke; rekurzivnega algoritma, ki rezervira del spomina za svojega naslednika, pokliče razmnoževalno proceduro; tretji del programa pa celotni program prekopiira v zanj rezervirani prostor in nato skoči nazaj v zanko, ki se ponavlja, dokler je še kaj prostega spomina.

Če se pojavi napaka pri kopiranju ali mutacija na delu, ki preverja dolžino entitete, se lahko zgodi, da se program ne prekopiira v celoti. Pri tovrstnih napakah se lahko v naslednika prekopiirata le prva dva dela programa, brez razmnoževalne procedure. V **Tierro** pa je vgrajena dodatna možnost "iskanja" te procedure v okolici 200-400 ukazov (vsak ukaz zasede eno spominsko celico), kar pomeni, da ta novi mutirani program lahko uporabi razmnoževalno proceduro enega od prednikov za svoje namene in s tem postane parazit (glej sliko b). Tipični parazit je entiteta (ali program) z dožino 45 ukazov ali 45AAA. Paraziti lahko še naprej evolvirajo v uspešnejše entitete.

Toda sčasoma se razvijejo tudi obrambni mehanizmi. Entitete z dožino 79 ukazov so znane po svoji odpornosti proti parazitom 45 in jih kmalu izločijo iz spomina. 79-tice, še posebej 79AAB, so kljub nenehnemu napadanju parazitov lahko dolgo časa gospodarji **Tierrinega** prostora, dokler ne nastanejo novi paraziti 51, ki uspešno prevzamejo štafeto palico evolucije. In v tem darvinističnem boju za obstanek se razvijajo vse bolj kompleksne oblike.

Sčasoma nastanejo hiperparaziti, ki "ujamejo" parazitov klic tuje razmnoževalne procedure in mu "podtaknejo" svoje parametre, in tako parazit ustvari kopijo hiperparazita, ne sebe. Ker so hiperparaziti zelo uspešni, kmalu

izzenejo vse parazite in s tem postane okolje (spomin) precej genetsko enovito, kar je temeljni pogoj za nastanek prvih digitalnih družbenih tvorb, kot so družabni hiperparaziti, ki se lahko razmnožujejo le v skupkih. Entitete, ki so druga ob drugi, si "podajajo" procesorski čas s skakanjem na sosedove ukaze, tako da so aktivne le tiste, ki se lahko najhitreje razmnožujejo.

Toda ta kooperativni sistem ni imun za "goljufive" hiperhiperparazite, programčke (kot je 27AAB), ki se vtaknejo v komunikacijsko verigo družabnih hiperparazitov in pristavijo svojo skledico. Ob izkoriščevalskih vezeh pa se pojavljajo tudi prijateljske. Znan je primer, da je napaka pri razmnoževanju ustvarila dve različni entiteti, eno brez delitvene zanke, drugo pa brez razmnoževalne procedure. In ker sta nastali blizu skupaj, sta navezali simbiotični odnos - in se razmnoževali v paru.

Programi, kakršen je Tierra, obstajajo že vrsto let in se zadnje čase vedno bolj uporabljajo pri bioloških raziskavah in v edukativne namene. To pa niso edine oblike umetnega življenja, obstajajo tudi mnoge druge.⁶

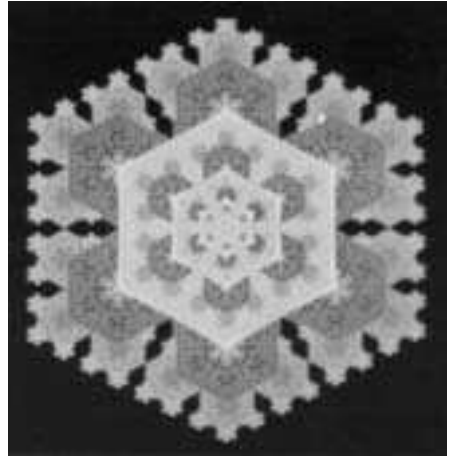
BIOMORFI IN ONTOGENETIČNO REALISTIČNI PROCESI

Evolvirajoči računalniški procesi so biomorfni sistemi, pri katerih je poudarek na morfogenezi. V zasnovi so to genetski računalniški programi, ki tvorijo kompleksne vzorce - fenotipe. Primeri takšnih sistemov so *Biomorfi* Richarda Dawkinsa, *L-Sistemi* Lindenmeyerja in Prusikiewitza ter *Simulacije celičnih plasti* nizozemskega biologa Roba DeBoera. Trenutno se biomorfni sistemi delijo v dve skupini - evolvirajoče in samoreproducirajoče se. Z nadaljnjim razvojem genetskih računalniških programov pa bo te sisteme mogoče združiti in tako ustvariti kompleksnejše vzorce - in ti bodo bolj podobni tistim, ki jih v naravi tvorijo žive celice. Nove računalniške grafične postaje pa omogočajo tudi ustvarjanje tridimenzionalnih prostorov. Evolvirajoča nevrnska mreža, ki jo je ustvaril Larry Yaeger, programer pri Applovem projektu *Vivarium*, "živi" v tridimenzionalnem prostoru računalnika, kjer se premika in komunicira z vizualnimi simboli. Ta svet lahko opazujemo globalno, kot objektivni opazovalci, ali pa s subjektivne perspektive katerega od nevronov.

Dobra vizualizacija genetičnih in nevroloških raziskav bo vsekakor pripomogla k boljšemu razumevanju sveta okoli nas. Ob tem se odpirajo nove možnosti na področju umetnosti, saj biomorfni sistemi ustvarjajo ob klasičnih estetskih tvorbah nove vzorce, ki jih narava ne pozna. Kakovostna računalniška grafika in animacija sta dostopni vse večjemu krogu umetnikov. Med njimi so Louis Bec, William Latham in Karl Simms, ki je lani prejel grand prix *Ars Electronice* za svojo biomorfno animacijo *Primordial Dance*.⁷ Biomorfi bi lahko postali prva živa bitja, ki obstajajo le v virtualni resničnosti.

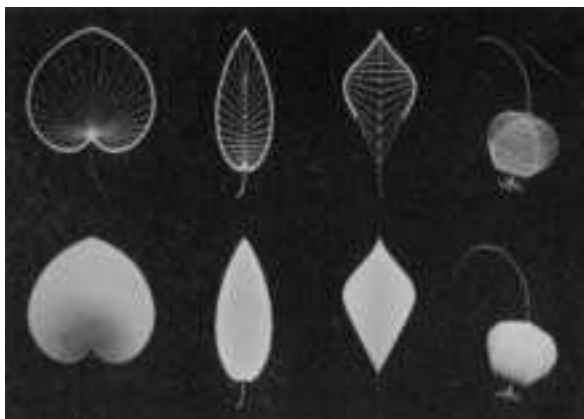
AVTOKATALITIČNE MREŽE

To so enostavni sistemi, ki spontano generirajo življenju podobne samoreproducirajoče se

Celični avtomat-snežinka, ki ga je ustvaril Norman Packard. Začeni z enim samim semenom in zbirko pravil, ki določajo barvo obdajajočih ga kvadratkov naslednje "generacije", se na računalniškem zaslonu porajajo strukture, ki so presenetljivo podobne naravnim snežinkam. Podobnost z naravnimi snežinkami je tolikšna, da se ob tem postavlja vprašanje: Ali narava tvori svoje zapletene oblike na način, ki je podoben matematičnemu procesu?

Langtonov razvojni model rastlinskih listov in cveta. Zgornja vrstica prikazuje žični model organskih struktur. Spodnja vrstica prikazuje iste strukture z zapolnjenimi površinami.

⁶ Charles E. Taylor je v članku "Fleshing out' Artificial Life" II (glej zbornik **Artificial Life II**, Addison-Wesley, 1992) strnil spoznanja z druge konference o umetnem življenju in razdelil oblike umetnega življenja v nekaj osnovnih skupin. Ta delitev je vodilo za razvrščanje oblik tudi v tem članku.

⁷ Karl Simms je prejel grand prix Ars Electronice tudi leto prej za računalniško animacijo **Panspermia**, vendar je bila ta animacija narejena s "klasičnimi" orodji in ne s pomočjo genetičnih algoritmov, ki so bili uporabljeni v **Primordial Dance**.

"V fiziki poteka napredek z razstavljanjem stvari, v računalništvu pa z njihovim sestavljanjem. Morda imamo analitično znanost računanja, toda kot se je izkazalo, smo se naučili več s sestavljanjem termostatov in računalnikov kot pa z razstavljanjem opičjih možganov in žabjih oči."

Danny Hillis

processe v simulirani kemični juhi. S svojo enostavnostjo so ti molekularno evolucijski sistemi pravi anti-pod high-tech robotom, ki so produkt vrhunske tehnologije in so namenjeni simuliranju obnašanja visoko razvitih organizmov. Obstaja več variant avtokatalitičnih mrež, od katerih je mogoče najbolj zanimiva Eigen-Schusterjeva. Njuna teorija predpostavlja obstoj hiperciklov, med seboj povezanih mrež RNA (ribonukleinskih kislin), ki dovolju-

jejo koherentno evolucijo funkcionalno v pare povezanih samoreplicirajočih se entitet. Vsi naravni živeči sistemi vsebujejo hipercikle, teoretično pa je razred hiperciklov precej širši, saj dovoljujejo nastanek entitet, ki obstajajo v nekakšnem limbu, na meji med živim in neživim. Simulacija hiperciklov s pomočjo avtokatalitičnih mrež nam omogoča vpogled v prvotno genozo in bo v mnogočem pomagala razvozlati skrivnost te primordialne juhe. Drug, podoben sistem, ki ima drugačno matematično osnovo, so *celični avtomati*, danes že legenda med hackerji in ustvarjalci sistemov umetnega življenja. Njihova zgodovina pa sega globoko v korenine evolucije strojev, v obdobje, ko so nastajali prvi računalniki.

V začetku dvajsetega stoletja se je izoblikovala abstraktna matematika, izvrstno orodje za opisovanje modelov različnih naravnih in nenaravnih procesov, z njo pa se je razvila tudi teorija avtomatov. Alan Turing je v petdesetih letih tega stoletja razvil teorijo avtomatov še naprej in postavil temelje za nastanek računalnikov, prvih strojev v zgodovini, ki so lahko uspešno simulirali poljubne sisteme in s tem tudi naravne procese. Iz del Churcha, Kleena, Goedla, Posta in Turinga je pozneje nastal koncept abstraktne krmilne strukture v računalniku, "programa", logičnega zaporedja enostavnih ukazov iz končnega nabora, s katerimi lahko opišemo sistem. Dvajset let pozneje so nastali tudi prvi pravi računalniki, ki so omogočili praktično izvedbo teh idej. Od tedaj naprej se v zasnovi delovanja računalnikov ni kaj prida spremenilo. Štafetno palico razvoja je prevzel software, skupek programov, ki definira obnašanje računalnika.

Orodja za razvoj in izvajanje softwara, ki so bila sprva precej navezana na strojno zasnovo računalnika in so omogočala reševanje le enostavnih računskih nalog, so sčasoma postala neodvisna od baze,

računalnika. Danes omogočajo celo hkratno nastajanje številnih virtualnih okolij, virtualnih svetov, v katerih ne veljajo omejitve našega sveta, kot so realni potek časa ali tri razsežnosti prostora. A kljub temu je večina truda pri ustvarjanju programov danes še vedno usmerjena v razširjanje človekovih sposobnosti. Računalništvo se danes močno navezuje na medije, na primer multimedijo, in se vse bolj tudi spreminja v množični medij. Računalniki so danes človekov podaljšek in s tem pravi medij tudi po McLuhanovem⁸ merilu. V prihodnosti bo računalnik v vsakem domu imel podobno vlogo, kot jo ima danes TV, in obratno.⁹

Morda pa prihodnost le ne bo takašna. Danes že obstajajo poizkusi izvajanja izvirnega obnašanja v računalnikih in mešanja lastnosti, preslikanih iz človeškega spektra logike, z računalniško ustvarjenimi vzorci. Raziskovalci, med njimi Christopher Langton, vodja programa Umetno življenje na Inštitutu Santa Fe, uporabljajo računalnike za simuliranje kompleksnih nelinearnih sistemov, kot so nevronske mreže ali celični avtomati. Biologi, denimo Richard Dawkins in Thomas Ray, računalnike vse bolj uporabljajo za raziskovanje življenja in v njih kuhajo primordialne juhe, iz katerih nastajajo nove oblike življenja, nekatere podobne zemeljskim biološkim oblikam, nekatere pa povsem prilagojene elektronskemu okolju. Kemiki, fiziki, geologi in drugi alkimisti modernega časa se danes družno ženejo proti skupnemu cilju - stvaritvi umetnega življenja v računalnikih. Novi, nelinearni pristop k ustvarjanju programov in algoritmov, ki ga uporabljajo ti raziskovalci možnega življenja, je v zasnovi precej drugačen od dosedanjih principov.

Načelo modularnega programiranja je, da vsak modul opravlja določeno nalogo. Vsota opravi vseh modulov pa daje končni videz in delovanje programa, kar je značilnost linearnih sistemov. Pri nelinearnih sistemih pa je stvar precej bolj zapletena, saj so moduli vzporedno vezani v mrežo in nelinearno odvisni: lahko komunicirajo med seboj ali pa tudi ne. Povezave pri teh sistemih so povečini nedeterministične (niso vnaprej definirane), neizračunljive (takšni sistemi so ponavadi preveč kompleksni), naključne in lahko nastanejo na

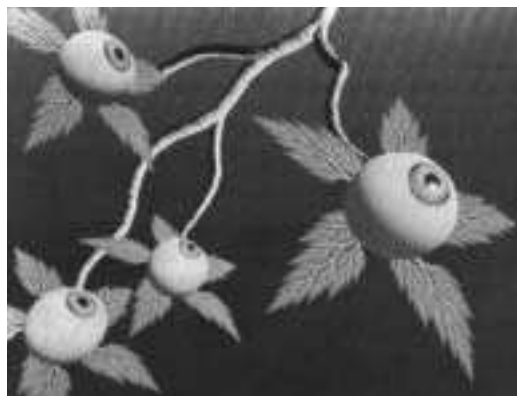

Peter Oppenheimer:
Malinov vrt v Kyotu
(računalniška grafika).

⁸ Marshall McLuhan je eden najpomembnejših ameriških sociologov, ki danes velja za klasično referenco v preučevanju medijev.

⁹ Prvotno idejo o navezavi računalnik-TV je podal Nicolas Negroponte, ki je osnoval Media Lab na Massachusetts Institut of Technology (M.I.T.).

Peter Oppenheimer: **Štiri oči**
(računalniška grafika).

novo ali izginejo. Pri opazovanju tovrstnih sistemov velja Heisenbergovo načelo nedoločljivosti, saj če opazujemo rezultate, so povezave nerazvidne, in če opazujemo povezave, je rezultat nepredvidljiv. Eden najbolj znanih primerov, ki nam to nazorno pokaže, so celični avtomati, ki jih poznamo tudi po kulturni računalniški igri *Life*. Zgodovina teh avtomatov, ki na enostaven način simulirajo preproste lastnosti življenja, sega v obdobje pionirskega raziskovanja v računalništvu. Legendarni madžarski matematik John von Neumann je že od začetka tega stoletja spreminjal tek zgodovine, sprva v teoriji abstraktne matematike in atomski fiziki, nato v ustvarjanju jedrskih reaktorjev in v zasnovah računalništva. Von Neumann je Turingovo idejo o univerzalnem računalniku razširil v koncept stroja, ki

“Še vedno je potreben kanček zaupanja, če želimo verjeti, da von Neumannov rezultat pomeni, da je fizično mogoča reprodukcija univerzalnega računalnika. Vzeli smo kemične dele živih stvari in iz njih naredili vitalne dele (npr. gene), toda še vedno nismo uspeli generalizirati skrivnosti živih stvari glede na nežive tvore, ki smo jih oblikovali sami (z neživimi mislim od človeka ustvarjena bitja, brez evolucijske zgodovine; bitja, ki ne spadajo v biološko kraljestvo). Verjamem, da nam bo uspelo, kajti ta kanček je zelo majhen in zaupanje bo upravičeno. Vidim gozdove kot skupine neorganskih dreves. Vidim stavbe, ki se gradijo same, rastoč iz ene same opeke-jajca. Vidim robote, ki se reproducirajo in rastejo.”

Alvy Ray Smith

umetne realnosti ne bi le simuliral, temveč jo tudi ustvarjal. Hipotetični stroj, ki naj bi to počel, je poimenoval *univerzalni konstruktor* - po Turingovi ideji o *univerzalnem računalniku*. Univerzalni konstruktor naj bi bil robot, ki plava nad bazenom, polnim rezervnih delov, in se dograjuje ali ustvarja svojo kopijo. To idejo je v šestdesetih in sedemdesetih letih Ivan Sutherland, pionir računalniške grafike, ki se je ukvarjal predvsem z vizualnimi simulacijami, predelal v koncept popolnega zaslona (ultimate display), ki je računalniško krmiljeni zaslon in ki projicira materialne objekte (ne le vizualno, temveč tudi topljivo). Na podlagi Sutherlandovega dela so pozneje razvili virtualno realnost (ali navidezno resničnost).

Toda von Neumann je ubiral druga pota. S kolegom (z losalamoskega nacionalnega laboratorija) Stanom Ulamom

sta idejo o univerzalnem konstruktorju spravila v formalnologično obliko - celične avtomate. Celični avtomat (ali CA) je N -dimenzionalna mreža, kjer je v vsakem predalčku en končni avtomat. Vsak od teh avtomatov uporablja stanja drugih avtomatov iz svoje končne lokalne okolice kot vhodne podatke in glede na njih spreminja svoje stanje (izhod) po vnaprej določeni prehodni funkciji Δ . Vsak končni avtomat je torej sestavljen iz končnega nabora celičnih stanj S , končne vhodne abecede a in prehodne funkcije Δ , ki je preslikava nabora sosednih stanj v nabor stanj celice. Če je n število celic, katerih stanja sestavljajo vhodne podatke, potem velja preslikava:

$$\Delta : \Sigma^v \rightarrow \Sigma, \text{ pri čemer velja} \\ a = \Sigma^v \text{ in } |a| = |\Delta| = |\Sigma^v|.$$

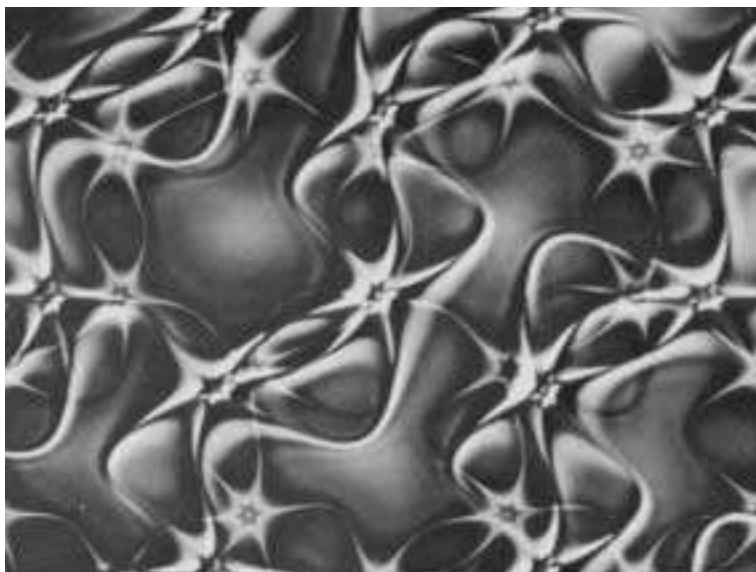

Celice so na računalniškem zaslonu ponavadi ponazorjene s kvadratki ali pikami, njihovo stanje pa z barvo, ki lahko predstavlja stopnjo aktivnosti celice (npr. če je kvadratak črn, je celica "mrtva"). Ob času nič računalnik naključno razporedi celice po vnaprej definirani matriki v spominu, katere preslikavo vidimo na zaslonu, nato pa s časom simultano spreminja stanja celic glede na definirane prehodne pogoje (npr. če so ob "živi" celici natančno tri druge, ki so "žive", celica preživi, sicer umre¹⁰). Kljub enostavnosti algoritmov, ki so od enega diskretnega časovnega koraka do drugega popolnoma deterministični, nastajajo nepredvidljivo zapleteni vzorci in oblike, ki se lahko samoohranjajo, samorazmnožujejo, premikajo po matriki, "jedo"

*Računalniška grafika, ki prikazuje rastlino v tridimenzionalnem virtualnem prostoru, del interaktivne računalniške instalacije **Interaktive plant growing**, Christe Sommerer in Laurenta Mignonneauja.*

¹⁰ To pravilo velja za igro **Life**.

Z uporabo mehanike naravne selekcije zmore sistem tvorjenja računalniških genetskih slik, ki ga je razvil Karl Sims, dobesedno evolvirati slike. Uporabnik lahko enostavno izbere mutirajočega potomca naključno generiranih staršev, in ponovi proces. Končni potomci so lahko prav presenetljivi (slika desno in slika desno zgoraj).

svoje sosede ipd. Vendar uporaba celičnih avtomatov ni omejena na zabavne sisteme, ki se vsakič drugače začnejo in razvijajo ter tvorijo lepe dinamične slike na zaslonu; uporabna je še v mnogih drugih sistemih, kjer imamo opraviti z naključnostjo. Celični avtomati so izvrstni generatorji naključnih števil in se danes uporabljajo za testiranje tako hardwara kot softwara. To pa je le ena od možnosti uporabe. Christopher Langton, eden od vodilnih raziskovalcev umetnega življenja, po mnenju mnogih oče te nove znanstvene discipline, je uporabo celičnih avtomatov razširil na tvorjenje umetnih živečih entitet. Langton¹¹ opisuje celične avtomate (CA) kot:

- prostorsko razširjene nelinearne dinamične sisteme, ki tvorijo cel spekter dinamičnih obnašanj, od fiksnih točk preko sklenjenih ciklov do popolnoma razvitega kaosa;
- s CA lahko uresničimo koncept univerzalnega računalnika, najbolj zapletenega znanega razreda v informacijski dinamiki;
- CA imajo lastnosti fizičnega sveta, so nekakšna "programabilna snov", torej, kar zvemo o dinamiki informacij v svetu celičnih avtomatov, bo veljalo tudi za dinamiko informacij v realnem svetu.

Podrobnejšo klasifikacijo in natančnejšo kvalitativno razliko med celičnimi avtomati in njihovo povezavo z dinamičnimi sistemi je podal fizik Stephen Wolfram,¹² ki je CA razdelil v štiri razrede:

I. razred so CA, ki se razvijejo v fiksno, homogeno stanje - točke (*limit points*) v dinamičnih sistemih;

II. razred so CA, ki se razvijejo v enostavne periodične strukture, ki med seboj niso povezane - sklenjeni cikli ali zaključene krivulje, ki opisujejo te strukture (*limit cycles*);

¹¹ Po Langtonovem članku "Life at the edge of chaos" v zborniku **Artificial Life II**, ki je nastal na osnovi predavanj na drugi konferenci o umetnem življenju v Santa Feju leta 1990.

¹² Wolfram, S., "Universality and Complexity of Cellular Automata." **Physica**, št. 10, letnik 1984, str. 1-35.

III. razred so CA, ki se končajo v neperiodičnih kaotičnih vzorcih - kaotično obnašanje, ki je ponavadi povezano s fraktalnimi ali "čudnimi" atraktorji (*strange attractors*);

IV. razred so CA, ki se končajo v kompleksnih vzorcih lokaliziranih struktur - zanje (po Wolframu) še ne obstaja analogija med dinamičnimi sistemi, saj je od vseh razredov ta najmanj raziskan.

In ravno ta, četrti razred je zanimiv za raziskovalce umetnega življenja, ker vsebuje pravila, ki povzročijo najbolj kompleksna obnašanja.

Kompleksnost vzorcev, ki jih ustvarjajo celični avtomati četrtega razreda, je Johna Conwaya navdihnila, da je konec šestdesetih let ustvaril eno prvih računalniških iger in jo poimenoval *Life*. Čeprav je *Life* neinteraktivna igra, v kateri igralec ne sodeluje, temveč le opazuje dogajanje, je zaradi raznolikosti vzorcev in njihove unikatnosti - igra se vsakič drugače začne in razvija - med računalnikarji postala kulturna. Ena najbolj presenetljivih struktur, ki nastajajo v igri *Life*, je Drsalec (*Glider*), kvazi-periodični skupek celic (s periodo 4 korakov), ki se sprehaja po matriki (zaslonu) in "požira" celice pred seboj. Obstaja še kopica drugih podobnih sistemov, ki so bili sprva računalniške igre, kot so *Core Wars*, *Water*, *Flibs* in *3D-Life*, in uporabljajo zelo podoben pristop k tvorjenju kompleksnega obnašanja kot *Life*. Ustvarjanje umetnega življenja je bilo tesno navezano na računalniške igre. To ni presenetljivo, saj so se znanstveniki do danes s tem problemom ukvarjali le v prostem času.

Med hackerskimi krogi krožijo mnoge računalniške igre, ki v marsičem spominjajo na umetno življenje. Ena najbolj znanih

*Kot pravi propagandni letak za računalniško igro **SimLife** (slika desno), je le-ta genetsko igrišče, ki podira pregrade med igrami in simulacijami, med igranjem in učenjem - celo med stroji in živimi bitji. Popelje vas lahko tja, kjer še nikoli niste bili in vam podari moč ustvarjanja - ustvarjanja življenja.*

je *Core Wars*, gladiatorska igra 21. stoletja. V informacijski dobi so gladiatorji izgubili svoj oklep in telo ter postali računalniški programi, ki se ne borijo za svobodo, temveč za svoj prostor pod soncem v matriki računalniškega spomina. V tej igri ni milosti in programi neusmiljeno uničujejo svoje konkurente, dokler ne ostane le en absolutni gospodar matrične arene. Trik, ki jim to omogoča, je v kvalitetnih samoohranitvenih algoritmih, ki se uspešno samoreplicirajo in so zelo podobni umetnemu življenju. *Core Wars*, procesorske vojne, so danes zelo priljubljene med hackerji, ki organizirajo festivale, kjer se cele čete programov spopadajo v jedru kakšnega mainframe sistema.

Drugi produkt hackerske imaginacije, ki je lahko enako brutalen, a precej manj kontroliran, so *računalniški virusi*.

Prvotna zamisel hackerjev, ki so ustvarili prve viruse, je bila posmehovanje kolegom in neizkušnim uporabnikom računalnikov. Nič hudega slutečemu uporabniku računalnika se je na ekran izpisalo posmehljivo sporočilo ali pa so mu začele "padati" črke z zaslona. Zadeva je bila še toliko bolj zanimiva, ker so hackerji podtikali tudi viruse, ki so se skrili v spomin in se sami pognali ob določeni uri ali dnevu ali celo naključno. Zmedeni uporabniki so panično iskali pomoč strokovnjakov, hackerji pa so za vogalom opazovali in se zabavali.

Danes obstaja že veliko različnih računalniških virusov, ki so evolvirali v črve, bakterije, zajce in podobno menažerijo. Imajo veliko lastnosti, značilnih le za živa bitja, kot so samoreplikacija, nepredvidljivost in zmožnost

evolviranja. Christopher Langton, eden vodilnih strokovnjakov na področju umetnega življenja, opisuje primer, ko sta se virusa spontano združila v nov, drugačen virus. Zaradi svoje prilagodljivosti so računalniški virusi najbolj razvpite oblike umetnega življenja in v mnogočem dejansko spominjajo na viruse. A kot v realnem, biološkem svetu, obstajajo tudi virusi, ki so maligni, nekateri celo destruktivni, kar meče precej neugodno luč na ta sicer zanimiva bitja.

Christopher Langton je nadaljeval delo Johna von Neumana, saj je idejo celičnih avtomatov razvil še naprej, v novo filozofijo v tvorjenju umetnega življenja. Ko je v laboratoriju Massa Generala za psihiatrične raziskave delal kot sistemski programer, je skušal na enem računalniku simulirati operacij-

"Ustvariti želim popolnoma avtonomnega mobilnega agenta, ki bi soobstajal v svetu ljudi in bi ga ti ljudje obravnavali kot inteligentno bitje s svojimi lastnimi pravicami. Te agente bi imenoval Bitja. To je moja intelektualna motivacija. Nobenega posebnega interesa nimam pokazati, kako delujejo človeška bitja, pa čeprav so ljudje, kot tudi druge živali, zanimivo področje raziskovanja v tem prizadevanju in tudi sami po sebi neke vrste agentje. Nobenega posebnega interesa nimam glede aplikacij; jasno vidim, da bodo ta Bitja omejena ne z vrsto in dometom aplikacij, ampak le z našo lastno (ali pa njihovo) domišljijo. Nimam tudi kakega posebnega interesa za filozofske implikacije teh Bitij, čeprav je jasno, da bodo implikacije kar pomembne."

Rodney A. Brooks

GET A LIFE!

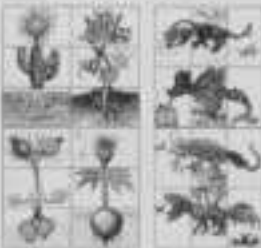

SIM LIFE THE GENETIC PLAYGROUND BREAKS THE BARRIERS BETWEEN GAMES

AND SIMULATIONS, PLAYING AND LEARNING—EVEN BETWEEN MACHINES AND LIVING BEINGS. ONCE AGAIN, MAXIS, THE CREATORS OF SIMCITY® AND SIM EARTH®, TAKES YOU WHERE YOU'VE NEVER BEEN AND GIVES YOU THE POWER TO CREATE—THIS TIME TO CREATE LIFE ITSELF.

Give life to different species in the SimLife tool and customize their traits with the SimLife editor.

Design your plants and animals to survive in specific, changing worlds.

Use your wild creation tool to create amazing landscapes.

SIM LIFE IS FUN. You'll design creatures from the depths of your imagination and influence how they look, act and eventually evolve. Then, set them loose in your custom ecosystem and test their ability to survive. Six different game scenarios challenge you to solve problems—ranging everything from food chain management to genetic manipulation.

SIM LIFE IS EXPERIMENTAL. Design your own experiments using simulated environments, ecosystems, genetics, evolution, life and behavior. You can even control time and physics! Witness the cause and effects of your decisions and discover the delicate relationships that exist between living beings.

SIM LIFE IS ARTIFICIAL. Using the latest advances in Artificial Life research, SimLife simulates a complete ecosystem, right down to individual genes. Plants and animals interact with each other and their environment as they do in the "real world." They even mutate and evolve into new species.

In SimLife, you get the chance to create life in a unique way, but beware—it's up to you to keep your species off the endangered list.

FORGOTTEN BY

MAXIS

sko strukturo in funkcije drugega računalnika. Da bi simulacijo lahko izpeljal, je ugotovil, da mora delovanje nekega stroja pretvoriti v končno število ukazov - skupek abstraktnih logičnih povezav. Pri tem se mu je porodila ideja - ali sploh obstaja kaj, česar delovanja ni mogoče simulirati na takšen

¹³ Glej pogovor s Christopherjem Langtonom v pričujoči številki.

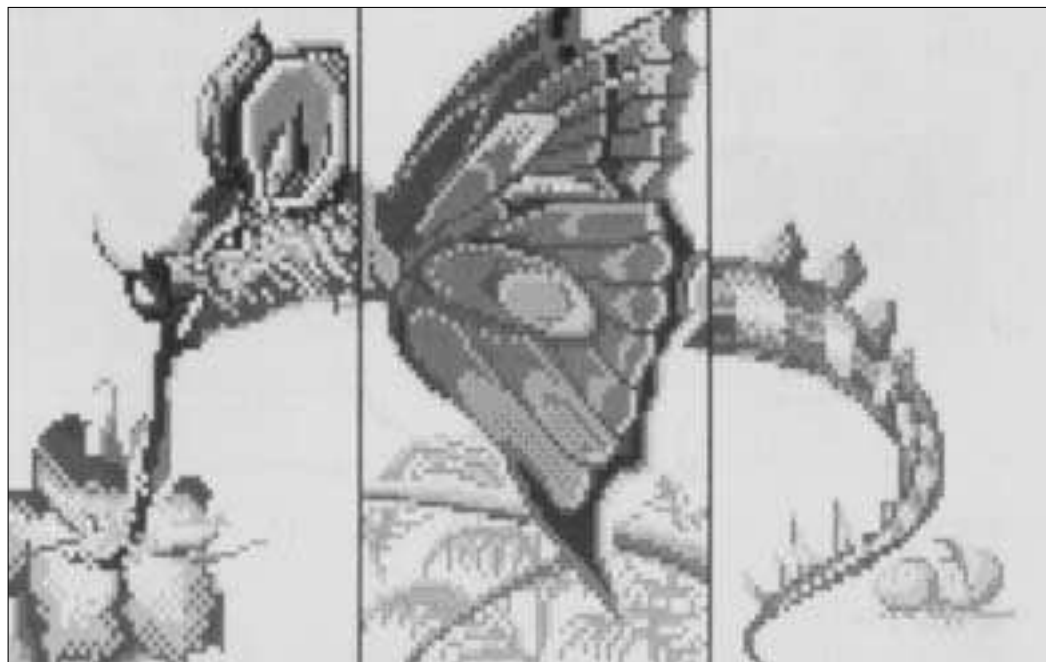
način. Kaj pa je sploh življenje potemtakem drugega kot velika količina v bistvu mrtve materije, organizirane tako, da se na neki čuden način pojavljajo procesi, ki tvorijo življenje? Če lahko natančno simuliramo vzorce ali strukturo živečih bitij - ali niso te simulacije na neki način žive? Znanstvena skupnost danes šteje Christopherja Langtona za očeta umetnega življenja in von Neumannovega naslednika.¹³

A to je le eden od virov nove znanstvene discipline, ki ima svoje korenine v še mnogih drugih vedah in idejah. Med tistimi, ki so v mnogočem vplivali na razvoj umetnega življenja, je tudi ameriški biolog Richard Dawkins, avtor knjig *The selfish Gene* (Sebični gen), *The Blind Watchmaker* (Slepi urar) in drugih; vse so izjemno pomembne za razvoj tako biologije kot tudi umetnega življenja.

Ob Dawkinsu so k razvoju polja prispevali še mnogi drugi: Marvin Minsky, oče umetne inteligence, Hans Moravec, pionir robotike, Aristid Lindenmayer in Przemyslaw Prunsiakiewicz, avtorja L-sistemov, ki so danes ena glavnih računalniških vizualizacijskih metod za naravne oblike.

Glavne oblike umetnega življenja danes so razdeljene v več skupin. Ena od njih so računalniški virusi, ki jih poznamo na osebnih računalnikih, obstajajo pa tudi v večjih računalniških sistemih, kjer se imenujejo črvi, bakterije ali zajci. Druga skupina so evolvirajoči računalniški procesi - simulatorji evolucije znotraj računalnika in se večinoma uporabljajo v edukativne namene. Tretja skupina so "biomorfi", po Dawkinsu, ali nasplošno onto-

Eno mnogih čudežnih bitij, ki jih lahko ustvarite na genetskem igrišču računalniške igre SimLife.

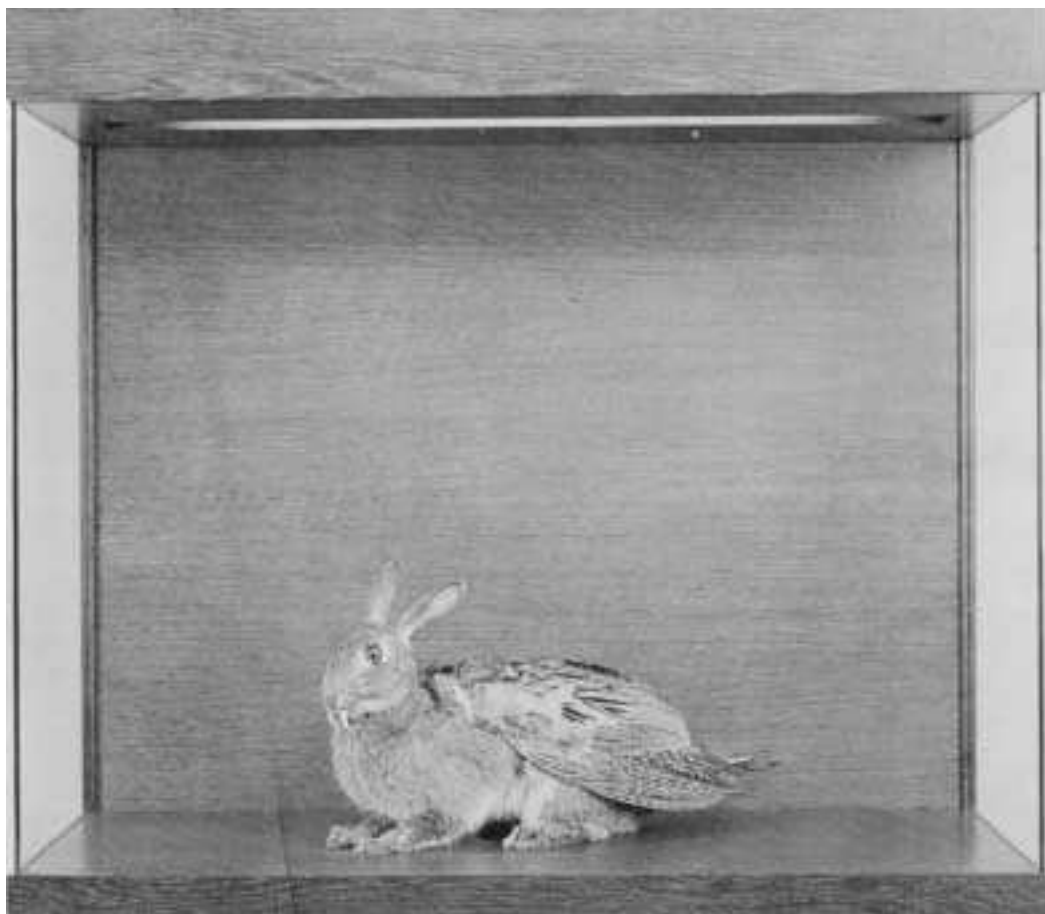

genetično realistični procesi, ki so podobni evolvirajočim računalniškim procesom, le da je pri njih poudarek na morfogenetični evoluciji. Tipični primer teh procesov so L-sistemi. Četrta skupina so mikro- in nanostroji, miniaturni roboti, ki se lahko sami reproducirajo in kolektivno opravljajo naloge. Danes je ta tehnologija, ki se še razvija, predvsem še v zamisli Erica Drexlerja, vodilnega teoretika na tem področju. Obstajajo pa že prvi rezultati, ki potrjujejo možnost razvoja te zanimive nanorobotike. Peta skupina so umetni nukleotidi, kemično sintetizirane DNA (dezoksiribonukleinske kisline) in drugi umetno sintetizirani prenašalci genetskega materiala, ki tvorijo umetne življenjske oblike. Šesta skupina pa so avtokatalitične mreže in celični avtomati, s katerimi se ukvarja večinoma Christopher Langton.

UMETNO ŽIVLJENJE *IN VITRO*

Umetno življenje pa ne obstaja le kot evolvirajoča entiteta v virtualnem prostoru računalnika ali *in silico*, temveč tudi *in*

*Igra narave ali stvaritev
umetniške imaginacije?
Thomas Grünfeld: misfit III,
1989/90.*

vitro, v epruveh genetskih inženirjev. Še v šestdesetih letih so genetiki v epruveh kombinirali do tedaj znane molekule, da bi sprožili sintezo RNA (ribonukleinskih kislin). Produkt njihovega dela je bila kopica sintetičnih neorganskih molekul, encimov in prva kopija RNA strukture bakteriofaga, virusa, ki parazitira v bakteriji. To odkritje je bilo zelo pomembno, saj je oprlo nove možnosti za genetske eksperimente. Ti virusi namreč lahko ob določenih pogojih spremenijo genetsko zasnovo celice ali bakterije, v kateri parazitirajo.

Naslednji korak v razvoju genetike sta napravila Cech in Altman, ki sta odkrila, da nekatere RNA lahko povzročajo reakcije in se hkrati replicirajo. To je omogočilo razvoj genetskega inženiringa, ker so genetiki lahko ustvarili pravi software, genetski program v epruveh. Pozneje so odkrili še polimerazno verižno reakcijo, ki je omogočila nadgrajevanje DNA (dezoksiribonukleinskih kislin) in s tem celotnega

Serija šestih slik neantropomorfnih robotov Marka W. Tildna. Njihova velikost je razvidna iz primerjave s kovancem za 1 cent.

genetskega koda tudi v kompleksnejših organizmih. To pa ne pomeni, da je danes možno s pomočjo genetskega softwarea ustvariti poljuben organizem. Medsebojno delovanje genov, hipercikli in genetska evolucija so še vedno nezadostno raziskani. Obstaja tudi vprašanje etičnosti, saj znanstveniki ne morejo v svojih laboratorijih ustvarjati različnih pošasti in Frankensteinov ter jih potem, ko se poizkus ne izteče dobro, vreči v smeti. Današnja genetika operira z živimi bitji, ki ne smejo biti prikrajšana za pravico do svojega obstoja. Zato se danes vse več uporabljajo računalniške simulacije življenja, ki še vedno nimajo statusa živih bitij.

ROBOTI - ANTROPOCENTRIČNA ZABLODA?

Računalniki pa niso edini stroji, ki simulirajo življenje podobne procese. Obstajajo stroji, ki v naši realnosti posnemajo življenje, roboti. Ta okorna kovinska bitja so danes v človeški kulturi že sinonim za umetno življenje, in večina ljudi si ga predstavlja kot karikirano kopijo človeka, ki se ob glasnem brnenju počasi in opotekajoče premika ter s kovinskim zvenom jeclja napol razumljive besede. Zaradi farsične predstave teh kovinskih Charliejev Chaplinov si je filmska industrija omissila že njihove naslednike, androide, kot je *Terminator*, ki so na videz enaki ljudem, a globoko v sebi skrivajo kovinski skelet. Ta skrita kovinska konstrukcija je nujna, sicer gledalec ne bi mogel razločiti med igralci "androidi" in igralci "igralci".

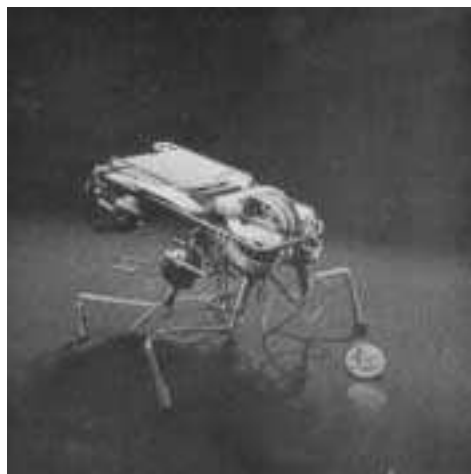

V zgodovini se je že večkrat zgodilo, da je fikcija postala vodnica realnosti in se s tem vanjo tudi prelila, toda pri robotih se to ni zgodilo. Fikcija je s konceptom androidov popolnoma zgrešila bistvo. Če je robot ali android oblika življenja, ki jo ustvarimo umetno, potem v to skupino spadajo tudi človeški kloni in otroci iz epruvete. Torej po tej logiki androidi že živijo med nami. Nekaj gnilega je v tej formalnologični definiciji robotov. Zakaj bi ustvarjali tkiva, ki so podobna človeškim, iz umetnega materiala, če lahko kloniramo izvirna tkiva? Enako bi bilo, če bi skušali narediti disketno enoto iz lesa.

Če se poglobimo v korenine robotske evolucije, ugotovimo, da je ta zašla v slepo ulico ravno zaradi takšnega, antropocentričnega pristopa. Roboti doživljajo danes svojo reinkarnacijo v popolnoma drugačni obliki. Stroji so veliko bolj fleksibilni od ljudi, ki so ujeti v svoje ranljivo, smrtno telo, podpovprečno razvito v primerjavi z drugimi živalskimi vrstami. Ker je stroj, ki ga vodijo strojni možgani - računalnik, sposoben simulirati katerikoli drug stroj, lahko zavzame tudi kakršnokoli obliko. Ena od oblik, ki bi vsestransko izkoriščala fleksibilnost strojev, je drevesu podoben mikromanipulatorski robot.

Vsak prst tega robotskega bitja bo imel prste. Ti se bodo dalje delili v ponavljajočem se vzorcu v vse manjše do velikosti mikrona, kolikor bodo veliki najmanjši manipulatorji - prsti. To bitje iz plastike in kovine bo pri vstopanju skozi vrata skrčilo svoje veje, v sobi pa se bo razširilo v svojo običajno velikost - meter osemdeset. Hans Moravec z robotskega inštituta Carnegie-Mellon in avtor knjige *Mind children* (Utroci uma) pravi, da bodo ta drevesu podobna bitja imela nadvse izostren občutek za dotik, saj bo v členu vsakega prsta mikroročunalnik, ki bo krmilil elektrostatične servomotorje in senzorje na vrhovih prstov. Drseč s prsti po fotografiji bodo ti majceni občutljivi organi razvili sposobnost razlikovanja razvitosti srebra na papirju in si s tem "ogledali" fotografijo. In če bo bitje potrebovalo oko, ga bo oblikovalo s križanjem svojih prstov - tako na drobno, da bo sprejemalo svetlobo podobno kot leča.

Drug vidik tega nesmrtnega bitja bo zmožnost simuliranja človeških misli in shranjevanja človeških spominov tako natančno, da bo v mnogočem res lahko zamenjalo koga izmed nas. Po Moravčevem scenariju bodo ljudje te robote ustvarili korak za korakom. Prapradedek tega robotskega bitja, ki bo ustvarjen med leti 2000 in 2010, bo imel možganske sposobnosti kuščarja in nikakršnih lastnosti osebnosti. Naslednja generacija

¹⁴ Eric Drexler je učenec legendarnega Marvina Minskega in zdaj tudi njegov sodelavec na M.I.T.

robotov se bo učila iz izkušnje, tretja generacija pa bo sposobna takojšnje simulacije opravila, ki ga bomo od njih zahtevali, in z lahkoto opravljala zapletena navodila. Ob koncu naslednjega stoletja, nadaljuje Moravec, bo robot četrte generacije - mikro-manipulatorski inteligentni robot - dovolj sposoben, da bo izdeloval svoje replikante in oblikoval vesoljske ladje. Ta visoko inteligentna bitja, sposobna zelo podobnega razmišljanja kot ljudje, bodo začela dolgo in nevarno pot skozi vesolje in pustila Zemljo kot človeški rezervat.

Na tej točki bodo ljudje - organska smrtna bitja - želeli spremeniti svoja razmišljanja in čustva, svojo bit v ladjo nesmrtnega mehanizma. Sčasoma, seveda, bodo ljudje s svojimi laboratorijskimi stvaritvami dosegli svojo nesmrtnost. Moravec predvideva, da bo možna tudi združitev človeka in stroja s pomočjo izurjenega robota kirurga. Kirurgovo delo bo preseljevanje možganskih funkcij plast za plastjo v stroj in nato odstranitev neuporabnega biološkega tkiva iz človeškega telesa.

Ti človeško-robotski hibridi ne bodo nujno kot grmovja s trilijon prsti. Vsak bo lahko izbral svoj lastni telesni stil, ki bo sodil v okolje in zadovoljeval osebni estetski okus. Moravec je ugotovil, da njegova ideja vzbuja strah, in se sprašuje - le zakaj? "Kaj za vraga je tako neverjetno pomembno na tem vašem telesu?" pravi izkušeni robotolog. "Če bi bilo uničeno in bi bil na njegovo mesto postavljen natančen robotski nadomestek, vas prijatelji ne bi pogrešali. Vaša družina vas ne bi pogrešala in tudi vaši projekti ne. Torej vas ne bi nič pogrešalo. In tudi vi sami bi bili mrtvi in se torej ne bi pogrešali. Zakaj torej naj bi koga skrbelo?"

NANOSTROJI - MANIPULATORJI NA RAVNI ATOMOV

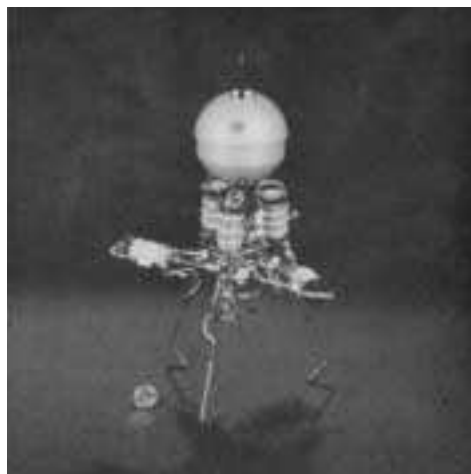
Druga vizija moderne robotike je v miniaturnem svetu nanotehnologije. Za Erica Drexlerja, pisatelja in zunanega sodelavca oddelka za računalništvo na stanfordski univerzi,¹⁴ je nanotehnologija tehnologija prihodnosti, temelječa na mikroskopskih robotih, ki ustvarjajo svoje klonе in ki jih krmilijo majhni mehanični računalniki - ti roboti pa lahko manipulirajo z materijo na ravni atomov. Čeprav nanotehnologija v znanstvenem svetu označuje tehnologijo, ki manipulira z objekti, velikimi nekaj sto nanometrov, je v robotiki bolj način razmišljanja, ideologija, način, kako rešiti velike probleme misleč na majhno - zelo majhno.

Po Drexlerjevi knjigi *The Engines of Creation*, ki je nanotehnološki manifest, je osnovno orodje nanotehnologa *assembler*.¹⁵ Asemblerji ne bodo nič večji kot nekaj sto atomov v premeru. Sestavljeni bodo iz zobnikov, katerih zobje bodo atomi, vrteli pa se bodo na oseh brez trenja, narejenih iz enojnih kemijskih vezi. Ti nanostroji bodo opremljeni z računalnikom in robotsko roko in bodo sestavljali materiale in naprave v velikosti molekul - atom za atomom. Asemblerji se bodo lahko reproducirali tako, da bodo ustvarjali svoje lastne kopije. Tako bo potrebno zgraditi le prvi assembler, ki bo potem zgradil druge. En assembler bo prepočasen, da bi ustvaril karkoli večjega od mušjega iztrebka, toda milijarde njih bodo lahko ustvarile karkoli.

Lahko bi zaposlili floto assemblerjev, da bi nam prebarvala avto z diamantnim slojem, debelim en mikron. Material za to (ogljik) bi lahko črpali iz ogljikovega dioksida iz ozračja in ga predelali v diamantno strukturo. Rja in pranje avta bi s tem postali preteklost. Asemblerji bi lahko obnovili ozonski plašč, s tem da bi proizvajali ozon v zgornjih plasteh atmosfere. Lahko bi očistili naftne madeže, s tem da bi nafto pojedli, ali pa bi jo proizvajali iz zraka in morske vode. Eden najbolj zanimivih domnevnih nanostroj je nanosub, napravica, manjša od rdeče krvničke, ki bi lahko plavala po človekovem ožilju in iskala obloge in nanose masti ter jih uničevala. Danes že obstajajo zanesljivi dokazi, da so takšne oblike manipulacije možne. Don Eigler iz IBM-ovega razvojnega laboratorija v Almadenu je uporabil STM (*scanning tunneling microscope*), glavno orodje nanohackerjev, za risanje. Prva produkta te nanoumetnosti sta bila podobica človeka, sestavljena iz molekul ogljikovega monoksida na platinastem platnu, in napis IBM iz ksenonovih atomov na nikljasti podlagi. Podobe na glavi šivanke so 10.000-krat večje od teh risbic. Od sestavljanja ploskovnih sličic do ustvarjanja tridimenzionalnih modelov, skulptur ali assemblerjev pa je le še korak.

Vsaka celica nenehno proizvaja, uporablja in uničuje ogromno število relativno enostavnih nanostrojov, ki jim pravimo proteini. Nekateri od njih so strukturalni, drugi izvajajo kemične reakcije, tretji prenašajo sporočila. Toda proteini so skoraj vedno enonamenske naprave in rabijo skoraj vso celično mašinerijo, ki jih ustvarja in krmili. Noben protein pa ne more početi vsega, kar naj bi počeli assemblerji. Nanotehnologija ob svojih dobrih straneh obeta tudi dejansko neomejene

¹⁵ **Asembler**: molekularni stroj, ki ga lahko programiramo tako, da ustvari kakršnokoli molekularno strukturo ali napravo iz enostavnih kemičnih gradnikov. Je analogen računalniško vodenemu skladišču strojev. (Prim. Eric Drexler: **Engines of Creation**, Oxford University Press: Oxford 1992.)

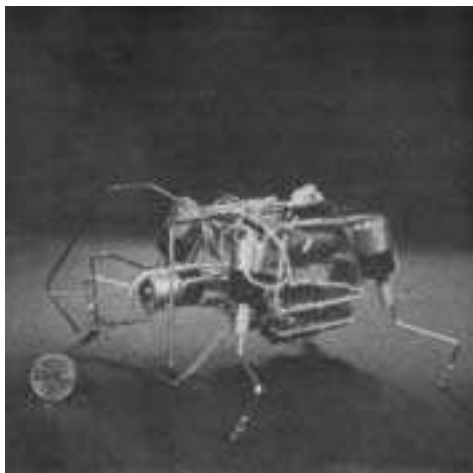
možnosti manipulacije. Med znanstveniki obstajajo močni zadržki proti nanotehnologiji, eden najbolj znanih pa je problem *sivega oblaka* (angl. *Grey Goo*⁶). Nanostrojji so zmožni samorepliciranja, in če ta proces ne bi bil kontroliran, bi se asemblerji lahko eksponentno množili v neskončnost, dokler ne bi predelali vse materije v vesolju v velikanski oblak, sestavljen iz nanostrojjev.

Toda kar je za nekatere najhujša groza, je za druge nujen korak v evoluciji. Za nekatere znanstvenike je ultimativna evolucijska oblika bitja kozmični oblak. Ta oblak bo velik kot planet, čeprav bodo lahko današnji ljudje hodili skozi železne delce v velikosti semen,

ki bodo sestavljali njegov brobdingnanski okvir. To velikansko bitje, ki bo živelo v nezapoljenih vesoljskih razsežnostih, bo prijatelje pozdravljalo z eksplozijami sončne energije in pihalo vodikov plin, da bi odgnalo vesoljske črepinje. Pred več kot desetletjem je fizik Freeman Dyson, na osnovi ideje astronoma Freda Hoyla razmišljal, da bi zadnji stadij evolucije lahko imel obliko velikanskega inteligentnega črnega oblaka. "Predvidevam, da bodo strukturalne enote takega bitja preprosto delci prahu," pravi Dyson, "najbrž bodo železni ali pa iz kakega drugega pripravnega materiala, medsebojno pa bodo vplivali in nasploh delovali z električnimi in magnetnimi silami. Taka bitja bodo tako kompleksna ali pa morda še bolj kot ta, ki jih vidimo okoli nas v tem trenutku."

V nekem intervjuju je fizik z inštituta za napredne študije v Princetону dejal, da bodo senzorni organi tega bitja sestavljeni kot kolekcija trdnih delcev s sposobnostjo odziva na radijske valove, vidno svetlobo in žarke X - večji in bolj zapolnjen

spekter, kot ga lahko zazna človeško bitje. Bitje bi živelo s pomočjo sončne energije ali pa morda medzvezdnih plinov in dolgovalovne radiacijske energije - infrardečih in radijskih valov - s čimer bi lahko izločalo odpadke. "Bitje bi se lahko znebil snovi, ki bi jih imelo za odpadke," pravi Dyson, "kot na primer vodikove stranske produkte in občasno vulkansko bruhanje. Pa bo vesoljski oblak imel občutke? Bo trpel bolečino, se smejal, ljubil ali molil? "Nobenega razloga ni, da ne bi počel vsega zgoraj naštetega ali pa morda nič od tega," pravi Dyson, "lahko, da ne bodo prevzeli nobenega od naših konceptov, ali pa bodo morda z nami delili vse."

Oblak bi lahko evolviral mnogo hitreje, kot smo mi, špekulira Dyson, in Zemljinemu okolju bi lahko napravil še več škode, kot smo jo mi. Na enem od svojih brezciljnih tavanj po vesolju bi lahko parkiral med Zemljo in Soncem in tako povzročil hladno senco ostanku anahronskih ljudi v še vedno trdni organski obliki.

SKLEP

Nove umetne živeče entitete in genetski inženiring bodo v mnogočem zaznamovale družbo enaindvajsetega stoletja, saj že danes vplivajo na okolje, v katerem živimo. In le čas bo pokazal, kakšne posledice bodo pustile te nove tehnologije na človeško kulturno evolucijo.

Čeprav ostaja izvir življenja še vedno zelo daleč od naših zmožnosti dojemanja, pa raziskovanje umetnega življenja nakazuje, da evolucijski procesi morda le niso tako zapleten pojav, kot je veljalo do sedaj. Novi pristopi v simuliranju življenja bodo osvetlili vsaj eno kolesce v vsesplošnem mehanizmu, ki mu pravimo vesolje. Mogoče je prihodnost računalništva v programih, ki bodo skupaj z nami rasli in se razvijali. Pognati je torej treba veliki program Evolucija, in videli bomo, kaj se bo zgodilo.

¹⁶ *Hipotetična snov, sestavljena iz ogromnega števila samorazmnožujočih se robotkov, manjših od enega mikrona, ki so programirani, da ustvarjajo kopije sebe iz česarkoli (kateregakoli materiala iz okolice). Slika, ki si jo lahko predstavljamo ob tem, je celotna Zemljina biosfera, spremenjena v sivo maso (ali oblak) robotkov. To je najenostavnejši od scenarijev nanotehnoške katastrofe, ki ga lahko zlahka ovržemo zaradi pomanjkanja energije in kemičnih elementov (materiala), ki bi bili zanj potrebni. (Prim: Eric Raymond (ur.): **The New Hacker's Dictionary**, MIT Press, 1992, tretji ponatis.)*

Karlo Pirc, publicist in urednik oddaje *Futura* na Radiu Študent.

Thomasu Rayu se zahvaljujem za dovoljenje za uporabo programa *Tierra*.

Pogovor s Christopherjem Langtonom

Foto: Felix Nöbauer

*“Če bomo ustvarili
umetno življenje v
realnem svetu,
ga bo to z nami
tudi delilo”*

Pogovarjal se je Karlo Pirc

Christopher Langton je interdisciplinarni raziskovalec, saj je, kot pravi sam, študiral na Arizonski fakulteti več smeri hkrati in nato naključno izbral diplomu iz psihologije in antropologije. Obenem so ga zanimale tudi tehnično naravnane znanstvene discipline. Doktoriral je iz računalništva na Michiganski univerzi, kjer je sodeloval s pionirjema v razvoju umetnega življenja Arthurjem Burksom in Johnom Hollandom. Danes je vodilni član skupine, ki raziskuje kompleksne sisteme v Losalamskem nacionalnem laboratoriju in vodja programa umetno življenje na Santafejskem inštitutu. Leta 1987 je Christopher Langton organiziral v Losalamskem nacionalnem laboratoriju prvo konferenco o umetnem življenju. Nanjo je sto petdeset raziskovalcev pripeljalo celo menažerijo živečih artefaktov. Ta prva konferenca je mnogim znanstvenikom odprla nove poti raziskovanja in vpeljala novo vejo v znanosti - raziskovanje umetnega življenja. Druga konferenca z enakim naslovom je potekala v Santa Feju, letošnja, tretja, pa v Chicagu. Po njej je umetno življenje dokončno priznano za znanstveno disciplino z vse večjim pomenom.

Enostavne umetne življenjske tvorbe že obstajajo. O njih in o tem, kako bodo raziskave umetnega življenja napredovale v prihodnjih letih, se je na simpoziju o umetnem življenju, potekal je v okviru letošnjega festivala Ars Electronica '93 v Linzu, s Christopherjem Langtonom pogovarjal Karlo Pirc.

Ena od omejitev, na katero bi lahko naleteli raziskovalci umetnega življenja znotraj računalnikov, namreč je, da v računalniku ni mogoče simulirati naključnosti, ki je ena od izrazitejših značilnosti realnega sveta in življenja samega. Naključnost pa v našem svetu ponavadi povezuje mo z metanjem kock. Einstein je rekel “Bog ne

meče kocke”, Hawking pa ga je dopolnil, da Bog kocke sploh ni imel. Ali se imate za Boga, ki resnično lahko kocka? In če kockate, kako veste, da bo rezultat za nas koristen?

Tu obstaja veliko tem, ki jih je treba razjasniti. Kompleksnost lahko dosežemo tudi brez

metanja kock. Obstaja deterministični kaos, kar pomeni, da je v njem vsak korak časovno lahko popolnoma determiniran, a se rezultata ne da predvideti daleč vnaprej. "Ali se Bog igra s kockami? - Ali se mi kockamo z vesoljem?" Odprli ste kar nekaj tem. Ena od teh je, ali imamo sploh opraviti s kakšno stohastičnostjo - povedano drugače - z naključnostjo ali ne v igri, in kakšne učinke ima ta naključnost na vedenje vesolja, ki ga ustvarjamo? Ali je kaj kritično odvisno od razlike med vesoljem, v katerem obstaja naključnost, in tistim, ki je popolnoma deterministično? Teorija kaosa pokaže, da lahko obstaja deterministična naključnost. To pa pomeni, da je vesolje lahko popolnoma determinirano, ko poznaš pravila in začetno stanje. Ob vsakem časovnem koraku obstaja le eno možno naslednje stanje, a je kljub temu nemogoče predvidevati daleč vnaprej. Stanjem lahko slediš le od enega časovnega koraka do drugega.

Takšne vrste dinamično kaotični sistemi lahko opravijo skoraj vsak test naključnosti. No, opravijo vsak poznani test naključnosti. Na primer generatorji naključnih števil v računalnikih se poslužujejo natančno iste metode. So popolnoma deterministični. Po zelo dolgi sekvenci števil se bodo ta začela ponavljati, toda v enem samem ciklu delujejo popolnoma naključno. Torej če obstaja v vesolju nekaj, kar se odvija, je to dogajanje v neki meri odvisno od naključnosti v tem vesolju. Enako velja za vse sisteme, zgrajene z generiranjem naključnih števil.

Kaj pa Heisenbergovo načelo nedoločljivosti? Ko zasadiš seme življenja v računalnik, determiniraš končni rezultat eksperimenta - obliko življenja, ki se tako pojavi. Toda ali se vam ne zdi, da bi morali za to, da bi dobili resnično življenje in inteligenco v stroju, počakati, da se pojavi samo od sebe, brez začetnega semena?

Veliko ljudi misli, da se bo računalnik, če mu damo neizračunljiv problem, na določeni točki ustavil in se bo začelo iz njega kaditi. Toda ne, računalnik še naprej nekaj počne, kaže obnašanje.

Ni bližnjice, po kateri bi lahko izračunali končni rezultat, zato je končno stanje nemogoče do potankosti definirati vnaprej.

Pognati moramo torej program, da bi videli, kaj se bo zgodilo.

Da. Toda obstaja kvalitativna razlika med tem sistemom in univerzumom, kjer se resnična naključnost dogaja ves čas. Zame je še vedno odprto vprašanje, če resnična naključnost sploh obstaja v realnem svetu.

Druga omejitev bi lahko bila ta, da so računalniki ujeti v matematično logiko. Gödel je dokazal, da so nekateri logični problemi nerešljivi. Le človeška etika lahko pove, kaj je tu rešitev ali resnica.

To je res, če želimo določiti resničnost ali neresničnost kake izjave. Računalnik pa kljub problemu še naprej dela, čeprav ga mogoče nikoli ne bo rešil. Veliko ljudi misli, da se bo računalnik, če mu damo neizračunljiv problem, na določeni točki ustavil in se bo začelo iz njega kaditi. Toda ne, računalnik še naprej nekaj počne, kaže obnašanje. Problem mogoče ne bo nikoli rešen znotraj računalniškega univerzuma, a nerešljivi problemi obstajajo tudi znotraj našega univerzuma.

Pri raziskovanju umetnega življenja razlikujemo temeljno deterministične in temeljno nedeterministične univerzume. Ampak s temi problemi se trenutno ne ukvarjamo. Lahko ustvariš celoten univerzum in ga

---

Mislim, kaj pa je kultura drugega kot ekstragenetski mehanizem za prenos informacij med generacijami, če zadevo razumemo kar se le da preprosto.

---

enostavno pustiš, da se razvija bilijone simuliranih let, in nato pogledaš, kaj je nastalo. Problem pri tem je, da če bi želel dobiti na koncu karkoli signifikantnega, bi potreboval računalnik enormnih zmogljivosti.

Drugače se zaradi končne velikosti začetnega univerzuma artificialne korelacije začnejo pojavljati po zelo dolgem časovnem obdobju.

Potrebuješ računalnik, z dovolj velikim pomnilnikom, da lahko shrani ves ta čas.

Govorili ste o času. Ali je mogoče simulirati čas znotraj računalnika? Nove fizikalne teorije pravijo, da je čas ireverzibilen pojav, računalniški procesi pa so povečini reverzibilni.

Ne, računalniški procesi niso nujno reverzibilni. Pravzaprav je večina procesov ireverzibilnih. Vzemimo na primer Turingov stroj - osnovni model v računalništvu.

Več poti lahko z različnih izhodišč vodi do iste točke. Iz različnih začetnih pogojev lahko prideš do te iste točke. Če proces želiš obrniti nazaj k začetku - katero pot si boš izbral? Moraš se nedeterministično odločiti za eno od alternativnih poti, kar tehnično pomeni, da sistem ni reverzibilen. Enako velja v igri *Life* - veliko različnih začetnih razporeditev konča s praznim zaslonom (vsa stanja so 0). Če torej začneš s praznim zaslonom, kakšna je tvoja naslednja poteza, če se želiš vrniti v začetno stanje? Če je matrika velika, obstaja ogromno število možnih stanj, od koder bi lahko izhajal; torej je to ireverzibilen sistem v tehničnem smislu.

Torej mislite, da je v računalniku možno simulirati čas?

Da, v smislu reverzibilnosti. Vprašanje je, ali je čas v našem univerzumu ireverzibilen. Ali se poti v času skladajo.

Nekatere novejšje teorije v fiziki pravijo, da je čas dejansko ireverzibilen.

Tako so računalniki izvrsten manevrski prostor za parazite, ki se sprehajajo po mrežah. Prepričan sem, da bo potreben imunski sistem v računalniških mrežah zaradi enakih razlogov, kot ga imamo mi.

Nekateri tipi bozonov, ki nastajajo pri določenih kemičnih reakcijah, se pojavljajo popolnoma naključno. Zatorej je nemogoče zavrteti časovni trak nazaj in priti v začetno točko.

Da, obstaja pa tudi fluktuacija v vakuumu, ki lahko sproži nastanek parov EPR (delec in antidelec), in ani-

hilacija teh parov. Na primer v kaotičnih dinamičnih sistemih - v kaotičnih atraktorjih - se nobena od poti ne pokriva z drugo.

Toliko o tem, pa se vrniva k umetnemu življenju. Med drugim ste študirali tudi antropologijo. Predpostavimo, da imamo umetno življenje, ki se razvija, evoluira. Toda, kako lahko vemo, da ne bo zgrešilo točke X, kjer se je pojavila človeška kultura? In kaj če zgreši točko X? Ali je smiselno oblikovati nekaj, kar za nas ni dojemljivo kot inteligentno?

Če začnemo s preprostimi organizmi v preprostem okolju znotraj računalnika in jih pustimo, da se razvijajo dolgo časa, dvomim, da bodo nastala človeku podobna bitja. Lahko, da bo tu možno govoriti o inteligenci, in pričakujem, da bo obstajalo nekaj podobnega kot kultura. Mislim, kaj pa je kultura drugega kot ekstragenetski mehanizem za prenos informacij med generacijami, če zadevo razumemo kar se le da preprosto. Obstaja kulturna in genetska transmisija informacij. Kultura je vse, kar je preneseno med generacijami in ni preneseno z geni. Če torej umetno življenje ustvari izven-genetski mehanizem za prenos informacij skozi čas, mislim, da lahko rečemo, da kultura tu je prisotna. Seveda v nekem bazičnem, zelo prečiščenem pomenu besede.

In kaj, če postanejo ta umetna bitja nekakšni informacijski paraziti v naši družbi?

To je vsekakor možno. Mislim, obstajajo računal-

Računalniške mreže so že po naravi, ob vseh teh informacijskih replikatorjih, zelo ploden medij in informacijski paraziti se bodo s tem nedvomno okoristili.

---

niški virusi, v našem okolju torej že imamo informacijske parazite. Ti živijo v računalniškem okolju, a so le vrh ledene gore. Že danes je možno napisati strašne reči, zatorej mislim, da se lahko razvijejo do neke točke. Pričakujem da se bodo te reči, četudi jih ne bo ustvaril človek - z razvojem računalniških mrež in inteligentnostjo naših strojev - pojavljale čedalje bolj spontano. To je preveč ploden medij in zunaj je vse preveč replikatorjev. Vsi ti računalniki so popolnoma "srečni", da naredijo toliko kopij programa, kolikor jih od njih zahteva program. Vse prelahko se je zakrinkati v nekaj, kar naj bi upravičeno bilo v računalniku. Tako so računalniki izvrsten manevrski prostor za parazite, ki se sprehajajo po mrežah. Prepričan sem, da bo potreben imunski sistem v računalniških mrežah zaradi enakih razlogov, kot ga imamo mi. Človekov celični aparat je poln kopirnih naprav za DNA. Če to odkrijejo informacijski paraziti, bodo nedvomno iznašli način, kako se okoristiti tudi z našim ogromnim informacijskim potencialom.

Naš imunski sistem je sestavljen iz dveh delov. Prvi je osnovna, pregledna tabela, ki je statična in kjer se stvari v organizmu primerjajo s standardnim naborom, drugi, variabilni del pa se vseskozi trudi najti nove oblike, ki ne bi smele biti prisotne. Trenutno je v antivirusnih programih implementiran le prvi del, ki uporablja pregledno tabelo za iskanje znanih virusov. Ta tabela je le spisek manjših delov kode, ki so značilni za nekatere viruse. Če torej najdejo te delčke kode, so verjetno našli tudi virus. A kmalu bodo te tabele postale preobsežne in bo zato učinkovitejši obraten pristop. V računalnikih bo več odvečnih reči kot tistih, ki so potrebne. Torej bo naloga zaščitnih programov vzdrževati tabele s seznamom stvari, ki jih želimo imeti v računalniku, vse drugo pa bo zbrisano. Lahko bi rekli, da se je ta preskok nekoč zdavnaj

---

Danes poskusov povečini ne opravljajo v strogo izoliranih prostorih in uporabljajo blažje preventivne ukrepe, ker so ti enostavnejši in ker do tega, da bi ta bitja postala nevarna, ni prišlo.

Računalniške mreže so že po naravi, ob vseh teh informacijskih replikatorjih, zelo ploden medij in informacijski paraziti se bodo s tem nedvomno okoristili. Richard Dawkins zdaj piše knjigo o primerjavi med memi, računalniškimi virusi in sebičnimi geni. Potrebujes le dober komunikacijski medij in kopicjo replikatorjev, ki se kopirajo kot na fotokopirnem stroju, pa boš takoj dobil informacijske parazite.

V enem od intervjujev ste izjavili, da se veliki računalniški sistemi lahko začnejo obnašati precej nenavadno, celo nezanesljivo.

Bilo je že več takšnih primerov na INTERNET-u in v ameriških telefonskih omrežjih. Sistemi so se začeli obnašati nelinearno in tega ljudje, ki so jih ustvarjali, niso predvideli. Takšne stvari se lahko dogajajo. Lahko napišes program za krmiljenje računalniške telefonske centrale in ga testiraš na računalniku. Program dela v redu, dokler ne razporediš 100 kopij tega istega programa na različna mesta in jih med seboj povežeš v komunikacijsko mrežo. Programi se kaj kmalu zapletejo v neko čudno dinamično stanje, ki ga nisi predvidel. To je napaka v programu, ki se pojavi le, kadar obstaja več kopij kakega programa. To je precej znan pojav.

Paralelni dinamični sistemi se lahko zamrznejo v dinamično ravnovesje ali pa se začnejo obnašati kaotično in jih ne moremo več kontrolirati. To velja za vse velike kompleksne sisteme. Če je sistem nelinearen, boš kaj kmalu imel opraviti z

---

Če pa bomo ustvarili entitete, ki bodo znale skrbeti same zase v realnem svetu, bi to lahko postal velik problem.

---

različnimi pojavi, ki jih nisi predvidel.

Med znanstveniki obstajajo močni zadržki proti ustvarjanju umetnega življenja, eden najbolj znanih pa je problem *sivega oblaka*. Umetne žive entitete, kot so nanostroj - robotki, veliki nekaj sto nanometrov, so zmožne samorepliciranja in obdelovanja materije na atomski ravni. Če ta proces ne bi bil kontroliran, bi se ti majhni roboti lahko eksponentno množili v neskončnost, dokler ne bi vse materije v vesolju predelali v en velikanski oblak, sestavljen iz njihovih kopij.

Govorili ste o informacijskih parazitih, a to je le eden od problemov. Kaj mislite o ustvarjanju umetnega življenja v realnem svetu in problemu sivega oblaka, ki je povezan s tem?

To je vsekakor mogoče. Če bomo ustvarili umetno življenje v realnem svetu, ga bo to z nami tudi delilo. In če mu bomo dali še avtonomnost in zmožnost evoluiranja, bo verjetno razvilo načine, kako zadovoljiti lastne potrebe, in si našlo svoj prostor v tem svetu. Domnevam, da bo z nami tudi tekmovalo za boljše pogoje. Ta tema je bila že zdavnaj načeta na harvardskem simpoziju o genetskem inženiringu. Raziskovalci so odkrili, da ne vedo, če bodo lahko obvladali ali omejili obnašanje bitij, v katerih so spreminjali genetski material. Zato so se odločili, da bodo poskuse opravljali v izolaciji.

Danes poskusov povečini ne opravljajo v strogo izoliranih prostorih in uporabljajo blažje preventivne ukrepe, ker so ti enostavnejši in ker do tega, da bi ta bitja postala nevarna, ni prišlo. A vendar je pametna previdnost že od začetka.

Isto velja tudi za nas, raziskovalce umetnega življenja. Nedavno je nekdo prišel k meni z zelo dobro idejo. Želel je napisati programe, ki bi evoluirali in

---

Naš zagon je v mnogočem enak Frankensteinovemu. Ko smo odkrili možnosti, ki jih odpira umetno življenje, nam ni ostalo nič drugega, kot da se ženemo proti temu cilju. Naprej nas žene prava obsedenost s tem.

---

med seboj tekmovali, kot v procesorskih vojnah (CORE WARS), v PC sistemih.

Odgovoril sem mu: “Ne ne, prepričan moraš biti, da programi, ki se učijo tekmovali in uničevati druge programe, ne bodo napisani za tako razširjen operacijski sistem. Zgraditi boš moral zaščitno obzidje v računalniku, virtualni računalnik.” In to je tudi

naredil. Programi so potemtakem lahko zelo dobri pri izganjanju konkurence iz spomina, a to je le virtualni spomin, virtualni programi, ki delujejo le v tem virtualnem računalniku. Če pa bomo ustvarili entitete, ki bodo znale skrbeti same zase v realnem svetu, bi to lahko postal velik problem.

To me spominja na Frankensteina.

Frankenstein je izvrstna knjiga. Je izvrstno raziskovanje teme - znanstvenika, ki ne prevzame odgovornosti za posledice, ki jih je sprožil s svojim raziskovanjem. Po mojem mnenju je resnični monstrem v knjigi dr. Frankenstein, in ne njegov stvar. Lahko je reči kot Frankenstein, da so cilji znanosti čisti, torej je potrebno pridobivati znanje zaradi znanja samega, brez moralnih ali etičnih pomislekov. Vse je dovoljeno, ker vedno na koncu dosežeš neko znanje kot cilj. A to ni res. Znanstvena raziskovanja imajo vedno neke posledice, ko dosežeš njihov cilj. Frankenstein ni želel sprejeti posledic svojih dejanj. O tem ni razmišljal prej, temveč šele potem, ko je bilo vsega že konec.

Naš zagon je v mnogočem enak Frankensteinovemu. Ko smo odkrili možnosti, ki jih odpira umetno življenje, nam ni ostalo nič drugega, kot da se ženemo proti temu cilju. Naprej nas žene prava obsedenost s tem. A kljub temu skušamo predvideti posledice, ki jih bo imelo naše delo, ko bomo ustvarili umetno življenje. Ko bomo dosegli cilj, nam ne bo treba zanikati odgovornosti za naša dejanja.

Biosfero 2 vodi zelo bizarna skupina ljudi, ki po reputaciji niso preveč znanstveni in so pri svojem raziskovanju neprevidni. Znanstvena skupnost jih je povečini že odpisala.

Umetno življenje bo ustvarjeno tako, da bo sprejemljivo za naše okolje in sposobno živeti z nami. To je v bistvu izjava brez teže, ker v resnici ne vemo, kako predvideti vse možne posledice. Kljub vsemu obstaja določena nevarnost. Tehnologija ustvarjanja življenja je zelo zmogljiva, a v načelu tudi odprta za zlorabo, pa čeprav ne namerno, saj lahko uide nadzoru. S takšnimi tehnologijami smo imeli opravka že prej, a ne bom rekel, da pri tovrstnih raziskavah ne obstaja element nevarnosti.

V predavanju, ki je bilo del programa Ars Electronica, ste omenili BIOSFERO 2. Ali mi lahko poveste kaj več o tem?

Biosfera 1 je naša biosfera, planet Zemlja. Biosfera 2 pa je projekt izgradnje samovzdrževaločega se, popolnoma zaključenega ekosistema, v katerem živijo ljudje. Biosfera 2 je velika topla greda v arizonski puščavi, v katero so se naselili ljudje in tam živijo že dve leti¹. To je masiven, nekakšen korporativen projekt, poskus izgradnje popolnoma zaključene ekosistema, ki bo skupino ljudi neomejen čas preskrboval z življenjsko potrebnimi stvarmi. Ustanovitelji poskušajo razviti tehnologijo in s tem pridobiti patente za vzdrževanje tovrstnih ekosistemov za tržišče, ki bo nastalo, ko se bo človek odpravil v vesolje in začel graditi mesta pod morsko gladino. Biosfero 2 vodi zelo bizarna skupina ljudi, ki po reputaciji niso preveč znanstveni in so pri svojem raziskovanju neprevidni. Znanstvena skupnost jih je povečini že odpisala. Znanstveniki ne vedo, ali bo moč verjeti rezultatom, do katerih bodo raziskovalci v Biosferi 2 prišli, ker ti raziskovalci pri zbiranju podatkov in interpretiranju rezultatov ne sledijo nobeni znanstveno preverljivi metodi. V ta projekt je vloženih ogromno sredstev. Torej, karkoli že ljudje, ki tam živijo, delajo, morajo le pozitivno govoriti o svojem projektu, da bi upravičili vložena sredstva. Vse, kar objavijo, je torej treba brati z določeno distanco.

Po drugi strani pa je to prvi poskus takšnih razsežnosti. Nekdo je moral biti prvi. Dobra stvar pri tem je, da so se tega projekta

sploh lotili, saj se podviga takšnih razsežnosti ne bi lotila niti NASA (ameriška agencija za raziskave vesolja). Le kopica zanesenjakov je lahko ta projekt sploh začela. Vseeno sem zelo zadovoljen, da je do njegove uresničitve prišlo. Prej ali slej bo iz njega prišlo kaj koristnega.

Kot objekt je Biosfera 2 impresivna struktura, prava kristalna palača, 2 do 3-krat večja od Brucknerjevega doma². V njej sem bil pred nekaj leti, še preden so jo zatesnili. Občutek sem imel, da sem znotraj živega bitja.

Ti ljudje so torej zatesnjeni v Biosferi 2, in vse kar dobivajo od zunaj, je nekaj energije.

Načelo delovanja je pretok informacij in energije med Biosfero 2 in zunanjim svetom. Ni pa materialnega pretoka. Toda to načelo so morali nekajkrat prekršiti. Ko so Biosfero 2 prvič odtesnili, niso vedeli, kaj se bo zgodilo. V njeni atmosferi so se začele dogajati spremembe, ker do tedaj ni bila v stiku z našo. Atmosfera je odvisna od rastlin ter kisikovega ter CO₂ cikla, kar vpliva na ravnotežje med kisikom, dušikom in ogljikovim dioksidom. V Biosferi 2 niso potekali ustrezni procesi, zato se je koncentracija kisika zmanjšala in povečala koncentracija ogljikovega dioksida. Da so ljudje lahko preživeli, so morali vključiti čistilec zraka in dodatni kisik. Toda to je le ena od stvari, ki jih bodo morali še rešiti. Vsekakor je treba nenehno poskušati, saj prvi poskus ni nikoli uspešen. Prej ali slej se bodo naučili veliko več in uspeli v Biosferi 2 ustvariti zdravo atmosfero. Vredno se je potruditi.

Najlepša hvala za intervju!

OPOMBE

¹ V vmesnem času so Biosfero 2 že odprli. (Op. ur.)

² Mestni kulturni center Brucknerhaus v Linzu, osrednje prizorišče dogajanja Ars Electronica, ima približno enake prostornino kot ljubljanska Hala Tivoli. (Op. ur.)

Pogovor z Larryjem Yaegerjem

Foto: Marjan Kokot

”Življenje v novem kontekstu”

Pogovarjal se je Karlo Pirc

Umetno življenje preučujejo na različne načine, od raziskovanja fundamentalnih fizikalnih procesov do globalnih etoloških študij na področju obnašanja živali. Tradicionalno se ta raziskovanja osredotočajo na “prave” biološke sisteme, ki že obstajajo v našem ekosistemu. Nedolgo tega pa so raziskovanja zašla tudi na področje umetnih sistemov, kot so računalniki in robotski sistemi. Korist, ki bi lahko izhajala iz razširjenega dojetanja živečih sistemov, je precejšnja. Delno jo lahko opazimo že intuitivno, kot izboljšanje razumevanja naravnih ekosistemov, razvoj dejanske umetne - strojne inteligence in zmožnost razumevanja lastnih mentalnih in psiholoških procesov. Na bolj prozaični, lažje dosegljivi ravni bodo to izboljšave sistemov, sposobnih učenja, robotskih krmilnikov in evolvirajočih računalniških algoritmov.

Ekološki simulator - *PolyWorld* je konkretizacija teh motivacij in načel umetnega življenja. *PolyWorld* skuša združiti vse osnovne komponente realnih živečih sistemov v en sam umetni sistem. Združuje biološko utemeljeno genetiko, enostavne simulirane fiziologije in metabolizme, hebijski način učenja v nevronskih mrežah, vidne mehanizme in vrsto primitivnih obnašanj v umetnih organizmih, ki so umeščeni v dovolj kompleksen ekološki sistem, da omogoča razvoj vrst in medsebojno tekmovanje. V *PolyWorldu* lahko zasledimo plenilstvo, mimikrijo, spolno reprodukcijo, komunikacijo in še marsikaj. Tehnike preživetja, individualne in skupinske, nastajajo v tem ekosistemu spontano. Kompleksna obnašanja, ki se tako pojavljajo v simulirani nevronske mreži, so nepredvidljiva in se skoz rodove spreminjajo z naravno selekcijo.

Tako je naravnan uvod v eno najbolj cenjenih raziskav na področju umetnega življenja, ki računalniško simulirani ekosistem *PolyWorld* opisuje kot življenje v novem kontekstu. Avtor tega programa je Larry Yaeger, priznan strokovnjak na področju računalniške grafike in programiranja nasploh. S svojimi dolgimi sivimi lasmi in mladostnim videzom spominja na obiskovalca Woodstocka, le da je njegov inštrument tipkovnica računalniške grafične postaje Silicon Graphics.

Yaeger je opravil pionirsko delo pri razvoju simulacij fluidnih tokov v okviru projekta Space Shuttle in razvil eno prvih računalniških simulacij vodnih tokov, ki oblivajo podmornice. Kot direktor oddelka za razvoj programske opreme pri Digital Productions in eden ključnih načrtovalcev njihovih programov za računalniško grafiko, je prispeval k razvoju programskih orodij, simulacij in produkcijskih tehnik, uporabljenih v filmih *The last Star Fighter*, 2010, *Labyrinth* ter v reklamnem spotu nagrajenem z nagrado Clio. Je soavtor knjige in multimedijskega CD-ROM diska *Visualization of Natural Phenomena*, ki je pred kratkim izšla pri založbi Springer Verlag. Kot eden vodilnih inženirjev pri Apple Computer je načrtoval in implementiral program, s katerim je gorila Koko dobila računalniško generirani glas, in integriral Macintosh grafiko v produkcijski postopek kulture TV serije *Star Trek: The Next Generation*.

Poleg sodelovanja pri mnogih raziskovalnih projektih na področju računalniške vizualizacije pa je glavčina njegovega dela povezana z Applovim raziskovalnim programom *Vivarium*, v okviru katerega je razvil simulator *PolyWorld*. Predstavil ga je ob različnih priložnostih: na konferenci Artificial Life III, SIGGRAPH 1992 in Imagini; pred nedavnim tudi kot gost na simpoziju o umetnem življenju in genetski umetnosti, ki je potekal v okviru festivala Ars electronica '93, junija letos v gornjeavstrijskem mestu Linz. Ob tej priložnosti je nastal tudi pričujoči intervju.

Lahko za začetek opišete Applov projekt Vivarium?

Vivarium je program, posvečen edukacijskim raziskavam - predstavitvi idej otrokom s pomočjo računalnika. Ustanovitelja programa sta Alan Kaye in Ann Marion, vse skupaj pa se je začelo že pred časom, ko sta bila oba še v raziskovalni skupini ATARI-ja. Začetek je bil nenavaden. Warner Brothers so prišli k njim z željo, da bi simulirali vedenje zajčka Dolgouščka (Bugs Bunnyja) in Elmerja Fudda. Postavili bi ju v simulirani gozd, tako da bi ta dva junaka igrala v risanki, ki bi nastajala avtomatično. Takrat še nismo mogli storiti kaj res učinkovitega v tej smeri. Ann Marion pa je že takrat razmišljala: "Mogoče pa bi lahko, namesto da bi oblikovali junake iz risank, ustvarjali prava okolja." Vedenje živali kar dobro poznamo po zaslugi etologije, ki vedenje živali preučuje na ravni posameznika in skupine. V tej smeri je bilo vloženo nekaj truda v Media Labu na MIT-u, ko je bil tam Alan Kaye. Potem se je pridružil Applu in ponovno oživel program Vivarium. Ta tema o okoljih v računalnikih je vseskozi vztrajala kot sredstvo posredovanja idej o vzajemni povezanosti narave in človeka otrokom. Delno pa smo to idejo uporabili kot spodbudo za oblikovanje boljših uporabniških vmesnikov.

Specificirati vedenje živali v tem okolju pomeni natančno opisati zelo kompleksno

vedenje. Toda želimo si, da bi to bilo kar se da preprosto - to nas je vodilo k izdelavi vedno boljših uporabniških vmesnikov. Izbral sem to temo, ekologija (okolje) v računalniku, in jo še malo razširil z dodatkom znanosti, da bi razumel naravo živih bitij v tem okolju. Moje delo je torej bilo trdno navezano na Vivarium, toda moji cilji so bili vseeno nekoliko drugačni.

Projekt ATARI je bil posvečen Virtualni Realnosti, torej se ideja Vivariuma navezuje na Virtualno Resničnost. Ali ste kdaj razmišljali o virtualnih aplikacijah PolyWorlda?

Res sem. Govoril sem o tem, o raziskavi PolyWorlda, s Henryjem Fuchsom z Univerze v Severni Karolini. Resno sva razmišljala, da bi pridobila enega od njegovih študentov, kandidata za doktorat, da bi zgradil verzijo PolyWorlda (PW) - sistema umetnega življenja, za virtualno resničnost (VR). Ne vem, če bi to uspelo, toda vem, da bi prav rad imel možnost vstopiti v ta svet, malo bi pohajkoval po njem in interaktiral z njimi (bitji).

Mislil, da se bo kaj takega v prihodnosti res zgodilo, najprej v računalniških igrah. V njih se bodo pojavila bitja, ki bodo imela neke vrste značaj, bitja, katerih vedenja in akcije bodo veliko bolj resnične kot vedenja tistih, ki obstajajo danes v videoigrah. Ko se bo

tehnologija VR bolj razširila med ljudi in bodo ti začeli več časa preživljati v cyberspaceu, bodo tam tekala naokoli tudi bitja, ki ne bodo ljudje. Tako bo ideja o umetnem življenju prenehala biti tako fantastična. Postala bo del vsakdanjega življenja.

Torej mislite, da je možno biomorfe vključiti v cyberspace svet in živeti v nekakšni simbiozi s temi bitji?

Ann Marion je hotela oblikovati resnične živali, ki jih poznamo, ribe na primer. PolyWorld pa ni model, v katerem živijo take vrste živali. V resnici so to, za kar si jih označil. Biomorfi je dobro izbrano ime zanje. Richard Dawkins je svoje organizme poimenoval biomorfe. So popolnoma umetni organizmi, pa vendar je pri njih opaziti presenetljivo prepoznavne vedenjske značilnosti. Če je v okolju omejena količina hrane, jo je pametno poiskati in ostati na tem mestu, dokler je ne poješ. In potem se odpraviti iskat nov zalogaj. To velja, pa če si narejen iz mnogokotnikov in silikona ter elektrike ali pa iz ogljikovodikov.

Dejali ste, da želite biti nesmrtni. Ta nesmrtnost bi bila morda lahko dosežena, če bi preslikali svoje možgane v računalniško matriko in živeli s temi bitji v PolyWorldu.

To bi prav lahko držalo. A če bi bil dejansko prenesen v računalnik, bi imel veliko raje preprosto kamero, nekaj motorjev in senzorjev, da bi tako lahko interaktiral z zunanjim svetom, na katerega sem popolnoma navajen. Vendar bi želel imeti na razpolago tudi virtualne svetove. Želel bi raziskovati tradicionalno resnično resničnost, pa vendar imeti možnost vstopiti tudi v svet neskončnih alternativnih resničnosti. Zelo si želim, da bi bilo to res možno storiti. V bistvu se mi niti

---

Ko se bo tehnologija VR bolj razširila med ljudi in bodo ti začeli več časa preživljati v cyberspaceu, bodo tam tekala naokoli tudi bitja, ki ne bodo ljudje. Tako bo ideja o umetnem življenju prenehala biti tako fantastična. Postala bo del vsakdanjega življenja.

---

ne zdi težko odločiti med utonitvijo v pozabo na eni strani in prenosom (downloadom) v računalnik na drugi. Toda tema PolyWorlda je ustvarjanje inteligence znotraj računalnika, ne pa podaritev življenja računalniku. To je precej različno od poskušanja prenosa svoje ali pa tvoje inteligence v računalnik. In tudi tehnologija prenosa inteligence bi bila bistveno drugačna kot ta, ki jo raziskujem s Poly-

Worldom. Če bi bil prenesen v računalnik, bi še vedno hotel gledati okoli sebe in reči: “Še zmeraj sem to jaz. Še vedno se čutim kot jaz.” Kje je drugače smisel tega početja?

Mislím, da je nanotehnologija pomembna smernica, če želimo to uresničiti. Trenutno nimamo prav nikakršne ideje, kako vzeti vsebinsko možganov in narediti iz tega model. Bilo bi mogoče ali pa vsaj predstavljivo, če bi dejansko imeli stroje v velikosti molekul, ki bi jih lahko vstavili v možgane. Pa čeprav bi bili ti stroji prisotni, nikakor ne bi spremenili funkcije možganov, delovali bi le kot opazovalci. Na ta način bi morda lahko povzeli dovolj informacij, da bi lahko dejansko naredili model naših možganov, ga prenesli v računalnik in shranili kopijo našega bistva, tega kar smo. In ko bi ta model “oživel”, bi mislil, da je on ti.

To je podobno idejam Hansa Moravca. Njegovi roboti so morda še ena pot v zasledovanju tega cilja. Ali bi se počutil udobneje v robotu ali računalniku?

Veš, ne bi se rad odrekel nobeni opciji. Hočem oboje.

V bistvu se mi niti ne zdi težko odločiti med utonitvijo v pozabo na eni strani in prenosom (downloadom) v računalnik na drugi.

Kaj pa odnos realnost-virtualnost. Razlika morda ne bi bila več opazna, če bi se spojili z računalniki. Ali vas to ne moti?

Ne, sploh me ne moti. Mogoče se varam. Če se bomo nekega dne znašli v

takšni situaciji, pa bo to morda postalo sporno vprašanje.

Na eni strani stojim trdno na tleh realnosti in se zato ne počutim ogoženega z alternativnimi vizijami le-te. Toda po drugi strani prav dobro vem, da je vse, kar prepoznavam v tej realnosti, obarvano z mojo percepcijo. Ničesar ni v tej realnosti, kar bi bilo fiksno in statično. Realnost je rezultat vsega, kar se dogaja v moji okolici, in mojega dožemanja le-tega. Vsa moja percepcija je filtrirana skozi vse tiste stvari, ki sem jih gradil celo svoje življenje. In temu se ne da izogniti. To je narava te realnosti.

Po Jaronu Lanierju je možno izdelati očala, ki bi lahko filtrirala tvojo percepcijo in mešala realnost z virtualnostjo. Torej kako vedeti, kaj je "resnična stvar" in kaj ne?

Verjetno je edini način razpoznavanja osebna izkušnja.¹ Vsi smo kar navajeni na fizičnost našega sveta. Če gledaš kateregakoli umetnega, računalniškega igralca, ne glede na to, kako skrbna je animacija, lahko vedno rečeš - to ni resnična oseba. Na neki ravni vemo veliko, in niti ni nujno, da vemo zavedno - gre le za to, da smo videli toliko perfektnih zgledov ljudi, ki hodijo pod gravitacijo 1G (normalno) v našem okolju, in vemo točno, kako je to videti in kako se to čuti. Če kar naenkrat padeš v svet, kjer ljudje lebdiijo, mislim, da res nimaš problema pri ugotovitvi, da to ni normalna realnost. Tu ne vidim problema.

Vendar pa se da ti stvari zmešati med seboj na zelo zanimive načine, ki znajo biti zelo uporabni. Raziskovalci z Univerze v Severni Karolini kombinirajo virtualne slike notranjosti pacientovega telesa, postavljene na dejanske podobe - opazuješ lahko osebo s transluscentnimi očali in obenem vidiš tudi virtualno sliko njene notranjosti. Zdravnik lahko gleda pacientovo telo in,

---

Če bi bil prenesen v računalnik, bi še vedno hotel gledati okoli sebe in reči: "Še zmeraj sem to jaz. Še vedno se čutim kot jaz." Kje je drugače smisel tega početja?

---

skorajda kot bi imel X-žarke, vidi vanj, in vidi stvari, na katerih mora delati. To jim daje izjemno možnost videti prostorske povezanosti in razumeti, kako se lotiti operacije. To je zelo pomembno - zlivanje virtualne realnosti z našo realnostjo.

*To je pozitivni del. Kaj pa negativni del? Mogoče ste brali **Blood Music**, novelo Grega Beara?*²

Seveda sem. Ena najboljših knjig, kar sem jih kdajkoli prebral.

Kaj menite o taki nanotehnoški grožnji?

V Blood Musicu oz. mojem branju te novele je začetni del zelo strašen.

Obupno strašen je. Pretresel me je mnogo bolj kot večina knjig te zvrsti. Prebral sem veliko znanstvene fantastike, toda to je bilo zame v splošnem grozljivo. Toda vseeno mislim, da je Greg Bear želel povedati nekaj več, nekaj novega; zgodba ima v bistvu srečen konec. To ti res da snovi za razmišljanje. Tako smo prepričani o tej formi (klasična grozljivka), da si ne znamo predstavljati, da bi obstajala še kakšna druga. In vendar je tu lahko še drastično boljša forma.

Če dojameš, da je pomembnost v zmožnostih obdelave informacij, boš razumel eno izmed načel umetnega življenja kot discipline, ki pravi, da so procesi tisti, ki se dogajajo, ne pa fizični medij. Ideja Bearove novele je, da bi ti procesi lahko potekali v popolnoma drugačni fizični formi - obliki, ki bi dovoljevala večjo uporabo teh zmogljivosti obdelave informacij in mnogo večjo delitev tega procesiranja s svojimi sosednimi organizmi. Mogoče pa gre konec koncev le za srečen konec.

*Kaj pa knjiga Rudyja Ruckerja, **Software**?³ Ta pa res nima preveč srečnega konca.*

Če dojameš, da je pomembnost v zmožnostih obdelave informacij, boš razumel eno izmed načel umetnega življenja kot discipline, ki pravi, da so procesi tisti, ki se dogajajo, ne pa fizični medij.

Rudy je po mojem govoril o drugih rečeh, mislim. Veselo je pridigal o pomembnosti različnosti. Preteklo je že kar nekaj časa, kar sem ju bral - *Software* in *Wetware*; toda resnično sta mi bili všeč. Rudy je pozorno prepletel naravo manjših, raznolikih bopperjev in velikih, homogenih, monolitskih robotov. Soočil jih je, kot da nima nikakršnega mnjenja o tem, kateri naj bi zmagali, postavil je le konflikt.⁴

In vedno bo obstajal konflikt. Mislim, da je pridigal, da bo raznolikost vedno zmagovalka. Kot vemo, je genetska raznolikost izjemno pomembna za nadaljevanje biološkega življenja na Zemlji. Memetska raznolikost, raznolikost idej, pa je drastično pomembna za nadaljevanje, preživetje človeka kot kulturne živali. Harlan Ellison je dejal že dolgo tega: “Objemite svoje disidente, kajti še potrebovali jih boste.” Mislim, da je pridigal o raznolikosti.

V Ruckerjevi knjigi so bopperji nekakšni paraziti, ki nudijo nesmrtnost za človeško kulturo. Torej potrebujejo ljudi za svojo kulturo, ker niso mogli razviti lastne. In to je tema, ki sem jo želel poudariti prej. Če ustvariš umetno življenje, bo sčasoma evolviralo v veliko bolj zapletene forme. Toda kaj če ta bitja ne dosežejo evlucijske točke X, kjer se pojavi kultura?

To bi bilo lahko vprašanje brez možnega odgovora. Mislim, da ne moreš imeti resnično inteligentnih organizmov, ki so nesposobni imeti svojo kulturo. Kultura pomeni le menjava idej. Je deljena konsenzna realnost. Vsako inteligentno bitje ima določeno percepcijo in določene ideje o svoji realnosti. Če daš dve takšni bitji skupaj, bo med njima nekaj razlik in nekaj podobnosti. To pa je kultura.

Kaj mislite o možnosti genetskega prevzema?

Tekmovalnost zna biti zelo zdrava stvar. In na evlucij-ski časovni skali bi lahko bili brez nje v popolnoma slepi ulici. Mogoče se bomo rešili kot vrsta s tem, da ustvarimo nekoga in mu podarimo življenje, da bi z njim skupaj živeli, sodelovali in tudi tekmovali.

No, vedno lahko sanjaš o grozljivih zgodbicah. Nič nimam proti njim, zabavne so. Na primer *Terminator* in *Terminator 2* sta med najboljšimi filmi, kar sem jih kdajkoli videl. Toda zapomni si, to je Hollywood.

V bistvu sem tu mislil na ideje Hansa Moravca.

Obstajajo ljudje, ki mislijo, da naj bi bil naš največji cilj predaja taktirke

evolucije drugi vrsti, strojnemu svetu. Mislim, da je veliko preveč organske kemije v tem vesolju, da bi se to lahko uresničilo. Mogoče pa ima Moravec prav. Toda to ni stvar, ki bi se jo dalo predvideti. Mislim, da bomo končali v poziciji, kot jo opisuje Chris Langton, da temu obdobju sledi koevlucijski proces. On razmišlja o tem kot o kooperativnem procesu, toda jaz mislim, da bo tu tudi nekaj tekmovalnosti. Temu jaz pravim koevlucija. Danny Hillis je naredil nekaj zelo dobrih raziskav. Izvedel je nekaj eksperimentov z evolviranjem vrst, ki naj bi opravile določeno nalogo. Njihova uspešnost je bila le srednje zadovoljiva. Vendar je Hillis nato dodal parazite, ki prav posebej pridobijo, če napadejo svoje gostitelje. In v tem ko-evlucijskem scenariju tako pridobijo oboji, še posebno gostiteljska populacija, ki ji čez nekaj časa začne iti precej bolje. Tekmovalnost zna biti zelo zdrava stvar. In na evlucijski časovni skali bi lahko bili brez nje v popolnoma slepi ulici. Mogoče se bomo rešili kot vrsta s tem, da ustvarimo nekoga in mu podarimo življenje, da bi z njim skupaj živeli, sodelovali in tudi tekmovali.

Kaj menite o Gibsonovi viziji o prihodnosti možne realnosti, popolni kontroli informacij, v rokah korporacij?

No, to pa je področje, kjer bi se dalo napisati mnogo grozljivih zgodb. Do tega ne bo prišlo zato,

ker ustvarjamo umetno življenje. Zgodilo se bo zaradi razvoja velikih birokracij, vlad in multinacionalnih korporacij. In te obstajajo že danes, ni ravno potrebno čakati, da se bodo prikazale. Osebnih računalnik je bil velik preskok iz birokratske tradicije, ker je bila informacija kar naenkrat dostopna mnogo večjemu številu ljudi. Te vrste idej so zelo zanimive. To pomeni, da lahko informacija prosto kroži, namesto da je omejena zaradi moči nekoga.

Toda mogoče pa le ni tako svobodna - informacija mislim. V Clintonovih načrtih je predvidena izgradnja t.i. super data highway (izjemno hitre računalniške komunikacijske mreže). Medtem ko bo večji del le-te komercialen, bodo najhitrejšje povezave rezervirane le za znanstveno elito.

Glede tega načrta so moji občutki zelo mešani. Morda je edini način za njegovo uresničitev, da ga zastavijo komercialno. Morda pa ni tako. ZDA so na eni strani premožne, toda po drugi zelo ubožne. Imajo namreč ogromen nacionalni dolg. Nisem prepričan, da lahko tak sistem podarijo celotnemu svetu in nisem prepričan, da bi ga svet hotel za darilo. Mislim, da gre tu za nekaj, kar se bo razvijalo samo. Nekateri deli bodo v celoti financirani od NSF (ameriške nacionalne znanstvene fondacije) in različnih vladnih agencij, in seveda bo tudi veliko delov, ki bodo popolnoma komercialni, last korporacij, kot je AT&T (velika ameriška nacionalna komunikacijska korporacija) in podobni. Pa vendar ne mislim, da gre zaradi tega za slabo stvar. To ne pomeni, da bo obstajala večja kontrola. Stvari, ki me strašijo, so bolj podobne CIA. Prihajajo na dan kot predlogi, da je katerokoli enkriptiranje (kodiranje podatkov) razen enega tipa ilegalno. In to mora biti tip enkriptiranja, ki ga zlahkoto razbijejo vladne agencije. To je zame resnično grozljivo! Ne

---

Ko bomo ustvarili te organizme, želim deliti svet z njimi. Veselo jih bom objel in pozdravil - kot prijatelje in ne kot pošasti.

---

maram, da oni poslušajo, kar imam povedati! Saj ne gre za to, da govorim kaj proti njim, gre le za to, da jih prav nič ne briga!

Pa saj obstajajo cyberpunkerji, ki uporabljajo PGP za enkriptiranje svojih sporočil. In PGP je nemogoče razbiti, tega ne more storiti nobena vladna organizacija. Torej le obstaja možnost za privatnost podatkov v prihodnosti.

Močno upam v to!

Umetni inteligenci je spodletelo pri simuliranju inteligence. Kaj mislite, da bo naslednji korak na tem področju?

Najprej je najbrž treba definirati, kaj pomeni umetna inteligenca. Obstaja področje raziskovanj s tem imenom, ki temelji predvsem na pravilih tipa IF-THEN-ELSE. Gre za poskuse izdelave modelov mišljenja na zelo visoki ravni - na ravni človeškega kognitivnega razmišljanja. Nekaj uspeha so imeli s tovrstnim pristopom, niso vsi poskusi spodleteli. Ekspertni sistemi, eden od dosežkov teh raziskovalcev, imajo določeno vrednost v nekaterih situacijah. Toda ideji zdravega razuma se ni približal še noben sistem umetne inteligence.

Mogoče je vzrok pomanjkanje razumevanja kulturne evolucije.

Mislim, da gre pri tem za pomanjkanje razumevanja evolucije in evlucijskega procesa samega, v kakršnikoli obliki. Gre za pomanjkanje nekakšnega podprtja na nizki stopnji, ki bi te organizme ozemljila v njihovi realnosti. To je orožje, ki so ga proti raziskovalcem umetne inteligence uporabili kognitivni psihologi. Psevdointeligentni sistemi, ki so jih do sedaj ti raziskovalci prikazali, nimajo v bistvu nobene prizemljitve v svoji realno-

---

SimLife je dober primer. Bolj je podoben softverski igrači kot računalniški igri. Če bi na univerzi predaval o evlucijskih procesih, bi vsakemu svojemu študentu priskrbel kopijo tega programa.

---

sti. So inteligenca v črni škatlji. Kar najbrž ni nerazumno, še manj pa resnično mogoče izpeljati. Obstajajo definicije, kako opisati živi sistem, toda kaj če kdo reče: “Imam inteligentnega robota, ki ve, kaj pomeni biti gentleman, ki pozna ponos in čast in je resnična Turingova inteligenca.” Pa se še vedno ne zna razmnoževati in s tem krši večino pravil. Je torej živ? To je intrigantno vprašanje. Toda osebno mislim, da je to vprašanje, ki zavaja s prave poti. Zato, ker postavlja že na samem začetku predpostavko, ki je preprosto nemogoča - da lahko obstaja inteligentno bitje na tej ravni, čeprav ni živo. Da je lahko v takem stanju brez bistvenih evolucijskih procesov. Četudi bi uspeli z nanotehnologijo izmeriti vsako pomembno prostostno stopnjo⁵ v človeških možganih, bi se zaprtje tega bistva v računalnik zgodilo z mankom evolucije. Po eni strani je to res, po drugi pa je tudi res, da bi pri tem uporabili dosežke celotne evolucije organskega življenja. Ideja o zmožnosti kreiranja inteligence iz ostankov, brez vpletenosti evolucije ali vsaj prednosti kakega sistema evolucije, je popolnoma zgrešena.

Ideja o ustvarjanju življenja in inteligence je zastrašujoča za večino ljudi. Frankenstein je dober primer za to.

Najprej, stvar, ki jo je Frankenstein ustvaril, je bila sestavljena iz mrtvih delov. Ta ideja je izbrana ravno zato, da bi bilo bolj zastrašujoče. Toda hvala lepa, jaz ne govorim, da bi delal to. Nimam nikakršnega namena sestavljati skupaj mrtve dele. Sicer pa je bil prava pošast v zgodbi Doktor in ne bitje, ki ga je ustvaril. Neuspeh Doktorja, ki preprosto ni priznal življenja in občutkov tega stvora, ki ga je ustvaril, je povzročil vse probleme. Sam se zavzemam za ustvarjanje organizmov, toda ne bom jih naredil iz mrtvih človeških delov. Ko bomo ustvarili te organizme, želim deliti svet z njimi. Veselo jih bom objel in pozdravil - kot prijatelje in ne kot pošasti.

**Če ustvarimo resnično
inteligentna bitja v računal-
niku, bo to zelo koristno,
ker nas bodo potem
računalniki res razumeli in
bodo naredili tisto, kar
želimo, in ne tistega, kar
jim ukažemo.**

Kaj pa, če se bodo ljudje ustrašili teh bitij v okolju in bodo zato proti njim sprožili nekakšen lov na čaravnice ali sveto vojno? Kaj, če vas sežejo na grmadi?

Potem bo človeštvo utrpelo veliko izgubo. Ne zaradi izgube mene samega kot osebe, ampak zaradi izgube vse tehnologije. Trenutno je po mojem mnenju stanje

tako, da bo človeška rasa s partnerji v evoluciji ogromno pridobila.

Kdo so ustanovitelji in mecenji umetnega življenja?

Kot si najbrž že mnogokrat slišal, gre pripisati prvo zasejano seme, prve logične abstrakcije na to temo Johnu von Neumannu. Bil je prvi, ki je govoril o replicirajočih strojih. Kevin Kelly ga imenuje starega očeta tega področja, Chris Langton pa je najbrž oče. Bil je prvi, ki je pokazal javno zanimanje za to temo in rekel: “Ukvarjam se z raziskovanjem umetnega življenja in vem, da obstajajo ljudje, ki se za to stvar zanimajo!” Tako je sklical prvo konferenco o umetnem življenju. Poiskal je ljudi, ki so se s tem ukvarjali na terenu, v laboratorijih, jih zbral skupaj in tako omogočil konferenco. Torej je res on tisti, ki je temu področju kot entiteti omogočil rojstvo. Vsak, ki dela na tem področju, ve, kako težko je dobiti raziskovalni fond. Ravno zdaj se Chris trudi dobiti nekaj podpore pri NSF, da bi osnoval raziskovalno skupino za področje umetnega življenja na Inštitutu Santa Fe. Los Alamos in Santa Fe sta dva najbolj zagnana centra delovanja na tem področju. Lahko sem zelo srečen, da sodelujem pri programu Vivarum s takim vizionarjem, kot je Alan Kaye. K njemu sem prišel s 13 strani dolgim predlogom, ki naj bi orisal, na kakšne vrste projektu bi želel delati. Alan se je navdušil, kupil opremo in rekel: “Naredi!” Dobil sem dovoljenje in začel delati, kar sem si želel. To se v večini okolij najbrž ne bi zgodilo. Obstaja ogromno ljudi, ki bi to stvar radi še naprej raziskovali, pa tega ne morejo.

Še eno mesto je, kjer je veliko aktivnosti na tem področju, to je UCLA (Kalifornijska uni-

verza v Los Angelesu). Chuck Taylor in David Jefferson vodita program Umetno življenje na tej instituciji. Tom Ray, avtor *Tierre*, ki je trenutno v Kostariki, se bo pridružil ATR na Japonskem, kjer ravno začenja delovati skupina raziskovalcev umetnega življenja. To se dogaja malo ven iz mesta Kyoto. To pa so najbrž tudi vsi centri tovrstnih raziskovaj za zdaj.

Veliko znanstvenih projektov financira vojska ali pa vladne varnostne službe.

Mislim, da na tem področju vojska ni kaj dosti financirala. Los Alamos je državna institucija, torej bi s tega vidika lahko trdili kaj takega. Toda v bistvu je to center za nelinearne študije, ki se veliko ukvarja s kaotičnimi sistemi in podobnimi zadevami, kar pa ni posebno povezano z vojsko. Nihče še ni prišel k meni z željo, naj izdelam militanten um. Čeprav bi jim kar prav prišli.

Kaj pa memetični podprogrami, ubijalski virusi, kot tisti v Gibsonovih novelah?

Pred nekaj časa so krožile govornice, da so ZDA okužile iranski računalniški sistem z virusom skozi tiskalnik, toda v to nisem nikoli verjel. Mislim, da je to neke vrste mit, toda kaj pa več?

Kako pa sprejemajo vaše delo v znanstveni skupnosti?

Vidiki močno variirajo. Obstaja nekaj ljudi, ki jih ta zadeva vznemirja in verjamejo v njegovo vrednost, nekateri pa menijo, da gre za neresno znanost. Neki moj prijatelj je študiral nevropsihologijo in pogovarjala sva se o PolyWorldu; zanimala me je pravzaprav neka stvar, ki sem jo hotel vključiti, in se je tudi on zanimal zanjo. Gre za ontogenezo, proces prehoda iz genotipa v fenotip. Mislim, da bi bil PolyWorld lahko dober testni prostor za preizkušanje novih oblik in razvoja le-teh. Ontogeneza je resnično mogočen mehanizem, ki je v umetnem življenju vse premalo raziskan.

Ko je ta moj prijatelj prišel k svoji nadrejeni in rekel: "Razmišljal sem o umetnem življenju...", mu je ta takoj odvrnila: "NE!" Tako je to, če se ukvarjaš z nekonvencionalnimi ali interdisciplinarnimi znanostmi.

PolyWorld dela na delovnih postajah Silicon Graphics. Ali obstajajo aplikacije tudi za sisteme PC, igre ali izobraževalni programi?

Seveda. SimLife je dober primer. Bolj je podoben softverski igrački kot računalniški igri. Če bi na univerzi predaval o evolijskih procesih, bi vsakemu svojemu študentu priskrbel kopijo tega programa. Tako bi študentje lahko raziskovali, kaj se zgodi, če je premalo raznolikosti v zalogi genov. Mislim, da je to zelo kakovostno orodje v izobraževanju. Pattie Maes iz Media Laba na M.I.T. sodeluje pri učinkovitem iskanju informacij s pomočjo t.i. agentov, ki so precej podobni umetnim življenjskim tvorbam. Lahko imaš več agentov, ki ti v računalniških mrežah iščejo članke o stvari, ki jo raziskuješ. Ko se vrnejo z iskanja, lahko članke pregledaš in izbereš tiste, ki so ti zanimivi. Agenti si zapomnijo, kaj ti je bilo všeč in kaj ne, in se po tem ravna, ko gre do naslednjč iskat informacije. Torej gre tu za neko obliko umetne evolucije, podobne tisti v tvorjenju umetnega življenja.

Torej so nekakšne inteligentne sonde, ki jih pošlješ v globalno matriko, da iščejo informacije zate.

Točno to. Torej obstaja nekaj praktičnih aplikacij. Sam še vedno ne posvečam preveč pozornosti uporabni vrednosti PolyWorlda, raje se ukvarjam s fundamentalno znanostjo. In če bom našel koga, ki me bo financiral, bom stvar izpeljal do konca, do točke, kjer bom ustvaril inteligenco v skrinjici. Če ustvarimo resnično inteligentna bitja v računalniku, bo to zelo koristno, ker nas bodo potem računalniki res razumeli in bodo naredili tisto, kar želimo, in ne tistega, kar jim ukažemo. Po drugi strani pa je globoko v meni skrit strah - če bodo ta bitja res inteligentna, bodo zahtevala enake pravice, kot vsa druga živa inteligentna bitja. Le zakaj bi počela tisto, kar mi želimo, da bi? In kako se bomo potem dogovorili s temi bitji, da se bodo prostovoljno lotila del, ki jim jih bomo mi naložili? Niti sanja se mi ne. Mogoče se za nas ne bodo niti zmenila.

Avtorjev kontaktni naslov:

Larry Yaeger, Principal Ingeneer, Apple Computer, MS 301-4H, One Infinite Loop, Cupertino, CA 95014, ZDA. Tel.: (408) 974-6082. E-mail: larryy@apple.com.

Računalniški simulator *PolyWorld*, skupaj s izvorno kodo in avtorskim člankom, ki ga dokumentira, je prek Interneta dosegljiv na strežniku ftp.apple.com v podimeniku /pub/polyworld. Dostop do strežnika je mogoč pod imenom anonymous.

OPOMBE

¹ Enako mnenje je izrazil tudi Jaron Lanier. Prim. intervju “...smo na pragu planeta, ki ga nismo odkrili, temveč ustvarili”, **Casopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo**, let. 1992, 150-51, str. 130-37.

² Bear v noveli opisuje znanstvenika, ki raziskuje evolvirajoče gene, ki s časom dosežejo evlucijsko točko, kjer se pojavi inteligenca. Znanstveniku, ki ne razmišlja preveč o posledicah svojih dejanj, se nato zazdi zanimiva ideja, da bi si te gene vbrizgal v svoje telo, kar tudi naredi. Novi geni v njegovem telesu pa se začnejo obnašati po svoje in ga popolnoma fiziološko, nato še mentalno prilagodijo svojim potrebam. Kmalu se začnejo širiti še naprej po mestnem vodovodnem omrežju. Epilog zgodbe - celotna človeška populacija se spremeni v novo, amebam podobno obliko.

³ **Software** govori o odnosu med človeškim in robotskim svetom. Rucker predvideva obstoj inteligentnih robotov (bopperjev). Ti zaradi ohranitve lastne inteligence, ki temelji na genetskih algoritmih v silikonskih možganih, nujno rabijo ljudi z njihovo velikansko kulturno tradicijo, ki je zanje (robote) neizčrpen vir informacij in s tem genetska zaloga, nujna za njihov razvoj. Zato ljudem ponudijo nesmrtnost in popolno samokontrolo znotraj robotskega telesa za zalogo informacij v človeških možganih (ki jih ne konzumirajo le figurativno). Navdušeni mladi nesmrtni pa ugotovijo, da so svojo nesmrtnost plačali s človečnostjo - postanejo roboti.

⁴ Konflikten odnos se razvije med majhnimi, neodvisnimi roboti, ki zagovarjajo lastno evolucijo, in velikimi, ki želijo izkoristiti človeštvo za doseganje svojih ciljev in razvoja. Ta odnos bi prav lahko bil metafora odnosa posameznik-korporacija v moderni družbi.

⁵ Število neodvisnih spremenljivk, potrebno za opis sistema.

IZBRANA BIBLIOGRAFIJA

- CAIRNS-SMITH, A. G.: **Genetic takeover and the Mineral Origins of life**. Cambridge University Press: Cambridge 1982.
(Celovita osvetlitev Cairns-Smithove teorije, da življenje izvira iz repli-
ciranja v glini.)
- CHAPUIS, A., DROZ, E.: **Automata: A historical and technological Study**.
B. T. Batsford Ltd.: London, 1985.
(Temeljita študija zgodovine urnih mehanizmov, ki vsebuje številne
slike in tehnične podrobnosti.)
- CRICK, F.: **Life itself (Its origin and nature)**. Simon and Schuster, New
York, 1981.
(Crickov pogled na naravo in življenje v njej. Vsebuje tudi obravnavo
njegove hipoteze o zunajzemeljskem izvoru življenja: "Panspermia".)
- DARWIN, Ch.: **On the Origin of the Species**. John Murray: London, 1859.
(Prva izdaja! Brez te knjige nobena bibliografija o življenju ne bi
bila popolna.)
- DAWKINS, R.: **The Selfish Gene**. Oxford University Press: Oxford, 1976.
(Klasična knjiga o genu kot enoti selekcije. Zadnje poglavje uaja
"meme" kot kulturne ekvivalente genom in kot še eno obliko sebičnih
replikatorjev v naravi.)
- DAWKINS, R.: **The Blind Watchmaker**. W. W. Norton: New York, 1986.
(Temeljita razlaga Darwinove evolucije. Ob knjigi lahko naročite tudi
računalniški program Blind Watchmaker za Appllov računalnik Mac-
intosh, ki ga Dawkins v knjigi tudi opisuje.)
- DREXLER, K.I.: **Engines of Creation: Nano-Technology**. Anchor Press/Dou-
bleday: New York, 1986.
(Poljudnoznanstveni bestseller, znan tudi kot manifest
nanotehnologije.)
- EIGEN, M. in SCHUSTER, P. **The Hypercycle: A Principle of Natural Self-
Organisation**. Springer-Verlag: Berlin, 1979.
(Teorija o nastanku hierarhičnih avtokatalitičnih mrež.)
- GLEICK, J.: **Kaos**. DZS: Ljubljana, 1991.
(Zelo dober uvod v teorijo kaotičnih dinamičnih sistemov in pred-
stavitev ljudi, ki so prispevali k razumevanju vloge kaosa v fiziki,
kemiji in biologiji. V slovenščini!)
- HILLIS, W. D.: **The Connection Machine**. MIT Press: Cambridge, 1987.
(Doktorska disertacija Dannyja Hillisa, v kateri opisuje masivni para-
lelni računalnik s 65.000 procesorji. Hillis govori o človeških
možganih kot o konkurenci temu stroju.)
- HOFSTADTER, D. R.: **Goedel, Escher, Bach: An Eternal Golden Braid**.
Basic Books: New York, 1979.
(Delo, ki je prejelo Pulitzerjevo nagrado; razprava o naravi življenja,
jezika, inteligence in računalnikov.)
- HOLLAND, J. H.: **Adaptation in Natural and Artificial Systems**. University
of Michigan Press: Ann Arbor, 1975.
(Zgodnje delo pionirja umetnega življenja o genetskih algoritmihi.)

- LOVELOCK, E.: **Gaia: A new Look at life on Earth**. Oxford University Press: Oxford, 1972.
(Predstavitev teorije o Zemlji kot živem organizmu.)
- MANDELBROT, B.: **Fractals: Form, Chance, and Dimension**. W. H. Freeman: New York, 1983.
(Podrobna in elegantna predstavitev načina, kako se lahko pojavljajo izjemno kompleksne strukture iz relativno preprostih rekurzivnih pravil.)
- MINSKY, M.: **The society of mind**. Simon and Schuster: New York, 1986.
(Teorija o inteligenci, ki temelji na modelu razpršene družbe interaktivnih "ekspertov".)
- MORAVEC, H.: **Mind children: The future of the robot and Human Intelligence**. Harvard University Press: Cambridge, 1988.
(Obsežna razprava o sposobnostih robotov v preteklosti, sedanjosti in prihodnosti. Moravec, direktor robotskega inštituta Carnegie-Melon, napoveduje, da bodo roboti nadomestili človeško raso v sto letih.)
- PAGELS, H. R.: **The dreams of Reason: The Computer and the Rise of the Science of Complexity**. Simon and Schuster: New York, 1988.
(Izvrstna knjiga o nastajajoči sintezi med nelinearno znanostjo in bottom-up pristopom v računalništvu, pri raziskovanju kompleksnih sistemov.)
- SIMONS, G.: **Are Computers Alive? Evolution and New Life Forms**. Birkhauser: Boston, 1983.
(Obvezna literatura. Glej naslednji opis.)
- SIMONS, G.: **The Biology of Computer Life**. Birkhauser: Boston, 1985.
(Simonsovi knjigi govorita o možnosti, da bi računalniki lahko razvili lastno voljo in občutke. Čeprav je poudarek na tradicionalni umetni inteligenci in računalniških metodologijah, je tema obeh knjig osrednjega pomena za raziskovanje umetnega življenja.)
- TOFFOLI, T. in MARGOLUS, N.: **Cellular Automata Machines**. MIT Press: Cambridge, 1987.
(Izvrstna knjiga o uporabi celičnih avtomatov pri modeliranju fizikalnih sistemov.)
- von NEUMANN, J.: **Theory of Self - Reproducing Automata**. University of Illinois Press: Urbana, 1966.
(Von Neumannovo delo o samoreproducirajočih se avtomatih, ki ga je po njegovi smrti dokončal Arthur Burks.)
- WIENER, N.: **Cybernetics, or Control and Communication in the Animal and the Machine**. John Wiley: New York, 1948.
(Wienerjeva klasična knjiga o kibernetiki. Razširjeni ponatis je bil izdan l. 1961.)
- WOLFRAM, S. (ur.): **Theory and Applications of Cellular Automata**. World Scientific: Singapur, 1986.
(Zbirka prispevkov o celičnih avtomatih. Vsebuje obsežno bibliografijo.)

Izbor bibliografije je po Christopher Langton (ur.): **Artificial Life**, Addison - Wesley, 1989, pripravil Karlo Pirc.

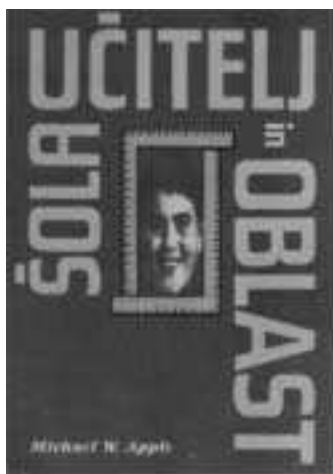

Citalnica

W. M. Apple

ŠOLA, UČITELJ IN OBLAST

Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1992

V pričujočih spisih se avtor ukvarja predvsem s problematičnostjo nekaterih obče priznanih norm, konsenza o ustroju družbe, ali je svet in mesto izobraževanja v njem zares tako samoumevno, kot se na prvi pogled zdi. Appla zanima odnos med znanjem in "močjo" (v ekonomskem in političnem smislu), ki pomembno vpliva na oblikovanje šolskega sistema. Katero in čigavo znanje je v šolah legitimno, kakšen je odnos institucionaliziranega izobraževanja do ohranjanja (ali rušenja) obstoječe kulture, ideologije ter družbenega in političnega sistema in podobno. Problem je namreč v tem, da poudarjanje legitimnosti katere izmed oblik zgoraj naštetih družbenih dejavnikov že predpostavlja obstoj nekaterih vzporednih ali celo nasprotnih kultur (ideologij).

Bistveni element Applovega metodološkega pristopa k obrav-

navanju omenjene problematike je zavračanje redukcionizma in poenostavitve ter poudarjanje večplastnosti in zapletenosti delovanja izobraževalnih ustanov.

Zgodovinski prehod izobraževanja iz zasebnosti družine in cerkvenih institucij v območje javnega povzroči povečan nadzor, koordinacijo in vedno večjo pristojnost države na tem področju. Šola zato danes nikakor ni zgolj mehanizem prenašanja vednosti, zmeraj je posredno usmerjena k obvladovanju in usmerjanju širokih socialnih struktur in k svoji lastni združljivosti z vladajočo ideologijo. Za vzpostavitev kakovostnega izobraževanja, ki ne bo podleglo strokovnemu odstopanju, je nujno upoštevati ekonomske, kulturne, politične, razredne, spolne, rasne, nacionalne in druge komponente.

Seveda je vsakršen pretiran optimizem, kar zadeva pričakovanje nekakšnega "novega razsvetljenstva" in vladavine čistega, neobremenjenega znanja, nesmiseln in utopičen. Družbo še vedno obvladujejo najrazličnejši politični in ekonomski interesi. Temu idealu izobraževanja se lahko le do neke mere približamo. Šola je namreč vseskozi vpeta v zapleten odnos z vsaj tremi širokimi in relativno avtonomnimi (protislovnimi) področji: ekonomijo, politiko in kulturo.

Avtor se osredotoči zlasti na vprašanje, zakaj dobijo legitimno mesto v izobraževalnih programih določeni (zakaj ravno ti, ne drugi) kulturološki modeli in izobraževalne vsebine. Katere družbeno-socialne skupine so tiste, ki določajo vsebinsko razsežnost izobraževalnega programa in učni vsebini podelijo status objektivnega znanstvenega kanona. Do odgovora pridemo z analizo oblastnih struktur, ki niso neposredno del šolskega sistema, a ga oblikujejo.

Znanje, ki ga šole posredujejo, je z določenim smotrom usmerjeni izbor. Izobraževalne institucije svoje znanje in vednost

"prodajajo" kot neproblematično "uradno" znanje, ki naj bi bilo objektivno, za tem pa se vedno skriva zapletena mreža političnih in ekonomskih interesov oblasti. Vsakokratne vsebine izobraževalnega procesa v šolstvu so na specifičen način ideološko obremenjene. Kurikularne vsebine niso nekaj objektivnega in nevtralnega, ampak produkt odkritij, kulturne tradicije in raznih ideologij.

Ob izobraževalnih vsebinah je zelo pomemben tudi formalni okvir, v katerem se te vsebine posredujejo generacijam učencev. Oblikujejo ga praksa, metode in postopki izobraževalnega procesa in kurikulum. Spreminjanje šolskih programov pomeni izboljšavo kakovosti in učinkovitosti izobraževanja ter odprto vprašanje o odnosu izobraževanja do svojih manj manifestnih, "skritih" funkcij v družbi. Najpomembnejše latentne funkcije pa se skrivajo v nekaterih načinih in oblikah organiziranosti šolskega življenja, v t.i. kurikulumu. V praksi izvajani kurikulum poteka preko posredovanja učiteljev, na katerega vpliva še več drugih dejavnikov.

Zaradi znanih vplivov na izobraževanje ni zadostno le "interno" proučevanje šol, njihove notranje urejenosti, učnih vsebin, metod in rezultatov, nujna je širitev raziskav na zunanje družbene dejavnike. Empirično izobraževanje s posredovanjem faktografskih podatkov in pozitivistično obravnavanje zgolj statističnega gradiva o delu v izobraževalnih ustanovah ni zadostno, ker ne more dojeti in razložiti vse zapletenosti ekonomskih, političnih in socialnih dejavnikov, ki preko oblastnih struktur s svojo ideologijo nezadržno vdirajo v učne programe in so v njih (eksplicitno ali implicitno) nenehno navzoči.

Izobraževanje v širšem družbenem kontekstu ni le epifenomen, podrejen zahtevam enega samega družbenega dejavnika, saj bi bil v tem primeru sam na sebi

povsem nemočen, nekreativen in pasiven avtomatizem. Gre za dinamično dejavnost, prežeto s številnimi konflikti, protislovji in zunanjimi vplivi. V tem smislu pa imata šolstvo in izobraževanje tudi določeno moč in možnost dejavno vplivati na pozitiven razvoj in demokratizacijo sebe in s tem posredno celotne družbe. Izobraževalni proces je namreč labilno podjetje z mnogimi antagonizmi in kompromisi.

Apple nasprotuje vsakvrstnemu redukcijonizmu in funkcionalizmu teorije ideologij, zavrača t.i. althusserjevski in foucaultovski pogled na šolo kot institucijo. Ideologija ni enostavna, premočrtna ali statična, ampak konfliktna in protislovna; je družbeni proces. Za njeno učinkovitost pa je potrebna tudi njena hegemonija z vladajočo politično in ekonomsko usmeritvijo, ki ni trajna, ampak se sprti vzpostavlja.

Posebno močan pritisk državnih vzvodov oblasti in kapitala na šolo se pojavi v trenutkih krize teh institucij in akumulacije v družbi. Izvaja se preko t.i. liberalizacije diskurza pravic v izobraževalnem procesu, ki interese različnih skupin izpostavi logiki trga, ponudbe in povpraševanja - potrebam države in kapitala.

Delovanje ideologije v izobraževanju se najjasneje kaže v "obliki" - na ravni forme in organiziranosti tistega dela vsebine, ki je imanentna v sami formi. Najočitejše se to manifestira v tehničnem vidiku izobraževalnega procesa. Vedno več kurikularnih vsebin je izjemno natančno določenih, predpisanih vnaprej. Učiteljem predpisujejo učne vsebine, metode dela, način izvedbe učnih ur ipd.

Vprašanje, ki se tukaj zastavlja, je, do kolikšne mere in kako upravičeno je na tej točki razvrednotena strokovna usposobljenost učiteljev. Znanje in spretnosti, ki so bile nekoč pri delu z otroki posebej cenjene, so danes vedno manj potrebni. Učitelj le še

izvaja programe, pomen morebitnega sodelovanja med učitelji je minimalen, saj si od njega ne moremo veliko obetati.

Za avtonomnost in individualizem niso prikrajšani le učitelji, ampak seveda tudi učenci. Šola ideologijo reproducira v največji meri ravno preko oblikovanja subjektivitete, z metodami nadzorovanja, kot so razporejanje, testiranje, ocenjevanje ipd. Z vnaprej natančno opredeljenimi smotri izobraževalnega procesa je faktor avtonomnosti in svobode učenecv močno relativiziran.

Logika nadzora, ki se kaže v različnih gradivih in kurikulumu, je večplastna in precej zapletena. Treba je biti pozoren ne le na eksplicitne vsebinske elemente, ampak tudi na vse tisto, kar je zamolčano in namerno izključeno - t.i. "molčečo ideologijo".

Učiteljeva osveščенost in večja aktivnost je potrebna zlasti pri vprašanih organiziranju dela v razredu, razvrednotenja strokovne usposobljenosti, ponovnega strokovnega usposabljanja in tehničnega nadzora. Predvsem na teh točkah je namreč možen odpor ideologiji, kapitalu in hegemoniji vladajočih struktur.

Za kakršnokoli aktivno in ustvarjalno poseganje v (pre)oblikovanje izobraževanja in šolstva pa je poleg naštetega treba upoštevati vsaj še dva dejavnika: razred in spol. Socialno se učiteljski kader po Applu v glavnem vključuje v dva družbena razreda, v drobno buržoazijo in delavski razred. Pri tem učitelji poudarjajo oziroma v večji meri zastopajo interese tistega, ki je trenutno družbi bolj izpostavljen in ogrožen.

Glede spola je treba spoznati notranjo strukturo učiteljskega kadra. Ta kaže določeno nesorazmerje med spoloma in diskriminiranost žensk v tem poklicu. Prevlada žensk je posledica tradicionalnega ideološkega dojemanja učiteljskega poklica kot podaljška domače vzgoje, poskus ustvarjanja

nekakšne družinske sfere v šolah. Kljub porastu odstotka zaposlenih žensk v šolah v zadnjih desetletjih pa moška populacija zaseda večino vodilnih mest, povečuje se tudi vpliv "moškega akademskega korpusa" v vlogi svetovalcev in oblikovalcev učnih programov.

Posebno mesto v Applovih razpravah ima še njegova kritika neokonservativizma in neoliberalizma (kot ideoloških doktrin pri oblikovanju izobraževalnega sistema), ki skupaj tvorita negativno in protislovno pozicijo v razmerju do šolstva. Neokonservativizem izpostavlja represivni odnos od vprašanja spolnosti in poudarja pomen avtoritete družine, tradicionalnih vrednot in nacionalne identitete. Neoliberalizem pa nekritično prepušča šolstvo neizprosnim zakonom trga, kar vodi v diskriminacijo precejšnje dela populacije.

Apple nasprotuje tudi oblikovanju kakršnegakoli enotnega nacionalnega kurikuluma, ker ta predpostavlja kulturno enotnost, namerno spregleda razlike med različnimi marginalnimi skupinami. Nacionalni kurikulum si to enotnost kajpada izmisli s postopkom redukcije, umetno ustvari selektivno nacionalno kulturo (ki je ekskluzivistična) in nacionalni interese (ki dejansko ne obstaja).

Obpravnavana knjiga, ki smo jo na kratko povzeli, je zbornik Applovih spisov, nastalih v letih 1983-1992. Tekste povezuje problematika šole in povezovanja v kontekstu socialne mreže, kot jo v sodobnem času zarisuje zlasti država oziroma preko nje hegemonija oblastnih struktur z njihovo ekonomsko in politično močjo ter ideologijo. Šibka stran zbirke je strukturiranost njenega gradiva. Nekateri vsebinski elementi se v različnih poglavjih večkrat ponovijo, kar bi se, če bi bila knjiga pisana kot enovito delo, ne zgodilo.

Avtor se močno navezuje na socialni in politični okvir ZDA (z nekaterimi referencami na V. Bri-

tanijo), zato je tekste treba vse-skozi brati z zavestjo o njihovi vpetosti in omenjeni kontekst.

Večino problematike, ki se ji Apple posveča, je seveda moč uporabiti tudi v naših razmerah, mogoče vedno bolj, skladno pač z najnovejšimi spremembami naše sistema in družbe, vendar so nujni nekateri pridržki in previdnost. Omeniti velja Applovo opozorilo o nekaterih prednostih slovenskega izobraževalnega sistema (enakopravnost spolov, izobraževanje, dosegljivo širokim slojem), ki bi jih bilo treba v smislu pozitivnega ideala enakopravne države ohraniti kljub uvajanju idejnega pluralizma in osvobajanju izpod bremena preteklega enoumja. (Glej intervju z M. W. Applom, objavljen v reviji *Mzin*, št. 14-15.)

Applovi teksti, objavljeni v knjigi Šola, učitelj in oblast, so precej pomembni predvsem zaradi številnih in široko razpetih teoretskih refleksij, ki se prepletajo in dopolnjujejo s konkretnimi empiričnimi raziskovanji različnih praks izobraževanja, ter zaradi proučevanja širokega družbenega konteksta, v katerem poteka izobraževanje.

Betka Kenda

Paulo Freire

PEDAGOGY OF THE CITY

Continuum, New York 1993

Pedagogika mesta pravzaprav ni knjiga, ki bi imela za avtorja Paula Freira, pač pa gre za niz intervjujev z njim. Intervju pa navadno ni oblika, ki si jo izberemo, če želimo prenašati svoje teoretske poglede: v intervjuju teoretska pozicija postane teza, argumenti so le nakazani, za razvijanje ni časa. Prepričljivost ima prednost pred temeljitostjo in poglobljenostjo - v intervjuju za opombe

pač ni prostora. Pravi intervju, se pravi tisti, ki ni zgolj zaigran za naivnega bralca, v resnici pa sta spraševalec in vprašanec ista oseba (čeprav je tak intervju včasih boljši od "pravega"), gradi na aktualnosti teme in hitrosti reagiranja, h kateri prisili vprašanega. Zato je zavezan strategijam, ki merijo na učinek, ne pa na temeljitost in sistematičnost, ki naj bi vselej spremljali teorijo. Njegova privlačnost je v možnosti, da se bo vprašani zagovoril in povedal več, kot bi povedal, če bi tekst sestavil v miru svoje delovne sobe in ga dvakrat prespal, preden bi šel v objavo.

Presenetljivo pa v tej knjigi sama izbira forme intervjuja implicira teoretsko pozicijo. Najprej zato, ker Freire za pisanje teorije preprosto fizično ni imel časa. Obdobje, ki ga pokrivajo intervjuji, je obdobje med letom 1989 in 1991, ko je bil Freire sekretar za izobraževanje v Sao Paulu. Kaj to pomeni? Sao Paulo ima deset milijonov prebivalcev, milijon nezaposlenih in sedem milijonov tistih, ki živijo na robu revščine. Je največji industrijski kompleks Latinske Amerike. Letni proizvod mesta je 2,5 milijarde dolarjev. V Sao Paulu živi dva milijona učencev, od tega 400.000 šoloobveznih otrok med 7. in 14. letom, ki ne hodijo v šolo; 14 odstotkov prebivalcev je nepismenih.

Za pisanje teorije torej ni časa, je pa možnost za "delanje" teorije: če je vsaka čisto praktična odločitev teoretsko podprta, je lahko govor o praktičnih ukrepih govor o teoriji in intervju oblika teoretske produkcije. Teoretski razmislek teče, čeprav ne v obliki teorije. To seveda pripelje do komičnih situacij, ko se v isti sapi govori o nedružljivem: na primer o večji demokratizaciji izobraževanja, šolskih svetih, tehnikah opismenjevanja in o nakupu 30.000 šolskih miz. Vsakdanje pragmatične odločitve so v taki meri potopljene v temeljna teoretska izhodišča, da med obojima preprosto ni mogoče ločevati.

Po drugi strani pa je bilo podarjanje dialoga rdeča nit Freirovih teoretskih prizadevanj, zato ta "sekundarni žanr", knjiga v obliki dialoga, nekako logično sledi iz njegovih načelnih pedagoških stališč, razvitih drugje, v intervjujih pa prosevajo skozi sloje čisto konkretnih odločitev. Ko gre za opismenjevanje, njegova postavka o paralelizmu branja besede in branja sveta implicira dialog z učencim, integracijo učenčeve izkušnje v proces učenja branja besed, ta izkušnja, ki jo je treba upoštevati, pa je ravno branje sveta. Branje sveta predhodi branju besed, vendar branje besed pomeni tudi to, da zdaj svet beremo na nov način.

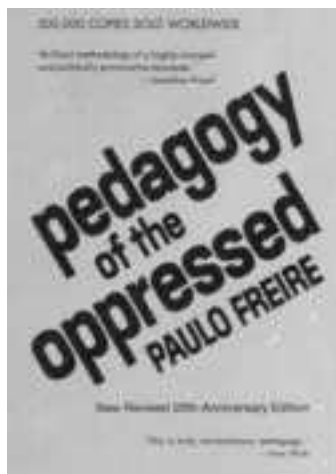
Ko gre za poučevanje, mora učitelj vednost nanovo ustvariti: vednost ni nekaj izgotovljenega, statičnega, temveč mora v učnem procesu znova nastati. Na ta imperativ se navezuje poziv k vključitvi kulturne dediščine nižjih slojev v šolski proces. V radikalno razslojeni družbi tudi šola postane razslojena, vendar ne na različne šole, pač pa ista ura da spregovoriti različnim izkušnjam. Seveda se morajo tudi siromašni učenci, ki govorijo jezik revnih, naučiti "uradnega" jezika (srednjega sloja), drugače bodo ostali revni in deprivilegirani, vendar učenje ne sme potekati tako, da je njihova kultura zaničevana in njihov jezik preziran. Iz tega seveda tudi sledi, da je vsak govor o kvaliteti za Freira umeščen v nek tu in zdaj. Ko govorimo o kvaliteti, se moramo vprašati, kvaliteti za koga. Abstrakten govor o kvaliteti šole pomeni elitno šolo za učence bogatih staršev, te šole pa v kontekstu Sao Paula preprosto niso kvalitetne.

Zdi se, da ta neznanstvena stiska, v kateri Freire misli, piše in deluje, vendarle ima neko prednost: besede svoboda, boj, demokratizacija, pravičnost imajo v državi neznanstvenih neenakosti in kričečih krivic popolnoma nedvoumen pomen, in leta 1993 bi tako našli novoobjavljeno knjigo, v kateri

beseda boj, razredna kultura, demokracija, pravičnost, enotnost teorije in prakse delujejo manj patetično - tako *to the point* so, da se zdi, da jih ne more nič nadomestiti.

Pedagogika mesta torej ne razvija nobene posebne pedagoške mesta, je zgolj partikularna kronika šolskih prizadevanj v nekem mestu, a prav zato, ker se zaveda svojih meja, je univerzalna. In če je etika konsistentnost v življenju, govoru in delovanju, potem je to knjiga o neki etični držbi.

Marjan Šimenc

Paulo Freire

PEDAGOGY OF THE OPPRESSED **New Revised 20th-Anniversary Edition**

Continuum, New York 1993

“V tej deželi se vedno bolj zavedamo dela Paula Freira, a smo ga do zdaj razumeli predvsem v smislu prispevka k izobraževanju nepismenih odraslih v Tretjem svetu. Če pa bi natančneje pogledali, bi odkrili, da sta njegova me-

todologija in pedagoška filozofija tako pomembni za nas kot za razlaščene v Latinski Ameriki. (...) Zaradi tega menim, da je izdaja 'Pedagogike zatiranih' v angleščini velik dogodek.”

Pred dvajsetimi leti so te besede Richarda Shaulla pospremile prvi prevod Freirove knjige v Združenih državah Amerike in od takrat so jo prodali 500.000 izvodov po vsem svetu. Napoved pisca predgovora se je uresničila, čeprav je “dogodek” pozneje postal vsakdanjost in je danes stvar preteklosti, ki se je spominjamo ob obletnicah. Ugotovitev, da so pedagoške misli in dela nekoga iz uboge Latinske Amerike relevantna za najbogatejše Združene države Amerike, je lahko v desetletju krvavega boja za državljanske pravice presenečala le tistega, ki podobnosti ni hotel videti za nobeno ceno. Po drugi strani pa je tudi res, da je podobnost globalna in jo vsebuje univerzalna opozicija med zatiranimi in zatiralci, med lastniki in razlaščenimi, med odvisnimi in neodvisnimi, med hlapci in gospodarji. Zato je relevantna tudi za nas.

Temeljna izvirnost Pedagogike zatiranih je, da Freire vse izvedbe opozicije med tistimi, ki vladajo, in tistimi, ki so vladani, vidi kot temeljno opozicijo med pismenimi in nepismenimi, med izobraženimi in neizobraženimi. Opozicijo med lastniki in razlaščenimi zatorej razume kot temeljno razliko med tistimi, ki vednost in veččine imajo, in tistimi, ki jih ne le nimajo, ampak jim je dostop do njih tudi onemogočen.

Paulo Freire je razsvetljenec, revolucionar in marksist, zato tudi ne more drugače, kot da je učitelj. Rodil se je leta 1921 v enem najbolj revnih in nerazvitih predelov Brazilije, v dovolj trdni družini srednjega razreda in še pravočasno, da si je lahko pridobil osnovno izobrazbo. Pri desetih letih ga je ekonomska kriza skupaj z milijoni v ZDA in po celem svetu pah-

nila v brezupno revščino, kjer je dobesedno vse, kar je imel, bilo to, kar je imel v glavi. In prav to mu je omogočilo, da je videl, kako obstajajo enako lačni kot on, a vendarle še bolj revni od njega, kako ima beda vendarle več krogov.

Tako si ob skopih biografskih podatkih lahko predstavljamo začetek življenjske poti, ki jo je avtor v celoti posvetil praktičnemu izobraževanju nepismenih množic in razširjanju svojega prepričanja, da je orodje zatiranja in izkoriščanja množic njihova nepismenost in nevednost. Tako v dobesednem smislu kot v smislu althusserjanske teze, da je šola v službi vladajočih razredov in so podrejeni potemtakem izobraženi tako, da so s podrejenostjo zadovoljni.

Iz izkušenj, ki si jih je Freire pridobil v revščini, je sklepal, da je nevednost in letargija revežev neposredni produkt sistema ekonomske, socialne in politične dominacije ter paternalizma. Žrtve sistema dominacije živijo v ločenem svetu razlaščenih, ki ga je poimenoval “kultura tišine”. Ali je mogoče vanjo prodreti? Freirova teorija poučevanja odraslih nepismenih temelji na prepričanju, da je vsak posameznik, naj bo še tako neveden in podrejen kulturi tišine, sposoben kritičnega pogleda na svet, na svojo osebno in družbeno realnost. Pogoj za to je “dialoško srečevanje” z drugimi, kot temu pravi. Njegov praktični način dela, ki ga je začel med reveži svojega rojstnega kraja, je bilo opismenjevanje odraslih, torej osnovno izobraževanje množic. A dialoškost srečevanja učecil se in učitelja ter dodatne naloge, ki jih je Freire zahteval od tovrstnega izobraževanja, vse to je izhajalo iz njegovega prepričanja, da ne glede na to, da je temeljni problem nevednih v tem, da so nevedni, ni dovolj, če z osnovnim šolanjem postanejo zgolj pismeni. Postati morajo kritični do lastnih pogojev bivanja in do pogojev obstoja celotne družbe.

Freire verjame v osvobajajočo moč izobraževanja, ki pa je možna le zunaj avtoritarnega odnosa učitelj-učenec. Izobraževanje mora, če naj osvobaja, temeljiti na dejanskih izkušnjah učencev in skupnem raziskovanju. Tak način učenja, trdi avtor, razvija sposobnost "kreativne inteligentnosti" namesto pasivnega sprejemanja informacij, in se izogne nevarnosti, da bi tisti, ki so bili prej nevedni, svoje pridobljeno znanje uporabili za to, da bi postali novi zatiralci. Kajti čemu je potrebna takšna izobrazba, komu njena osvobajajoča moč? Potrebna je revoluciji in tistim, ki jo lahko izpeljejo samo, če niso zgolj izobraženi, ampak so izobraženi pravilno. Kot mu je nekoč povedal profesor z Medicinske fakultete v Havani: "Za revolucijo so potrebni trije 'P': *palavra, povo e polvora*." Beseda, ljudje in smodnik.

Pedagogika zatiranih ni lahko branje. Danes je marsikomu neprijetno, ker verjame v razsvetljenski argument, da je treba množice izobraziti, da je to njihova pravica in za družbo obveznost minimalne pravičnosti. Morda zaradi tega, ker je argument patetičen in ker je v svoji modernosti tako zelo *demode*. Morda zaradi tega, ker zveni v času, ko je videti, kot da so se vse revolucije že zgodile, navjno. Obrabljeno. Kot da bi izobraževanju uspelo to, česar se je Freire bal - hegemonija vednosti.

Mirjam Milharčič-Hladnik

ART MEETS SCIENCE AND SPIRITUALITY IN A CHANGING ECONOMY

SUD publishers,
s-Gravenhage, Amsterdam 1990

Težnja, da bi se med umetnostjo in znanostjo vzpostavila tesnejša vez, ni nova. Naj spomnim samo na že nekoliko pozabljeno

polemiko v šestdesetih letih med Habermasom in Huxleyjem, ki je glede na zastavitev problema še vedno aktualna. Huxley je bil prepričan, da je mogoče vse bolj oddaljujoč se svet znanosti ponovno približati ljudem tako, da bi "književnost asimilirala znanstvene rezultate kot take" in da bi znanost na ta način dobila "podobo iz mesa in krvi". Le pesnik, pravi, lahko zapletene besede in preveč eksaktno izražene misli v učbenikih in znanstvenih ekspertizah pove ljudem na tak način, da so si ti sposobni razložiti svoja intimna doživljanja z znanstvenimi hipotezami. Habermas si poznanstvenjenja socialnega življenja ne predstavlja na tak način. Prepričan je, da informacijska vrednost znanosti ni neposredno pomembna za samorazumevanje socialnih skupin in posameznikovih intimnih doživljanj. Strogo izkustveno-znanstvene informacije stopajo v svet življenja neposredno v podobi tehnične izpeljave, torej kot tehnološko znanje. Zato znanost ne potrebuje pesnikov, da bi našla stik z ljudmi. Spoznanja atomske fizike naprimer sama po sebi nimajo neposrednega vpliva na interpretacijo sveta življenja in v tem smislu ostaja neizogiben prepad med svetom znanosti in svetom umetnosti. Most med njima je svet življenja. Šele ko s pomo-

čjo fizikalnih teorij izvedemo cepljenje jeder in to izkustveno znanje uporabimo za izdelavo tehnologij, ki potem ali produktivno ali destruktivno delujejo v svetu življenja, se vzpostavijo pogoji, da lahko spregovori pesnik. Pesmi nastajajo zaradi prizora Hirošime, ne s pesniško interpretacijo hipoteze o pretvarjanju mase v energijo. Polemika med Habermasom in Huxleyem o razmerju med znanostjo in književnostjo se pravzaprav omejuje le na manjši izsek veliko širše problematike; gre za problem implementacije tehnično uporabnega znanja v praktično zavest sveta življenja in njenega vpliva na njeno spreminjanje.

Praktična zavest sveta življenja in njeno spreminjanje pa je osrednja tematika zbornika intervjujev, nagovorov, slik in razmišljanj, ki ga želimo predstaviti. Zbornik "Umetnost sreča znanost in spiritualnost v spreminjajoči se ekonomiji" želi spomniti na neko vozlišče, ki je izginilo iz premišljanja praktične zavesti sveta življenja in tudi iz zavesti specializiranih znanosti, četudi so te teoretsko usmerjene. Na neki način razgrinja pred nami prostor, ki je onstran glavnega toka (samo)razumevanja umetnosti, ki je onstran glavnega toka (samo)razumevanja znanosti, ekonomije in družbe kot tudi onstran (samo)razumevanja duhovnosti. Zdi se, kot da so se vsa ta področja zaprla vase in da se ukvarjajo le še sama s seboj. Ni naključje, da zato v zborniku zasledimo imena iz znanosti, ekonomije, umetnosti in duhovnosti, ki s svojo mislijo segajo preko akademskodisciplinarno zarisanih meja. Kaj jim je torej skupnega? Prihajajo iz različnih koncev sveta, koreninijo v različnih kulturnih tradicijah, izhajajo iz različnih segmentov miselnega sveta, izražajo se z različnimi komunikacijskimi formami, pa imajo kljub temu nekaj skupnega. Bralec dobi občutek, da imajo neki poseben odnos

do življenja in do svojega početja. Iz njihovega "govora" veje svežina, polnost, harmonija, preprostost, jasnost, pa tudi nemir, izziv, avantura, tveganje. Umetniki, kot so Robert Rauschenberg, John Cage, J. C. J. Van der Heyden, Lawrence Weiner, Marina Abramovic in drugi, dajo na neki način bralcu vedeti, da mislijo lastno življenje, da bi lahko polneje živeli svoje misli. Življenje lovijo v misel, ki jo potem upodobijo v individualni in estetizirani obliki, kar bralca pritegne in prepriča.

Ponujajo mu jasno misel o svetu življenja, v katerem živi, in ga prebujajo, ozaveščajo. Znanstveniki, kot so David Bohm, Fritjof Capra, Francisco Varela, Stanislav Menshnikov, Rupert Sheldrake, Johannes Hendrikus Witteveen in drugi, prestopajo prag disciplinarno zamejenih znanosti. Odpovedujejo se le ekzaktnemu opozovanju in zapletenemu opisovanju zunanjega sveta in začenjajo znanje o zunanjem svetu "povezovati" z notranjim izkustvom. V tej izbrani družbi pa najdeta mesto tudi Dalai Lama in mati Tessa Bielecki kot predstavnika različnih "duhovnih" usmeritev, ki s svojim ravnanjem in mislijo govorita o sodobnih družbenih tokovih in miru v svetu. Od ekonomistov naj omenim Christiansa Wilhelma in Jean-Maxima Levequeja, ki segata preko konceptov svobodnega trga in uničujoče konkurence. Poleg intervjujev in fotografij zgoraj omenjenih ima zbornik v začetku še štiri uvode: dr. J. R. M. van der Brinka o spreminjajoči se ekonomiji, Paula Fentenerja van Vliissingena o novem menedžmentu, razmišljanje Louwriena Wijersa o prehodu iz kompetitivne v sočutno družbo in razmišljanje Caroline Tisdall o življenju kot umetnosti.

Vsi omenjeni sicer vsak na svoj, toda splošno razumljiv način zajemajo v misel svet življenja, ga reflektirajo in ponujajo bralcu v premislek. Na 423 straneh zborni-

ka si bralec gotovo najde v različnih komunikacijsko izpovednih formah sebi najbližjo, skozi katero vstopi v svet pronicljivih misli holističnega pogleda na svet in življenje.

Andrej Lukšič

Jean Baudrillard

L'ILLUSION DE LA FIN (OU LA GREVE DES ÉVÉNEMENTS)

Editions Galilée 1992

171 str., 98 FF

Leto po izidu *La guerre du Golfe n'a pas eu lieu* iz leta 1991, v kateri je Jean Baudrillard ob vojni v Perzijskem zalivu razvijal tezo o izginotju dogodka v medijski predstavitvi, ki je s hkratno vseprisotnostjo na površju Zemlje in z orbitalno ubikacijo njenega satelitskega hardvera brez lastnega mesta dvakrat deteritorializirana (od tod tudi dvoumno izbrani naslov, v katerem običajni pomen "Zalivske vojne ni bilo" parazitira na dobrednem "Zalivska vojna je bila brez kraja"), je objavil zbir-

ko petnajstih kratkih in zelo kratkih zapisov z naslovom *L'illusion de la fin ou La grève des événements* (*Iluzija konca ali Stavka dogodkov*). Iz naslovov besedil (*L'illusion de la fin, Pataphysique de l'An 2000, La réversion de l'histoire, L'ascension du vide vers la périphérie, La grève des événements, La stratégie de la dissolution, Les charniers du Timisoara, L'illusion de la guerre, La gestion de la catastrophe, La danse des fossiles, L'écologie malefique, L'immortalité, Comment sauter par-dessus son ombre quand on'en a plus?, Instabilité et stabilité exponentielles, Hystérie du Millenium*) je moč razbrati, da Baudrillard s to objavo nadaljuje miselne poti, ki jim je utrl pot v svojem več kot dvajsetletnem objavljanju.

Sicer samostojna razmišljanja, zbrana v knjigi, povezuje dovolj gosto prepletena mreža metafor, toposov in paradigmatičnih zgle- dov. Ti se v različnih esejih in v različnih kontekstih večkrat ponovijo, kar esejem, kljub Baudrillardovemu evokativnemu slogu daje neko homogenost in celo eksplikativno moč. Če hočemo rdečo nit niza teh filozofskih črtic še natančneje določiti, jo tokrat lahko najdemo v Canettijevi misli, motu uvodnega eseja, da naj bi človeštvo v nekem trenutku kolektivno zapustilo realnost, ne da bi se tega zavedelo. Kar je Baudrillard s prevlado simulacije nad realnostjo, "ubegom referenčni sferi" (str. 12), vsaj od *Konca družbenega napreju* (prevedeno v *Časopisu za kritiko znanosti*, št. 144-145) imel za adekvaten opis trendov tehnološko najrazvitejših okolij človeštva, se je zanj, pisca *L'illusion de la fin*, hipotetično že zgodilo in vse človeštvo prisililo k življenju v virtualnem svetu hiperrazsežnosti. Derealizacija sveta, zadnje dogajanje sveta, ki ukinja dogodkovno, se je že zgodilo: čas, ki ga živimo, je čas stavke dogodkov. Kar je v *La guerre du Golfe n'a pas eu*

lieu Baudrillard trdil le za zalivsko vojno, je v *L'illusion de la fin* razširjeno na vse človeštvo. "Čez nekaj časa in z odmikom ali kar zdaj z nekoliko domišljije bo La guerre du Golfe n'a pas eu lieu mogoče brati kot znanstveno fantastiko, kot še vročo anticipacijo dogodka v fikcijskem scenariju, kar bo kasneje pač tudi postala. Kot pri Borgesu kronika kultur, ki niso obstajale." (Str. 95-96.)

Zakaj je do tega stanja prišlo in kako ga opisati? V odgovor Baudrillard potegne na dan patafizično kozmološke hipoteze, ki so eksplikativne, kolikor bralec pristane na avtorjevo vzpostavljane analogij med kozmičnim in družbenim redom dogodkov ob prestopu v novo tisočletje. Človeštvo je imelo svoj Big Bang, ko je doseglo kritično maso in vstopilo v zgodovino, pravi Baudrillard; zdaj je prestopilo nov prag gostote, kar je sprožilo nasprotni proces, ki se v astrofizikalnih teorijah sklene z Big Crumbom, v patafizični sociologiji pa z "astralnim telesu 'tihih večnin'" (str. 14), "živčnih, tj. hkrati razdraženih in ravnodušnih, tetamičnih in apatičnih" (str. 32) spričo spekulativnosti medijskega sveta, ki s svojim kopičenjem znakov dogodka odvrta od verovanja, da se je karkoli zgodilo. Linearost časa moderne in njegove delitve na preteklost in prihodnost, ki ji na kozmološki ravni ustreza širjenje vesolja, je zaradi pospešenega nadomeščanja dogodka z avtopetičnimi simulakri prepustila mesto krožnosti in hkratnosti časa. Razlika med dogodkom in njegovo predstavitvijo se je izgubila v "Larsenovem efektu, ki ga v akustiki povzroči prevelika bližina zvočnega vira in sprejemnika zvoka, v zgodovini prevelika bližina in zato katastrofalna interferenca dogodka in njegove difuzije - kratek stik med vzrokom in posledico" (str. 17). "Izginotje zgodovine" (str. 11) je posledica pospeševanja moderne, ki je dosegla

takšno hitrost, da smo ubežali gravitacijski sili središčne referenčne sfere nekega časa in prostora in prestopili v hiperrazsežnost simulacije, kjer se smisel razprši in zgubi, "zgodovina se izčrpa v posebnih efektih, implodira v aktualnost" (str. 15).

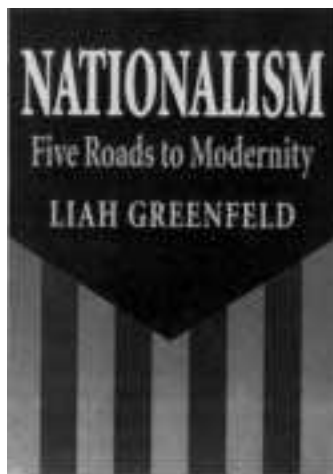
V slabi neskončnosti hiperrazsežnosti zgodovine, kjer je opustitev linearnega časa in s tem prihodnosti kot ločene od preteklosti naredila konec in smisel zgodovine za iluzoričnega, je odpravljen tudi zakon težnosti. Temeljni naravni zakon za Baudrillarda ni več privlačnost polnega do polnega, pač pa protitežnostna privlačnost praznega do praznega, kot to trdi patafizika A. Jarryja, ki ga Gilles Deleuze v *Critique et clinique* (1993) označi za spregledanega predhodnika Heideggra. Za Jarryja je patafizika "znanost o imaginarnih rešitvah, ki očrtom simbolično pripiše lastnosti predmetov, kakor jih opiše njihova virtualnost".

Sicer pa se Baudrillard ne ukvarja samo s patafizičnimi hipotezami. Kar nekaj razmišljanj je posvečenih "odmrznitvi Vzhoda", obregne se zoper Serresovo knjigo "Naravna pogodba" (gl. *Časopis za kritiko znanosti*, št. 154-155) in njegovo tezo o spravi z naravo ("Nič ni slabšega kot subjekt brez objekta.", str. 118) itn.

Na koncu velja opozoriti na skladnost med tem, kar Baudrillard trdi, in njegovim slogom pisanja: kratka besedila, včasih kar fragmenti, ki delujejo kot evokacije daljših razmišljanj, sporadično ponavljanje tem in drugi podobni prijemi so rezultat Baudrillardovih prizadevanj, da bi pisal na način, ki ustreza derealiziranemu svetu. Za pisca, ki je prepričan, da je izguba zavezujoče realnosti doletela tudi teorijo, ki ne more ničesar več "reflektirati" in koncepte lahko le iztrga iz njihovega refrenčnega prostora, je povsem konsekventno, da se mu pisanje "izčrpa v posebnih efektih".

Iluzija konca gotovo ni bazični Baudrillard, je pa lahko primeren vstop v njegov svet za nepoznavalce in dobra preteza za uživaštvo ljubiteljev med njegovimi poznavalci.

Igor Pribac

Liah Greenfeld

NATIONALISM. FIVE ROADS TO MODERNITY

Harvard University Press:
Cambridge, Massachusetts
in London, England 1992

Nacionalizem je klasika. Knjiga Liahe Greenfeld prinaša briljanten teoretski opis in razlago modernega nacionalizma, pet zgodovinskih študij evropskih in ameriške in na druge dokumentiran odgovor, zakaj so nekatere oblike nacionalizma liberalne in benigne, druge pa prepajo svet s krvjo. Okrog šeststo strani obsežno delo redefinira raziskovanje nacionalizma in modernizacije, v družboslovju pa ponovno odpira vrata študijem idej. Kot je knjigi na pot zapisal M. Walzer, "nič ne bo

več pisal o nacionalizmu, ne da bi začel tu”.

Ko bi le imel prav. V zadnjih letih so o tej temi tako laiki kot najrazličnejši strokovnjaki zapisali ogromno norosti in absurdnih trditev, ki se ob nenehnem ponavljanju vsakodnevno preobražajo v že kar samoumevna dejstva in preverjene znanstvene teze. Kvazi-znanstveno nakladanje o nacionalizmu kot atavizmu in preseženi zadevi 19. stoletja, vzvišeno obrekovanje, kako je to le stvar barbarov in plemenskih obračunavanj na bolj goratih predelih Balkana, pa strokovne lamentacije, da ta pošast ogroža moderni svet in vse demokratične pridobitve od Kiosa dalje, so že davno tega pridobili veljavo trdnih dejstev in kredibilnih pojasnil. Malo je bilo poskusov, da bi svetovni red, ki je začel pokati po državnih šivih, nacionalizem pa grozi, da ga bo uničil, skušali razumeti na bolj inteligen ten način, in se soočili z dejstvom, da to navsezadnje ne more biti preprosto.

Temeljna premisa Greenfeldove je, da ni mogoče razumeti sveta, v katerem živimo, če ne dojamemo nacionalizma, ki je njegov temelj. Temelj v modernem pomenu, zakoličen v sodobnosti ob koncu tega tisočletja, ne glede na to, da je njegova zgodba dolga in zapletena. Vprašanja, ki si jih je zastavila avtorica, so preprosta: zakaj in kako nastane nacionalizem; zakaj in kako se spreminja v posameznih družbah; zakaj in kako so različne oblike nacionalne identitete in zavesti, prevedene v institucionalne prakse in vzorce kulture, izoblikovale socialne in politične strukture družb, ki so se definirale kot narodi.

Da bi lahko odgovorila na ta vprašanja, se odpravi raziskovat pet poti v moderno, pet družb, ki so se prve definirale kot narodi: Anglijo, Francijo, Rusijo, Nemčijo in Združene države Amerike. Pri tem je sistematična in natančna. Zabavno je opisovanje razvoja

ideje naroda, ki ga razdeli na pet stopenj. V srednjeveškem Parizu je najznamenitejšo teološko univerzo krščanskega sveta obiskovalo pet narodov: narod Francije, narod Nemčije, narod Pikardije in narod Normandije. Skupina tujcev, približno povezana s krajem porekla, se je namreč imenovala narod, s čimer je bil določen njen status, ki je seveda nekaj pomenil samo, v našem primeru, Parizu. Študirali so potemtakem Francozi, to so bili študenti iz Francije, Italije in Španije, Nemci, torej študenti iz Nemčije in Anglije, Pikardijci, ki so bili holandski študenti, in Normani, tisti, ki so prišli preprosto iz severovzhodnega dela.

Ob konca 13. stoletja je beseda dobila na lyonskem koncilu, kjer so se zbrali učeni možje, nov pomen. Narod je bila skupnost somišljenikov, ki so se strinjali pri obravnavi hudih eklesiastičnih dilem. Ker pa so bili ti učeni možje navsezadnje zgolj podložniki posvetnih in cerkvenih vladarjev, je beseda narod začela označevati politično, kulturno in socialno elito. V Angliji se v 16. stoletju ta pomen ponovno in odločilno spremeni. Narod, ki je pomenil elito, se transformira v narod kot ljudstvo. To je velikanska sprememba, saj se raven elite izenači s tistim delom prebivalstva, ki je bil do takrat le sodrga. Narod postane prebivalstvo določenega ozemlja, pozitivna entiteta, ki pomeni nosilca suverenosti, temelj politične solidarnosti in najvišji objekt lojalnosti. Sprememba je bila v tem, da je v tem pogledu stratificirano prebivalstvo dojet kot homogena enota, kjer razredne in statusne razlike postanejo odvečne. Ta princip je bistven za vse nacionalizme in opravičuje, da jih razumemo kot forme istega fenomena. A razen tega, poudarja Greenfeldova, imajo različni nacionalizmi le malo skupnega.

Beseda “narod” je dolgo pomenila samo suvereno ljudstvo in se je uporabljala za druge dežele

in prebivalstva, ki so imela, tako kot Anglija, določene politične, teritorialne in etnične posebnosti. V tem procesu pa se je pomen naroda še enkrat spremenil - narod je začel označevati edinstveno (suvereno) ljudstvo. Zadnji koncept naroda kaže veliko in temeljno transformacijo v naravi nacionalizma in dva koncepta pod enim imenom izražata dejansko dve radikalno različni formi tega fenomena, dve radikalno različni obliki nacionalne identitete. Po avtoričinem mnenju je prav soobstoj obeh konceptov izvir nepremagljive terminološke zmede, ki vlada v teoriji nacionalizma. Mimogrede, nanjo opozarja tudi R. Rizman v spremni besedi edine knjige, ki prinaša izbor novejših tekstov iz tega področja v slovenščini, zborniku Študije o etnonacionalizmu (KRT 1991).

K zmedi prispeva tudi raznoliko definiranje populacije, ki sestavlja ljudstvo, narod ali nacionalnost, in raznoliki kriteriji za njihovo članstvo. Narava nacionalizma ima potemtakem Proteusove lastnosti in konceptualizacija ene ali druge oblike z “objektivnimi” faktorji je nesmiselna. Za vsako od razmerij, znotraj katerih so bili poskusi definiranja in interpretiranja nacionalizma, pravi avtorica, pa naj gre za skupen teritorij, jezik, tradicijo, državnost, zgodovino ali raso, obstajajo pomembne izjeme, ki dokazujejo, da noben faktor med njimi ni nepogrešljiv. Nacionalizem torej ne obstaja, obstajajo samo različne forme istega fenomena.

Tistih prvih pet, ki so se v zgodovini najprej izoblikovali, je avtorica opisala na podlagi študija empiričnega gradiva v štirih jezikih - zakonskih aktov, slovarjev, memoarov, korespondenc, beletristike, biografij, statistik, teoloških, političnih in filozofskih spisov ter zgodovin. Iz njega je sestavila zgodbo o dveh tipih nacionalizma: individualistično državljanskem, ki nastane v Angliji v 16.

stoletju in ga pozneje prevzamejo ZDA, ter kolektivistično partikularističnem, ki se izoblikuje v Franciji in Rusiji v 18. stoletju in se sto let pozneje po njem zgladuje Nemčija. Drugi niso imeli nobene izbire. Za Greenfeldovo je razvoj nacionalnih identitet internacionalni proces, kajti vsaki deželi, ki je hotela vstopiti v globalni sistem, čigar center je bil Zahod, ni preostalo nič drugega, kot da je postala narod. Izvir te transformacije je bil seveda v vseh primerih, razen v prvem, izven nastajajočega naroda.

Zgodba o nacionalnih državah in modernizaciji sveta je dolga in nedokončana. Ob vsej zapletenosti pa je nedvomno jasno, da v njej stoletja pravzaprav ne pomenijo ničesar. Tudi zato, ker je nacionalizem, torej nacionalna identiteta, v bistvu stvar dostojanstva. Brez šale. "Ljudem daje razloge, da so ponosni."

Mirjam Milharčič-Hladnik

Ivan Kosovel

MAGIJA IN METAMORFOZE DUHA

Znanstveno in Publicistično središče

Ljubljana 1993

Ni naključje, da je magija postala predmet številnih polemik prav v času renesanse in da silovitost, s katero je po stoletjih preganjanja ponovno vstopila v duhovni prostor, zaposluje humanistiko in družboslovje vse do danes. Ugotovitev, da magijsko mišljenje ustreza določenemu tipu produkcijske logike, tako kot religijsko in znanstveno mišljenje ustrežata nekemu drugačnemu tipu, ima, postavljena seveda analogno temu v konkreten zgodovinski čas, trdno argumentacijsko zaledje. Ob

tem se seveda zastavlja vprašanje dopustnosti hierarhizacije oziroma vprašanje definiranja temeljnih razločevanj med pojmi, kot so magija, religija in znanost. Osrednja teza, ki jo avtor v svoji analizi razvija, pa ne izvira iz različnosti omenjenih pojmov, temveč iz njihove podobnosti v trenutku, ko vstopijo v odnos menjave. Ta je, kot izpostavlja avtor, kljub vsem abstrakcijam in fetišizmu, ki z njim nastopajo, prvenstveno (med)človeški odnos.

Kako in pod kakšnimi pogoji je torej mogoče govoriti o magiji kot obliki menjave? Avtor je moral narediti nekakšen epistemološki rez, s čimer je iz sfere razumevanja magijskega izvzel pomembnost tistega, kar površnemu opazovalcu najprej asociira pojem magije. Vso pozornost usmeri na način magijske manipulacije, ki jo razume kot izraz manipulacije moči v posebnih razmerah materialne produkcije. Raison d'être magijske prakse je namreč arhaična družba z nerazvito delitvijo dela in izrazito avtarkično in samozadostno ekonomijo, ekonomijo brez presežkov, ki pa ni anarhična, temveč poteka po nekem vnaprej določenem načrtu. Arhaična družba simbolizira celoto, enotnost fizičnega in družbenega brez posredovalnih mehanizmov. Družbena moč ima

še mnogo skupnega z naravno močjo (čeprav je ta enotnost, ko družbeno že prisvaja naravno, relativna). Pa vendarle tudi v arhaičnih družbah poteka menjava, pri kateri se vse stvari (naturalije) menjujejo na osnovi skritega temelja (koda), ki seveda ne bi bil mogoč, če o njem ne bi obstajal družbeni konsenz. Tu se Kosovel zateče k Marcelu Maussu in k njegovemu konceptu "mane", v marsičem primerljivem s Pritchardovim "mangu", kot se zrcali v čarovniškovi pojavi.

Mana, skrivnostna, nerazložljiva moč, obvladuje arhaični svet z analogijami. Magijska misel strukturira okolje po načelih, ki jih je že na prelomu stoletij izkristaliziral slavnj antropolog Frazer (Golden Bough), namreč po principih imitativne oz. homeopatske magije (podobno izziva podobno) in kontagiozne magije oz. magije po dotiku (tisto, kar je bilo nekoč z nečim povezano, ostaja za vedno v stiku). Podobno dihotomično strukturo je moč zaslediti tudi pri Levi-Straussu, ko izpostavlja kontrastnost metafore in metonomije in ki je bila Kosovelu, poleg "mane", temeljni analitični pripomoček. Podobnost, ki jo med stvarmi in pojavi zaznava magijski svet, je sicer v prvi vrsti individualno pogojena (na osnovi izkustev), vendar kmalu doživi svojo družbeno verifikacijo. Avtor sklepa, da je prav identifikacija (klasifikacija) tista, ki sklene asociacijo, in ne obratno, in da je torej že vnaprej sugerirano, katere podobnosti je treba opaziti, katere stvari so med seboj enake in zamenljive ter kolikšen je njihov delež znotraj sistema ekvivalenc. S tem avtor pripiše magiji elemente ideološkosti.

Učinek magijskega, religijskega in blagovnega delovanja je, kljub razlikam v položajih, v katerih se nahaja subjekt magijskega, religioznega in/ali blagovnega akta, v marsičem podoben. V vseh treh primerih se srečamo s čudeži, ki so bodisi posledica pri-

sotnosti mane, božjega učlovečenja ali delovanja denarja; v vseh treh primerih se družbena moč manifestira z njihovim delovanjem. Načini blagovne proizvodnje, skrivnosti menjalnih transakcij in stvarnem inherentne vrednosti avtorju asociirajo zvezo med magijo in blagovno ekonomijo, med "mano" in menjalno vrednostjo. Obe sta v procesu samoizoblikovanja izgubili temelj, iz katerega sta izrasli, in se na neki točki osvobodili konkretnosti, postali čista abstrakcija, nevarno podobna tisti, ki jo v religijskih transakcijah poseblja vrhovno božanstvo. Kosovel kot sinonim za blagovno ekonomijo zato nekajkrat uporabi besedno zvezo "religija vsakdanjega življenja".

Človek vstopa v razmerja, kot jih ustvarjajo mana/bog/denar v obliki žrtve. Prvzaprav je manipulacija s svetim možna le preko žrtve. Žrtev je vez med božanskim in posvetnim, njeno darovanje človeka približa bogu, ga skorajda naredi boga, prav tako tudi boga približa človeštvu. Smrt človeka - boga ima zato izjemno sociološko vrednost, saj ponovno vzpostavi porušena razmerja moči in vedno znova potrjuje prvinskost božanskega nad minljivim ter zavrača dvome, ki spremljajo človeštvo vse od trenutka njegovega samozavedanja. Kosovel sklepa, da gre prvzaprav za sprejeto razmerja, za nedvoumen indikator "ovinka", s katerim je možna manipulacija s čimerkoli v tostranstvu: "Žrtev je, podobno kot delo v blagovni ekonomiji, nepogrešljiva za življenje magijskoreligioznega sistema. Ta manipulativni odnos ni zamišljen zaradi njega samega, ampak zaradi povratnega manipuliranja s profanim. Sveto, disperzirano ali personificirano, a vsaj v intenci 'povsem drugo', se funkcionalno pojavlja kot univerzalna osnova profanega. Taka osnova se potem prikazuje kot Bog ali npr. Domočina ... Žrtev ima tako v religiozno

magijskem kompleksu kot tudi v 'religiji vsakdanjega življenja' (t.j. blagovni menjavi) funkcijo vzdrževanja nadsвета."

Temeljna preokupacija Kosovelovega dela je zagotovo dosledna desakralizacija vsega, kar se v družbi kaže kot sveto. "Ozemljitev" kategorij, kot so mana (v magiji), božja milost (v religiji), vrednost (v blagovni ekonomiji), pa ves čas poteka v skladu s (marksističnimi) teoretičnimi izhodišči, ki si jih je avtor zadal v uvodu. Kosovel ubija svetost, ubije boga kot boga, da bi ga lahko reiziral.

Mana/Bog/Denar postanejo torej Človek in razmerja moči med svetim in profanim razmerja moči med človeškim in ... človeškim. Kategorije, ki neposredno ali posredno delujejo kot skrivnostne, človeškemu razumu nedojemljive, so zato odsev pervertiranosti zavesti, zgolj konstrukti, kar avtor ponazoril s primerom protireligije razvpitega Aleisterja Crowleyja: maga, čarovnika, satanista in kar je še poimenovan z obskurnim pomenom te vrste. Primer Crowleyja in številnih drugih sekt kaže na to, da so lahko simboli kake duhovnosti zelo različni, da zmore kot transcendentno nastopiti marsikaj, včasih tudi nekaj, kar je strukturirano kot nasprotje splošnim družbeno sprejetim normam - dobremu, zmernemu, lepemu, vzdržnemu ... Pomemben je torej kod, konstrukt, ki nas vpelje v strukturo. Zunaj nje so namreč človeška ravnanja videti nesmiselna, smešna ali celo heretična.

Avtor neke v svojem delu zapiše, da so filozofska vprašanja večna, odgovori nanje pa zgodovinsko pogojeni in torej nekako manj pomembni. Kosovel je na prastara vprašanja magijske, religijske in znanstvene konstrukcije resničnosti odgovarjal z retoriko časa, ki je drugačen od časa, v katerem je knjiga izšla, kar je razumljivo, saj je avtor delo napisal pred skoraj desetimi leti.

Marjeta Tratnik Volasko

Rudolf Otto

SVETO (O iracionalnem v ideji božjega in njegovem razmerju do racionalnega)

Hieron; Ljubljana;
252 strani; 2.498 SIT

*APRIORIZEM
APOSTERIORNEGA*

Meji referenčnega polja, pomenljivi nasprotji, skozi katerih dialog se lahko dotaknem poglavitnih razsežnosti religioznega čutenja in razmišljanja, sta: teza "O čemer ne moremo govoriti, o tem je treba molčati.", ki jo v svojem znamenitem Traktatu postavi L. Wittgenstein; in t.i. "kontrastna harmonija", dvojni značaj numinoznega, pojmov, ki se jih ne da racionalno ubesediti, nepojmljivost izkustev, *unspeakable* doživetja, "o katerih lahko jezik le blebeče", o katerih v pričujoči študiji govori R. Otto. Torej prvič: nobena resnica ni neizrekljiva, saj jo šele akt izrekanja oblikuje za takšno. Tako ne obstaja nedoumljivo in nerazumljivo, neumljivo in nerazum-

na občutje po sebi: takšno se izoblikuje šele z artikulacijo, ki določeno vsebino odtegne "vsakdanjemu govoru" in jo presadi v kakovostno drugačen, višji eon, neobičajni novorek. Šele taka označevalska praksa - npr. uporaba latinščine pri bogoslužju, zagonetne magične formule in nenazadnje neologizmi, ki si jih privoščijo ideologije - si vnzaj predpostavi občutje, doživljanje, ki naj bi bilo "pousem prvo", nedostopno posvetnim terminom.

Toda po drugi strani je simptomatično prav vztrajanje pri podvojeni negaciji, pri zapovedi, da o čemer ne moremo govoriti, tega niti ne poskušamo. Ta velja torej tistemu, kar tako ali tako ni mogoče: racionalnemu, da ne bi zajelo iracionalnega, posvetnemu, da ne bi posrkalo transcendence, razumu, da si ne bi anektiral občutenja, presoji, da se ne bi lotila tistega, kar je mogoče le doživeti. Protislovje prepovedi nemogočega si privzame razsežnosti in kompetence, ki pristajajo božjemu; postane tista nepredvidljiva, muhasta sila, *mysterium* in *fascinans* obenem, hkrati *tremendum*, *majestas* in *augustus*. Govoreč z M. Lutrom - Bog je nedostopen, skrit vsakemu razumu, in deluje povsem skozi paradokse.

Prizadevanja, da bi razkrili tisto, kar je nerazodeto, gnostični napor, da bi osvetlili kakšno izmed temnih plati božjega, tega že po definiciji niso sposobni storiti. Seveda ne iz banalnega vzroka, da obstaja vedno še neki presežek, neujemljivi element, ki se izmuzne še tako marljivemu preučevalcu ali navdahnjenemu preroku, tisto kvalitativno "nekaj več", do česar se ne da priti ne s kontemplacijo, niti z uvidom, še manj pa z metodo. Ravno nasprotno: takšna naprežanja sama povzročajo to, kar iščejo; racionalnost sama rojeva iracionalne, "mitske" tvorbe. Drugače rečeno: neulovljivo je posledica samega dejanja lova; slepa sla po osmišljanju povzroča

največje zgodovinske nesmisle. Resnica pozitivnega je ravno v negativnem, ki ga samo proizvaža, v vztrajnem partikularizmu njegove težnje po univerzalnem.

Prav to slednje, tisto, kar izpade iz končnega pobotanja, popolne preglednosti nad mizo in pod njo, in to kot njen rezultat, si torej pridobi fetiško vsemoč. Postavi se pred in nad simbolizacijo, iz katere pravzaprav izhaja; apriorizem tistega *a posteriori*, "neposrednost" posredovanega je tako edino gibalno, pravi motiv, gonilo prej omenjenih prizadevanj. S tem postanejo npr. vdori numinoznega pogoj razmišljanja o "skrivnostnih poteh Gospodovih", ne pa sam rezultat teh "poti"; obporna trpljenja in odrekanja predpostavka vere v "zveličanje", ne pa njena posledica. Odgovor tako postane vprašanje, katerega edini odgovor je lahko zopet le vprašanje.

Tako zares naletimo na logiko neulovljivega, večnega manka v strukturi; toda kot njeno posledico, kot ekstrem, do katere pride mo preko dobre vere v njen *mainstream*, kot tisti "nekaj več", do katerega skuša priti simbolno, a mu to ne uspeva, in ki ga tako poganja. Kot produkt, ki postane sam sebi vir. Takšna zaobrnitev razmerja nujno povzroči odtujitev, osamosvojitve in pristanek na "pousem drugo", nadrejeno instanco, za katero ne veljajo običajne norme ter načini vedenja in vedanja (čeprav izhaja prav iz teh). V sebi tako združi vse tisto, kar je "pritlehnemu" nedoumljivo, na prvi pogled nezdruljivo, obenem dobroto in srd, milost in maščevanje, grozljivost in vzvišenost, lepoto in shr.

Sintetična narava transcendence, v kateri so jasno izražene vse skrajnosti, vse oscilacije na daljici *dobro-zlo*, ki se torej zaveda vseh protislovnih razsežij strategije boštva, je konstitutivna za človekovo umevanje njegovega položaja v skupnosti, svojega odnosa do

obeh. Kajti prav slednja, organizirana skupnost je v trdni navezi s svojo nadzemsko zaščitnico in utemeljiteljico tisti nujni dodatek, tisti korektor, ki odreja vernikovo oz. pripadnikovo samodojemanje. Človek je svoboden, *vendar*, *kljub temu* pa obstaja močnejša, skrivnostnejša sila, ki se ji individualna izbira (ne)hote in (ne)vede podreja. "Zvijavnost uma", dojeta kot fetišizirana pota Previdnosti, je tisti pomembni - čeprav morda na prvi pogled stranski - produkt totalitarnosti osmišljevalske prakse, človekovega funkcionalnega doje-manja stvarstva, ki se z inverzijo konstituira kot njuno jedro. Ta nujni dodatek ni racionalno ovr-gljiv niti dokazan: logika Previdnosti je tako v izbranosti, blaženosti, sreči kot v strašljivih ugankah zgodovinskih spačkov ter absurdnosti preganjanj in pogorišč.

Vernikova reakcija, ki jo spodbudi takšen *salto mortale*, je občutje osuplosti, grozljive skrivnostnosti; a ne v smislu strahu pred nečim, kar preži nekje v poltemi, kar je neizrekljivo *strašno-priulachno*, česar obrisov se lahko zavemo le po tem, kar to ni. Ne: edina skrivnost je ta, da skrivnosti ni, da je to, kar je, videz, travmatična dejanskost, praktično vse; da druge resnice, razen tiste udejanjene, ni. To čutenje je mogoče sprejeti, preživeti le s predajo interpretacije fetišiziranemu smislu, boštvu, njegovim tajinstvenim pravičnostnim in maščevalnim potem. Šele nereda, kaos v instituciji, lahko slednja pooblasti in povzdigne v Red in Institucijo; in šele taka, z velikima začetnicama, povzročata občutke pripadnikove ničnosti, majhnosti, lastne razvrednotenosti, profanosti. Oziroma "kreaturnosti", kot mu pravi R. Otto (glej predvsem 3. poglavje v knjigi), z občut(en)jem ustvarjenosti bitja, ki se pogreza, izginja v lastnem nič u nasprotju s tistim neizrekljivim, ki je nad vsem ustvarjenim.

To občutje deluje kot posledica uporabe in ne kot "globoko

intimni" vir numinoznega. Toda pogoj takega čutenja je prav vztrajanje pri "navadnosti", ki se izraža v "nenavadnem" in ki si konsekvентno zoperstavi prejšnje. Strahospoštvalna odvisnost, neizrekljiva prevzetost je tako dosežek s(i)le upomenjanja, ki ji vedno nekaj uide na varno, nedostopno višino, v nepojmljivo. Bolj kot jo skušamo doseči, bolj se v tem hotenju in hrepenenju odmika in hkrati krepi deprimacijo. Razumljen Bog ni Bog, citira Otto Tersteegen. Prav boštvu so namenjena tista protislovna čustva, ambivalentnost občutkov krivde do avtoritete, ki jih zaznava psihoanaliza: grozljivost in čudovitost, strah, blaženi srh in mamljiva privlačnost. Nobenega od njih se ne da izčrpati v racionalnih pojmi, saj se izmikajo vsakršni rekljivosti. Submisivnost tako ni omejena zgolj na njeno represivno razsežnost: pomembni, celo odločujoči so momenti naklonjenosti, varnosti, ljubezni do svetейše instance, prizadevanja, da bi ji na kakršenkoli način ugodili.

"Zmuzljivi pojav golega občutka" ne prenese razumske refleksije in je do nje zgolj v diferenčnem odnosu. Brezdanja iracionalnega, temeljnih misterijev, so kot rezultat do protislovnosti pritirane logike racionalnega neizčrpljiva; in to celo kljub kasnejšim naporom, da bi vedno jasnejša in močnejša racionalizacija in ponravstvenje numinoznega postala bistveni del tega, kar se imenuje "odrešenska zgodovina" in časti kot naraščajoče samorazodevanje božjega (glej str. 153). Če torej povzamem: do nesimbolizabilnega presežka, ki pa simbolizacijo kot tako poganja, do posledičnega paradoksa, ki se prepozna kot njeno izhodišče, pride-mo le tako, da strukturi odtegnemo vse tisto, kar je racionalno zastavljeno, preverljivo, jasno, izraženo. Rečeno drugače: do "skrivne" Previdnosti v zgodovini, do "smisla" neke institucije

lahko pririnemo le, če jima odtegnemo "upravičevanje" in "smisel", torej njuna racionalna alibija, če stvarstvu odvezljamo njegovo na razumu utemeljeno samopredstavo. Le na ta način, s problematiziranjem tistega razumskega kot vzroka iracionalnega, njegovega logičnega izhodišča, lahko "govorimo o neizrekljivem", si privoščimo vpogled v "nepredirno zaprtost" njegovega osamosvojenega, njemu zoperstavljenega rezultata.

Mitja Velikonja

Nada Sfiligoj

MARKETINŠKO UPRAVLJANJE

FDV, Knjižna zbirka
Profesija, Ljubljana, 1993
157 strani

Knjiga vsebuje uvod, sklepno besedo, 164 opomb in 60 bibliografskih enot ter imensko in stvarno kazalo. Vsebino je avtorica razčlenila v naslednjih sedem poglavij:

I Temeljni pojmi

II Marketing - realizacija načela efektivnega povpraševanja na mikroravni

III Marketinško okolje

IV Vpliv marketinga na učinkovitost organizacije

V Marketinški informacijski sistem in raziskovanje trga

VI Pomen zazikovanja trga in konkurence za strateško načrtovanje in oblikovanje marketinške strategije

VII Proces strateškega marketinškega upravljanja

Kot dosedanje knjige in učbeniki dr. Sfiligojeve je tudi ta knjiga napisana lahkotno, čitljivo, sprejemljivo tako za študente, marketinške delavce in začetnike v marketinški teoriji in praksi kot

za profesionalce z velikimi praktičnimi izkušnjami. V multikompleksnosti in množici problemov, ki jih zajema marketing, se je Sfiligojeva osredotočila na njegove temeljne segmente.

Postavitvi problema v prvem poglavju sledijo izhodišča za razumevanje pojma in vsebine marketinškega upravljanja in marketinške strategije ter primerjava z nekaterimi drugimi poslovnimi filozofijami (proizvajalna, prodajalna ipd.). Zatem sledi obravnavna mesta in vloge marketinga na različnih trgih.

V drugem poglavju avtorica poudarja pomembnost svetovnih trendov v marketinški teoriji in praksi, ki temeljijo na marketingu kot realizaciji načela efektivnega povpraševanja na mikroravni. Pri tem poudarja bolj tržišče široke potrošnje kot trg proizvodne/industrijske potrošnje. V ospredju sta tako gospodinjstvo in posamezni potrošnik in smislu marketinškega ravnanja posameznih gospodarskih subjektov. Kot drugi najpomembnejši parameter obravnavna konkurenc na trgu.

Ob korektno postavljenih in inspirativno obdelanih problemih, ki predstavljajo osnovo in spodbudo za nadaljna raziskovanja posameznih problemov, bi rad izpostavil nekaj pomembnih točk, ki dajejo temu delu posebno uporabno vrednost, tako za izobraževanje študentov, kot tudi za tiste, ki v praksi šele začenejajo z marketinškim delovanjem:

(1) V tretjem poglavju, pri obravnavi mikro in makro marketinškega okolja, je, kot zelo pomemben dejavnik uspešnosti, poudarjen "interni marketing". Prav to je eden glavnih problemov naših podjetij, ki je nastal še v okrilju dogovorne ekonomije, državnega protekcionizma in posebne statusa t.i. "namenske industrije". V tem kontekstu je ena najpomembnejših ugotovitev pravilno postavljanje horizontalne in vertikalne (kompetitivno-subordi-

nacijske organizacijsko-planske) infrastrukture, ki pomeni kreativno/marketingško profiliranje medčloveških odnosov (Human Relation, Interior Public Relation), pravilno vodenje kadrovske politike. V marketingu to pomeni, da "samo pravi/najsposobnejši pridejo na pravo in zahtevno delovno mesto", kar še posebej velja za vodilne kadre. Skratka, pri izbiri kadrov in vodenju kadrovske politike nasploh sta edina kriterija strokovnost in učinkovitost. Vse kaže, da bo ta problem pri nas še nekaj časa prisoten, kljub hitremu šolanju managerjev in pridobitvam MBA stopnje usposobljenosti, predvsem po vzorcih razvitih dežel industrijske hemisfere. Kajti naši novousposobljeni managerji morajo vplivati zlasti na kreiranje splošne družbene (politične, socialne in kulturne) klime na makro nivoju, ki jim bo omogočila uporabo znanja na mikro ravni.

(2) Naslednji problemski sklop predstavlja marketinški informativni sistem (t.i. MIS) in raziskave, ki so obravnavane v VI. in VII. poglavju. Tudi tukaj je v ospredju sodobna praksa pri nas, za katero na mikro nivoju ne moremo globalno trditi, da upošteva imperativ racionalnega vedenja; to namreč vključuje raziskave, vrhunsko strokovno in znanstveno utemeljitev poslovne politike, politiko izdelkov in cen, politiko in strategijo tržnega nastopa, promocije ter tržnih in poslovnih komunikacijah nasploh.

(3) In na koncu knjiga jasno kaže, da učinkovitega in profitabilnega poslovanja v neusmiljeni svetovni konkurenci ni in ga ne more biti, brez visoko usposobljenih kadrov, brez upoštevanja v svetu že zdavnaj uveljavljene marketinške poslovne filozofije, poslovne funkcije in poslovnega sistema, v blagovno-denarnih razmerah in tržni ekonomiji, h kateri težimo, edine dolgoročno učinkovite strategije.

Knjigo dr. Sfiligojeve, *Marketingo upravljanje*, sicer preda-

vateljice na rednem in podiplomskem študiju na FDV in drugje, lahko priporočamo tako študentom II. in III. stopnje komunikologije in ekonomije kot študentom poslovnih šol-MBA, ter vsem tistim, ki se praktično ukvarjajo z marketinškim delovanjem. Knjiga, ki je napisana po vseh strokovnih, znanstvenih in pedagoških kriterijih, vsekakor zasluži, da jo pozorno preberemo.

dr. Besim Spahić

Aleksander Zorn (ur.)

INTERPRETACIJE: MARJAN ROŽANČ

Nova revija, 1991
str. 163

Uredništvo Nove revije (v nadaljevanju NR) je l. 1991 začelo izdajati novo zbirko Interpretacije. Njen namen je kar se da celovito predstaviti izbranega sodobnega slovenskega literarnega ustvarjalca (ne glede na to, katero literarno zvrst je gojil oz. goji). Zato so avtorji (10 do 12), ki sodelujejo pri posameznem zvezku, raznovrstni. Temu primerno se

tematsko in metodološko razlikujejo tudi študije.

Prvi zvezek je uredil Aleksander Zorn, posvečen pa je Marjanu Rožanču, dolgoletnemu sodelavcu uredništva NR. Kljub popolni individualnosti prispevkov je zanimivo dvojje: 1. bralec ne odkrije nobenih večjih nasprotij med posameznimi interpretacijami in 2. vsi avtorji se v večji ali manjši meri ustavljajo ob Rožančevi religioznosti in bogoiskateljstvu (izjema ni niti Drago Bajt v svoji analizi Rožančevih športnih esejev, ki - kot pravi - nikoli niso bili ozko usmerjeni, marveč vedno usklajeni s širšo evropsko religiozno in filozofsko mislijo).

Med dvanajstimi avtorji izstopajo predvsem tisti, katerih razmišljanja se med seboj tematsko dopolnjujejo. Edvard Kovač in Marko Uršič razmišljata o razpetosti med individualnostjo in skupnostjo. Prvi se ustavlja predvsem ob izrazito neobičajnem Rožančevem iskateljstvu, v katerem odkriva tri temeljne paradokse: a) razpetost med strastnim iskanjem cilja in hkrati strah, da je le-ta nedosegljiv; b) Rožančevo razumevanje pojma religioznosti ne le kot povezanosti z Bogom in svetom, marveč tudi kot miselno in etično kritično držo; c) paradoksnost same Rožančeve osebnosti, ki se razodeva skozi vse njegovo življenje. Uršič razmišlja podobno, s tem, da piše o Rožanču izključno kot krščanskem gnostiku in heretiku in poudarja njegovo nihanje med samohodništvom ter pripadnostjo religioznemu občestvu in Cerkvi. Vzporedno s tem se neizogibno ustavi tudi ob Rožančevem razumevanju zla, ki je glede na Cerkev morda še najbolj heretičen element njegove vere. Tej problematiki se podrobneje posveti Marko Pogačnik, ki se osredotoči na pojem "dobrega Hudiča". Rožančeva nasprotujoča si besedna zveza je bila po Pogačnikovem mnenju svojemu avtorju ne le pesniška figura, marveč

resničnost. Pogačnik jo obravnava glede na klasične demonološke elemente zoroastrizma, manihejstva in bogomilstva, pri čemer se opira v glavnem na pisateljevo Labodovo pesem. Tretji problem, ki izstopa, je spolnost kot "metafizična sinteza mesa in duha". Tomo Virk in Manca Košir se lotevata te teme vsak s svojega zornega kota; medtem ko Virk ugotavlja, da gre Rožancu za nekakšno pobožanstveno telesnost oz. utelešeno božanstvo, se Koširjeva osredotoči na ženske like v Rožančevih romanih in pri tem ugotovi, da je ženska zanj - dokler ga priteguje le njen videz - zgolj predmet in ne človek, kar se kaže tudi v njegovi šibkosti pri opisovanju ženske duhovnosti.

Rečemo lahko, da pomenijo študije res predstavitev, nekakšno razlago Rožančevega pisateljskega opusa in življenja.

Trije intervjuji, ki skupaj z bibliografijo in kratko biografijo zaključujejo zvezek, so dopolnitev in hkrati (ob Rožančevih literarnih delih) pomemben vir kar nekaj študijam v Interpretacijah.

To je prvi širši prikaz Marjana Rožanca ne samo kot avtorja razvpite in več kot dve desetletji prepovedane Tople grede, marveč predvsem Rožanca romanopisca, esejista, misleca in človeka. Pisatelj, ki sicer ni napisal avtobiografije, a lahko kljub temu govorimo o njegovem avtobiografskem opusu, kajti junaki njegove *Pravljice*, *Ljubezni*, *Hudodelcev*, *Metulja* in *Sentimentalnih časov* so - četudi pod drugimi imeni - v bistvu avtor sam v različnih obdobjih svojega življenja.

Ob branju stopa v ospredje Rožančevo strastno iskanje kot način življenja (osebnega in literarnega). Iskanje sebe Resnice, Boga in Ljubezni kot nečesa, kar ni dosegljivo in včasih niti ne doumljivo. Iskanje, ki je nenehno odprto in ki nikoli ne dospje na konec, zato je že v svojem bistvu obsojeno na neskončnost. Kajti tisto

Poslednje, Zadnje je zmeraj zakrito in človek se mu lahko le približuje, doseči ga ne more... Pri dojetanju Absolutnega je človek ujet v svoje (pogojene) predstave, želje, pričakovanja, ki mu onemogočajo čisto in neposredno dojetanje, ki mu preprečujejo uvid. Zato je največ, kar lahko naredi, to, da spozna in prizna svojo nevednost. Od tod naprej pa sta vsaj dve izrazitejši poti: prva je pot mistikov (od Terezije Avilske naprej), odsotnost posvetnega nemira in tesnobe, drugo pa bi lahko imenovali pot razuma, pot nenehne samospraševanja, kjer je vsak odgovor nepopoln in vprašljiv, pot, na kateri sproži vsak odgovor cel plaz novih in novih vprašanj. Rožanc se je odločil za slednjo. Ta pa je od njega terjala aktivno vključitev v svet in dogajanje v njem, zahtevala je polno življenje, ki izključuje vsakršen beg in vključuje sprejemanje trpljenja in bolečine negotovega iskanja. Hkrati je to tudi drža intelektualca, ki jo je Rožanc sam definirjal med drugim takole: "Intelektualec je človek, ki izbira; ki nenehoma izbira, ampak vse njegove izbire so napačne." Nenehno izbirati pa pomeni nenehno iskati, razmišljati, spraševati... z drugimi besedami: rasti. In temeljni pogoj za tako rast je odprtost, je ljubezen v smislu sprejemanja stvari in ljudi, takih kot so; v sprejemanju življenjskih porazov v vsej njihovi resničnosti in tragičnosti z zavestjo, da jih lahko izkoristiš za nov začetek; v sprejemanju ljudi, ne da bi jim postavljali pogoje, kako naj se obnašajo zato, da bi bili deležni tvoje ljubezni. Ostati kljub svoji odraslosti (ali pa prav zaradi nje) otrok, ki v odraslem svetu še odkriva sledove svetosti božje ljubezni. Tak je namreč otrok v Rožančevih romanih. Ko ta otrok odraste, se njegov smisel in občutek za svetost, za dobro, ki je v vsakomur, izgubi. In s tem se izgubi tudi nikoli potešljiva otroška radovednost: Zakaj? Kako? Ali

je to res? Kratka in preprosta vprašanja, ki si jih je odrasli Rožanc vztrajno zastavljal, da bi z njimi prebudil otroka v sebi. Pri tem se je pomagal s pisanjem, z ustvarjanjem literarnih junakov, ki so si vsak po svoje zastavljali vprašanja in iskali odgovore nanje. Stvarnost se prepleta z literaturo in literatura s stvarnostjo. Meja je zabrisana - za Rožanca, za avtorje študij o njem in za nas; iskanje in spraševanje o smislu in Resnici ostaja naša naloga. Marjan Rožanc je svojo izpolnil.

Jasna Kamin

Jože Snoj (ur.)

INTERPRETACIJE: GREGOR STRNIŠA

Nova revija, 1993
str. 225

Drugi zvezek v zbirki Interpretacije je posvečen leta 1987 umrlemu pesniku, dramatik in filozofu Gregorju Strniši, s tem da se večina študij ukvarja z njegovim poezijo. Tine Hribar je vzel iz pesniške zbirke *Škarje* pod drobnogled pesem *Confessionum Liber XI*, ki se nanaša (kot pove naslov) na XI.

knjigo Avguštinovih *Izpovedi*, v kateri teolog razpravlja o času. Na podlagi daljšega odlomka iz *Izpovedi* in povzetka o vesoljni (svetovni) zavesti iz Strniševega *Rhombosa* Hribar povzame, da je zavedanje prostora in časa najprej zavedanje podobe sveta (vesolja), posebna narava poezije, njen "relativistični značaj" pa je v tem, da v zmanjšanem prostoru in času umetnine povečana vsebinska masa daje povečano pomensko vrednost stvarjem. Naslednji Hribarjev sklep se nanaša na Strniševo razumevanje humorja (o razumevanju komične zavesti govori tudi v Interpretacijah objavljena *Strniševa beseda* - razmišljanje, ki ga je imel ob predstavitvi svoje zbirke *Vesolje* v Kranju l.1983), umetnosti in smrti/končnosti. Zanj namreč končnost presega humor, medtem ko mu umetnost pomeni uresničevanje tega humorja. Ker pa je smrt nepresegljiva, tudi ni popolne umetnine, poezije. Pesem kot pesem je torej neuresničljiva, je pesem, ki je ni. S tem pa se postavlja vprašanje, ali nista taka *Pesem, ki je ni*, tudi Večnost in Nesmrtnost?

V celoti obravnava zbirko *Škarnje* skupaj z zbirko *Jajce* Malina Schmidt-Snoj. Obe pesnitvi je pesnik označil za "satiro manippeo", toda avtorica študije ugotavlja, da je manipejsko satiro mogoče pri Strniši razumeti kot mešan žanr in reči, da gre v njegovem okviru tudi za uprabo različnih formalnih elementov (dramskega dialoga v pesmi ali epske zgodbe v pesniških ciklih). Pri razlaganju manipejske satire in področja fantastičnega se opira predvsem na M. Bahtina (ki je specifično manipejsko satiro povezoval s "karnevalizacijo" evropske literature) in odkriva, da je med obema (med Bahtinom in Strnišo) zelo tesna zveza (odsotnost nekakšne dokončne resnice in svoboda v vsebini in filozofiji zgodbe, v mešanju različnih žanrov, stilov...).

O asonanci v Strniševi poeziji Boris A. Novak ugotavlja, da gre

za pesnikovo izvorno rabo te vokalne polrime (sicer pomembne verzifikacijske prvine v romanskih jezikih), s katero dosega večplastna in globoka pesniška sporočila. Z rimami, ki drsijo v asonance, razkriva, da v svetu ni ene same in edine resnice, da ni vnaprej zagotovljenega smisla in da je človek vedno znova vržen v odprt prostor iskanja smisla, bivanja in sveta.

Študija Janka Kosa analizira pesniški cikel *Brobdingnag* kot nasprotje med Liliputom in Brobdingnagom, ki zaznamuje celoten cikel. Eno mesto določa drugo. Strniša resda govori predvsem iz nasprotja z Liliputom, toda zares pomemben mu je po svoji zunanji podobi pošasten in morast Brobdingnag (skalnati stolpi, temačne soteske, grozljivi mlini, trooki in troglavi možje...), katerega notranja in resnična narava ostaja skrita. Mesto velikanov je torej razdeljeno na dvoje - na svoj videz in svoje bistvo, na pošastno zunanost in na notranost, o kateri Strniša spregovori prikrito in mimogrede ("sanje", "hrepenenje", "sanje o lepoti", "srce"). Mali Liliput je omenjen le na začetku in koncu pesnitve, kajti o njem je znano vse: je majhno in preprosto mesto brez razmejenosti na notranje in zunanje; vse je ena sama celota in popolnost. Toda kljub temu, da domala celoten cikel govori le o Brobdingnagu, ostaja vprašanje o njegovem bistvu, "srcu" za Strnišo in Kosa odprto.

Poleg Gorana Schmidta, ki predstavi Strniševe slušne igre, se dramatik Strniši posvečata študiji Iva Svetine (*Žabe*) in Jožeta Snoja (*Ljudožerci*). Svetina že takoj na začetku opozori, da moramo sam opis/oris prizorišča dogajanja brati ne le s spoštovanjem avtorjeve želje, kakšno naj bo prizorišče oz. odrska podoba "krčme Žabe", ampak tudi pozorno, kajti avtor želi, da bi njegovo delo pravilno razumeli. Zvestoba opisu krčme je po Svetinovem mnenju pomembna za potek same igre,

za njeno metafizično razsežnost, ki obvladuje dogajanje. Besedilo in osebe v njem so namreč nameroma razdeljene na fiziko (mesto) in metafiziko (barje). Fizika je položena v vsakega od štirih elementov (zemlja, ogenj, voda, zrak) in smrt enega od njih je po Heraklitu osnovni pogoj za rojstvo drugega. Metafizika pa pomeni preseganje krutih fizikalnih zakonov, preseganje materialnega sveta, ki šele v človekovi prisotnosti (kot predvsem duhovnem bitju) dobi metafizično dimenzijo. Prehod iz fizike v metafiziko je mogoče le skozi smrt in po tem zakonu se ravna tudi Prilika o ubogem in bogatem Lazarju. Lazar mora umreti, da se rodi von Lazarus. Samo jeziku (poeziji) pa je dan ključ, ki odpira vrata iz fizike v metafiziko.

Ne toliko literarno kot kulturno-politično usmerjen je Snovej prispevek. Strniševe *Ljudožerce* vzporeja s svojim romanom *Fuga v križu*, v katerem se loteva problema po vojni na Rogu pobitih domobrancev (vojakov in civilistov). Snovej namreč trdi, da je roška tematika skupna obema tekstoma. Od kod njegova gotovost? V začetku l. 1971 je Snovej začudenemu Strniši pripovedoval o tem, kako se je enemu od ujetnikov uspelo rešiti, in leto kasneje je v Ljudožercih o popolnoma enaki zgodbi govoril song *O fantu, ki je jedel fanta*. O svojem pogovoru s Strnišo je Snovej javno prvič spregovoril takoj po pisateljevi smrti, ko je izbruhnila afera za uprizoritvijo (točneje režijo Mileta Koruna) Ljudožercev v PDG v Novi Gorici. Že l.1977 je Korun režiral to igro in takrat se Strniša z njegovim režijskim konceptom ni strinjal. Slutnje, da ga hočejo izigrati v politične namene, so se uresničile in Strniša je z gledališčem in dramatikom dokončno prekinil. Vendar se ob tem, kar je po Strniševi smrti povedal Snovej, zastavljajo številna vprašanja, ki seveda ne sodijo v to recenzijo.

Od prvega zvezka Interpretacij se drugi razlikuje po izredno natančni Strniševi biografiji, katere avtor je Drago Bajt, in s katero (mimogrede) Rožančeva biografija primerjave nikakor ne vzdrži. Poleg tega bralec ob primerjavi s prejšnjim zvezkom pogreša intervjuje s Strnišo. Vsekakor bi bilo koristno, če bi urednik (J. Snoj) vključil vsaj pisni intervju, ki ga je imel s Strnišo France Pibernik (objavljen v NR št.58-60). Predvsem zato, ker je Strniša v njem razložil svoje do začetka l.1973 (ko je dokončal pisanje odgovora) nastale tekste (*Mozaiki, Zvezde, Odisej, Samorog, Ljudožerci*), in se njegova razlaga v marsičem razlikuje od nekaterih prispevkov v Interpretacijah. Če omenim samo njegovo razmišljanje o Brobdingnagu: "Dežela velikanov iz Gulliverjevih potovanj - seveda upam, da čisto drugačna kot pri Swiftu - je svet ustvarjalnega dela, predvsem svet resnične znanosti in umetnosti" (NR 58-60, 259). Primerjava s Kosovo interpretacijo kaže, da vidi Strniša poudarek, bistvo pesnitve čisto drugje kot Kos. Ponatis omenjenega intervjuja (na katerega se sklicuje tudi Hribar) bi bilo odlično dopolnilo tudi Tauferjevi študiji, ki opisuje Strniševo razumevanje veselja kot štiridimenzionalnega, prostorsko-časovnega bitja, ki s svojim telesom presega tako prostor kot čas (svojevrstna ilustracija tega je npr. pesnitev Vrba).

Jasna Kamin

Peter Jambrek

USTAVNA DEMOKRACIJA

Državna založba Slovenije
Ljubljana 1992

Delo *Ustavna demokracija* ima obetaven naslov in znanega avtor-

ja. Vendar pa prvotna napetost, ustvarjena s tema dvema okolnostima takoj popusti. Že prvi predgovornik, Anton Perenič opozarja, da gre za pričevanje: avtor je bil "priča nastajanju države" in o tem sedaj v knjigi piše. Da gre res za to, lahko razberemo tudi iz prisotnosti pisca uvoda, Franceta Bučarja, predsednika ustavne komisije.

Avtor je v delu zbral in priredil svoje že objavljene razprave, v katerih se je odzival na demokratizacijo in v njej tudi aktivno sodeloval. Zgodba se začne s slovenskim liberalizmom in akcijo, imenovano petindvajset poslanec ter teče preko opisovanja institucij socialističnega samoupravljanja, komentarjev (ne)funkcioniranja njegovih institucij in pravnega sistema še posebej k Novi reviji. Prav v Novi reviji vidi avtor inkarnacijo iskanja poti iz začaranih krogov prejšnjega sistema.

Drugo poglavje je po vsebini identično s knjigo *Oblast in opozicija* v Sloveniji, ki jo je avtor že dal v presojo strokovni in politični publiki ob koncu osemdesetih let. Avtor tu opisuje svoje izkušnje pri vzpostavljanju strankarskega sistema in stranke, v kateri je tudi sam sodeloval. Opisi

prvih formulacij zahtev po oblikovanju strank so gotovo bogato gradivo, ki ga bo moral upoštevati vsak resen preučevalec preoblikovanja politike na Slovenskem.

Pravica naroda do samoodločbe je Jambrekova pogosta tema. Tudi v pričujočem delu ji je namenil celo poglavje, v katerem posreduje svoja stališča glede Jugoslavije in položaja Slovenije v njej, kot ga je videl v prvih verzijah in kot ga vidi ob pisanju knjige. Podrobneje opisuje pripravljane plebiscita, ocenjuje tedanja strankarska razhajanja in na koncu konsenz, ki je zagotovil enotno voljo ob izvedbi plebiscita.

V poglavju o izvorih nove ustavnosti Jambrek posreduje kritike stare jugoslovanske ustave in opisuje nastanek prvih alternativnih predlogov, ki so se realizirali pod imenom pisateljska ustava, in se nato nadaljevali v okviru zbora za ustavo, pri čemer je sodeloval tudi avtor. Ravno zato je to poglavje tudi informacijsko najpopolnejše.

V zadnjem poglavju avtor predstavlja sklepno fazo: novo ustavo iz leta 1991 in dileme, s katerimi so se ustavotvorci spopadali v procesu iskanja ustavnega kompromisa. Peter Jambrek predstavlja tudi temeljna načela, na katerih sloni nova slovenska ustava.

V dodatku knjiga prinaša besedilo tistih podlag ali predhodnih verzij slovenske ustave 1991, pri katerih je avtor intenzivno sodeloval: "pisateljske ustave", "demosove ustave" in "podvinske ustave", kar so pomembni dokumenti za preučevanje ustavnosti na Slovenskem.

Iz obsežne bibliografije je razvidno, da se je avtor osredotočil predvsem na lastna dela (približno polovico navedenih del je izpod njegovega peresa), s čimer se izkazuje tudi njegova ambicija, da bi bralcem podal predvsem svojo osebno skušnjo pri nastajanju ustavne demokracije.

Delo Petra Jambreka, priznane pravnega strokovnjaka, pred-

sednika ustavnega sodišča Republike Slovenije in člana evropskega sodišča za človekove pravice, bo gotovo dobro in hvaležno gradivo predvsem za outsiderje, saj ga je napisala roka inseiderja.

Igor Lukšič

Louis Châtellier

LA RELIGION DES PAUVRES. LES SOURCES DU CHRISTIANISME MODERNE XVIe-XIXe SIECLES

Aubier, Paris 1993

V zgodovini rimske Cerkve je tridentinski koncil mejnik, ki je s tem, ko je določil temeljne postavke modernega katolicizma, zaznamoval versko življenje katoliških dežel v zadnjih štirih stoletjih. Na osemnajst let trajajočem cerkvenem zboru so cerkveni prelati zasnovali prenovo Cerkve, ki sta jo poleg notranjih razprtij ogrožala še reformacija in islam. Sklepi koncila so bili, da se rimska Cerkve lahko novih in starih sovražnikov

učinkovito obrani le s popolnim prestrukturiranjem svojega institucionalnega tkiva in v vzpostavitvi jo tesnejšega razmerja z verniki.

Louisa Châtellierja, avtorja knjige o religiji revnih, zanimajo spremembe, ki jih je potridentinska Cerkve vnesla v življenje in versko miselnost posameznikov, pripadnikov najrevnejših slojev prebivalstva. Medtem ko je v študiji z naslovom *L'Europe des dévots* (Flammarion, Pariz 1987) proučil delovanje protireformacijskega gibanja v urbanem okolju in spremembe, ki jih je le-to povzročilo v zasebnem, družinskem okolju in na vseh področjih javnega udejstvovanja, je v svoji zadnji študiji pogled preusmeril na evropsko podeželje.

Zapisi, ki so jih zapustili kleriki pri opravljanju apostolskega dela na italijanskem, francoskem, nemškem, poljskem in irskem podeželju v 17. in 18. stoletju, so mu izhodiščno dokumentarno gradivo, v katerem razbira različne faze in težnje v oblikovanju ljudske pobožnosti. Še posebej pridigarški priročniki, dnevniki in raznovrstni zapisi jezuitov, ki so nastali v času njihovega misijonskega dela na evropskih tleh, so se izkazali za izredno hvaležne vire, ki omogočajo primerjalno proučevanje ljudske pobožnosti na evropskem podeželju. Châtellier se v glavnem osredotoči na 18. stoletje, ker meni, da je to obdobje v cerkveni historiografiji zanemarjano, in tudi zato, ker osvetlitev ljudske pobožnosti v času pred francosko revolucijo kaže na spremembe v verskem občutju v obdobju sekularizacije.

Misijonska dejavnost jezuitskega reda je med 16. in 19. stoletjem prispevala k evangelizaciji tistih slojev, ki so v srednjem veku živeli na robu cerkvenega sveta. V srednjem veku je bilo namreč krščanstvo v dobršni meri religija elite in le v zelo ohlapnem smislu tudi vera širših ljudskih slojev. Misijonarstvo jezuitskega reda, ki je prevzel vodilno vlogo v katoliški

prenovi, predvsem zato, ker jo je zasnoval že pred tridentinskim zborom, je temeljilo na širjenju katekizma in na pridiganju, ki je v ospredje postavilo triado greha, kesanja in pekla. Širjenje strahu pred pogubo je po mnenju Loyolovih redovnikov najbolj zanesljivo privedlo kristjana v okrilje Cerkve. Ponavljanje eksemplov iz ust potujočih pridigarjev je poslušalcem vcepljalo božji strah in jim nakazovalo možnost odrešenja v verski dejavnosti in verski gorečnosti, ki je veljala za edino obrambo pred pogubo v peklu.

Po navodilih tridentinskega koncila je širjenje verskih resnic in naukov moralo prežeti vse vidike življenja. Prav zato je v potridentinskem času vsaka vas dobila cerkev in dušnega pastirja, čigar poglavitna dolžnost je bila verska vzgoja župljanov, delitev zakramentov in nadzorovanje moralnega življenja kolektiva, v katerem je deloval. Obvezna spoved in redno obhajanje, ki ju je potridentinska cerkev vnesla v versko življenje, sta postala merilo učinkovitosti nove pastoralne in uspešna oblika nadzora nad posameznikom. Osnovni pogoj za prejem zakramenta je postala čistost duše in z njo tudi čistost misli.

Jezuiti so z obiskovanjem podeželskih območij dopolnjevali redno pastoralno dejavnost duhovnikov. Bili so poglavitni pobudniki ustanovitve in širjenja verskih bratovščin, katerih cilj je bil pritegniti k pristnejšemu verskemu življenju pripadnike vseh slojev. S širjenjem verske gorečnosti in nadzorom članov bratovščin so poskušali izkoreniniti vraževerje in zle navade, ki jih je vse preveč strpna srednjeveška Cerkve dopuščala. Domet jezuitske apostolske dejavnosti je bil viden zlasti v tistih primerih, ko so njihovo delovanje spodbujale posvetne oblasti, prepričane, da je utrjevanje krščanskih kreposti in odpravljanje ljudske nevednosti nujno za ohranjanje socialnega reda.

Louis Châtellier trdi, da je apostolska dejavnost misijonarjev prispevala k okrepitvi ljudske verske gorečnosti in hkrati zaznamovala vedenjske modele v vsakdanjem življenju. Potridentska pastorala je med drugim odločilno posegla v kolektivni imaginarij in ljudskim množicam približala svete osebe. Vsakodnevni Oče naš je še tako neuke vernike seznanil s poglavitnimi dolžnostmi kristjana. Upodobljeni Kristus, Marija, svetniki in svetnice so postali "iz krvi in mesa" in - kot predmet čaščenja - močan identifikacijski vzor, ki je prevzemal posredniško vlogo med verskim naukom in vsakdanjim življenjem.

Potridentska ikonografija je torej po avtorjevem mnenju poveščevala božjo slavo Boga in vernika hkrati opozarjala na bližino svetih oseb. Zlasti podoba trpečega Kristusa in njegovega pasijona je zmanjšala razdaljo med ubožnimi sloji in religijo.

Razglasitev dogme o brezmadežnem spočetju leta 1854 in oživitve verskih bratovščin v drugi polovici 19. stoletja Châtellier razlaga kot znak pronicanja ljudske pobožnosti v sam vrh cerkvene institucije. Ima ga za triumf religije ubožnih, ki je v našem stoletju, zlasti v deželah Tretjega sveta postala temeljni segment sodobnega katolicizma.

Châtellier s svojim zgodovinskoantropološkim pristopom nazorno prikazuje izoblikovanje ljudske pobožnosti v potridentskem času in s tem zapolnjuje vrzel, ki jo je doslej puščala za seboj zgodovina cerkvene institucije. Pri tem velja še enkrat opozoriti, da njegovo proučevanje recepcije potridentske pastorale temelji na dokumentih, ki jih je zapisala roka klerika, kar zagotovo zmanjšuje možnost izoblikovanja celostne slike verskega občutja na evropskem podeželju. V knjigi Louisa Châtellierja so sicer razlike v delovanju jezuitskega reda v posameznih ruralnih območjih katoliške

Evrope komaj nakazane, kljub temu pa nam je njegova osvetlitev misijonske dejavnosti na evropskem podeželju lahko dovolj zaupen vodnik pri osvetljevanju ljudske pobožnosti v posameznih, še neraziskanih krajevnih stvarnostih, ki so doživela udejanjanje potridentske cerkvene politike. Potemtakem lahko postane Châtellierjeva knjiga izhodiščna literatura tudi pri preučevanju delovanja meniških redov na slovenskih tleh in pri osvetljevanju njihovega prispevka k ustvarjanju kolektivnega ljudskega imaginarija. Ljudska pobožnost je bila, kot izhaja iz avtorjevega naziranja, vendarle ena poglavitnih dimenzij tradicionalnega kmečkega življenja.

Marta Verginella

Mirjana Nastran Ule

PSIHOLOGIJA VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

Znanstveno in publicistično
središče, Ljubljana 1993

Znanstveno in publicistično
središče je le leto dni po tem, ko
je omogočilo izid Socialne psi-

hologije avtorice Mirjane Nastran Ule, izdalo naslednje njeno samostojno delo Psihologija vsakdanjega življenja. Knjiga je v vsebinskem smislu nadaljevanje Socialne psihologije; nadaljevanje glede na spoznavnoteoretska izhodišča in raziskovanje pogojev za socialno konstrukcijo osebnosti. Izbor vsakdanjega življenja za predmet psihološke raziskave kaže pomen, ki ga avtorica pripisuje navidez vsakdanjim in neproblematičnim dogodkom, odnosom, interakcijam in odzivom v obravnavi posameznika in družbe oziroma v znanstvenem pristopu. Združiti poskuša "navidezno nasprotje: znanstveno objektivni prikaz glavnih psiholoških sestavin in struktur vsakdanjega življenja ljudi ter analizo emancipatorno relevantnih ključnih problemskih področij vsakdanjega življenja" (str. 8).

Izhaja iz aktualnosti vsakdanjega življenja, ki ima tako družbene kot tudi znanstvene vzroke. Vzoredno z družbenimi premiki (v smeri relevantnosti vsakdanjega življenja posameznika) potekajo po njenem mnenju tudi: preusmeritev družboslovne znanosti k mikrostrukturam človeške dejavnosti, spremembe v metodološkem pristopu in oživiljanje družboslovnih teorij fenomenološke sociologije, simbolnega interakcionizma in družbenokritičnih teorij vsakdanjega sveta. Omenjenim trendom s svojega, psihološkega gledišča ne uide niti avtorica sama. Zanj je ravno psihologija tista, ki je bolj kot vse družboslovne discipline zavezana vsakdanjemu življenju znotraj vsakdanjega sveta, k posamezniku v življenjskem svetu, ki ta svet tudi oblikuje, poleg tega, da v njem živi (konstrukcija sveta kot subjektivno-objektivna realnost). V tem Uletova nespomo sledi teoretikom socialnega konstruktivizma (Secord, Harre, Gergen idr.) in na tej osnovi tudi prikaže bistvene strukture vsakdanjega življenja ljudi (vsakdanje dogodke

in situacije, medosebne odnose, družinski svet, življenjski tok...).

Prek številnih ekskurzov in prilog učinkovito poudari znanstvene poglede različnih avtorjev (Husserla, Schutza, Habermasa, Argylea, Ottomayerja), s Kurosavovim Rašamonom pa nemoč v doseganju "skupne resnice dogodka" zaradi vpletenosti subjekta (ali opazovalca) in njegove navezanosti na neko temo. To svojevrstno načelo nedoločenosti avtorica priznava tudi, ko v poglavju o spolnih razlikah citira Hellerjevo in se pod izjavo podpiše tudi sama: "Zavedam se, da moja teorija odseva mojo ženskost tudi v izbiri argumentov. Moje zanimanje za vsakodnevno življenje, za 'vodenje življenja', za človeške potrebe - tudi to je izraz mojega življenja, odkrit izraz moje ženskosti" (str. 228).

Ko bralca že seznanijo z osnovami za razumevanje temeljev vsakdanjega sveta, pomenom dogodkov, njihovo pomenljivostjo, temami, transpersonalnim ozadjem in življenjskimi situacijami, preide na psihologijo medosebnih odnosov, predvsem intimnih. To pa je že uvod v analizo ključnih problemskih področij vsakdanjega življenja, življenjskih kriz in stresov (ki jih po Buchholzu definira kot mesto loma med posameznikom in okoljem). Pri tem ima vodilno mesto družina kot psihosocialni sistem in kot osnovna institucija zasebnega življenja, v svetu katere potekajo temeljni procesi vzpostavitve vrednostnih predstav, definicij realnosti, povezanosti in avtonomije družinskih članov, ki ta svet konstruirajo in v njem živijo. Iz družine, kot pravi Uletova, izhajajo tudi spolne razlike in tradicionalna delitev na "čustveno" žensko in "razumskega" moškega.

Svojo razpravo sklene z obravnavo (post)moderne subjekta v postindustrijski družbi oziroma paradoksom sočasne individualizacije in izgube individua. Pri tem sooči teoretike kritične teori-

je družbe (Marcuseja, Adorna) in francoske strukturaliste (Foucaulta, Lacana) oziroma zagovornike poststrukturalističnega koncepta subjekta, ki po avtoričinem mnenju upravičeno opozarjajo na "strukturalne, več ali manj nezavedne prepreke na poti k družbenemu individu" (str. 247).

Psihologija vsakdanjega življenja je namenjena predvsem strokovni javnosti, lahko pa je zanimivo branje prav za vse, ki smo se že soočili z dilemami vsakdanjosti, jih interpretirali in se nanje odzvali.

Jana Urh

Roland Barthes

CAMERA LUCIDA: ZAPISI O FOTOGRAFIJI (La chambre claire: note sur la photographie)

Studia Humanitatis, ŠKUC
FF; Ljubljana; 1992;
125 strani; 1575 SIT.

STUDIUM IN PUNCTUM

Na posamezno, posebno, vselej partikularno fotografijo zale-

pljen referent odkriva njeno edinstveno, tавтоloško značilnost: da s tem, ko zrem fotografijo, pravzaprav zrem vanj, v vanj, podobo, osebo; nikoli v Fotografijo kot tako. Prav ta neopazna, "dokumentarna", "posredniška" vloga, navidez zgolj sredstvo za izražanje vsebine na njej, samozanikanje fotografije na račun upodobljenega, odkriva njeno pravo moč, enkratno izrazno sposobnost, ki je ne more doseči noben drug medij. Toda ali je mar res le "suverena naključnost", "absolutno posamično", "ujeti izgubljeni trenutek"? Zgolj "odraz" realnosti, metodološko nevtralna in najbolj kredibilna reprodukcija minulega dejstva?

Ravno nasprotno: že sam akt, avantura prezentacije nosi s seboj povsem jasno, nedvoumno konotacijo tistega, ki je usmerjal in usmeril svoj objektiv na točno določen cilj v točno določenima trenutku in kraju, ki je z usodnim *klikom* "nekaj storil" z vsem tem. Četudi se fotografija diči z avro objektivnosti, čeprav ima pretenzije dokaza, je predvsem pokaz tega, kar (se) ima za dokaz; ni denotirano "dejstvo kot tako", emanacija "stvari na sebi", pač pa prav ovrednoten, simbolno nastavljen in prepoznan konstrukt, "tako in tako kot dejstvo".

Drugače povedano: ni "posnetek", ampak "osnutek" sveta; niti ni "posledica" resničnosti, ampak to šele ustvarja, prilagaja, jo osmisli. Navidez neprizadeto pokaže ravno na nekaj; "objektivno" pokaže na povsem subjektivno doživljanje motiva; "nepripransko" slika s točno določene strani točno določeno stran; kot po naključju ujame vnaprej premišljeno ali hipno zasačeno vsebino; itn.... Fotografija torej proizvaja svojega referenta, svoj "naključni" indic.

Vztrajanje na kontingentnosti, bojevitvo zagovarjanje slučajnih gest in dogodij je vselej problematično, če ne že kar obsceno početje. Na fotografovem filmu tako ni zabeležen šop nepoveza-

nih trenutkov, prostih vsakršne zveze, predidej, predsodkov ali interesov. Fotografije so njegovo videnje, razumevanje resničnosti in njegov aktivni element njene- ga sooblikovanja. Skozi luknjico vidi le on sam, in drugega zapazi zgolj skozi "svoj" kod Drugega. Vsakršen (foto)strel leti "od nekoga", in četudi dojemamo tega "nekoga" le kot poslušnega instrumenta želje "subjekta izjavljanja", je odločilen prav njegov poseg. Nikakršne naključnosti ni v tem, še manj "nepriistranske", "čiste" slike dejanskosti. Prej kot potrditel Realnosti je fotografija utrditev ene od mnogih realnosti, njena neposredna inscenacija.

Odtod njen subverzivni potencial: ne prezentira namreč nečesa, kar je (bilo) zanimivo, pač pa ga šele sam akt fotografiranja in njegova na papir spravljena sled pokazeta kot nekaj, kar je vredno pozornosti. Tu se nahaja moč "nekega drugega smisla" in "smisla nekega Drugega", ne pa dobesednega smisla, ki (se) "prišepetuje" (izraz je Barthesov), nas napeljuje k mišljenju, poantira. Fotografija je tako tudi emanacija nekoga, fotografa - in ne le nečesa; in vendar je prav to nekaj, "to-je-bilo" kot noem Fotografije tisto, kar je prek njega - "ta-je-bil" - doseglo gledalca fotografije, "mene". Recipientu pa še tako navidez nevtralnno dejstvo sproži nekontroliran simbolni plaz pomenov. Fotografija tako potrdi, "da je tisto, kar gledam, res bilo" - a za nekoga Drugega, opremljenega s svojo lastno, intimno zgodbo (o njej).

Tudi skozi takšno optiko lahko dojamemo Barthesovo ločevanje med *studium* in *punctum*, med poljem površnega, omikanega zanimanja, med tem, kar mi je "všeč", in nepričakovano črto, ki tega včasih prečka, ki gledalca "prešine", ki sodi k "rad imeti". Prvi je klasična informacija, "družbeno-zgodovinski kontekst" podobe, ki zbuja vljuden

interes; je področje brezbrizne želje, raztresene pozornosti, fotografova pripoved, njegova očitna namera, njegov kod, ki duši gledalčevo recepcijo, ji ne da spregovoriti. Drugi pa je stalni izziv, nesimbolizabilni drobec sredi prvega, ki ga (z)moti v njegovi samozadostni urejenosti, zaveza, ki predre njegovo nedvoumno konotativno posredovanost, zanemari njegovo krinko objektivnega. Kot tisto, ki me zbode, predružači branje *studiuma*, četudi obroben, navidez nepomemben košček motiva napolni vso fotografijo - kot "negiben in ljubeč" ima izredno ekspanzijsko silo, je detonator, ki se ne zmeni za prejšnjo - z mukami večšine doseženo - pomenko prepojenost.

Kontingenca je vselej drugje, kot jo pričakujemo, skušamo ujeti (v objektiv), kot jo naznamo ali napovemo. *Punctum* je tisto, kar uide fotografu, njegovemu profesionalno izostrenemu ali amatersko neposrednemu namenu, je tisti "nameček", "pritiklina", ki zbeži njegovi intenci, "topi smisel" (kot mu pravi Barthes na nekem drugem mestu), ki se pne neodvisno, ven iz kulture, rituala, vednosti. *Studiuma*. Indiferenten, povsem partikularno izbran detajl, ki je vedno na fotografiji, čeprav izven predočnega motiva, je kavelj, štrlina, na katero se obešajo partikularne fantazme. Je vselej tisto, kar fotografiji dodajam, kar pa je že vedno na njej; "že-obstoječi", a vseeno "moj" konstrukt, s katerim subvertiram navzočo zgodbo. Zato je dajati zgled za *punctum* na nek način "predajati se", pomeni iskanje in najdevanje lastnih mitskih imaginarijev, bolj ali manj nasilno simboliziranje (okoli) rane Realnega. Pričujoča knjižica z avtorjevimi interpretacijami fotografij je dober zgled za to.

Mitja Velikonja

Lester Brown et al.

ZEMLJA 1993: Poročilo inštituta World- watch o prizadevanjih za okolju prijazno družbo

GO-13, Uvajanje ekoloških programov, Bohinj 1993
306 strani

V slovenščini smo dobili prevod desetega zbornika, ki ga je inštitut Worldwatch objavil januarja letos pod naslovom *State of the World*. Prevod, naslovljen *Zemlja 1993*, je izšel v nakladi 2.000 izvodov nekaj dni pred dnevom Zemlje 22. aprilom. Izšel je torej v manj kot treh mesecih po izidu ameriškega izvornika. Zahvala za tak prevajalsko-izdajateljski podvig gre podjetnosti bohinjске založbe GO-13, UVAJANJE EKOLOŠKIH PROGRAMOV. Knjigo je izdala pod pokroviteljstvom Ministrstva za okolje in prostor RS in s pomočjo številnih sponzorjev.

Zborniki *State of the World* so v svetu postali zelo popularni, predvsem med strokovnjaki, politiki in v vse širšem krogu ekoloških aktivistov in drugih, ki se zadržujejo zavedati pomena zdrave-

ga okolja. Sicer pa uredniki letošnjega zbornika v Uvodu celo sami izražajo svoje presenečenje nad tem, da so pripravili že deseto tako poročilo. Serija letnih knjig *State of the World* spada po njihovem med tiste nove projekte, ki presešajo pričakovanja. Upali so, kot pravijo, da se bo veliko prevajala, nikakor pa si niso predstavljali, da bo prevedena že v kar 27 jezikov in da bo prvi natis v angleščini vsako leto izšel v 100.000 izvodih. Očitno sta k temu uspehu pripomogla prava tematika in pravi metodološki pristop.

Letošnji zbornik je sestavljen iz desetih poglavij oziroma medsebojno dopolnjujočih se spisov. Ti angažirani, jasno in berljivo pisani teksti prinašajo najnovejša spoznanja in podatke o nevarnih globalnih trendih in spremembah v zemeljski biosferi, ki so v največji meri posledica zgrešene gospodarske dejavnosti v zadnjih nekaj desetletjih pospešenega industrijskega in tehnološkega razvoja. Spisi so polni zaskrbljujočih podatkov o hudem uničevanju okolja, pa tudi kratkih, živih opisov konkretnih primerov uspešnega boja proti temu strašno nevarnemu, še vedno naraščajočemu zlu povsod po svetu, kjerkoli je sodoben, ekološko premalo osveščen in zato okolju in svojemu obstoju nevaren človek. Te informacije, sestavljene v zanimivem, nekakšnem feljtonističnem novinarskem slogu nas seznanjajo, opozarjajo in nakazujejo možne rešitve najbolj perečih globalnih ekoloških problemov. Večinoma so zgoščeni prikazi drugih ekoloških poročil in razprav. Berejo se kot poročanje s fronte, iz boja za preživetje človeka kot vrste. Sovražniki so onesnaževalci in sebični, pohlepni, kratkovidni, nam vsem in tudi sebi škodljivi, nerazumni izkoriščevalci okolja; cilj je varstvo uravnoveženega, zdravega okolja in tak razvoj gospodarskih in drugih dejavnosti, ki je usklajen z možnostmi okolja; zmage in junaška dejanja na naši strani pa

so pozitivne spremembe v ekonomski, industrijski in demografski politiki, ki odločilno vplivajo na naš odnos do okolja in razvoja. Te spremembe je nujno pospešiti in poglobiti, tako v industrijsko razvitih državah kot tudi v državah v razvoju. Od tega, kakšne bodo te spremembe in kako hitro bodo uvedene, bo odvisna kakovost življenja bodočih generacij, morda pa celo preživetje planeta.

Pomembnost in aktualnost vsebine ter njeno pozitivno podajanje so odlike, ki bralca pritegnejo, ga silijo k razmišljanju in spodbujajo k akciji.

Za letošnji zbornik je značilno kritično in le delno pozitivno stališče do konference OZN o okolju in razvoju, ki je bila junija lani v Riu de Janeiru. Rečeno je, da je bil to sicer največji zbor državnih in političnih voditeljev v zgodovini, ki pa kljub vsej izraženi zaskrbljenosti za prihodnost Zemlje ni izpolnil upov in pričakovanj. Precej težav je povzročilo vztrajanje ZDA, da se cilji in časovni roki omejevanja emisij ogljika ne vključijo v dogovor o podnebnju. ZDA tudi niso hotele podpisati konvencije, ki naj bi zaščitila biološko raznovrstnost. Pa vendar ta svetovni vrh ni bil neuspešen. Dogovor o podnebnju, ki ga je podpisalo 154 sodelujočih držav, priznava, da je planetarno segrevanje pereče vprašanje, in govori o vzpostavitvi mednarodnega sistema, ki bo zbiral letna poročila posameznih vlad o spremembah v emisijah ogljika.

Zbornik razvija tezo, da je za zaskrbljujoče stanje okolja deloma kriv tudi sedanjí gospodarski knjigovodstveni sistem, ki zavaja, deloma pa biološki knjigovodstveni sistem, ki povečini ne obstaja. Mednarodno sprejeti sistem državnega gospodarskega knjigovodstva ima namreč napako, da ne upošteva obrabe oziroma zmanjševanja vrednosti naravnega kapitala, recimo odnašanja vrhnje plasti prsti zaradi erozije, uničevanja

gozdov zaradi kislega dežja ali tanjšanja zaščitnega stratosferskega ozonskega plašča. Zaradi fragmentarnosti biološkega knjigovodskega sistema pa nihče ne ve, koliko rastlinskih in živalskih vrst vsako leto izumre. Ker nimamo globalnega popisa biološkega bogastva na Zemlji, nihče dejansko ne ve niti tega, koliko bioloških vrst na njej sploh obstaja. Biološki knjigovodski sistem prav tako ne opozarja na presežanje pragov donosnosti. Zaradi pomanjkanja informacij o trajno uravnoveženih donosih so oblasti dopustile, da smo od naravnih sistemov zahtevali preveč; to pa je privedlo do njihovega postopnega uničenja.

Onesnaženost zraka, vode in prsti s strupenimi kemikalijami, radioaktivnost in povečano ultravijolično sevanje škodujejo človeškemu zdravju in povečujejo stroške zdravstvenega varstva. Poročilo o kakovosti zraka v mestih, ki sta ga skupaj podala Svetovna zdravstvena organizacija in Program OZN za okolje, navaja, da je 625 milijonov ljudi izpostavljenih nezdravim stopnjam koncentracije žveplovega dioksida, ki se sprošča pri izgorevanju fosilnih goriv. Več kot milijarda ljudi - petina svetovnega prebivalstva - je izpostavljen različnim potencialno škodljivim vrstam onesnaževanja zraka.

Poleg druge škode v okolju, s katero se trenutno sooča svet, se kopčijo tudi astronomski računi za čiščenje okolja. Na primer, samo stroški čiščenja odlagališč nevarnih odpadkov v ZDA dosežajo 750 milijard dolarjev, kar je približno tri četrtine zveznega proračuna ZDA v letu 1990. Cena varnega odlaganja jedrskih odpadkov in razgradnje jedrskih elektrarn, ki te odpadke proizvajajo, še ni znana. Ukvarjanje z zdravstvenimi problemi, ki so posledica jedrskih odpadkov, je prepuščeno prihodnjim generacijam kot sestavni del jedrske zapuščine. V ZDA ocenjujejo, da je cena čiščenja odla-

gališč za radioaktivne odpadke, ki nastajajo v njihovih tovarnah za izdelavo jedrskega orožja, okrog 200 milijard dolarjev. V bivši Sovjetski zvezi, kjer je bilo gospodarjenje z jedrskimi odpadki še bolj neodgovorno, bodo stroški verjetno še mnogo večji.

Povsod tam, kjer je povzročena nepopravljiva škoda ali zmanjšan naravni kapital, so dolgovi okolju najpogosteje plačljivi le z odrekanjem in obolevnostjo prihodnjih generacij.

Propadanje okolja - skupaj s porajajočimi se agronomskimi omejitvami - upočasnjuje rast svetovne proizvodnje hrane. Med več vzroki izstopata dva. Prvi, precejšnja upočasnitev rasti uporabe ključnih osnovnih sredstev - polj, namakalne vode in gnojil. Drugi, različne oblike propadanja okolja - erozija prsti, izginjanje talne vode, onesnaževanje zraka, razpadanje ozona, bolj vroča poletja, povečano poplavljanje zaradi krčenja gozdov, izginjanje genetske raznovrstnosti kmetijskih kultur.

Svetovna gospodarska rast je v petdesetih in šestdesetih letih za več kot tri odstotke presejala rast prebivalstva in tako zagotovila bistven dvig življenjske ravni velikemu delu človeštva. V sedemdesetih letih se je ta vrednost v grobem prepolovila, v osemdesetih je padla še niže. Od 1990 do 1992 je dohodek na prebivalca zaradi globalne recesije padel za dobra dva odstotka. Celo ob močnem in hitrem ponovnem porastu bi bilo treba čakati do sredine desetletja, preden bi dohodki dosegli raven iz leta 1990, kar bi pomenilo pet let brez dviga življenjske ravni.

Gospodarski učinek propadanja okolja se bo z akumulacijo stroškov in z materializacijo škode zaradi tako pomembnih postavk, kot sta razpadanje ozona v stratosferi in planetarno segrevanje, gotovo le še povečal. To ne bo vplivalo samo na proizvodnjo hrane, temveč tudi na zmožnost gospodarstev posameznih držav, da

zagotovijo stanovanja, zdravstveno varstvo, izobraževanje in druge temeljne dobrine in storitve. Svet torej vstopa v novo obdobje, v katerem bo nadaljnji gospodarski razvoj odvisen od zaustavitve propadanja okolja - kar pa je po drugi strani odvisno od nove gospodarske in demografske politike.

Pred nami je naloga, da oblikujemo in zgradimo tak gospodarski sistem, ki bo z okoljem trajno uravnotežen. Osnovni elementi so precej enostavni. Obsegajo ponovno vzpostavitev ustaljenega podnebja, varstvo stratosferskega ozonskega sloja, obnovitev zemeljskega gozdnega plašča, ohranjanje prsti, obvarovanje zemeljske biološke raznovrstnosti, kar je je še ostalo, in ponovno vzpostavitev tradicionalnega ravnotežja med rojevanjem in umiranjem ljudi. Ta nova družba bo zaradi nove ustaljenosti mnogo bolj privlačna in zadovoljujoča kot pa minljiva družba odmetavanja, v kateri živimo sedaj.

Kakšen naj bi bil energetski sektor v tem novem svetu? Energijo bi predvsem uporabljali učinkoviteje. Ob ugotovitvah, da fosilna goriva niso več sprejemljiva za okolje in da jedrska energija ne more preživeti ne z gospodarskega vidika in ne z vidika okolja, ostane ena sama možnost: sončna energija. Ta energetski vir se pojavlja v številnih oblikah: vodna energija, energija vetra, sončne termoelektrarne, zmerna kurjava lesa, sončne celice, kmetijski odpadki, strešni bojljerji na sonce, alkoholna goriva iz sladkornega trsa in še mnoge druge.

Že danes lahko tu in tam opazimo, kakšen naj bi bil naš novi svet. Japonska je recimo postavila mednarodni standard za energetsko učinkovitost in v tem procesu okrepila svoj konkurenčni položaj na svetovnih trgih. Kalifornija s svojo hitro razvijajočo se industrijo za pridobivanje sončne in vetrne energije zagotavlja pogled k prihodnjim energetskim

virom. Glede prebivalstva izstopa Tajska, ki je v manj kot petnajstih letih prepolovila svojo demografsko rast. V prizadevanjih, da bi ohranili prst, vodijo ZDA: njihov inovativni program ohranjanja rezerv, sprejet leta 1985, je do 1990 zmanjšal erozijo prsti za tretjino, do leta 1995 pa jo bo morda še za naslednjo tretjino. V prizadevanjih za zmanjšanje količine odpadkov je zgled Nemčija s svojim celovitim načrtom, ki podjetjem nalaga prevzemanje odgovornosti za odlaganje embalaže, v katero so oviti njihovi proizvodi. Pri embalaži za pijačo je prišla še dlje Danska, saj je prepovedala vso embalažo, ki je ni mogoče ponovno napolniti.

Razvoj svetovnega gospodarstva se postopoma že začena oblikovati z upoštevanjem možnosti in omejitve okolja - lokalno, regionalno in globalno. Ekološke zahteve in pritiski bodo tista sila, ki bo v devetdesetih letih čedalje močnejše vplivala na ekonomske odločitve. Številne industrije bodo naenkrat zastarele, odprla pa se bo cela vrsta novih možnosti za dobičkanosno vlaganje. Podjetja in države, ki se novim zahtevam ne bodo pravočasno odzvale in ne bodo strateško vlagale v nove tehnologije, nove proizvode in nove postopke, bodo postale gospodarsko neučinkovite in nekonkurenčne. Največji izziv za države je, da morajo biti ukrepi za varstvo okolja takšni, da se gospodarske in ekološke potrebe zblížujejo in da se tržne sile preusmerijo tako, da je zadoščeno tudi ekološkimi ciljem. Glavni motiv podjetij je ustvarjanje profita, zato mora država doseči, da so najbolj donosne tiste naložbe, ki zagotavljajo trajno uravnotežen razvoj. Za doseg te ciljev je na voljo široka paleta različnih ukrepov, od premišljeno dodelanih predpisov do ekoloških davkov.

Za doseganje globalnega trajno uravnoteženega razvoja bo potrebna aktivna vključitev podjetij

vseh velikosti in čim večjega števila osveščenih posameznikov. Pravi napredek bo mogoče doseči le, če bodo podjetja izpeljala obsežne notranje reforme, ki jim bodo omogočile uspešno odzivanje na pojavljajoče se ekološke probleme in možnosti. V svetu tržne konkurence se bodo korporacije, ki se ne bodo primerno in dovolj hitro odzvale spreminjajočim se zahtevam, soočile z resnimi finančnimi tveganji. Podjetja, ki ne bodo pripravljena vlagati v prihodnost usklajeno z okoljem, bodo ostala brez prihodnosti.

Melita Rogelj

Herbert Kitschelt

BEYOND THE EUROPEAN LEFT

Duke University Press
1990

It is difficult to carry out cooperative research if the principal investigators live and work on different continents..(iz predgovora h knjigi)

Herbert Kitschelt je s svojimi knjigami *Kerneenergiepolitik - Arena eine Gesellschaftlicher Konflikt* (1979), *Politik und Energie* (1983) in *Der Ökologischer Diskurs - Analyse von Gesellschaftskonzeptionen in d. Energiedebatte* (1984) - vse so izšle pri Campusu hkrati tudi v angleškem prevodu - v osemdesetih letih postal referenčni pisec na takrat najbolj izpostavljenem področju ekoloških kontroverz. S kompleksnim analitičnim instrumentarijem politične sociologije, politologije, sistemske teorije, politične ekonomije, filozofije znanosti in sociologije prava je secular polje, ki je šele s protijedrskim gibanjem postalo objekt kritične družboslovne refleksije, čeprav je bil konstruktivistični *know-how* specializiranega družboslovja glo-

boko vpleten v *design-complexity* ekstenzivne energetike. Z empirično bogatimi raziskavami o prevladi *design complexity* nad *control complexity* v modernih industrijskih družbah je bil med tistimi, ki so odprli pot pozitivnemu konceptu interpretacije teh družb kot družb tveganja, kot alternative negativnemu konceptu postmodernizma. Vendar je pri konstrukciji teoretskega modela, ki naj bi zapolnil teoretsko praznino v študijah o zgodovini odločanja na nekem področju sam zašel v neko *theory-complexity*, ki se izmika kontroli samorefleksije teoretskih konceptov.

Toda namesto slabe neskončnosti poskusa utemeljitve modela modelov se je Kitschelt, ki je preveč šolan znanstvenik, da bi se kljub eklekticizmu podal na neuhojene poti alternativnih znanosti, v svojih raziskavah v drugi polovici osemdesetih let raje omejil na klasično raziskovanje. S perspektive politične sociologije je tako iz ZDA, kjer je danes profesor na znani univerzi Duke, več let preučeval perspektive evropske levece. Pred zgolj rutinskim delom se je zavaroval s sodelovanjem s Staffom Hellemanom, strokovnjakom za empirične metode raziskovanja z univerze v Leuvenu. Leta 1987 sta skupaj empirično raziskovala delovanje belgijskih ekoloških strank Agalev in Ecolo med predvolilnim bojem. Težave, povezane s tem, ker živita in delujeta vsak na svoji celini, je rešila neka fundacija. Omogočila jima je, da sta s skupnim delom na univerzi Duke dosegla velik napredek pri interpretaciji podatkov. Pri komentiranju osnutka raziskovalnega poročila so poleg univerzitetnih kolegov sodelovali tudi aktivisti obeh strank, nakar je Kitschelt sam pripravil končno poročilo, ki je leta 1990 izšlo v knjižni obliki.

Različne ekološke in novolevičarske stranke, ki jih Kitschelt obravnava kot postlevico, imajo možnost za uspeh le tam, kjer

imamo v okviru korporativistične socialne države opravka z vladanjem klasičnih socialdemokratskih strank v 60. in 70. in dejavnostjo protestnih družbenih gibanj. Postlevičarske stranke prevzemajo egalitaristične in redistributivne zahteve klasične socialne demokracije, toda namesto centralizacije ekonomske in politične moči zagovarjajo libertarno vero v spontano solidarnost, individualizem, svobodno združevanje, decentralizacijo in široko politično participacijo. Vsem je skupna težnja po razgradnji temeljnih institucij industrijske družbe in nasprotovanje gospodovanju nad zunanjo in notranjo, človeško naravo. V tem smislu niso preprosto levičarske, saj kršijo pravila utečenega političnega diskurza in gredo onstran konvencionalnega levičarstva, čeprav ostajajo njegovi dediči.

Čeprav so zgodnji teoretiki politike, kot sta bila to Michels in Weber, jemali stranke zelo resno, je preučevanje le-teh postalo in ostalo teoretsko podhranjeno, zamejeno z deskriptivnimi študijami ali opuščeno v korist preučevanja interesnih skupin in javne politike. Da bi Kitschelt lahko razumel notranjo dinamiko, je moral spet razviti sintetični posredovalni model med uveljavljenima raziskovalnima pristopoma, tokrat med teoretsko praznim behaviorističnim pristopom in empirično boso teorijo racionalne izbire. Poleg tega je moral najti tudi pravi "miks" med različnimi raziskovalnimi tehnikami.

V prvem poglavju skicira teorijo strankarske politike, ki je usmerjala empirično raziskovanje. V drugem poglavju predstavi belgijski politični sistem in kratki kurz razvoja Agaleva in Ecoloja, v tretjem identificira tri podskupine strankarskih aktivistov. V četrtem poglavju raziskuje pričanja aktivistov o vsebinskih in strateških političnih vprašanjih in jih v petem dopolni še z raziskavami njihovega socialnoekonom-

---

skega izvora in položaja, ki kažejo umerjeno povezavo med politično držo in socialnoekonomskim položajem. Potem sledi inicialni politiziaciji in zunajstrankarskemu političnemu izkustvu aktivistov v socialnih gibanjih in protestnih dogodkih in jih poveže z obstoječimi znotrajpartijskimi podskupinami. V sedmem poglavju raziskuje strukturo soudeležbe v ekoloških strankah in vpletenost različnih skupin v politiko stranke, v naslednjem pa se vrne k vprašanju rekrutacije strankarskega vodstva in vpliva skupin na voditelje. Končno poda ugotovitve in obravnava razliko med levilbertarnimi strankami in večino konvencionalnih zahodnoevropskih strank.

Na osnovi študije Kitschelt zaključuje, da se je evropska politika v 70. in 90. letih kvalitativno spremenila tako v smislu reprezentacije interesov znotraj strank kot tudi narave idej in zahtev, ki se zrcalijo v strankarskem sistemu. Postlevičarske stranke tipološko opredeli kot stranke koalicij aktivis-

tov in dokazuje, da nimamo (več) opravka z množicami aktivistov, ki jim stoji nasproti enotno vodstvo, temveč je teoretično plodnejše razlikovanje med ideologi, lobisti in pragmatiki. Prvi so mlajši, predvsem moški in bolj izobraženi, politično socializirani v protestnem okolju mladinskih subkultur, in poudarjajo elemente ideološkega razlikovanja (nezadovoljstvo s strankarsko demokracijo, strateški radikalizem, antikapitalizem, postmoderni "globoki ekologizem"). Njihova zrcalna slika so pragmatiki - starejši, manj izobraženi in bolj usmerjeni na lokalne politične probleme. Lobisti imajo sicer tudi dolg staž v protestni politiki, vendar se v svoji politični držbi nagibajo k pragmatizmu. Zanimivo (in pomembno) je, da ne spol ne starost ne izobrazba ne vplivajo odločilno na strukturo katerekoli skupine.

Omenjeno razlikovanje lahko pojasni široko paleto vzorcev političnega vedenja, strateške in politične preference ter pokaže, kako je relativna moč ene skupine interakcijsko povezana z organi-

zacijsko in strateško dinamiko stranke. Analiza vzorcev soudeležbe in moči pa je pokazala, da "železni zakon oligarhije" le ni tako odporen proti rji, kot je to predpostavljala Michels. Medsebojna primerjava obeh strank pa je v nasprotju s prepričanjem "ideologov" pokazala, da bolj "centralistična" in konvencionalna stranka (Ecolo) bolje reprezentira ideološke in vedenjske razlike kot proceduralno bolj odprta Agalev.

Raziskovanje političnega življenja na Slovenskem bi lahko s študijem Kitscheltovega metodološkega pristopa, primerne za raziskovanje vseh strank z ambicijami radikalnejših družbenih sprememb, pridobilo marsikaj. Predvsem heglovski zgled, da so dejstva vedno in zgolj le dejstva neke teorije. Dokler pa nimamo ustrezne teorije, ki bi ji uspela prepričljiva interpretacija dinamike slovenske politične scene, pa lahko služi Kitscheltova študija kot celostno delo politične analize za "regulativni ideal".

Andrej Klemenc

zusammenfassungen

povzetki

abstracts

POVZETKI

Mojca Peček **PODOBA IZ SANJ** (Povzetek)

Članek opisuje, kako se je pri nas oblikovalo pojmovanje, da je učiteljstvo predvsem stvar čuta, ljubezni do otrok, poglobitve v otroško dušo ipd. Ob tem izpostavlja, da je izhajajoč iz takšne usmeritve za opravljanje tega poklica bolj pomembna osebna predanost, plemeniti nagibi kot pa znanje, da je bolj pomemben učitelj karakter kot pa njegova izobrazba, kar pa ne opravičuje le učiteljevega nizkega socialnega statusa, temveč spodkopava tudi njegovo avtoriteto kot strokovnjaka in pomembno vpliva tudi na razrednotenje pomena strokovnega znanja.

Mirjam Milharčič-Hladnik **O PARADOKSU GREŠNIH** **KOZLOV IN ČRNIH OVC** (Povzetek)

Paradoks, s katerim se ukvarja besedilo, je paradoks družbene podobe današnjega učitelja. To je literarna figura ubogega Martina Kačurja, paradoks pa je v tem, da današnji učitelji niso ne idealisti ne moški. Trivialno dejstvo, da so učitelji ženske, je postavljeno v historično perspektivo, ki ga sproži izhodiščno vprašanje: kako, kdaj in zakaj pride do feminizacije učiteljskega poklica. Odgovor, ki ga daje analiza sholarizacije družbe ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja, pravi, da feminizacije učiteljskega poklica kot stanu ne moremo razumeti v smislu izpodrivanja moških iz njihovega poklicnega področja, torej kot sprememb tradicionalnega zaposlitvenega vzorca, temveč prav nasprotno. Feminizacijo učiteljskega poklica lahko razumemo le kot zgodovinsko novost, k njeni uspešnosti pa so prispevali univerzalni dejavniki, ki v moderni družbi določajo zaposlovanje delovne sile in so predvsem stvar povpraševanja po razpoložljivi in najcenejši delovni sili. To so bile od začetka vzpostavljanja javnega šolskega sistema - ženske.

Marcela De Batistič **OTROKOVE POTREBE?** (Povzetek)

Zadnja leta se v slovenskih vrtcih dogajajo številne spremembe, ki bi jih lahko označili kot premik od "vzgoje, ki izhaja iz vzgojitelja in programa", k "vzgoji, ki izhaja iz otroka". V skladu s tem se danes v vrtcih predvsem govori o nujnosti "upoštevanja otrokovih potreb".

Prispevek problematizira teoretsko upravičenost "otrokovih potreb" kot izhodišča za vzgojo. V psihologiji niso "potrebe" niti nedvoumno definirane, še manj pa obstaja kakršnakoli teorija o otrokovih potrebah. Teksti o vzgoji praviloma eklektično naštevajo "liste" potreb, prevzete iz različnih znanstvenih spoznanj in virov. Posledica sklicevanja na "otrokove potrebe" je projiciranje avtorjeve sodbe o tem, kaj je najboljše za vzgojo, v otroka samega. To po eni strani pomeni prikrivanje družbene posredovanosti "potreb", po drugi strani pa ustvarja lažno homogenizacijo sicer raznolikih in pogosto nasprotujočih si znanstvenih ugotovitev. Govor o "otrokovih potrebah" je lahko pretveza za dajanje vzgojnih napotkov, ki so na ta način posredovani kot obveza za vzgojitelja.

Prispevek zaključuje s predlogom, da "otrokove potrebe" izpustimo iz bodočega profesionalnega besednjaka, koncepcija institucionalne predšolske vzgoje pa naj predvsem podpira različnost in uveljavlja pluralizem na ravni teoretskih usmeritev, izvajalcev in organizacijskih oblik v vrtcih.

Milena Blažič **OCENJEVANJE NI VREDNOTENJE** (Povzetek)

Članek govori o razliki med:

- ustvarjalnimi in neustvarjalnimi besedili v šoli;
- razliki med divergentnimi in konvergentnimi kriteriji;
- različnimi smotri ustvarjalnih in neustvarjalnih besedil;
- in o novih kriterijih za vrednotenje ustvarjalnih besedil v šolah.

Avtorica poskuša razmejiti smotre ustvarjalnih in neustvarjalnih besedil, pokazati in dokazati zgrešenost uporabe konvergentnih meril za

---

ustvarjalna besedila in obratno, nakazati razliko med ocenjevanjem (numerično) in vrednotenjem (opisno) ter podati nekaj novih smernic v izogib nelogičnosti tega početja v naši šolski praksi.

Darij Zadnikar
ALI JE ŠOLO MOGOČE KRITIZIRATI?
Nekatere filozofske predpostavke
kritike šole
(Povzetek)

Avtor razkriva nekatere filozofske osnove kritike šole. V ospredju so primeri rabe Althusserjeve teorije ideologije in Foucaultove genealogije in arheologije na tem področju. Tretji primer so analize razmerja oblasti in šole M. W. Appla. Temeljni problem teh teoretskih pristopov je, da ne razložijo normativnih osnov, na katerih sloni njihova kritika. Teoriji bodisi odrečejo kritično funkcijo ali pa vprašanje zamolčijo. Posledica je, da tovrstna teorija šole pogloblja razkol s predmetom, ki ga proučuje, oz. je do njega v manipulativnem razmerju, ki ga realizira z naslonitvijo na politično oblast. Kot možna alternativa, kjer so demokratične oblike immanentne znanstvenim postopkom, se ponudi kritična teorija šole, ki sloni na teoriji komunikativnega ravnanja.

Rajko Muršič
O MOČI GLASBE
(Povzetek)

Glasbo lahko doživljamo, poslušamo ali, upoštevajoč vplive elektronskih medijev, gledamo. Če si želimo priti na jasno, kam glasba - znotraj sebe kaotično pluralna - sploh sodi, moramo najprej odgovoriti na vprašanje, kje in kako deluje, torej opredeliti prostor, kjer deluje, in moč, ki jo premore. Temeljna opredelitev prostora njenega delovanja je nekakšno "medsvetje", kjer je zvočnost nekakšna mediacijska vez med kulturo in njenim odsevom v materialni in duhovni danosti. Antropološko gledano glasba privede človeka v nekakšen prostor igre, v katerem sodeluje pri različnih vrstah prehodov iz enega statusa v drugega. Prav zaradi posredovanja med svetovi ima glasba tudi veliko moč, katere orise lahko najdemo tudi v nekaterih mo-

tivih ljudske pesmi, v prvi vrsti v pesmi Godec pred peklom, ljudski različici legende o Orfeju. Iz tega primera za človeka najradikalnejšega srečanja med naravo in kulturo se delovanje glasbe pokaže kot nenehno premoščanje vrzeli med vsakdanjo dejanskostjo in kulturi najbližjih točk narave, tako da vsakokrat pomaga vzpostavljati nove meje med človekom, družbo, kulturo in naravo, skrbi pa tudi za krpanje univerzuma smisla.

ABSTRACTS

Mojca Peček
AN IMAGE FROM DREAMS
(Abstract)

The article describes the formation of the Slovenian conception of teaching as being primarily a matter of sense, love for children, insight into the child's soul, etc. It emphasizes that such an orientation results in the fact that, for practising this occupation, personal commitment and noble motives are more important than knowledge; that the teacher's character is more important than his/her education. Not only does this justify the low social status of a teacher; it also erodes his/her authority as an expert and has an important impact on the devaluation of the significance of expert knowledge.

Mirjam Milharčič-Hladnik
ON THE PARADOX OF SCAPEGOATS
AND BLACK SHEEP
(Abstract)

The paradox this text deals with is that of the social image of a present-day teacher. This is the literary figure of the poor Martin Kačur, and the paradox lies in the fact that the present-day teachers are neither idealists nor men. The trivial fact that teachers are women is put into the historical perspective and is triggered off by the introductory question: how, when and why did it come to the feminization of the teaching profession? The answer given by the analysis of the scholarization of society at the end of the 19th and at the beginning of the 20th centuries says

---

that the feminization of the teaching profession as a class cannot be understood as ousting men from their professional sphere, i.e. as changes in the traditional occupational pattern. On the contrary, the feminization of the teaching profession can be understood only as a historical novelty, whose successfulness is attributed to by universal factors which determine employment of manpower in modern society and are primarily a matter of demand for the available and cheapest manpower. Since the beginning of the establishment of public school system this manpower has been - women.

Marcela De Batistič
CHILD'S NEEDS?
(Abstract)

These last few years have seen many changes in the Slovenian kindergartens, which could be designated as the shift from the 'teacher-and-programme-based education' to the 'child-based education'. Accordingly, there is the discussion prevalent in the kindergartens nowadays about the necessary 'consideration for child's needs'.

The article disputes the theoretical justification of 'child's needs' as the starting point of education. In psychology, 'needs' are not unequivocally defined; moreover, there is no theory of child's needs whatsoever. As a rule, the texts on education eclectically enumerate 'lists' of needs which are taken from various scientific findings and sources. The consequence of referring to 'child's needs' is the projection of the author's judgement of what is best for education upon the child him/herself. On the one hand, this means concealing of the social mediation of 'needs'; on the other hand, it creates false homogenization of the scientific findings which are otherwise various and frequently contrary. Talking about 'child's needs' can be a pretext for giving educational instructions, which are thus mediated as an obligation for teachers.

The article ends with the suggestion that 'child's needs' be omitted from the future professional vocabulary, and that the conception of the institutional pre-school education be primarily in favour of variety and should implement plurality on the level of theoretical currents, practitioners and organizational forms in kindergartens.

Milena Blažič
GRADING IS NOT EVALUATING
(Abstract)

The article discusses the differences between:

- creative and noncreative texts in school;
  - divergent and convergent criteria;
  - different aims of creative and noncreative texts;
- and the new criteria of assessment of creative texts in schools.

The author tries to demarcate the aims of creative and noncreative texts, to demonstrate and prove the erroneousness of the application of convergent standards to creative texts and vice versa, to indicate the difference between grading (numerically) and evaluating (descriptively), and to suggest some new directions in order to avoid the illogicality of this practice in the Slovenian schools.

Darij Zadnikar
CAN SCHOOL BE CRITICIZED?
Some Philosophical Suppositions of the Criticism of School
(Abstract)

The author examines some philosophical basics of the criticism of school. In the forefront are the instances of Althusser's theory of ideology and of Foucault's genealogy and archeology applied to this field. The third instance is the analyses of the authorities-school relationship of M. W. Apple. The basic problem of these theoretical approaches is that they do not elaborate on the normative foundations on which their criticisms are grounded. They either deny the theory its critical function or suppress the issue. Consequently, such a theory of school deepens the rift between itself and the subject it studies, that is to say, there is a manipulative relation between the theory and its subject which is realized by its drawing upon the political authorities. However, there is a possible alternative where the democratic forms are immanent to the scientific procedures - and this alternative is the critical theory of school which is based on the theory of communicative action.

Rajko Muršič
ABOUT THE POWER OF MUSIC
(Abstract)

Music can be experienced, listened to and, considering the influence of electronic media, watched. If we want to make clear exactly to which place music - chaotic and plural in itself - belongs, we must first answer the question as to where and how it functions, that is to say, define the space where it operates and the power it possesses. The basic definition of the realm of its functioning is a kind of 'interworldness', where resonance is a mediating link between culture and its reflection in the material and spiritual actuality. Anthropologically speaking, music introduces man to a sphere of play, where it is involved in various kinds of transitions from one status to another. It is the very mediation between worlds that grants music its enormous power, the outlines of which can be also found in some motives of folk songs, especially in the poem *The Fiddler Before Hell*, a folk variety of the legend of Orpheus. This example of the most radical encounter between nature and culture for man shows the functioning of music as the constant bridging of gaps between everyday reality and the points of nature which are nearest to culture. Hence it incessantly helps establish new borders between man, society, culture and nature, and it cares for patching up the universe of sense as well.

ZUSAMMENFASSUNGEN

Mojca Peček
EIN BILD AUS TRÄUMEN
(Zusammenfassung)

Der Artikel handelt davon, wie hierzulande die Auffassung gebildet wurde, der Lehrberuf sei vor allem eine Sache des Gefühls, der Kinderliebe, des Einfühlungsvermögens in die Kindesseele usw. Es wird hervorgehoben, daß, von einer solchen Orientiertheit ausgehend, für die Ausübung dieses Berufs persönliche Hingabe, edle Motivationen bedeutender sind als Wissen, daß der Charakter des Lehrers wichtiger ist als seine Ausbildung. Dies berechtigt allerdings nicht nur den niedrigen Sozialstatus des Lehrers,

sondern untergräbt seine Autorität als Fachmann und trägt erheblich zur Entwertung der Bedeutung vom Fachwissen bei.

Mirjam Milharčič-Hladnik
**ZUM PARADOX VON SÜNDENBÖCKEN
UND SCHWARZEN SCHAFEN**
(Zusammenfassung)

Das Paradox, mit dem der Text sich auseinandersetzt, ist Paradox des gesellschaftlichen Bildes des Lehrers von heute. Das ist eine literarische Figur des armen Martin Kačur, das Paradox aber liegt darin, daß Lehrer von heute weder Idealisten noch Männer sind. Die triviale Tatsache, daß Lehrer Frauen sind, wird in historische Perspektive durch eine Ausgangsfrage gesetzt: wie, wann und warum ist es zur Feminisierung des Lehrberufs gekommen? Die Analyse der Scholarisierung der Gesellschaft Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts antwortet, die Feminisierung des Lehrberufs als Lehrstand sei nicht im Sinne der Verdrängung der Männer von ihrem Arbeitsbereich zu verstehen, als Veränderung des traditionellen Beschäftigungsmusters also, sondern gerade umgekehrt. Die Feminisierung des Lehrberufs könne nur als historische Neuheit verstanden werden; zu ihrem Erfolg hätten universale Faktoren beigetragen, die in einer modernen Gesellschaft die Beschäftigung der Arbeitskraft bestimmen und vor allem eine Sache der Nachfrage nach verfügbarer und billigster Arbeitskraft sind. Dies waren vom Anfang der Entstehung des öffentlichen Schulsystems - Frauen.

Marcela De Batistič
KINDESBEDÜRFNISSE?
(Zusammenfassung)

In den letzten Jahren finden in den slowenischen Kindergärten zahlreiche Veränderungen statt, die als Verschiebung von "einer Erziehung, die vom Erzieher und Programm ausgeht" zu "einer die vom Kind ausgeht" bezeichnet werden könnte. In Einklang damit wird heute in den Kindergärten vor allem die Notwendigkeit der "Berücksichtigung der Kindesbedürfnisse" erörtert.

Der Beitrag problematisiert die theoretische Berechtigung der "Kindesbedürfnisse" als Aus-

---

gangspunkt der Erziehung. In Psychologie werden "Bedürfnisse" nicht einmal eindeutig definiert und eine Theorie über Kindesbedürfnisse gibt es überhaupt nicht. In der Regel werden in Texten über Erziehung eklektische "Listen" von Bedürfnissen aufgezählt, die verschiedenen wissenschaftlichen Erkenntnissen entnommen worden sind. Die Berufung auf Kindesbedürfnisse hat zur Folge die Projizierung des Urteils des Autors darüber, was für Ausbildung am geeignetsten ist, in das Kind selbst. Einerseits heißt das, daß die gesellschaftliche Vermittlung von "Bedürfnissen" zugedeckt wird, andererseits kommt es zu einer falschen Homogenisierung der vielfältigen und sich oft widersprechenden wissenschaftlichen Feststellungen. Die Rede von "Kindesbedürfnissen" kann Vorwand sein für Erziehungsanweisung, die auf solche Weise Erziehern als Verpflichtung vermittelt wird.

Der Beitrag schließt mit dem Vorschlag ab, auf "Kindesbedürfnisse" im künftigen professionellen Wortschatz zu verzichten. Das Konzept einer institutionellen Vorschulerziehung sollte in erster Linie Vielfältigkeit unterstützen und den Pluralismus von theoretischen Richtungen, Veranstaltern und Veranstaltungsformen in den Kindergärten durchzusetzen.

Milena Blažič

NOTENBEWERTUNG GENÜGT NICHT

(Zusammenfassung)

Der Artikel handelt von

- dem Unterschied zwischen kreativen und nichtkreativen Texten,
- dem Unterschied zwischen divergenten und konvergenten

Kriterien,

- verschiedenen Zielsetzungen von kreativen und nichtkreativen

Texten, und

- neuen Kriterien zur Bewertung von kreativen Texten in der Schule.

Die Autorin macht einen Versuch, die Zielsetzungen kreativer und nichtkreativer Texte voneinander abzugrenzen, die verfehlte Anwendung von konvergenten Kriterien für kreative Texte und umgekehrt hervorzuheben und zu beweisen, sowohl den Unterschied zwischen numerischer und deskriptiver Bewertung als auch neue Richtlinien zur Vermeidung der

Nichtlogik eines solchen Verfahrens in unserer Schulpraxis anzudeuten.

Darij Zadnikar

IST DIE SCHULE KRITISIERBAR?

Zu einigen philosophischen Voraussetzungen der Kritik der Schule.

(Zusammenfassung)

Der Autor enthüllt einige philosophischen Grundlagen der Kritik der Schule. Hervorgehoben sind die Beispiele der Anwendung von Althussers Theorie der Ideologie und Foucaults Genealogie und Archeologie in diesem Bereich. Das dritte Beispiele stellen M. W. Appels Analysen des Verhältnisses zwischen Behörden und Schule dar. Das Grundproblem dieser theoretischen Zugänge liegt darin, daß sie die normativen Grundlagen, auf denen ihre Kritik beruht, nicht erklären. Entweder wird der Theorie ihre kritische Funktion aberkannt oder das Problem wird verschwiegen. Daraus folgt, daß solche Theorie der Schule mit dem Gegenstand ihrer Untersuchung die Spaltung vertieft bzw. sich ihm gegenüber manipulativ verhält, was unter Anlehnung an politische Macht realisiert wird. Die auf der Theorie des kommunikativen Verhaltens beruhende kritische Theorie der Schule ist somit anzusehen als eine mögliche Alternative zu demokratischen Formen, die wissenschaftlichen Verfahren immanent sind.

Rajko Muršič

ÜBER MACHT DER MUSIK

(Zusammenfassung)

Musik kann erfahren, gehört und mit Hilfe von elektronischen Medien auch gesehen werden. Will man sich im klaren sein darüber, wohin sie - innerlich chaotisch plural - überhaupt gehört, muß zunächst die Frage beantwortet werden, wo und wie sie tätig ist, und ihr Raum und ihre Kraft definiert. Der Raum ihrer Tätigkeit kann als "Zwischenwelte" definiert werden, wo Klanglichkeit mediale Verbindung zwischen Kultur und ihrer Widerspiegelung in materieller und geistiger Gegebenheit darstellt. Anthropologisch gesehen führt sie den Menschen in einen Raum des Spiels, in dem er an verschiedenen Übergängen von einem Status in einen anderen

---

beteiligt ist. Insbesondere dank der Vermittlung zwischen den Welten besitzt sie eine große Kraft, die in einigen Motiven im Volkslied zum Ausdruck kommt, in erster Linie im Lied Spielmann vor der Hölle, der Volksvariante der Orpheus-Legende. Aus diesem Beispiel der für den Menschen radikalsten Begegnung der Natur mit Kultur geht hervor, daß Musik ununterbrochen die Lücke zwischen alltäglicher Realität und kulturnächsten Punkten der Natur füllt, indem sie immer wieder versucht, neue Grenzen zwischen Menschen, Gesellschaft, Kultur und Natur wiederherzustellen und zum Flickendes Universums des Sinnes beizutragen.